

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Далибор Б. Ђукић

**ПРАВНОИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА
СТАТУСА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ
СВЕТОГОРСКЕ МОНАШКЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ**

докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF LAW

Dalibor B. Đukić

**LEGAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF
THE STATUS AND ORGANIZATION OF
THE ATHONITE MONASTIC
COMMUNITY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

Проф. др Сима Аврамовић

Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Зоран Мирковић

Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Проф. др Жика Бујуклић

Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

Проф. др Зоран Крстић

Ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду

Датум одбране:

ПРАВНОИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА СТАТУСА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ СВЕТОГОРСКЕ МОНАШКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Сажетак

Предмет ове дисертације је историјскоправна анализа општих правних аката којима су током хиљадугодишње историје светогорске монашке заједнице регулисани њен статус и унутрашња организација. У питању су акти који за монашку заједницу имају конституционални карактер, па се из тог разлога у литератури називају светогорским статутима, уставима или типцима. Њима се утврђују састав, делокруг и овлашћења свих монашких органа преко којих се остварује самоуправа Свете Горе у односу на надлежне државне и црквене власти.

Садржина докторске дисертације подељена је у једанаест целина: уводна разматрања, девет поглавља и закључак. Свако поглавље у којем се анализира један или више светогорских типика садржи кратак осврт на околности које су претходиле његовој изради, сажет приказ његовог садржаја и детаљну анализу његових прописа којима је регулисан правни статус и унутрашња организација светогорске монашке заједнице. Први део рада под насловом *Уводна разматрања* одређује предмет истраживања и циљеве које рад треба да постигне. У наставку тог дела биће указано на значај дисертације и њен потенцијални допринос с обзиром на постојећу научну обраду предмета рада у домаћој, али и иностраној литератури. На крају, биће наведени методи који ће се користити да би се постављени циљеви рада остварили.

Прво поглавље носи наслов *Организација монаштва под византијском влашћу*. У њему је најпре укратко изложена историја Атонског полуострва у времену пре доношења првих типика. Наведени су извори права и структура монашких власти у том периоду. У истом поглављу анализирани су одредбе прва три светогорска типика: Цимискијевог, Мономаховог и типика Манојла Палеолога. На крају овог поглавља дате су опште карактеристике организације светогорске монашке заједнице под византијском влашћу.

У другом поглављу под насловом *Организација власти у првом периоду турске владавине (15–18. век)* анализирани су типичи из 1498, 1574. и 1744. године, као и нацрт типика и типик из 1783. године. У овом периоду дошло је до прве и једине опште реформе светогорских органа власти. Институција прота губи

прерогативе власти, а његово место заузимају колективни органи управе. Обрађен је и садржај повремених интервенција цариградских патријараха у виду *сигилија*, и то посебно у вези са организацијом централне власти и односима између манастира и њихових подручних установа.

У поглављу *Организација власти у првој половини 19. века* обрађен је типик из 1810. године. То је први светогорски типик који су потврдиле турске власти. Тај преседан постаће правило, пошто су сви светогорски типичи након њега потврђивани од стране државе под чијим се суверенитетом Света Гора налази. У том периоду дошло је до великих промена у односима турских власти и светогорских монаха, што ће имати за последицу, између осталог, веће интересовање државних органа за унутрашња светогорска питања.

Поглавље под насловом *Државни интервенционизам (Хусни-пашина реформа)* садржи приказ Конститутивне повеље из 1861. године. Тим актом Хусни-паша је уз помоћ појединих светогорских монаха покушао да реформише светогорски систем управе. Ова реформа је значајна, јер се неки правни институти који постоје и данас први пут спомињу у типичу који је тада израђен. У овом поглављу приказан је и положај Свете Горе након грчког устанка 1821. године.

Захваљујући великом отпору Светогораца, реформе Хусни-паше нису уродиле плодом. Сличну судбину доживеће и покушај цариградског патријарха Јоакима II да својевољно регулише унутрашња питања Свете Горе. Правилник из 1877. године детаљно је анализиран у поглављу под насловом *Црквени интервенционизам (Правилник патријарха Јоакима II из 1877. године)*. Иако је имао формалну снагу закона, Правилник из 1877. године *de facto* никада није примењиван. И поред тога, он представља први светогорски типик чија форма задовољава захтеве савремене номотехнике. Уједно, то је био најисцрпнији покушај регулисања организације светогорске монашке заједнице до тада.

У шестом поглављу које носи наслов *Руско монаштво на Светој Гори* обрађени су различити правни акти из друге половине 19. и с почетка 20. века који се везују за масовни долазак монаха руског порекла на Свету Гору. Сукоб између монаха руског и грчког порекла обележио је тај период светогорске историје.

Да би се попунио правни вакуум који је настао због непостојања важећег типика, патријарх Јоаким III одлучио је да у сарадњи са светогорским монасима

приступи изради новог устава Свете Горе. Цариградска патријаршија потврдила је *Опште правилнике (Γενικοί κανονισμοί)* 1912. године. Детаљна анализа тог акта садржана је у седмом поглављу дисертације. Поменути типик никада званично није ступио на снагу јер турска држава није стигла да га потврди због избијања Првог балканског рата. Значај *Општих правилника* лежи у чињеници да су коришћени као предложак приликом израде важеће Конститутивне повеље из 1926. године.

Након што је 1912. године Света Гора ослобођена од турске власти, њен међународноправни положај остао је нерегулисан. Питање статуса и унутрашње организације светогорске монашке заједнице постало је предмет међународних уговора, мултилатералних преговора великих сила и билатералних преговора Русије и Грчке. У осмом поглављу које носи наслов *Интернационализација светогорског питања* приказана су предложена решења међународноправног статуса Свете Горе и садржај међународних уговора којим се то питање покушава решити. У истом поглављу детаљно је анализиран још један светогорски типик који носи назив *Општа повеља*. Тим типиком Света Гора је проглашена за независну државу са посебним држављанством и комплетним државним апаратом.

У деветом делу рада под насловом *Конститутивна повеља из 1926. године* анализиран је важећи светогорски типик, као и покушај његове ревизије током Другог светског рата. Посебна пажња је посвећена Конститутивној повељи из 1944. године, пошто њен садржај указује на слабости и недостатке Конститутивне повеље из 1926. године.

У закључку је извршена синтеза свих резултата истраживања и ставова изнетих у главном делу рада. Дат је преглед главних аргумената којим се потврђују две основне тезе аутора. Прва је да статус и унутрашња организација светогорске монашке заједнице у основи нису мењани од њеног настанка. Света Гора одвајкада поседује *sui generis* самоуправу која се сликовито може описати као „више од самоуправе, а мање од аутономије”. Друга хипотеза је да највећи недостатак правног уређења светогорске монашке заједнице представља правна неједнакост светогорских монашких установа. Најважнија манифестација те неједнакости јесте изопштеност манастирских подручних установа из свих централних органа власти на Светој Гори.

Кључне речи: Света Гора, организација монаштва, самоуправа, светогорски типичи, цивилна управа, Сабор, Свештена општина, Свештена епистасија.

Научна област: право

Ужа научна област: правна историја

УДК број: 348.819

LEGAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF THE STATUS AND ORGANIZATION OF THE ATHONITE MONASTIC COMMUNITY

Summary

The subject of this thesis is the historic and legal analysis of the general legal acts which have regulated the status and internal organization of the Athonite monastic community during its millennial history. These are the acts of the constitutional character for the monastic community, thus in the literature they are called Athonite statutes, constitutions or typicons. They define the structure, competence and authority of all the monastic bodies through which the self-government of the Mount Athos has been realized in relation to the respective state and church authorities.

The content of the doctoral thesis is divided into eleven logical units: the introductory considerations, nine chapters and a conclusion. Each chapter which analyzes one or more Athonite typicons contains a brief review of the circumstances that led to its creation, the concise representation of its content and the detailed analysis of its regulations governing the legal status and internal organization of the Athonite monastic community. The first part, entitled *Introduction* tends to inform the reader about the subject of the research and the aims it is to achieve. In the continuation of this unit we underline the importance of the dissertation and its contribution considering the existing scientific treatment of the subject of the work both in domestic and in foreign literature. In the end, we will mention the methods applied in order to achieve the set goals of the work.

The first chapter is entitled *The Organization of the Government during the Byzantine Period of the History of the Holy Mountain*. First, it summarizes the history of the Athonite peninsula in the time before the adoption of the first typicons, and then presents the sources of the law and the structure of monastic authorities in this period. The same chapter analyzes the provisions of the first three Athonite typicons: the typicon of Tzimiskes, of Monomachos and of Manuel Palaiologos. At the end of this chapter, the author provides general characteristics of the organization of the Athonite monastic community under Byzantine rule.

The second chapter, entitled *Organization of the Authority in the First Period of Turkish Rule (15th and 18th centuries)*, gives the analysis of the typicons from 1498, 1574 and 1744, as well as the draft of the typicons and the typicon from 1783. This period

marked the first and the only general reform of Athonite authorities. The institution of the protos lost the prerogative powers, and its place was taken by a collective administration bodies. We also analyzed the content of occasional interventions of Constantinople patriarchs in the form of *a sigillion*, especially regarding the organization of the central government and the relations between the monasteries and their regional institutions.

The chapter *The Organization of the Government in the First Half of the 19th Century* analyzes the typicon from 1810. This is the first Athonite typicon confirmed by the Turkish authorities. This precedent would become the rule, since all the Athonite typicons after this one were confirmed by the state under which sovereignty Mount Athos was. In this period there was a big change in the relations of the Turkish authorities and Athonite monks, which would, among other things, result in stronger interest of the state bodies for internal affairs of the Holy Mountain.

The chapter entitled *State Interventionism (Husni Pasha Reform)* contains the review of the Constitutive Charter from 1861. With this act the mayor of Thessaloniki Husni Pasha with the help of some Athonite monks tried to reform the system of administration of Mount Athos. This reform is important because some of the legal institutions that exist today were for the first time mentioned in the typicon created at that period. This chapter also shows the position of Mount Athos after the Greek uprising in 1821.

Thanks to the strong resistance of Athonite monks, the reforms of Husni Pasha remained futile. The attempt of the Ecumenical Patriarch of Constantinople Joachim II to regulate the internal affairs of Mount Athos on his own would suffer the similar fate. The regulations from 1877 have been thoroughly analyzed in the section chapter entitled *Church Interventionism (the Rule book of Patriarch Joachim II from 1877)*. Although it formally had the force of law, the Rule Book from 1877 has *de facto* never been implemented. Nevertheless, it represents the first Athonite typicon the form of which satisfies the requirements of modern nomotechnics. At the same time, it stands for the most comprehensive endeavor to regulate the organization of the Athonite monastic community until then.

The sixth chapter *Russian Monasticism on Mount Athos* deals with different legal acts from the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, related to the

massive arrival the monks of Russian origin to Mount Athos. The conflict between the monks of Russian and Greek origin marked this period of the history of Mount Athos.

In order to fill the legal vacuum that appeared due to the lack of a valid typicon, Patriarch Joachim III decided to prepare a new constitution of Mount Athos in cooperation with Athonite monks. The Patriarchate of Constantinople confirmed the *General Regulations* in 1912. The seventh chapter of the dissertation contains the detailed analysis of this act. The aforementioned typicon never officially entered into force because the Turkish state did not manage to confirm it due to the outbreak of the First Balkan War. The General Regulations are important since they were used as a model for creating the official Constitutive Charter from 1926.

After 1912 when Mount Athos was freed from the Turks, its international legal status remained unregulated. The question of the status and internal organization of the Athonite monastic community became the subject of international treaties, multilateral negotiations of great powers and bilateral negotiations between Russia and Greece. The eighth chapter *Internationalization of the Athonite Issues* outlines the proposed solutions for the international legal status of Mount Athos and the content of international treaties trying to resolve this issue. The same chapter provides a thorough analysis of one more Athonite typicon entitled “General Charter”. By this typicons Mount Athos was declared an independent state with a special nationality and complete state apparatus.

The ninth chapter of the paper entitled *The Constituent Charter from 1926* gives the analysis of the current typicon of the Holy Mountain, as well as the attempt of its revision during World War II. Special attention is paid to Constitutive Charter from 1944, since its content indicates the weaknesses and shortcomings of the Constitutive Charter from 1926.

The conclusion is a synthesis of all the results of the research and of the perspectives presented in the main part of this paper. It provides an overview of the main arguments which confirm two main propositions of the author. The first is that the status and internal organization of the Athonite monastic community has not basically changed since its inception. Since time immemorial the Holy Mountain has enjoyed *sui generis* self-government which can be vividly described as “more than self-government, less than autonomy”. Another hypothesis is that the greatest shortcoming of the legal regulation of the Athonite monastic community represents the legal inequality of Athonite monastic

institutions. The most important manifestation of this inequality is the exclusion of monastic regional institutions from all the central authorities on Mount Athos.

Keywords: Mount Athos, organization of monasticism, self-government, Athonite typicons, civil administration, synod, Holy Community, Holy Epistasia.

Scientific field: Law

Narrow scientific field: Legal History

UDC number: 348.819

САДРЖАЈ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА.....	1
1. ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА ПОД ВИЗАНТИЈСКОМ ВЛАШЋУ	8
1.1. Претхришћанска и ранохришћанска историја Атона	8
1.2. Појава монаштва	10
1.3. Периодизација историје Свете Горе	12
1.4. Извори права у првом периоду светогорске историје.....	13
1.5. Првобитно уређење атонског монаштва.....	14
1.6. Цимискијев типик	19
1.7. Мономахов типик	22
1.8. Период између 1045. и 1406. године.....	26
1.9. Типик Манојла Палеолога	27
1.10. Опште карактеристике уређења светогорске монашке заједнице за време византијске власти.....	33
1.10.1. <i>Државноправни положај</i>	33
1.10.2. <i>Структура унутрашње организације</i>	39
2. ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА ТОКОМ ПРВОГ ПЕРИОДА ТУРСКЕ ВЛАДАВИНЕ (15–18. ВЕК).....	48
2.1. Типик из 1498. године	48
2.1.1. <i>Околности које су претходиле доношењу типика</i>	48
2.1.2. <i>Сигилиј из 1498. године</i>	51
2.2. Типик из 1574. године	59
2.2.1. <i>Околности које су претходиле доношењу типика</i>	59
2.2.2. <i>Садржај типика</i>	62
2.2.3. <i>Значај типика из 1574. године</i>	64
2.3. Реорганизација централне управе	65

2.4.	Сигилиј патријарха Пајсија из 1744. године	70
2.4.1.	<i>Околности које су претходиле доношењу сигилија</i>	70
2.4.2.	<i>Садржај типика из 1744. године</i>	72
2.4.3.	<i>Значај типика из 1744. године</i>	73
2.5.	Прва појава тзв. „келијског питања”	74
2.6.	Покушај рестаурације древног система управе	80
2.6.1.	<i>Стање на Светој Гори у другој половини 18. века</i>	80
2.6.2.	<i>Садржај наурта типика из 1783. године</i>	81
2.7.	Сигилиј патријарха Гаврила из 1783. године	83
2.7.1.	<i>Значај наурта типика и Сигилија из 1783. године</i>	85
3.	ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА	87
3.1.	Стање на Светој Гори почетком 19. века	87
3.2.	Сигилиј патријарха Григорија из 1806. године	89
3.3.	Типик из 1810. године	92
3.3.1.	<i>Околности које су претходиле доношењу типика</i>	92
3.3.2.	<i>Садржај типика из 1810. године</i>	94
3.3.3.	<i>Органи централне управе</i>	95
3.3.4.	<i>Положај манастира и њихових подручних установа</i>	96
3.3.5.	<i>Значај типика из 1810. године</i>	100
4.	ДРЖАВНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ (ХУСНИ-ПАШИНА РЕФОРМА)	102
4.1.	Околности које су претходиле изради типика	102
4.2.	Садржај Конститутивне повеље из 1861. године	107
4.3.	Организација власти према Конститутивној повељи из 1861. године	108
4.4.	Значај Конститутивне повеље из 1861. године	110
4.5.	Примена Конститутивне повеље из 1861. године	112

5.	ЦРКВЕНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ (ПРАВИЛНИК ПАТРИЈАРХА ЈОАКИМА II ИЗ 1877. ГОДИНЕ).....	117
5.1.	Околности које су претходиле доношењу правилника.....	117
5.2.	Садржај Правилника из 1877. године	121
5.3.	Централни органи власти.....	123
5.3.1.	<i>Епископија</i>	124
5.3.2.	<i>Сабор</i>	125
5.4.	Периферни органи власти – манастири и њихове подручне установе	126
5.5.	Судска власт	130
5.6.	Значај Правилника из 1877. године.....	132
6.	РУСКО МОНАШТВО НА СВЕТОЈ ГОРИ.....	134
6.1.	Руси на Светој Гори.....	134
6.2.	Међународни положај Свете Горе	137
6.3.	Братство руских обитељи (келија) на Светој Гори.....	140
7.	ОПШТИ ПРАВИЛНИЦИ (<i>ΓΕΝΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ</i>) ИЗ 1912. ГОДИНЕ	143
7.1.	Околности које су претходиле доношењу Правилника	143
7.2.	Садржај Општих правилника	147
7.3.	Централни органи власти.....	149
7.3.1.	<i>Свештена општина</i>	150
7.3.2.	<i>Свештена епископија</i>	153
7.3.3.	<i>Судска власт</i>	156
7.4.	Периферни органи власти	159
7.4.1.	<i>Правни положај манастира</i>	159
7.4.2.	<i>Правни положај манастирских подручних устано­ва</i>	163
7.5.	Правни положај Свете Горе	167
7.6.	Значај Општих правилника из 1912. године	171

8.	ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА СВЕТОГОРСКОГ ПИТАЊА.....	173
8.1.	Кратак историјски увод.....	173
8.2.	Предложена решења међународноправног статуса и унутрашње организације светогорске монашке заједнице.....	174
8.2.1.	Лондонска мировна конференција.....	174
8.2.2.	Меморандуми светогорских монаха.....	176
8.2.3.	Лондонски мировни уговор.....	179
8.2.4.	Меморандум Цариградске патријаршије.....	182
8.2.5.	Букурешки мировни споразум.....	187
8.2.6.	Меморандум Свештене општине од 3. септембра 1913. године.....	190
8.2.7.	Протокол амбасадорске конференције у Лондону.....	198
8.2.8.	Билатерални преговори Русије и Грчке.....	201
8.3.	Основна повеља.....	206
8.3.1.	<i>Околности које су претходиле доношењу типика.....</i>	206
8.3.2.	<i>Садржај Основне повеље.....</i>	209
8.3.3.	<i>Правни положај Свете Горе.....</i>	211
8.3.4.	<i>Централни органи власти.....</i>	216
8.3.4.1.	Свештена општина.....	217
8.3.4.2.	Свештена епистасија.....	220
8.3.4.3.	Финансијски савет.....	221
8.3.4.4.	Судска власт.....	222
8.3.5.	<i>Периферни органи власти.....</i>	224
8.3.5.1.	Правни положај и организација манастира.....	224
8.3.5.2.	Правни положај и организација манастирских подручних установа.....	227
8.3.6.	<i>Значај Основне повеље.....</i>	230
8.4.	Мировни уговори у Севру и Лозани.....	233
8.5.	Општи правилник.....	234

9.	КОНСТИТУТИВНА ПОВЕЉА ИЗ 1926. ГОДИНЕ	236
9.1.	Околности које су претходиле доношењу Повеље	236
9.2.	Садржај Конститутивне повеље	239
9.3.	Правни положај Свете Горе	244
9.3.1.	<i>Држављанство светогорских монаха и искушеника</i>	247
9.3.2.	<i>Организација судства – судови за кривична дела</i>	254
9.3.3.	<i>Управа за Свету Гору</i>	257
9.3.4.	<i>Забрана уласка на Свету Гору – аватон</i>	262
9.4.	Централни органи власти	271
9.4.1.	<i>Сабори</i>	271
9.4.2.	<i>Свештена општина</i>	276
9.4.3.	<i>Свештена епископија</i>	280
9.4.4.	<i>Организација судства</i>	284
9.5.	Периферни органи власти	288
9.5.1.	<i>Правни положај и организација манастира</i>	288
9.5.2.	<i>Организација манастирских подручних установа</i>	293
9.6.	Ревизија Конститутивне повеље из 1944. године	298
	ЗАКЉУЧАК	308
	КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	321
	БИОГРАФИЈА АУТОРА	338
	Изјава о ауторству	339
	Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	340
	Изјава о коришћењу	341

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Света Гора представља изузетну и јединствену појаву у православном свету, а и шире. На малом полуострву Атон смештена је монашка заједница која љубоморно чува последњи живи остатак Византијског царства. Прошло је више од једног миленијума откако је изграђен први манастир на простору који су монаси вековима раније насељавали. Од тада па до данас, малобројни становници Свете Горе посвећени су монашким идеалима и чувању аутентичне источне монашке традиције. Неминовно се поставља питање шта је узрок дуговечности и постојаности специфичне светогорске заједнице. Одговор је, наравно, комплексан, јер је реч о стицају више околности: изолованост полуострва, монашка истрајност и беспопштедна борба за верска уверења, репутација светогорских стараца, довитљивост, сналажљивост и дипломатске способности светогорског монаштва и др. Правног историчара сигурно интригира питање да ли је свему томе допринело и правно уређење Свете Горе? Да ли је постојање организоване монашке самоуправе, која се кроз векове усавршавала и прилагођавала реалним потребама заједнице спречило њену ерозију и нестанак? Да ли је захваљујући регулисаности правних односа и детаљним прописима којима су уређени сви аспекти деловања монашке заједнице Света Гора избегла судбину осталих византијских монашких центара?

На горе постављена питања није тешко одговорити. Неспорно је да стабилна структура сваке организације представља основни предуслов њеног постојања и опстанка.¹ Основни подстицај за израду ове тезе јесте жеља да се истраже, прикажу и анализирају правни извори на којима је од њеног настанка па до данас почивало уређење светогорске монашке заједнице. Правни односи унутар Свете Горе регулисани су бројним правилима, која су постепено настајала током бурне историје овог полуострва. Предмет ове дисертације је историјскоправна анализа општих правних аката којима су током хиљадугодишње историје монашке заједнице на Атону регулисани њен статус и унутрашња организација. У питању су акти који за монашку заједницу имају конституционални карактер, па се из тог разлога у литератури називају светогорским уставима, статутима или типцима. Предмет

¹ Г. Κονιδάρης, „Το Αγίανυμον Όρος και οι κύριοι παράγοντες αναδείξεως και ακτινοβολίας επί χίλια έτη”, *Παρνασσός* 5/1963, 268.

анализе су и међународни уговори и други акти који садрже значајне информације у вези са темом рада.

У овом раду термин типик биће коришћен као генусни појам којим се означава сваки општи правни акт којим су регулисани најважнији аспекти организације светогорске монашке заједнице и њеног правног статуса.² У типцима су најчешће садржани прописи о саставу и надлежностима централних органа управе на Светој Гори (Сабора, прота, Свештене општине, Свештене епистасије и др.), прописи о организацији судске власти и правила о уређењу манастира и њихових подручних установа (келија, скитова и др.). Типици по својој форми нису једнообразни, већ се током хиљаду година светогорске историје са еволуцијом правне науке мењала и форма у којој су доношени.³ Нажалост, неки од светогорских типика нису сачувани. Садржај њихових норми делимично је реконструисан на основу сачуваних правних аката из времена њихове примене. У овом раду анализирани су сви доступни светогорски типци, при чему је фокус био на типцима из поствизантијског периода светогорске историје. Разлог је чињеница да тим типцима у домаћој литератури није посвећено довољно пажње.

У међународној и домаћој литератури последњих година постоји значајно интересовање за Свету Гору и њену историју, уметност, књижевност и др. Међутим, постоји диспропорција у односу на интересовање научне јавности за правне односе на Светој Гори. Изузетак је литература на грчком језику, у мери да многи грчки аутори сматрају да постоји посебно „светогорско право” (*αγιορειτικό δίκαιο*). Домаћи аутори се баве правном историјом Свете Горе парцијално, осврћући се углавном на историју манастира Хиландар. Најзначајнији радови на српском језику заправо су преводи дела грчких аутора. Најпотпунији приказ светогорских типика из

² Колоквијално се ти акти називају уставима, иако ниједан типик у свом оригиналном називу нема термин устав. У средњем веку грчки термин типик (*τύπος, τυπικόν*) превођен је на српски језик термином устав.

³ У литератури о Светој Гори усталио се обичај да типци поред свог оригиналног назива, који најчешће садржи званични назив самог акта, титулу и име особе која га потписује (нпр. Сигилиј патријарха Јоакима, Цимискијев типик, итд.), имају и своју нумерацију (први типик, други типик, итд.). Иако не постоји унификован систем нумерације типика који прихватају сви аутори, означавање типика бројевима поједностављује њихово навођење и оријентацију у времену, пошто је општеприхваћено да се типцима додељују бројеви у складу са временом њиховог настанка, а не у односу на значај који су имали за светогорску монашку заједницу. Главна одступања настају због неслагања аутора око тога да ли поједини акти цариградских патријараха имају све карактеристике које су неопходне да би били сматрани светогорским типцима (ту се најпре мисли на оригиналност типика, материју коју уређује и утицај који је имао на организацију светогорске управе). Зато се код грчких аутора могу пронаћи различити системи нумерације светогорских типика.

византијског периода светогорске историје садржи дело Дионисије Папахрисанту *Атонско монаштво, почеци и организација*.⁴ Историјски осврт на еволуцију светогорске монашке заједнице налази се у делу А. Ангелопулоса *Монашка заједница Свете Горе*.⁵ У том раду објављен је превод на српски језик Цимискијевог типика и Конститутивне повеље Свете Горе из 1926. године. Више аутора је у научним часописима објавило радове посвећене организацији и статусу Свете Горе у прошлости и садашњости. У вези са предметом ове дисертације налази се рад Љ. Максимовића *Светогорска управа кроз векове*.⁶ У њему су дате само основне информације о већини светогорских типика, али без њихове детаљне историјскоправне анализе. Због недостатка домаће литературе, дисертација се углавном базира на грчкој литератури и изворима. Полазну тачку за анализу светогорског правног статуса представља номоканонска библиографија Свете Горе, коју су прикупили и објавили Iгépée Doens и професори Правног и Теолошког факултета Аристотеловог Универзитета у Солуну: Хараламбос Папастатис, Константинос Папагеоргиу и Димитриос Николакакис.⁷ Они су обрадили и на једном месту хронолошки систематизовали наслове свих правних извора, монографија, радова и судских пресуда које се односе на Свету Гору, а настали су између 1912. и 2000. године.

Предмет истраживања ове дисертације донекле се подудара са предметом докторског рада Н. Антонопулоса *Η συνταγματική προστασία τοῦ αγιορειτικοῦ καθεστώτος* (Уставна заштита светогорског поретка),⁸ која је одбрањена на Правном факултету Универзитета у Атини 1958. године и која је до данас доживела два издања. Међутим, циљ тог рада знатно је другачији од циља ове дисертације, јер се аутор фокусирао на обраду искључиво уставноправних аспеката светогорског уређења, и то у складу са уставом који је био на снази у моменту израде тезе.

⁴ Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво, почеци и организација*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2003.

⁵ А. Ангелопулос, *Монашка заједница Свете Горе*, Манастир Хиландар 1997.

⁶ Љ. Максимовић, „Светогорска управа кроз векове”, *Казивања о Светој Гори*, Просвета, Београд 1995.

⁷ I. Doens, X. Παλαστάθης, Κ. Παπαγεωργίου, Δ. Νικολακάκης, *Νομοκανονική βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912–2000)*, *Bibliographie notocanonique du Mont Athos (1912–2000)*, Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη, Άγιον Όρος 2007.

⁸ Ν. Αντωνόπουλος, *Η συνταγματική προστασία του αγιορειτικού καθεστώτος*, Τροχαλία, Αθήνα 1997.

Светогорски типичи нису прикупљени и објављени на једном месту. Из тог разлога коришћено је више монографија у којима су објављени један или више типика у интегралном облику. Већину њих објавили су већ поменути Д. Папахрисанту у свом делу на грчком језику *Η διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὄρους* (Управа Свете Горе) и Е. Дорис у другом тому свог обимног дела *Το δίκαιον του Ἁγίου Ὄρους Ἀθω* (Право Свете Горе).⁹ Циљ истраживања и писања ове дисертације, међутим, није да српској научној јавности некритички пренесе ставове из грчке литературе. Сасвим супротно, главни циљ је њихова критичка обрада. Поред тога, у овој дисертацији детаљно су приказани типичи који ни у грчкој литератури нису довољно или уопште обрађивани (нпр. Правилник из 1877. године и Основна повеља из 1918. године). Зато овај рад представља пионирски покушај да се сачини историјски приказ еволуције светогорског правног уређења и представи домаћој научној јавности.

У раду се заступа једна основна и више пратећих хипотеза. Основна хипотеза се састоји у ставу да статус и унутрашња организација светогорске монашке заједнице у основи нису мењани од њеног настанка. Света Гора одувек поседује *sui generis* самоуправу која се сликовито може описати као „више од самоуправе, а мање од аутономије”. Следећа хипотеза која је уско повезана са главном хипотезом јесте да свака законодавна акција која се односи на Свету Гору подразумева испуњавање два услова – један је учествовање светогорских монаха у законодавном поступку, док други подразумева алтернативно или кумулативно учешће државе и/или Цариградске патријаршије. Из обимне историјске анализе види се да су у доношењу светогорских типика суделовали државни органи, Цариградска патријаршија и монашки органи. Свака законодавна радња која је учињена без сагласности светогорских монаха имала је за циљ ограничавање светогорске самоуправе од стране оног фактора који је иницирао ту акцију. Прописи који су донети на тај начин никада нису примењивани.

У следећој хипотези заступа се став да су светогорски типичи из 19. и 20. века међусобно повезани и да њихову основу представља типик из 1810. године, чије одредбе су коришћене као основа за израду свих потоњих типика. Следећа хипотеза је да највећи недостатак правног уређења светогорске монашке заједнице представља правна неједнакост светогорских монашких установа. Најважнија манифестација те

⁹ Δ. Παπαχρυσάνθου, *Η διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, Αθήνα 1999; Ε. Δωρής, *Το δίκαιον του Ἁγίου Ὄρους Ἀθω*, Τόμος Β', Πηγαί του Ἀγιορειτικοῦ δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2004.

неједнакости јесте изопштеност зависних установа из свих централних органа власти на Светој Гори. У централним органима управе никада нису учествовали представници манастирских подручних установа (скитова, келија итд.). Управо та чињеница представљала је најчешћи узрок сукоба и дестабилизације Свете Горе у више наврата. Последња хипотеза која се заступа у дисертацији односи се на међународноправни положај Свете Горе, при чему се доводи у питање до сада неприкосновен став да је грчки територијални суверенитет над Светом Гором признат Букурешким мировним уговором. Аутор брани став да грчки територијални суверенитет није признат ниједним међународним уговором, тако да се може поставити питање цесије територијалног суверенитета са Турске на Грчку.

Пошто се ради о дисертацији која се бави правном историјом, основни метод који се користи јесте историјски. Употреба овог метода је неопходна ради анализе развоја и промене правног положаја Свете Горе и њених институција. Пошто се истраживање базира на анализи светогорских типика који су писани на архаичном грчком језику, најпре је неопходно извршити језичко тумачење норми садржаних у њима. Основни проблем који се јавља јесте специфичност светогорске терминологије, која често нема свој еквивалент у српском језику. Поред тога, приметно је да у типике и уопштено светогорску терминологију из 18. и 19. века снажно продиру турцизми. Трећи и можда највећи изазов јесте непрецизност и терминолошка недоследност светогорских типика, што је последица неразвијености правне терминологије и чињенице да су поједине типике писали аутори без адекватних правничких знања.

У дисертацији су примењени догматски и нормативни метод како би се утврдило право значење норми и њихов положај у правном систему државе. У дисертацији је приказана спољашња и унутрашња историја правних аката који су предмет истраживања. Под спољашњом историјом се подразумева место правних аката у правном поретку државе, каснија издања тог текста, извори из којих се може упознати са њим, као и критички осврт на те изворе и податке сачуване у њима. Под унутрашњом историјом правног акта се подразумева испитивање његове садржине, систематике, настанка, развитка, као и перспективе из које његов творац посматра проблем који решава. Социолошки метод је коришћен код анализе друштвених претпоставки доношења светогорских типика, као и последица примене тих аката,

посебно у односу на светогорско монаштво, које егзистира у специфичним социјалним условима.

Осим горе поменутих метода, користиће се и упоредно-правни метод, ради поређења оквира светогорске самоуправе са другим сличним облицима самоуправе и аутономије. Већ је поменуто да нису сачувани изворни текстови свих светогорских типика, зато се, ради откривања њиховог садржаја, морају употребљавати други извори, међу којима су најзначајније обимне монографије о Светој Гори са краја 19. и почетка 20. века. У њима се спорадично говори о правном уређењу Свете Горе, па се на основу тих информација може донекле реконструисати садржај правних норми које су у том периоду регулисале светогорску самоуправу. У неким случајевима аутори препричавају садржај одређених правних аката, док постоје и збирке различитих правних извора из овог периода. Наравно, у свим овим случајевима неопходан је критички приступ овако добијеним информацијама. Путем упоредне анализе више извора тежиће се констатовању евентуалних одступања и непрецизности које постоје код одређених аутора, са циљем да се што прецизније утврди садржај и начин примене аката који су имали конституционални карактер за светогорску заједницу. Посебан изазов код употребе ове врсте извора представља избегавање једностраних и екстремних ставова који су последица сукоба између монаха руског и грчког порекла.

Као што је већ речено, различити органи се појављују као доносиоци светогорских статута: византијски цареви, Цариградска патријаршија, турске власти, и сами монаси. Прво питање на које се настоји пружити одговор јесте који су то чиниоци и околности који су представљали иницијални узрок који је покренуо законодавну активност ових органа усмерену на регулисање светогорских питања. Затим, на основу анализираних норми извучени су закључци о њиховим намерама и циљевима. Посебна пажња посвећена је анализи примене ових аката да би се утврдило колико су одређени циљеви заиста били и остварени.

Да би се постигао континуитет у излагању историјских догађаја, још једно питање на које ће рад покушати да пружи одговор јесте да ли постоји међусобна повезаност ових аката. Циљ је да се покаже како је примена и садржај једног акта водио настајању његовог супститута. На тај начин у раду ће бити изложена

генеалогична правних норми којима је регулисан савремени правни положај Свете Горе.

Иако светогорски систем самоуправе опстаје већ вековима, може се поставити питање да ли он има одређених недостатака. Да недостаци постоје потврђује и број статута, с обзиром да их је само у 19. веку донето неколико, а у првој половини 20. века чак пет. У том смислу рад ће се бавити утврђивањем мана и недостатака правних решења у различитим светогорским статутима.

Следеће питање на које аутор дисертације покушава да одговори јесте опсег и садржај самоуправе светогорских органа и монашких установа. Рад ће се фокусирати на утврђивање односа између самовласних и зависних светогорских установа, централних и периферних органа управе, као и на однос централних органа и спољашњих фактора, као што су држава и Цариградска патријаршија.

Последње питање на које дисертација настоји да пружи одговор везује се за међународноправни положај Свете Горе, при чему се доводи у питање до сада неприкосновен став да је грчки територијални суверенитет над Светом Гором признат Букурешким мировним уговором.

У дисертацији ће бити заступане оригиналне хипотезе, чије доказивање представља допринос изучавању правног положаја Свете Горе и њене организације. Имајући у виду да интересовање за Свету Гору све више расте и да овај рад износи велики број нових чињеница и хипотеза, може се очекивати да његово објављивање резултира плодном научном расправом како на домаћем, тако и на међународном нивоу.

1. ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА ПОД ВИЗАНТИЈСКОМ ВЛАШЋУ

1.1. Претхришћанска и ранохришћанска историја Атона

На југу грчког полуострва Халкидики налазе се три крака којима се то полуострво завршава у Егејском мору. Најисточнији од тих кракова у најстаријим изворима назива се *Атон*, а често и *Акти*,¹⁰ док се од средине десетог века појављује и назив *Света Гора*. Ова три имена указују на три периода историје овог места: старогрчки, грчко-римски и византијски.¹¹

Претпоставља се да је најстарије од поменутих имена Атон, пошто се везује за гигантомахију: мит о борби између дива из Тракије и олимпијског бога Посејдона.¹² Иако се овај назив првобитно односио на планину која се налази на самом југу полуострва, још су антички писци почели да под именом Атон подразумевају градове и становништво насељено на целом полуострву.¹³ Само порекло речи Атон није

¹⁰ Назив *Акти* сусреће се код Тукидида 4, 109, 1: „...ξυμμάχους στρατεύει ἐπὶ τὴν **Ἀκτὴν** καλουμένην. ἔστι δὲ ἀπὸ τοῦ βασιλέως διορύγματος ἕσω προύχουσα, καὶ ὁ Ἄθως αὐτῆς ὄρος ὑψηλὸν τελευτᾷ ἐς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος” – савезнике окупља код места званог Акти (обала), које се налази од царског отвора ка унутра идући, и висока њена гора Атон завршава се у Егејском мору (превод аутора), H.S. Jones – J.E. Powell, *Thucydides Historiae*, Oxford 1942. Назив Акти користе и Елије Херодијан и Стефан Византинцац, при чему је потоњи највероватније преузео текст од свог претходника: Augustus Lentz, *Herodiani technici reliquiae v. 1*, Lipsiae 1867, 344, *Στέφανος Περί πόλεων*= *Stephanus de urbibus: quem primus Thomas de Pinedo Latii jure donabat, & observationibus, scrutinio variarum linguarum, ac praecipue Hebraicae, Phoeniciae, Graecae & Latinae detectis illustrat: his additae, prae eiusdem Stephani fragmentum*, Apud Rud. & Gerh. Wetstenios, Amstelaedami 1725, 55.

¹¹ Слично поређење прави А. Ангелопулос, с тим да разликује предгрчки, старогрчки и византијски период. Имајући у виду да су подаци о предгрчком Атосу више него оскудни, примереније је направити разлику између старогрчког и грчко-римског периода. А. Ангелопулос, 10.

¹² Постоје две верзије овог мита, *Ibid.*,

¹³ У прилогу ставу да се под именом Атос код античких писаца подразумева цело полуострво може се навести и Есхинов говор против Ктесифонта, у којем он Ксеркса карактерише као онога који је Атос прокопао, Есхин 132: „ὁ τὸν Ἄθω διορύξας”, J. W. White, T. D. Seymour, *Aeschines against Ctesiphon*, Boston, London 1889, 140. Често се користи и фраза: „ἐν Ἄθω” да означи оно што се налази на полуострву (становништво и градове), као и облик „τὸν Ἄθων” углавном када се говори о покушајима пловидбе око Атоса као полуострва: Тукидид 5, 3, 6: „καὶ ὁ μὲν Κλέων φυλακὴν καταστησάμενος τῆς Τωρώνης ἄρας περιέπλει τὸν Ἄθων ὡς ἐπὶ τὴν Ἀμφίπολιν”, Тукидид 5, 82, 1: „Τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου θέρους Διῆς τε οἱ ἐν Ἄθω ἀπέστησαν Ἀθηναίων πρὸς Χαλκιδέας, καὶ Λακεδαιμόνιοι τὰ ἐν Ἀχαΐᾳ οὐκ ἐπιτηδείως πρότερον ἔχοντα καθίσταντο” (подвукао аутор), H.S. Jones – J.E. Powell, *Thucydides Historiae*, Oxford 1942. Треба напоменути да у својим делима Атос помињу Платон, Есхил, Аристотел, Херодот, Исократ, Диодор са Сицилије, Стравон и др. Посебно је занимљиво да се Атос спомиње и у Илијади „Ἦρῃ δ' αἰῖσασα λίπεν ρίον Οὐλύμπιο, Πιερίην δ' ἐπιβᾶσα καὶ Ἠμαθίην ἐρατεινὴν σεῦατ' ἐφ' ἰπποπόλων Θρηκῶν ὄρεα νιφόνετα ἀκροτάτας κορυφάς: οὐδὲ χθόνα μάρπτε ποδοῖν: **ἐξ Ἀθῶω** δ' ἐπὶ πόντον ἐβήσετο κυμαίνοντα” (подвукао аутор), Homer. *Homeri Opera in five volumes*. Oxford, Oxford University Press. 1920.

познато,¹⁴ али је извесно да је у прошлости било недоумица око његове деклинације, што говори у прилог чињеници да се ради о речи која није грчког порекла.¹⁵ И поред истовремене употребе имена Атон и Акти, као нпр. код Тукидида, временом ће преовладати назив Атон и задржати се све до данашњих дана. То је један од примера речи из предгрчког времена које су остале у употреби у грчком-римском свету, а касније су обogaћене одређеном хришћанском семантиком.

Трећи назив за ово полуострво јесте *Света Гора* и он се везује за хришћанску религију, долазак и трајно настањивање монаштва на том простору. Најстарији помен овог назива забележен је у Типику Велике Лавре Св. Атанасија Атонског из 970. године.¹⁶ Често се два најпознатија имена овог полуострва користе заједно, па није редак случај да се у литератури овај простор назива *Света Гора Атонска*.¹⁷

Најстарији познати становници овог полуострва били су Трачани, док се касније досељавају Грци из Халкиде и са Андроса. Тукидид помиње да је становништво Атона било двојезично (*διγλωσσία*), што је на неки особен начин остала карактеристика овог простора до данас.¹⁸ Антички писци помињу градове који су се налазили на Атону. Савремена истраживања показала су да је најмање пет градова заиста и постојало, док се за још седам то не може са сигурношћу тврдити.¹⁹ Постепена декаденција захватиће ове крајеве у хеленистичком добу, док ће у првим вековима хришћанства сви градови овог полуострва полако опустети. Није могуће

¹⁴ Бабињотис у речнику грчког језика наводи да је реч Атос предгрчког порекла и непознате етимологије, Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο λεξικολογίας, Αθήνα 2002, 84. Сличну констатацију даје и М. Живојиновић, „Почеци светогорског монаштва”, *Казивања о Светој Гори*, Просвета, Београд 1995, 11. О називу полуострва и античким насељима на њему вид. М. Χρυσόχοου, *Αθως - Ακτή - Άγιον Όρος – Θύσσος*, Εν Αθήναις 1902.

¹⁵ Попут дилеме у српском језику да ли је исправније користити основу изведену из номинатива „Атос” или другу изведену из генитива „Атон”, тако је још у позно античко доба било недоумица око правилне деклинације речи Атон, *Στέφανος Περί πόλεων*, 55; P. Virgilii Maronis opera omnia vol. 7, Londini, 1819, 3926; Augustus Lentz, *Herodiani technici reliquiae v. 1*, Lipsiae 1867, 127.

¹⁶ К. Влахос правилно примећује да је дуго Мономахов типик из 1045. године погрешно сматран првим актом који уводи у употребу термин Света Гора. Заиста, тај назив је постојао доста раније: у Типику Велике Лавре, који је саставио Атанасије Атонски 970. године, али и у другим актима које је издао прот 993. и 999. године. К. Βλάχου, *Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω*, Βόλος 1903 (фототипско издање Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2005), 38 фн. 1.

¹⁷ Љ. Максимовић, 25.

¹⁸ Занимљиво је да нису забележени други случајеви двојезичности и суживота грчког и варварског становништва. Постоје помени града Емпорион (*Εμπόριον*), који се налазио у Шпанији, али осим суживота варварског и грчког колонизованог становништва не спомиње се и њихово познавање оба језика. Стравон 3, 4, 8 и Ливниус 34, 9.

¹⁹ О античким градовима и претхришћанској географији полуострва Атос видети више у магистарском раду: Π. Χοβαρδάς, *Η Ακτή της Χαλκιδικής κατά τους ιστορικούς χρόνους*, Θεσσαλονίκη 2007, зборник радова Αγίου Όρος και προχριστιανική αρχαιότητα, Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορειτικής Κληρονομιάς, Θεσσαλονίκη 2006. Списак нешто старије литературе на ову тему: Д. Παπαχρισανту, 1 фн. 3.

утврдити тачно време када је Атон остао без становника, али се са сигурношћу може рећи да је то било пре доласка првих монаха.²⁰ Управо ће физичко-географска изолованост и ненасељеност полуострва привући монахе да се ту настане.²¹

1.2. Појава монаштва

У бројној литератури о Светој Гори износе се најразличитије хипотезе о настанку светогорског монаштва. У покушају да се дође до одговора на ово питање често се преплићу побожна предања, легенде и историјске чињенице, тако да је коначан одговор скоро немогуће дати.²² У литератури се могу разликовати два правца – један правац чине они који прихватају постојање монаштва на Атону од 4. века,²³ док у други правац спадају они који сматрају да се долазак првих монаха догодио у 8. или чак 9. веку.²⁴ Разлог за ово размимоилажење лежи у чињеници да први помени светогорског монаштва потичу из 9. века, па се о постојању монаштва на Атону пре овог периода са сигурношћу не може говорити, већ се заправо ради о непровереним хипотезама. Оно што је извесно јесте да се светогорско монаштво развијало као део једног ширег византијског монашког обрасца, који је подразумевао постојање различитих нивоа и видова монашког подвига и организације.²⁵ Све до краја 9. века на Атону су присутни једино отшелници, монаси који живе као пустињаци углавном у сиромашним дрвеним келијама, формирајући мале насеобине у близини неког познатог духовника. Често су своје келије измештали на тешко приступачна места како би се што више осамили и посветили монашким подвизима. У другој половини 10. века догодила се промена која је, и поред отпора атонских

²⁰ Д. Папахрисанту, 2.

²¹ Историјом претхришћанског Атона међу првима се бавио руски епископ П. Успенски, од којег је касније Г. Смирнакис преузимао информације, без навођења извора: К. Βλάχου, 16 φν. 1. Смирнакисово дело настало је у време када трају руско-грчка трвења око Свете Горе и када су политичке околности утицале на објективност појединих аутора.

²² Различите теорије о настанку светогорског монаштва детаљно обрађује Д. Папахрисанту, 7–25.

²³ А. Ангелопулос, 22, Χ. Παναγιώτης, „Н άδηλη φάσις του αθωνικού μοναχισμού”, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χτες – Σήμερα – Αύριο*, 375–385; Χ. Παναγιώτης, „Το Άγιον Όρος εν τω παρελθόντι και τω παρόντι”, *Αθωνική Πολιτεία, επί τη χιλιετηρίδι του Αγίου Όρους*, 30; Ν. Μπουσούλας, *Το αγωνιόνον όρος του Άθω δια μέσου των αιωνων*, Αθήναι 1957, 11.

²⁴ Д. Папахрисанту, 24; Γ. Σωτηρίου, *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1915, 21; Ανδρέου Αγιορείτου, *Το Άγιον Όρος, Προπύργιον Ορθοδοξίας και έθνους*, Αθήναι 1997, 35–43; Δωροθέου μοναχού, *Το Άγιο Όρος, Μύηση στην ιστορία του και τη ζωή του*, Κατερίνη, 28–29; Κ. Ε. Πλακογιαννάκη, *Άγιο Όρος, ο προμαχώνας της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 2003, 23–25.

²⁵ Нарочито је занимљив образац *општежител* (монах који живи у манастиру) – *отшелник* (монах који се након одређеног времена проведеног у општежићу осамљује да би се посветио подвизавању) – *оснивач општежића* (истакнути монаси који су привукли својим келијама бројне ученике оснивају своје лавре/манастире у којима су често остају као духовници). Д. Папахрисанту, 35.

стараца, означила почетак једне нове ере за Свету Гору. Изградња првог манастира на Светој Гори 963. године представљала је преседан који је имао далекосежне последице у наредним вековима. Од тада је основано преко двадесет манастира. Поједини међу њима били су настањени монасима различитог етничког порекла, међу првима се помињу Ивери – Грузијци,²⁶ затим Амалфићани, Бугари, Срби, Румуни и Руси.

Подизање бројних манастира у којима се настанио велики број монаха који су уживали углед и привилегије на византијском двору утицало је на организацију централне управе на Светој Гори. Поред тога, Света Гора није остала имуна на турбулентна дешавања која су захватила њену околину: пад под латинску власт након крсташких ратова, напади каталонских гусара, краткотрајни периоди српске и отоманске власти. Без обзира на то под чијом се влашћу налазило Атонско полуострво, монаси су успевали да сачувају привилегије и имунитете које су им даривали византијски императори, па чак у неким случајевима и да их увећају. Колико је временом углед Свете Горе порастао говори и чињеница да је на државном сабору у Скопљу, на којем је проглашена Пећка патријаршија, био присутан светогорски прот. Циљ је био да се прикаже како овај неканонски акт има подршку најважнијих црквених центара, међу којима је Света Гора заузимала истакнуто место.²⁷

Коначни пад Свете Горе под османску власт 1423. године и први период турске владавине нису утицали на организацију власти на Светој Гори. Постоји више сачуваних фермана којима султани потврђују светогорску самоуправу у односу на локалне органе власти.²⁸ Од 1525. године, по наредби султана Сулејмана Законодавца, Света Гора прелази у посед бостанцибашиног јаничарског оцака (корпуса) – специјалне дворске војске задужене за султанову безбедност. Порез који је убиран на Светој Гори додељен је бостанцијском оцаку, чији је официр са још три чиновника боравио у Кареји, административном центру Свете Горе. Официр, који је називан и забит, имао је задатак да штити монахе и био је задужен, између осталог, за

²⁶ О улози Грузијаца у развоју Атона вид. Д. Папахрисанту, 161.

²⁷ Да ли су Светогорци заиста подржавали неканонско проглашење српске патријаршије тешко је утврдити. Њихово присуство пре се може протумачити као исправан дипломатски потез имајући у виду да је Света Гора заједно са већим делом Македоније била под влашћу српске државе. Као доказ добрих односа српских владара и Свете Горе могу се навести хрисовуље цара Душана којима он гарантује привилегије и сва стечена права светогорским манастирима.

²⁸ Δ. Παπαχρυσάνθου, 35.

одржавање јавног реда и дисциплине.²⁹ Убирање поменутог пореза је дуго био једини контакт који су манастири остваривали са турским властима.³⁰ Често се у литератури могу наћи паушалне оцене како је доласком Турака почео период у којем су се светогорски манастири борили за преживљавање. Међутим, скоро петовековно турско присуство на овим просторима не може се описати само једном реченицом. У првим вековима турске власти јесте дошло до губитка привилегија и имунитета које су византијски императори установили у корист светогорских манастира, као и до конфискације и одузимања бројних имања. То јесте значило погоршање статуса манастира, али не у мери која би била неподношљива и која би довела у питање њихову егзистенцију. Такође, у том периоду није било већих мешања турских власти у унутрашња питања светогорске монашке заједнице.³¹ Један од доказа у прилог тој тврдњи свакако је и чињеница да се систем централне управе на Атону није променио читавих 150 година од пада Свете Горе под турску власт. Поред тога, реформе централне управе до којих је дошло крајем 16. и почетком 17. века нису последица само спољашњих притисака, већ и унутрашњих промена које су захватиле целу Свету Гору.³² Ове реформе означиле су и крај првог периода историје светогорске управе.

1.3. Периодизација историје Свете Горе

У литератури се скоро по правилу историја Свете Горе дели на три периода: византијски (до 1430. године), турски (од 1430. до 1912. године) и грчки (од 1912. године до данас).³³ Пошто је предмет овог рада уско повезан са изучавањем историје централних и периферних органа управе, требало би направити посебну периодизацију која би олакшала систематизацију и приказивање њиховог настанка и еволуције. Зато је примереније историју централних органа управе Свете Горе поделити на два велика периода: први, који почиње са првим писаним траговима о

²⁹ А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII век*, Београд 2000, 56.

³⁰ Детаље у вези са плаћањем пореза и методологијом његовог утврђивања могу се пронаћи у делу светогорског монаха Козме, К. Βλάχου, 91.

³¹ Δ. Παλαχρυσάνθου, 17.

³² *Ibid.*, 20.

³³ Оваква периодизација, која се заснива на критеријуму државе под чијом се влашћу налази Света Гора, има смисла када се ради о општој историји Свете Горе и питању односа државе према светогорској самоуправи. Међутим, када се говори о историји светогорских органа управе она није применљива јер се конзервативни светогорски правни поредак споро мењао и није пратио спољнополитичке процесе.

досељавању монаха и траје све до краја 16. и почетка 17. века и други период, који почиње са постепеним реформама у 17. веку и траје све до данас. Наравно, то не значи да је током трајања једног од периода који су горе дефинисани постојао једнообразан систем управе на Светој Гори. Заправо, то су временска раздобља која карактерише постојање одређених институција, док су њихов састав, делокруг и надлежности временом мењани и редефинисани.

1.4. Извори права у првом периоду светогорске историје

Пошто у овом раду неће бити детаљно обрађен први период историје светогорске управе, било би корисно укратко навести основна својства организације светогорског монаштва у том периоду.

На првом месту треба напоменути да је организација монаштва на Светој Гори била најпре регулисана на нивоу *обичаја*. Постоје аутори који сматрају да су Светогорци однекуд преузели одређени систем управе који су прилагодили својим потребама.³⁴ Без обзира да ли је преузет или је настао самостално, некакав систем управе се на Атону јавља још од првих помена монаштва на њему. Један од разлога за то лежи у чињеници да су монаси још од самог настанка монашке заједнице добијали земљу, коју су обрађивали и од ње се издржавали. Виши интерес је био да се правилна подела и експлоатација ове земље заштити од стране заједничких органа власти. Зато су они настали скоро истовремено са организованим монаштвом, док је веза између поседовања земље и учешћа у централним органима управе на Светој Гори опстала све до данас.³⁵ Светогорски обичаји, који су током самих зачетака монашке заједнице били неписани, временом бивају кодификовани и представљали су извор писаног светогорског права.³⁶

Током првог периода историје Свете Горе, најзначајнији извор права представљали су законодавни акти византијских императора. Према материји коју уређују, ти акти се могу поделити на опште акте, који су имали карактер устава или статута монашке заједнице, а најчешће се називају *типицима* и на посебне акте којима се уређују појединачна питања одређених правних субјеката, међу којима су

³⁴ Д. Папахрисанту, 214.

³⁵ У складу са Конституционалном повељом Свете Горе (чл. 2) целокупно полуострво Атос подељено је између двадесет манастира, који једини имају право власништва над атонском земљом. Такође, једино ти исти манастири који поседују земљу учествују у раду централних органа власти.

³⁶ Ν. Αντωνόπουλος, 16.

од посебног значаја бројне *повеле*. Највиша црквена власт на Светој Гори од 1312. године постао је цариградски патријарх, који је у наредним вековима доносио сигилије. И ови правни акти се могу, такође, поделити на опште и посебне, у зависности од материје која се њима уређује. Тако су поједини сигилији прихваћени као типичи Свете Горе, док су другима решавана појединачна питања која се тичу појединих манастира.³⁷ Улога патријарха постала је веома значајна у периоду османске владавине, када више нису постојали византијски императори, који су раније вршили највишу власт на Светој Гори. У типичима су углавном кодификована већ постојећа обичајна правила и решавани евентуални неспоразуми који су се временом појављивали, а на које обичајно право није имало одговоре.

1.5. Првобитно уређење атонског монаштва

Најстарији документ у којем се светогорски монаси појављују као колектив јесте Сигилиј Василија I,³⁸ највероватније из 883. године.³⁹ Овим актом цар свим државним службеницима забрањује да узнемиравају монахе на Атону и да од њих захтевају наплату пореза. Сви светогорски еремити су тако стављени под његову заштиту.⁴⁰ Поред тога, забрањује се околним власницима земљишта да ометају монахе приликом обрађивања њихове земље, као и пастирима да напасају стада на земљи која је припадала атонским монасима. Треба рећи да је у овом периоду на Светој Гори било заступљено искључиво еремитско (келијско, отшелничко) монаштво, те да није било великих и богатих манастира. Монаси су били настањени у малим и углавном сиромашним насебинама без посебне организације. У акту се не помиње постојање органа власти нити централне управе. Значај овог документа јесте управо у чињеници да се једној таквој, још увек неорганизованој, скупини монаха признаје својеврстан правни субјективитет.⁴¹

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Сигилиј представља акт о уступању привилегија, потписан од стране ромејског цара. Временом ће преовладати хрисовуље, па се у познијим документима овај акт назива хрисовуљом. Д. Папахрисанту, 95. Сигилиј објављен у: Denise Papachryssanthou, *Actes du Prôtaton*, Lethielleux, Paris 1975, no.1, 177–181.

³⁹ У вези са хронологијом овог документа: Д. Папахрисанту, 93 фн. 4.

⁴⁰ Љ. Максимовић, 27.

⁴¹ Сама чињеница да монаси поседују царски акт и да могу да се позивају на њега како би заштитили своја права указује да су они као непрецизно дефинисан колективитет постали субјект одређених права. Д. Папахрисанту, 95, 96.

Негде око 887. године монаси из манастира Јована Колова, који се налазио у близини Јериса на самој граници полуострва Атон, успели су да од цара Лава VI добију документ којим он потврђује сигилиј који је донео његов отац. Том приликом они су успели да прошире списак поседа који су им били додељени тако што су међу своја имања ставили и већи део Атонског полуострва. Тако су на вешт начин уместо акта потврде, успели да добију даровни акт.⁴² Реагујући на такве претензије манастира Колова, атонски монаси су успели да издејствују други акт истог цара, којим се претходни акт поништава и потврђује се да монаси поседују гору Атон, али без детаљног утврђивања њених граница.⁴³

У овом акту се помиње и Катедра стараца (*κάθεδρα γερόντων*), као један од поседа који је манастир Колов бесправно узурпирао. Раније се сматрало да се под овим називом подразумевао први облик централне светогорске управе, која се налазила изван граница Атона. Међутим, новија истраживања су са великом сигурношћу показала да се ипак ради само о сеоском имању са зградама.⁴⁴ У неком тренутку тај посед је претворен у манастир, а почетком 10. века постао је власништво светогорских монаха.⁴⁵

Ова акт је значајан и по томе што се у њему први пут помиње достојанство прота. Наиме, да би заштитили своје интересе Светогорци су послали у Константинопољ монаха Андреју, који је „εὐλαβέστατος μοναχὸς καὶ **πρῶτος** ἡσυχαστῆς” (пречасни монах и *први* исихаста).⁴⁶ Као што правилно запажа Д. Папахрисанту, очигледно је да реч *πρῶτος* (први) у цитираној реченици представља именицу, а не придев, јер поменути Андреја није био први исихаста на Атосу, пошто се са сигурношћу зна да су вековима раније монаси били настањени на том полуострву. Дакле, осим што је био представник монаха пред царем, највероватније је да је он био старешина атонске заједнице.⁴⁷

⁴² *Ibid.*, 99.

⁴³ Први документ из 887. године није сачуван и његов садржај је познат на основу другог акта из 908. године, који је објављен у: Prôtaton, no. 2, 181–185.

⁴⁴ Постоји мишљење да се Катедра стараца налазила у близини села Гомати, између полуострва Атон и Ситонија. I. Παλάγγελος, „Προσπάθεια εντοπισμοῦ τῆς καθέδρας τῶν γερόντων”, *Μακεδονικά* 23/1983, 316.

⁴⁵ Д. Папахрисанту, 213; Љ. Максимовић, 27.

⁴⁶ Prôtaton, no 2, 181–185.

⁴⁷ Д. Папахрисанту, 214. То је уједно и први познати прот Атона. Љ. Максимовић, 27.

Следећи по хронолошком реду документ којим се утврђују права и привилегије атонских монаха јесте хрисовуља Романа I Лекапина из 934. године.⁴⁸ То је заправо потврдни акт, којим се оснажују одредбе акта Лава VI из 908. године. У њему се помиње Катедра старца и понавља се правило да то седиште монаха не сме бити оптерећено никаквим наметима, работама и сл. Иако се то изричито не помиње у овом акту, треба рећи да је за време Романа I уведено давање годишње донације монасима, тзв. роге.⁴⁹ Иако је та донација представљала лични царев дар, касније ће се усталити правило да се рога даје из царске касе. Прот је имао дужност да рогу подели атонским монасима и то се чинило на редовним васкршњим саборима на којима су учествовали сви монаси.

Дакле, до Цимискијевог типика из 972. године на Атонском полуострву централни органи управе били су прот, Савет и Сабор. У вези са функцијом *прота* треба рећи да се у изворима не помиње скоро читавих педесет година – од акта Лава VI из 908. године, па све до 958. године, када је судија Солунске теме, покушавајући да пронађе Атанасија, тражио помоћ прота Горе.⁵⁰ Међутим, непостојање података не значи да функција прота није постојала. Сасвим супротно, на основу поменутих података јасно се види да се власт прота усталила и да га државне власти признају и сарађују са њим. Такође, извори показују да централни органи управе савршено функционишу само петнаест година касније, што је сигурна индикација да су ти органи настали доста раније. Што се тиче функција прота, треба рећи да је он представљао атонске монахе пред државним органима, могао је доделити земљу монасима на коришћење, вршио је судску власт, а већину важнијих одлука (попут давања земље у својину) доносио је уз сагласност Савета или Сабора.

Као што је речно, поред прота, орган централне управе био је *Сабор*. Из житија Светог Атанасија Атонског може се закључити да су се атонски монаси окупљали три пута годишње: на Божић, Васкрс и Велику Госпојину (Успење Пресвете Богородице). Након богослужења, одржавано је заједничко заседање којем су могли присуствовати сви монаси.⁵¹ Које су тачно биле надлежности Сабора није могуће утврдити, али је познато да је на њима дељена годишња царска донација –

⁴⁸ Prôtaton, no 3, 185–187.

⁴⁹ Донација се углавном називала рога (ρόγα) али и солемнион (σολέμνιον).

⁵⁰ J. Noret, *Vitae duae antiquae Sancti Athanasii Athonitae*, Corpus Christianorum Series Graeca 9, Leuven 1982, 19.

⁵¹ Д. Папахрисанту, 217.

рога и да се расправљало о свим питањима од општег значаја за целу монашку заједницу.⁵²

Поред прота и Сабора, постоје индиције да је био формиран још један орган централне управе који се у литератури назива *Савет*.⁵³ Реч савет се не појављује у изворима и представља *terminus technicus*, који означава неформалну групу истакнутих монаха који саветују прота приликом доношења одлука. Познато је да прот значајне одлуке није доносио сам, већ се саветовао са монасима током сабора. Међутим, није вероватно да је прот сваки пут када би требало да донесе неку одлуку позивао све атонске монахе, већ се претпоставља да је постојао одређен круг угледнијих монаха, који су у Атанасијевом житију названи монасима првога реда.⁵⁴ Са њима се прот договарао око одлука мањег значаја или око оних питања које је требало решити без одлагања. Да је овакав орган постојао сведочи поступак израде Цимискијевог типика, о чему ће бити речи касније. У Савет су у овом периоду улазили највероватније сви игумани монашких насеобина на Атосу, а поред њих и најистакнутији старци и монаси.⁵⁵

У овом периоду у којем се светогорска монашка заједница тек формирала дошло је до јасне дистинкције између монаха који су настањивали полуострво и живели пустињским, отшелничким животом и монаха који су живели у организованим конивијама (општежићима) попут манастира Јована Колова, који се налазио у близини северне границе Атонског полуострва.⁵⁶ Атонска земља је у том периоду представљала уточиште за оне монахе који су жељни духовних подвига настојали да се удаље од света и да се посвете пустињачком монашком животу, каквим су живели монаси и у другим монашким центрима Ромејског царства.

⁵² О судским надлежностима Сабора вид. Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας, „Οι οριακές διαφορές μέσα στο Άγιον Όρος κατά την πρώιμη μεταβυζαντινή εποχή (Μέσα 15ου – 16ου αι.)”, *Βυζαντιακά* 22/2002, 268.

⁵³ *Ibid.*, 219.

⁵⁴ J. Noret, 22. 3–4.

⁵⁵ Д. Папахрисанту, 219, 220.

⁵⁶ Корисно је овде споменути разлику између три врсте монаштва које су на Атону постојале и на неки начин постоје и данас. Најпре, то је пустињски тип монаштва (еремитски, анахоретски, отшелнички) који подразумева да се монаси изолују у келије (скромне насеобине, испоснице), самостално се издржавају обрадом мањих поседа или рукодељима и не поседују организовану управу. Други тип монаштва је лавриотски (или скитски) аскетизам који подразумева постојање чвршћих веза између монаха који су настањени у својим келијама. Те везе се огледају у постојању одређене централне управе и чешћих заједничких богослужења. И поред тога, свака келија остаје економски независна и монаси се самостално старају о својим потребама. Последњи и данас најчешћи облик монаштва јесте општежитељни или киновијски. У том систему постоји строго дефинисана централна управа на челу са игуманом, монаси не поседују сопствену имовину, већ о њиховим потребама брине заједница, храна и богослужења су заједнички, а сваки приход који остваре припада манастиру.

До велике промене оваквог стања дошло је захваљујући Светом Атанасију Атонском. Он је на падинама планине Атон 963. године основао први општежителни манастир који је понео назив Велика Лавра. Први типик Велика Лавра је добила 970. или 971. године.⁵⁷ Основу овог акта представљао је типик цариградског студитског манастира који је написао надалеко познати игуман ове обитељи Теодор.⁵⁸ У типичу се налазе значајне информације о организацији самог манастира, али и о положају келија које су манастиру припадале. Манастиром је управљао игуман, који је на том положају остајао доживотно. Монаси су му догавали апсолутну послушност и сматрали га духовним оцем. Игуман има право да одреди свог сукцесора, којег након његове смрти Сабор свих монаха проглашава новим игуманом. У Сабор братства су улазили како монаси настањени у самом манастиру, тако и монаси који су живели у издвојеним келијама на манастирском поседу.⁵⁹ Број монаха био је ограничен, а установљено је и давање одређене своте новца и хране монасима који су били настањени у келијама.⁶⁰ У типичу се Свети Атанасије позива и на хрисовуљу Никифора Фоке, чији један одломак дословно наводи.⁶¹ Значајне су одредбе којима цар проглашава Лавру слободном и самовласном (*ἐλευθέραν εἶναι καὶ αὐτοδέσποτον*) од сваке световне и црквене власти. Нико нема право да интервенише у Лаври осим самог цара.⁶² Осим тога, хрисовуљом је потврђено да игуман може постати само монах из редова манастирског братства.⁶³ Први пут се спомиње забрана приступа женама и држања женки домаћих животиња.

Из текста овог типика види се какав је био положај келија које су припадале манастиру Велика Лавра. За разлику од данашњег светогорског поретка, у време оснивања Велике Лавре монаси који су били настањени у манастирским келијама

⁵⁷ Типик је објављен у више наврата: Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Amsterdam 1965, 102–140; М. Γεδεών, *Ο Άθως – Αναμνήσεις, Έγγραφα, Σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολη 1885, 245–272.

⁵⁸ Поређење уз паралелан приказ текста та два типика учинио је Петракакос: Δ. Πετρακάκος, *Το μοναχικόν πολιτεύμα του Αγίου Όρους Άθω*, Αθήναι 1925, 7–11.

⁵⁹ Након двадесет година од доношења Типика Велике Лавре, Свети Атанасије саставио је завештање које носи назив Изложење (*Διατύπωση*). Сматра се да је овим актом употпуњен претходни типик. Њиме је промењен начин избора игумана тако што је формирано колективно тело, које су чинили епитроп и петнаест истакнутих монаха и чији је задатак био да изабере новог игумана након Атанасијеве смрти. Документ је објављен у: Ph. Meyer, 123–140; П. Успенский, *История Афона*, Киев 1871, књ. 3, 1082, 1083.

⁶⁰ Ph. Meyer, 115.

⁶¹ Нажалост, не постоје други извори из којих би био познат комплетан садржај ове хрисовуље. Δ. Πετρακάκος, 7.

⁶² Д. Папахрисанту, 158.

⁶³ Ph. Meyer, 107.

заправо су били изједначени у свим правима са монасима који су живели у манастирима. Они су сви заједно били део истог братства. То се види из чињенице да манастир издржава келије које се налазе на његовом поседу, келиоти учествују у проглашавању игумана, учествују у раду Сабора, дужни су да указују послушност игуману итд. Наравно, не треба заборавити да је Свети Атанасије увео општежиће на Атос и да је цео типик заправо био један корак ка ширењу таквог монашког обрасца по целом полуострву.⁶⁴ То се види из чињенице да је број монаха који могу бити настањени у келијама Велике Лавре веома ограничен: од укупно 120 монаха (који су били насељени у Лаври и њеним метосима) само пет је имало право да живи у келијама. И поред те чињенице, може се основано тврдити да је правни положај келиота који су припадали манастиру Велика Лавра током 10. века био повољнији од њиховог положаја данас.

1.6. Цимискијев типик

Атонски пустињаци нису са одобравањем прихватили новине које су настале захваљујући Светом Атанасију Атонском. Изградња манастира који је стицао све већу благонаклоност цара и престиж на Светој Гори, као и неопходност постојања општих правила ради организације све већег броја монаха и монашких насеобина натерали су тадашњег прота Атанасија да, заједно са још једним монахом, отпутује у Константинопољ и изнесе пред цара захтеве атонских пустињака.⁶⁵ Као одговор на те молбе, цар је послао на Атон игумана цариградског студитског манастира Јефтимија који је, „заједно са свим игуманима Горе”,⁶⁶ а у присуству монаха Горе, највероватније 972. године израдио први типик монашке заједнице на Атону. Из овакве формулације, која је преузета из типика, види се да је Савет, као скуп значајнијих монаха, постојао и да је учествовао у изради самог типика. Овај чувени типик носи назив Трагос (Јарац), јер је писан на најдуговечнијој животињској кожи - јарећој кожи.⁶⁷ Типик је потписао ромејски цар Јован Цимискије, па се у литератури

⁶⁴ А. Ангелопулос, 57.

⁶⁵ К. Βλάχος, 31.

⁶⁶ У том периоду још нису формиран манастири какве данас познајемо, па се претпоставља да се ради о игуманима различитих монашких насеобина. Сам типик потписује 55 игумана. Типик користи реч Гора када говори о полуострву Атон. Љ. Максимовић, 29.

⁶⁷ А. Ангелопулос, 57.

назива Цимискијевим типиком.⁶⁸ Данас се чува у згради Протата у Кареји.⁶⁹ Постоји општи консензус око чињенице да овај типик представља први општи правни акт којим се уређује организација монаштва на целокупном Атонском полуострву.

Цимискијевим типиком извршена је реформа светогорских органа управе и они су прилагођени новој стварности у којој су независни монаси отшелници и монаси киновити (општежитељи) живели једни поред других.⁷⁰ Задржана је институција Сабора (скупштине) као највишег органа власти, али уз извесна ограничења у погледу броја и врсте монаха који у њему учествују. Наиме, типик прописује да на сабор прот долази са тројицом ученика, игуман Велике Лавре Атанасије са двојицом и монах Павле са једним учеником, док сви остали игумани, келиоти и исихасте долазе на сабор без послушника, пошто је уочено да управо послушници подстичу нереде и препирања.⁷¹ Из ове одредбе се види својеврсна градација у части која се указује одређеним лицима. Сигурно да је ова градација одсликава јачину утицаја који су одређена лица имала приликом доношења одлука и вршења власти. Из свега наведеног може се закључити да у Сабор улазе: прот, игумани, келиоти (заправо представници отшелничких група),⁷² те исихасти који су самостално учествовали у раду Сабора. Осим ограничења броја монаха који учествују на саборима, типиком је смањен број редовних сабирања монаха. Тако се уместо три дотадашња сабора, прописује да се монаси окупљају само једном годишње на празник Успенија Пресвете Богородице и да се тада врши расподела царске рого. Као највиша власт на Гори, Сабор је одлучивао о најбитнијим питањима од општег значаја за целу монашку заједницу. У самом типиком се помињу следеће надлежности Сабора: без његове дозволе монаси који су дошли из манастира изван Горе не могу постати власници келија, нити куповати имања чак и у случају да ради

⁶⁸ Текст овог типика објављен је у више наврата: *Prôtaton*, no 7, 202–216; Ph. Meyer, 141–145; Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήνα 1903, репринт Καρυές Αγίου Όρους 1988, 293–299; П. Успенский, 265. Критички преглед свих издања: Δ. Πετρακάκος, 13. Превод на српски језик: А. Ангелопулос, 64–71.

⁶⁹ Назив Кареја означава место на којем се налазио некадашњи центар управе светогорске монашке заједнице познат под називом Средиште–*Μέση* (или Велико Средиште–*Μεγάλη Μέση*). Име добија по ораховој шуми (κάρυον) која окружује насеље. У Карејском типиком Свети Сава назива ово место Ораховица. *Καρεјски типик Светога Саве* (приредио Д. Богдановић), стр. 1. Данас Кареја представља административни центар Свете Горе у којем се налази седиште свих најважнијих монашких и цивилних власти. Ε. Δωρής, *Το Δίκαιον του Αγίου Όρους Άθω*, Αθήνα–Κομοτηνή 1994, 187–188.

⁷⁰ Д. Папахрисанту, 182.

⁷¹ Ph. Meyer, 142, 143; А. Ангелопулос, 65.

⁷² Д. Папахрисанту, 191.

о земљи без господара,⁷³ Сабор може одобрити пријем на Гору младића, голобрадих и евнуха у случају неопходности или потребе и на крају Сабор је сваке године примао извештај економа задуженог за надгледање Месе (Средишта, данашња Кареја) и одлучивао о његовом раду и евентуалној промени личности која обавља ту функцију.⁷⁴ Сабор је вероватно вршио и судску власт на Светој Гори.⁷⁵

Цимискијевим типиком је поред власти Сабора, регулисана и власт прота. Он се често спомиње уз Сабор, тако да је његова власт великим делом била ограничена постојањем Сабора. Типик прописује да се прот бира *по старом обичају* (*τὸν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἄνωθεν παρακολουθήσαντα τύπον*). Са сигурношћу се може рећи да је прота бирао Сабор између више кандидата, а биран је онај кандидат који је био способан да око себе окупи што већи број монаха. Што се тиче трајања мандата прота, претпоставља се да је у овом периоду мандат био доживотни, као што је, између осталог, случај и са игуманима. Једина потврда такве тврдње јесте чињеница да поједини проти обављају ту дужност дужи низ година.⁷⁶

Једина одредба овог типика у којој се власт прота јасно диференцира од власти осталих игумана јесте први члан типика, у којем стоји да ако се укаже неопходним исправљање нечега што се односи како на опште ствари, тако и на појединачне, игумани немају право да без знања прота испитују, исправљају, кажњавају или доносе одлуке у вези са конкретном личношћу. У наставку тог члана стоји да ни прот нема право без сагласности Сабора да чини нешто чему се Сабор противи.⁷⁷ Из наведеног се види да је у хијерархији власти прот био изнад игумана, али испод Сабора. Непостојање других одредаба у којима би биле садржане искључиве надлежности прота може се правдати чињеницом да је достојанство прота настало доста раније, те да у вези са опсегом његове власти није било спорних питања. Стога творци типика нису нашли за сходно да прописују нешто што је већ било општеприхваћено и није представљало проблем за монашку заједницу.

На основу одредаба Цимискијевог типика може се закључити да је од самог настанка првог манастира на Светој Гори постојала одређена тензија између монаха

⁷³ Ph. Meyer, 144, 143; А. Ангелопулос, 66.

⁷⁴ Више о економу: Д. Папахрисанту, 245.

⁷⁵ На сабору су могле бити изнете оптужбе које би, у неким случајевима, прот касније истраживао. *Ibid.*, 224.

⁷⁶ *Ibid.*, 240.

⁷⁷ А. Ангелопулос, 65.

отшелника (пустињака, келиота) са једне стране и Светог Атанасија и монаха који су живели у том манастиру са друге стране. Могло би се на неки начин закључити да се тзв. „келијско питање” крије иза доношења првог атонског типика. У самом типикy стоји да је циљ његових твораца да се сачува „часност и побожност код обе групе монаха”.⁷⁸ Заиста, у више одредаба овог типика се помињу све три категорије монаха, што показује жељу његових твораца да изједначе по значају монахе који припадају свим категоријама монаштва. Зато се може прихватити мишљење Д. Папахрисанту која тврди да је главни циљ овог типика био да отшелнике (монахе који су живели самостално у групама или засебно) спасе од потпуног нестајања.⁷⁹

Испоставило се, ипак, да је доношењем типика којим је уређена организација монаштва на целокупној територији Атона киновијско монаштво однело превагу над отшелничким. Разлог за то лежи у чињеници да типик није успео да ограничи богаћење великих манастира. Зато су оснивани нови манастири, који су се брзо развијали и ширили своја имања како на полуострву Атон, тако и изван њега. Утицај киновијског монаштва је био велики, па су почели долазити монаси из Грузије, Амалфија и са Сицилије. Временом се велики манастири шире на штету малих келија и монаха који су живели пустињачким животом. Тако ће доћи до својеврсне симбиозе киновије и о.тшелништва.⁸⁰ Ширењем својих поседа, манастири ће постати власници већег броја келија, што ће у потпуности изменити слику Атона. Од ранијег прибежишта монаха отшелника, Атонско полуострво ће постати центар киновијског монаштва.

1.7. Мономахов типик

У време након доношења Цимискијевог типика дошло је до процвата Свете Горе. Основани су бројни манастири, међу којима су Ивирон, Ватопед, Есфигмен, Зограф, Хиландар и др. Економски просперитет је био очигледан: развила се трговина, манастирска имања су енормно увећана, број монаха је рапидно растао. Све то је, у међувремену, довело до кршења многих правила монашког живота, која су била установљена у претходним вековима.⁸¹ Наравно да је таква ситуација

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Д. Папахрисанту, 182.

⁸⁰ Љ. Максимовић, 30.

⁸¹ *Ibid.*, 30, 31.

доводила до спорова и сукоба међу монасима, што је свеукупно претило да угрози сам монашки поредак на Атону. Како би се нашао излаз из такве ситуације, монаси су, исто као и непуних осамдесет година раније, одлучили да пошаљу изасланство цару у Константинопољу. Од цара су тражили да на Атон пошаље монаха у којег има поверења како би он помогао да се превазиђу несугласице. Цар је услишио њихов захтев и на Атон послао игумана манастира Цицилуке, Козму, који је уз сарадњу атонских монаха 1045. године израдио нови типик и послао га цару да га потврди. Константин IX Мономах потврдио је хрисовуљом текст новог типика, који у литератури носи назив Мономахов типик.⁸² Из свега реченог, може се закључити да је процедура израде новог типика идентична процедури састављања претходног типика из 972. године. Једина разлика лежи у чињеници да Мономахов типик не носи његов потпис, већ је издата посебна потврдна хрисовуља.⁸³ Ово је уједно први и најстарији типик у којем се полуострво Атон назива Света Гора уместо само Гора, како је до тада био обичај.⁸⁴

Конкретни поводи који су монахе натерали да се обрате цару наведени су на почетку самог типика, у делу који представља цареву заповест упућену монаху Козми. Прва је чињеница да су поједини Атонци, не поштујући одредбе типика и хрисовуља, прибегавали световним судовима и пред њих износили духовне спорове, а у неким случајевима њиховим одлукама постајали игумани.⁸⁵ Зато се у самом типик у констатује да су правила садржана у типцима и хрисовуљама постала мртво слово на папиру. Поред тога, избио је конкретан спор између монаха око избора игумана и других духовних питања.⁸⁶ Задатак Козме Цицилуке није био да изради нови типик, већ да изврши ревизију постојећих правила садржаних у претходном типик у и царским хрисовуљама. То је разлог зашто се Мономахов типик сасвим оправдано сматра допуном Цимискијевог типика, а не новим типиком који би у потпуности изменио или укинуо постојећа правила.⁸⁷ Такође, садржај типика

⁸² Мономахов типик објављен је у више наврата (из различитих преписа): П. Успенский, 277; Ph. Meyer, 151–162; Г. Σμυρνάκης, 300–308; *Prôtaton*, no 8, 216–238.

⁸³ Д. Папахрисанту, 240.

⁸⁴ Љ. Максимовић, 31; Ph. Meyer 153.

⁸⁵ Д. Папахрисанту, 195; Ph. Meyer, 153.

⁸⁶ Из текста типика се не може са сигурношћу закључити да ли је спор избио око игумана у смислу прота Свете Горе или у смислу неког од игумана. Аргументи постоје у прилог оба става, али није од посебног значаја за овај рад да се утврди истинитост једне или друге тврдње. Д. Папахрисанту, 196.

⁸⁷ *Ibid.*, 197.

одговара намерама његових твораца – већина одредаба Мономаховог типика допуњује одредбе Цимискијевог типика, док је само мањи број нових и аутентичних одредаба.⁸⁸

Врховна власт на Атону остаје Сабор, у који улазе прот са тројицом пратилаца, игуман Велике Лавре са шест пратилаца, игумани Ватопеда и Ивирона са четири пратилаца, а сви остали игумани са по једним пратиоцем. Дакле, игумани три манастира имају право да долазе на сабор у већој пратњи него сам прот. Ова промена у саставу Сабора одсликава колико се однос снага променио у периоду од доношења Цимискијевог типика. Иако се ради само о питању части, неоспорно је да су ови манастири стекли већи утицај и углед од самог прота. И поред тога, прот председава Сабору (*πρώτου προκαθεζομένου*), а у њега улазе поред истакнутих игумана и сви остали побожни старци (*πάντων τῶν ἐνλαβεστάτων γερόντων*). Сва најважнија питања (*ἀξιόλογοι ὑποθέσεις*) решавају се на сабору уз обавезно присуство прота и игумана Велике Лавре.

Већ је било речи о томе да на Атону поред Сабора постоји још један колективни орган власти – Савет, чији састав није био сталан и чије надлежности нису биле прецизно дефинисане. Мономахов типик представља први документ у којем се помиње постојање таквог тела. Наиме, код решавања питања од мањег значаја (*μικράς τινας καὶ ἐντελεῖς ὑποθέσεις*), прот може да окупи око петнаест игумана, најчешће оних који су упознати са одређеним случајем, и да са њима заједно реши проблем који се појавио, без учешћа Сабора. У типичу се инсистира да састав Савета буде променљив, те да приликом решавања различитих питања, прот бира увек друге игумане да би се избегло изазивање сумњи и саблазни (*ὑπόνοιαι καὶ σκάνδαλα*).⁸⁹ Може се рећи да је типик заправо кодификовао и озваничио праксу која је највероватније већ постојала. Имајући у виду да Мономахов типик фаворизује „моћније манастире” (*δυνατώτερα μοναστήρια*),⁹⁰ одредбе којима се успоставља Савет донекле ограничавају њихову надмоћ. Самом чињеницом да састав Савета није сталан и инсистирањем да се приликом решавања различитих питања мења његов састав, ограничава се утицај великих манастира и отвара могућност и мање утицајним монашким установама да учествују у вршењу власти.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Ph. Meyer, 161.

⁹⁰ Д. Папахрисанту, 220; *Prótaton*, по 8, 216–238.

Поред Савета и Сабора, значајан орган централне управе остао је прот. Иако од овог типика достојанство прота почиње да губи на значају који је имао раније, треба рећи да је прот остао највиши орган власти на Светој Гори и након Мономаховог типика. Свакако да је био ограничен утицајем великих манастира више него раније, што се управо види из обавезе да мање важна питања решава уз помоћ Сабора, док је раније то могао чинити сам. Наравно, прот је наставио да самостално одлучује о свакодневним пословима.⁹¹ Такође, и чињеница да на сабор долазе представници три манастира са више пратилаца него прот указује да је по питању части предност дата игуманима три велика манастира. И поред тога, прот је успео да задржи све најважније функције у вршењу власти на Светој Гори: он председава Сабору, одлучује о саставу Савета и врши судску власт. Што се тиче избора прота, одредбе типика инсистирају да се избори спроводе по „старом обрасцу” (*παλαιὸν τύπον γενέσθαι*), уз једну новину – да прот буде упућен код самог цара након избора. Дакле, ромејски цар је потврђивао избор прота. Наравно, поставило се питање да ли је ово процедура коју уводи Мономахов типик или је она постојала од раније. На основу малобројних извора може се закључити да је типик само озваничио праксу која је постојала пре његовог доношења, али се тешко може са сигурношћу одредити када је такав обичај настао.⁹²

Другим по реду светогорским типиком киновијско монаштво преузима у институционалном смислу примат над осталим облицима монаштва, док је утицај великих манастира засенио чак и власт самог прота. Издизање прва три манастира представља први корак ка урушавању протове власти, што ће уследити неколико векова касније. Колико су далекосежне биле последице ових одредаба најбоље показује чињеница да ови манастири и у данашњој организацији власти на Светој Гори имају истакнут положај. Такође, овај типик озваничио је постојање Савета, који се на неки начин може сматрати зачетком данашње Епистасије, коју, додуше, данас сачињава мањи број монаха. Мономаховим типиком није наметнута другачија организација власти на Светој Гори. Сасвим супротно, њиме је само озваничено и озакоњено све оно што се *via facti* већ било усталило. То се посебно односи на постојање Савета и част која се указује игуманима три велика манастира.

⁹¹ Љ. Максимовић, 31; Д. Папахрисанту, 232.

⁹² Д. Папахрисанту, 234.

1.8. Период између 1045. и 1406. године

Након проглашења Мономаховог типика безмало три века није донет ниједан типик којим се на општи начин уређује организација власти на Светој Гори. И поред тога, дошло је до одређених промена у организацији монашке заједнице, које су често биле последица важних догађаја у византијској историји.

На првом месту треба споменути интервенције Алексија I Комнина (1081–1118). За време његове владавине на Свету Гору се доселио већи број влашких породица (у изворима стоји да их је било 300). Почетком 12. века, захваљујући царској наредби, поменуте породице су протеране са Атона. Доста важнији акти овог цара тичу се положаја Свете Горе у односу на црквене и световне власти. Наиме, потврђене су привилегије Свете Горе, међу којима је најзначајније ослобођење од плаћања свих врста пореза и забрана упућена локалним властима са циљем да се спречи њихово мешање у унутрашња светогорска питања. Поред тога, загарантована је аутономија Свете Горе у односу на црквену власт, при чему се додатно утврђује ауторитет прота, који на Атону представља једину легитимну власт (*μίαν κεφαλήν καὶ μίαν δεσποτείαν τὸν πρῶτον ἐχειροτονήσαμεν*).⁹³

Четврти крсташки поход имао је судбоносне последице за полуострво Атон. Током трајања латинске власти створен је нови систем управе, па је Света Гора постала зависна од солунске латинске цркве.⁹⁴ Такво стање није дуго потрајало пошто је већ 1224. године успостављена власт Епирског царства.

До значајних промена дошло је 1312. године. Хрисовуља цара Андроника II и Сигилиј патријарха Нифона доводе достојанство прота у зависност не само од цара, већ и од цариградског патријарха.⁹⁵ Тако је настало ново правило да избор прота потврђују и цар и патријарх, док се Света Гора од 1312. године налази под канонском јурисдикцијом цариградског патријарха. Треба нагласити да духовна зависност Свете Горе од Патријаршије није значила укидање њених привилегија, које су остале нетакнуте.⁹⁶ Можда ни сами актери ових догађаја нису били свесни колико је значајна и неопходна била промена коју су извршили. Довођење Свете Горе у везу са

⁹³ Текст о којем је овде реч објављен је у више у наврата: Ph. Meyer, 172; M. Γεδεών 105; П. Успенский, 619.

⁹⁴ А. Ангелопулос, 58; Љ. Максимовић, 33;

⁹⁵ Д. Папахрисанту, 234.

⁹⁶ Δ. Παπαχρυσάνθου, 9; Д. Папахрисанту, 238.

Патријаршијом омогућиће опстанак светогорске монашке заједнице у временима када се световна царска власт показала нестабилном и немоћном да помогне. Наравно, и поред тога што се Света Гора нашла под канонском јурисдикцијом цариградског патријарха, нису прекинуте све везе са епископом Јериса. Чак је у једном кратком периоду (1368–1392) одлуком цариградског патријарха јурисдикција епископа Јериса била протегнута на Свету Гору.⁹⁷

Током периода српске владавине, није било значајнијих промена на Атону. Цар Душан је бројним хрисовуљама признао привилегије и имунитете светогорских манастира, тако да није дошло до промене организације монаштва на Атону.⁹⁸ У то време функцију прота вршили су монаси српског порекла, па се тај период назива временом српских протова (сервопрота, *σερβοπρότοι*).⁹⁹ Треба напоменути да постоји типик који као временску одредницу носи 1394. годину, али је доказано да се ради о фалсификату. Многи аутори овај типик карактеришу као трећи типик Свете Горе, што се у светлу нових открића може сматрати погрешном констатацијом.¹⁰⁰ Он се по својој форми и садржају никако не уклапа у епоху из које наводно потиче. Пошто је поменути типик одиграо значајну улогу у развоју организације власти на Светој Гори, о њему ће бити речи касније, у оквиру поглавља које се бави историјом периода у којем је спорни типик заиста настао.

1.9. Типик Манојла Палеолога

Крајем 14. и почетком 15. века на Атону се појавио нови облик монашког живота – идиоритмија или особеножиће.¹⁰¹ Под утицајем исихастичког покрета и све тежег финансијског стања светогорских манастира, дошло је до промена у њиховој унутрашњој организацији. Промене су биле доиста радикалне и у основи су мењале Атанасијеву концепцију монаштва. Наиме, општежиће које током претходних векова доминира Атоном, постаје некомпатибилно са новим економским условима који су водили све већем сиромашењу великих манастира, што се посебно осетило током

⁹⁷ Љ. Максимовић, 34;

⁹⁸ К. Βλάχος, 60.

⁹⁹ Љ. Максимовић, 34;

¹⁰⁰ Треба бити опрезан приликом коришћења литературе пошто старији аутори као трећи типик наводе управо тај документ, док у новијој литератури се као трећи типик спомиње хрисовуља Манојла II Палеолога.

¹⁰¹ Γ. Θεοχαρίδης, *Σύντομος ιστορία του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1958, 19.

краткотрајне турске владавине (1383–1403).¹⁰² То је разлог зашто се све већи број монаха осамостаљује у односу на манастир као колектив и преузима на себе бригу о основним животним потребама. Логична последица оваквог стања ствари јесте слабљење позиције игумана манастира и тежња ка стварању колегијалних тела задужених да управљају манастиром.¹⁰³ Тако се заправо заокружио један велики историјски процес еволуције монашког живота на Атосу. Од малих монашких насеобина које су биле апсолутно слободне и чији су се монаси сами старали о својој егзистенцији, захваљујући утицају Светог Атанасија и његове Лавре на Светој Гори, заживео је систем великих манастира уређених по киновјском принципу – манастир као колектив је преузео на себе бригу о монасима, док су се монаси одрицали целокупне своје имовине. Међутим, када крајем 14. века наступају озбиљнији финансијски проблеми, монаси који су живели у великим манастирима се осамостаљују и задржавају своју имовину како би се могли издржавати потпуно независно од самог манастира. Тако се заправо идиоритмија, као монашки образац карактеристичан за келије и мање монашке насеобине, успела увући у велике светогорске манастире, који су представљали центар киновјског живота. Наравно, ове промене нису текле без отпора и појаве нових ситуација које су требале бити на неки начин нормиране. Управо све то су разлози који су довели до још једне, а уједно и последње законодавне интервенције ромејског цара.

Након што су Атон и околина 1403. године прешли из отоманске власти у руке византијског цара Манојла II Палеолога, Светогорци су се упутили у Константинопољ да пронађу решења за проблеме који су настали током турске владавине. Цар одлучује да пошаље на Свету Гору свог изасланика Димитрија Вулота да покуша да пронађе решења за сва спорна питања која су се појавила. Пошто Вулотова мисија није успела, цар је одлучио да самостално донесе нови типик.¹⁰⁴ Није познато да ли је типик донет на захтев атонских монаха, нити да ли су они учествовали у његовој изради.¹⁰⁵ Из наведеног се јасно види да процедура израде овог типика одступа од устаљене традиције, која је поштована приликом доношења претходних типика.

¹⁰² Δ. Παπαχρυσάνθου, 14.

¹⁰³ Љ. Максимовић, 35;

¹⁰⁴ Типик је објављен у више наврата: П. Успенский, 675; Ph. Meyer, 203–210; *Prôtaton*, no 13, 254–261.

¹⁰⁵ Д. Папахрисанту, 203–205.

Сам садржај овог акта доста је другачији од његових претходника. Док су главни објекти интересовања претходних типика били састав и надлежности централних органа управе на Светој Гори, у овом типу главно место заузима регулисање унутрашње организације и управе светогорских манастира.¹⁰⁶ Разлог за то лежи у чињеници да је идиоритмијски модел организације монаштва радикално мењао унутрашњу организацију манастира, не утичући у већој мери на састав и надлежности централних органа власти. Поред тога, у претходном периоду се организација централних органа власти усталила и постала више-мање општеприхваћена, тако да није представљала разлог за појаву нових спорова и несугласица. Зато су сукоби настајали управо у вези са оним аспектима монашког живота који су највише били погођени новонасталим економским односима: питање приватне својине монаха, избор и надлежности игумана, бављење различитим уносним пословима, држање домаћих животиња и др.

Први траг, на основу којег се види да је идиоритмијски модел организације монаштва почео да се пробија у све поре монашког живота на Светој Гори јесу одредбе типика којима су регулисани имовинскоправни односи монаха и манастира. Монах који би, под изговором да тражи мир, прихватио идиоритмијски начин живота и одвојио се у своју келију без сагласности игумана, нема право да од манастира захтева било какву материјалну подршку (укључујући и новчану), нити може тражити да му се врати оно што је евентуално приложио приликом свог доласка у манастир. Што се тиче правног режима под којим се налази имовина коју монах поседује у тренутку доласка у манастир, типик предвиђа да такав монах може задржати право доживотног плодуживања, док би након његове смрти манастир постао субјект свих својинскоправних овлашћења. Са друге стране, монаси могу делимично слободно располагати у случају смрти (*mortis causa*) покретним стварима које поседују тако што имају право да их завештају својим ученицима или послушницима.¹⁰⁷ Типик стоји на становишту да је најправилније да се монаси одрекну свега материјалног и да се посвете духовној борби у складу са монашким заветом. Али и поред тога узима се у обзир стварно стање ствари и чињеница да у

¹⁰⁶ *Ibid.*, 206.

¹⁰⁷ Ph. Meyer, 205; *Prôtaton*, no 13, 254–261.

манастире долазе богати људи који желе да задрже своју имовину, па се донекле дозвољава одступање од општег начела.¹⁰⁸

Као што је већ поменуто, у типичу се налазе важне одредбе којима се уређује организација унутрашње управе у манастирима. Органе управе чине манастирски Савет и игуман. Манастирски Савет чини петнаест вулевта (*βουλευται*) који представљају најистакнутије монахе. Уколико се упразни једно или више места у Савету, она се одмах попуњавају на основу одлуке коју доноси остатак чланова Савета. Савет заседа сваки дан ако је то неопходно или обавезно сваког другог дана. Савету и игуману сви монаси који су добили одређено задужење подносе извештај. Без сагласности Савета и игумана не може се донети ниједна одлука која се тиче манастира као целине. Уколико међу члановима Савета не постоји консензус, одлуке се доносе већином гласова чланова Савета.¹⁰⁹

Поред Савета, манастиром управља игуман. У типичу се на више места инсистира на обавези монаха да показују послушност према игуману, што управо говори да је у овом периоду ауторитет игумана пољуљан и да се преко типика настоји учврстити његов положај. Управо са тим циљем се доводи у везу и одредба према којој игумана не бира манастирски Савет, већ једно шире тело, у које поред чланова Савета улазе и истакнути монаси који су настањени изван самог манастира.¹¹⁰ Ради се заправо о старцима који су се налазили на челу келија и других монашких установа које припадају манастиру. Власт игумана није више апсолутна, као што то прописује типик Велике Лавре, на основу којег су израђени типичи већине светогорских манастира. Игуман доноси одлуке које се тичу манастира као целине само уз договор и сагласност манастирског Савета (*περί γε τῶν τῆς μονῆς πραγμάτων, ἀρκέσει πάντως ἢ τῶν ἐντὸς αὐτῆς βουλευτῶν διάσκεψις καὶ συμφωνία*).¹¹¹

Када постоје два органа власти са сличним овлашћењима, увек се поставља питање њиховог односа и који орган има надмоћ у вршењу власти. Првенствени циљ типика јесте да учврсти манастирску организацију, што би требало да заправо спречи ширење идиоритмије. Пошто је власт игумана доведена упитање, типиком је прописано да се приликом његовог избора тражи присуство већег броја угледнијих

¹⁰⁸ Д. Папахрисанту, 206.

¹⁰⁹ Ph. Meyer, 207.

¹¹⁰ *Ibid.*, 205.

¹¹¹ *Ibid.*

монаха, који би заправо својим ауторитетом оснажили власт игумана. Сама чињеница да сви угледни монаси из манастира и монашких насеобина изван манастира стоје иза одређене личности требало би да оснажи и учврсти њен ауторитет. Са друге стране, власт игумана је ограничена увођењем новог органа власти – манастирског Савета. У типичу се свуда Савет и игуман спомињу заједно, и то увек прво Савет, па игуман (*μετά βουλῆς τῶν κρείττωνων γίνεσθαι καὶ τοῦ καθηγουμένου*).¹¹² Све то показује намеру творца типика да се апсолутистичка власт игумана замени новим моделом уређења који би се могао окарактерисати као аристократски.¹¹³ Типик је заправо истовремено утврдио и ограничио власт игумана. Овакво решење се може сматрати крајње реалистичним, пошто циљ није био да се сачува власт игумана, већ унутрашња кохезија и организација манастира. Творац типика је правилно проценио да ће Савет, као колегијални орган аристократског карактера, имати више шансе да сачува манастир као јединствену институцију, па се може рећи да му због тога даје одређену предност у вршењу власти. Ниједну одлуку игуман не може донети без сагласности Савета, али ни Савет без учешћа игумана. Савет се самостално обнавља, без учешћа игумана, што значи да је утицај игумана на избор саветника потпуно минимизиран. Када се све поменуто узме у обзир, може се закључити да Савет постаје централни орган власти у манастирима. Са продором идиоритмије растао је и његов значај, посебно у периоду турског ропства.

Треба напоменути да се типик често позива на моралне разлоге када забрањује одређено понашање или када прописује неку обавезу на страни монаха.¹¹⁴ Тако се послушност према игуману оправдава ставом да настојатељи (игумани, *προεστώτες*) треба да буду поштовани као очеви, па чак и више од очева, јер су духовни односи важнији од телесних.¹¹⁵ Сличне су и одредбе које садрже забране монасима да излазе са Свете Горе и учествују у оснивању еснафских удружења и братстава,¹¹⁶ забрану

¹¹² *Ibid.*, 206.

¹¹³ У типичу су изнети ставови о облицима државног уређења ромејског цара: „као што је то у градовима који добро чине, њима управља скупштина најбољих (*τῶν ἀρίστων βουλῆ*), а не (скупштина) многих или случајних, нити један архонд сам, јер једно је демократија, друго тиранија, а оба су међутим неподесна” (превод аутора) Ph. Meyer, 206. Ово је занимљив став једног ромејског цара, где он не подржава власт једног, већ власт најбољих, односно аристократски облик уређења. Наравно, овде се ради о уређењу градова и манастира који представљају мање самоуправне јединице. Над градовима се налази власт монарха, исто као што се и над манастирима налази власт прота.

¹¹⁴ Љ. Максимовић, 36;

¹¹⁵ Ph. Meyer, 206.

¹¹⁶ *Ibid.*, 208.

увођења женки домаћих животиња на Атон, забрана зидарима да се са децом настањују у манастирима и др.¹¹⁷ У овом типуку први пут је експлицирана одредба о забрани уласка жена на територију Свете Горе, која се доводи у везу са збраном примања у манастир безбрадих младића и евнуха. У складу са маниром да се свако ограничење заснива на моралним разлозима, забрана пријема у манастир евнуха и голобрадих правда се чињеницом да постоји могућност да се нека жена одене као један од њих и да се настани у неком од манастира. Дакле, није само својство тих лица препрека њиховом уласку и боравку на Атону, већ постоји одређени морални разлог за такво ограничење. Иако се то у типуку чини на индиректан начин, може се ипак рећи да се њиме озваничава забрана уласка на Атон женама, што је највероватније био обичај у претходним вековима. О проблему аватона биће више речи касније.

Типик који је ромејски цар Манојло II Палеолог донео 1406. године не спада међу типике, односно светогорске статуте који су извршили значајан утицај на организацију светогорског монаштва. Постоји више разлога за то. Најпре, овај типик не представља органски наставак претходних типика,¹¹⁸ већ нормира питања која пре њега нису била предмет државног законодавства. То су на првом месту питања везана за унутрашњу организацију светогорских манастира и односе између органа управе унутар манастира. Светогорци јесу прихватили законодавне интервенције ромејског цара које су се тицале монашке заједнице као целине. Међутим, мешање световних власти у организацију самих манастира, који представљају основну ћелију монашке заједнице, није могло бити са лакоћом прихваћено. Може се рећи да су одредбе последњег типика зашле исувише дубоко у сферу аутономне монашке регулативе,¹¹⁹ те да зато нису успеле да изврше већи утицај на светогорску монашку заједницу. Други и подједнако важан разлог лежи у чињеници да је недуго након доношења типика Света Гора потпала под вишевековну турску власт, па је типик

¹¹⁷ *Ibid.*, 209.

¹¹⁸ О томе најбоље сведочи чињеница да се у тексту типика не спомињу ни Цимискијев ни Мономахов типик, мада постоји једна одредба која је у потпуности преузета из Цимискијевог типика. Д. Папахрисанту, 205.

¹¹⁹ Живот у манастирима био је уређен манастирским типцима. Манастирске типике углавном су састављали истакнути монаси, игумани или оснивачи светогорских манастира, који су често имали доста аскетског искуства и велики ауторитет међу монасима. Покушај цара да дерогира одредбе тих типика и наметне јединствен систем управе у свим манастирима, засигурно је монасима изгледао као ограничавање њихових привилегија и имунитета.

Манојла Палеолога постао неадекватан и непримерен радикално измењеним околностима у којима се светогорска монашка заједница нашла.

1.10. Опште карактеристике уређења светогорске монашке заједнице за време византијске власти

1.10.1. Државноправни положај

Све до 1430. године Света Гора је представљала територију Источног римског царства (Византије), уз краткотрајне периоде српске, бугарске и отоманске власти. У оквиру византијске империје Света Гора је уживала управне, судске и економске имунитете. Иако су сличне имунитете уживали припадници феудалног staleжа у средњовековним државама, треба истаћи да је правни положај светогорске монашке заједнице и њених установа био специфичан захваљујући бројним привилегијама, које су им додељене од стране ромејских царева. Из доступних извора се може доста прецизно утврдити садржај поменутих имунитета и привилегија, на основу којих се може дати јаснија слика положаја Свете Горе у оквиру ромејског царства.

Највишу законодавну власт на Светој Гори вршио је ромејски цар. У прилог томе говоре сви светогорски типичи (статути), који носе потписе византијских императора. Зато поједини аутори сматрају да је ромејски цар вршио законодавну власт на Светој Гори самостално без било каквог учешћа Цариградске патријаршије или светогорских монаха.¹²⁰ Такав став није могуће безрезервно прихватити. Као што је већ поменуто, састављању светогорских типика увек је претходио захтев светогорских монаха упућен цару да реши поједина спорна питања.¹²¹ Излазећи монасима у сусрет цар је одређивао личност од посебног поверења, која је имала задатак да у сарадњи са светогорским монасима пронађе решења за спорна питања и да изради акт којим би решења до којих се дошло постала опште обавезујућа. Личности које су цареви упућивали на Свету Гору били су монаси, који су као клирици припадали Цариградској патријаршији. Управо та чињеница једном броју аутора даје повода за тврдњу да су Цариградска патријаршија и светогорски монаси

¹²⁰ Δ. Πετρακάκος (1925), 32;

¹²¹ Изузетак је последњи светогорски типик из 1403. године.

учествовали у вршењу законодавне власти на Светој Гори још од израде првог светогорског типика у 10. веку.¹²²

Троугао који чине држава (за време Ромејског царства – цар), црква (Цариградска патријаршија) и светогорски монаси све до данас представља шему законодавне власти на Светој Гори. Однос снага међу поменутиим актерима временом се мењао. У периоду византијске власти над Светом Гором, апсолутну превагу је имао ромејски цар. Иако су Светогорци учествовали у изради типика њихова улога је била више саветодавна. Што се тиче утицаја Цариградске патријаршије, треба истакнути да цариградски монаси који су у име цара учествовали у изради типика нису добијали упутства ни инструкције од цариградског патријарха. Они се не могу сматрати представницима Цркве, већ само извршиоцима царевих наредби. Имајући све ово у виду, као и апсолутистички карактер царске власти у Византији, може се рећи да је неприкосновена законодавна власт на Светој Гори у овом периоду био ромејски цар.

И поред апсолутне власти цара, значај који су три поменута фактора имала у формирању светогорске монашке заједнице није био идентичан током дугачког периода византијске власти. Како је временом слабио ауторитет ромејског цара уз истовремено урушавање византијске државе, тако је јачао утицај другог фактора, тј. Цариградске патријаршије. Први значајан корак у том смеру представља одредба хрисовуље Андроника Палеолога из 1312. године, којом се установљава правило да избор новог прота морају потврдити цар и патријарх.¹²³ Цариградски патријарси су издавали потврдне акте којима су именовали проте. Патријарх цариградски Филотеј издао је 1368. године сигилиј којим се потврђују сва епископска права епископа Јериса на Светој Гори.¹²⁴ Након што је период српске власти окончан, цариградски

¹²² Ν. Αντωνόπουλος, 28–29; Α. Αγγελόπουλος, „Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, ως κυριάρχης επίσκοπος της μοναχικής πολιτείας του Αγίου Όρους κατά το χρυσόβουλλο Ανδρονίκου Β΄ του 1312”, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες – Σήμερα – Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996, 16.

¹²³ Д. Папахрисанту, 238–239; Ν. Αντωνόπουλος, 25. Постоји став да се Света Гора налазила под канонском јурисдикцијом цариградског патријарха од прве појаве монаштва. Међутим, нема конкретних доказа у прилог таквим тврдњама. Α. Αγγελόπουλος (1996), 16; Α. Αγγελόπουλος, *Το αυτοδιοίκητον του Αγίου Όρους και τα επ' αυτού δίκαια του Οικουμενικού Πατριάρχου*, Αθήναι 1995.

¹²⁴ Епископ Јериса је на основу поменутог сигилија задржао право да улази на Свету Гору без дозволе прота, да поседује резиденцију у Кареји, да се његово име помиње на службама итд. Као што се може закључити на основу самог текста сигилија, разлог за доношење оваквог документа није жеља цариградског патријарха да се одрекне канонске јурисдикције над Светом Гором у корист епископа Јериса, већ постојање српске власти над Светом Гором. Имајући у виду да је цариградски патријарх био спречен да врши своје функције, он правилно процењује да је сврсисходније да постоји било каква

патријарх Антоније IV донео је сигилиј 1393. године којим се поново уређују односи епископа Јериса и Свете Горе.¹²⁵ Овим сигилијем укинута су права установљена претходним сигилијем у корист епископа Јериса, пошто се тврди да су она дата „из нужности” (*ἐξ ἀνάγκης ἐγένετο τὸ εἰρημένον δικαίωμα*) због српске владавине у време њиховог установљавања.¹²⁶ Постоји и мишљење да такозвани трећи типик представља још један доказ у прилог ставу да је Цариградска патријаршија учествовала у вршењу законодавне власти на Светој Гори.¹²⁷ Треба истакнути да се у свим старијим делима која се баве светогорском историјом под трећим типиком подразумева наводни типик из 1394. године,¹²⁸ за који је доказано да се ради о фалсификату.¹²⁹ Сви поменути акти које су доносили цариградски патријарси показују да је током 14. века цариградски патријарх почео активније да учествује у вршењу законодавне власти на Светој Гори. Томе је допринела и српска владавина током које ромејски цар није био у могућности да утиче на светогорску монашку заједницу. Из свега наведеног може се закључити да цариградски патријарх јесте имао одређене надлежности на Светој Гори, мада су оне биле ограничене на узак круг епископских овлашћења. Најзначајнија питања попут управе, судства и организације светогорске монашке заједнице остала су све до краја византијске власти над Светом Гором у рукама ромејског цара. У прилог томе говори и Манојлов типик, који је цар донео самоиницијативно без консултација са Цариградском патријаршијом.

Трећи фактор који учествује у вршењу законодавне власти на Светој Гори јесу свакако сами светогорски монаси. Најпре, они су ти који су иницирали законодавне интервенције ромејских царева.¹³⁰ Поред тога, они су учествовали у изради типика, које би касније ромејски цареви потврђивали својим потписом. Тешко је утврдити

епископска власт и зато потврђује сва права епископу Јериса. У прилог таквом ставу говори и сигилиј из 1393. године. Текст сигилија објављен је у више наврата: F. Miklosich, I. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vol. 1, Vindobonae 1860, 555; Γ. Σμυρνάκης, 99; Γ. Ράλλης, Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών και Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*, Τόμ. Ε', Αθήνα 1855, 131. Више о самом сигилију: Ν. Αντωνόπουλος, 26; Δ. Πετρακάκος, 43; Κ. Βλάχου, 70; Μ. Γεδεών 121.

¹²⁵ Сигилиј је објављен у: Μ. Γεδεών 124.

¹²⁶ Κ. Βλάχου, 71; Ν. Αντωνόπουλος, 27; Γ. Σμυρνάκης, 100–101.

¹²⁷ Ν. Αντωνόπουλος, 27;

¹²⁸ Κ. Βλάχου, 72; Μ. Γεδεών 116; Γ. Σμυρνάκης, 308–312;

¹²⁹ Δ. Παπαχρυσάνθου, 14; Љ. Максимовић, 35;

¹³⁰ Први и други светогорски типик донети су на захтев светогорских монаха, док је трећем претходно покушај царског повереника Димитрија Вулота да заједно са светогорским монасима изнађе решења за проблеме који су се појавили. Д. Папахрисанту, 188, 189, 195, 204.

колики је био њихов стварни утицај на садржај типика пошто су били ограничени деловањем царских изасланика, као и вољом самог цара. У сваком случају, њихова улога је била значајна, јер су најбоље познавали стање на Атонском полуострву, имунитете и привилегије које су им додељени и природу несугласица које су потресале њихову заједницу. Постоје и мишљења да без сагласности светогорских монаха никада није регулисан ниједан аспект организације монашке заједнице.¹³¹ Међутим, такви ставови су неутемељени и, као што је очекивано, потичу од аутора који су и сами светогорски монаси. Поставља се и питање на који начин су Светогорци учествовали у вршењу законодавне власти. Није вероватно да су сви светогорски монаси учествовали у изради типика. То се види из формулације Цимискијевог типика у којој стоји да је типик плод сагласности свих игумана Атоса, док је текст одобрен потписима прота и већег броја Атонаца.¹³² Дакле, у договорима око садржине типика учествовали су углавном игумани и истакнути монаси. Они нису чинили неко тело чије би постојање било предвиђено неким општим правним актом, већ су они по положају или захваљујући свом угледу учествовали у изради текста типика. Треба напоменути да учешће светогорских монаха у припреми текста типика није било обавезно нити прописано било каквим правилима. Они нису представљали орган законодавне власти, већ неку врсту саветничког тела, чије одлуке ни на који начин нису обавезивале ромејског цара. Штавише њихова надлежност је делегирана (*potestas delegata*) и потиче из воље монарха, који има право у сваком моменту да је укине.¹³³ Дакле, апсолутна власт монарха није била окрњена учешћем светогорских монаха у изради типика.

Из свега реченог могу се извести одређени закључци који се доводе у везу са првом хипотезом овог рада. Наиме, једини орган законодавне власти у првом периоду светогорске историје био је ромејски цар. Иако су Цариградска патријаршија и светогорски монаси учествовали у доношењу највиших законодавних аката којима су регулисани правни односи светогорске монашке заједнице као целине,¹³⁴ ромејски цар је имао превагу над њима и представљао је самосталну законодавну власт надлежну за целу Свету Гору. Поред тога, потврђена је прва хипотеза овог рада, која

¹³¹ N. Αντωνόπουλος, 29 фн. 1;

¹³² Ph. Meyer, 150; Д. Папахрисанту 189.

¹³³ N. Αντωνόπουλος, 29.

¹³⁴ Изузетак представља типик Манојла Палеолога из 1406. године.

се тиче вршења законодавне власти на Светој Гори. Свака измена организације светогорског монаштва може се вршити путем легислативне акције, за коју је неопходно је да буду испуњена два услова да би она имала ефекта – први је да светогорски монаси учествују у поступку израде текста тог правног акта, а други је кумулативно или алтернативно учешће државе и Цариградске патријаршије. У периоду византијске власти изостало је учешће једног спољног фактора, а то је Цариградска патријаршија, тако да је други услов испуњен алтернативно. Поставља се, међутим, питање колико су имунитети и привилегије Свете Горе представљали ограничење власти владоца и да ли је Света Гора за време византијског царства представљала територију под посебним режимом аутономије или самоуправе, попут неких средњовековних градова.

Међу привилегијама које су признате атонским монасима као колективу налазе се административни, економски и судски имунитети.¹³⁵ Временом се обим тих привилегија све више ширио, па се основано може поставити питање да ли је монашка заједница на Атонском полуострву стекла посебан аутономан положај у оквиру византијске империје.

Најпре треба рећи да је целокупна земља Атонског полуострва са свим покретним и непокретним добрима поклоњена монасима.¹³⁶ Монаси су уживали административни имунитет, пошто су монашки органи власти, попут прота и Сабора, вршили послове органа управе, док је царским хрисовуљама било забрањено државним чиновницима да узнемиравају монахе.¹³⁷ Потпуна независност Свете Горе од чиновничког и административног апарата византијске државе била је ограничена једино влашћу самог цара, који је као што је већ указано представљао врховну законодавну власт на Светој Гори.

Што се тиче економских имунитета, треба споменути привилегије фискалне природе. Најпре, монаси су били ослобођени плаћања пореза, што потврђује хрисовуља Алексија I Комнина.¹³⁸ Поред тога, манастири често нису плаћали порезе ни за имања која су се налазила изван Свете Горе (метоси). Атонски монаси не само

¹³⁵ Још се у Сигилију Василија I из 883. године монаси Атона ослобађају од обавезе плаћања пореза и забрањује се државним чиновницима да их узнемиравају.

¹³⁶ Ν. Αντωνόπουλος, 20.

¹³⁷ То потврђује Сигилиј Василија I из 883. године, као и хрисовуља Алексија I Комнина, у којој се забрањује локалним господарима да се мешају у светогорска питања. Ph. Meyer, 166.

¹³⁸ Ν. Αντωνόπουλος, 20; Μ. Γεδεών 105; Ph. Meyer, 172.

да нису подлежали обавези плаћања пореза, већ су од ромејских царева добијали годишњи доходак који се називао рога (*ρόγα*). Поред ових општих привилегија, сви светогорски манастири су добијали финансијску подршку ромејских царева у виду нових метоха или средстава за њихову изградњу и сл.

Што се тиче судског имунитета, треба рећи да је Света Гора била изузета од надлежности државних византијских судова. Штавише постојало је уверење да не приличи монасима да износе спорове пред световне судове.¹³⁹ Пошто у Византији није била јасно дефинисана подела власти, сматра се да је одредбама о издвајању Атона из надлежности државних органа уједно искључена и судска надлежност византијских државних судова за спорове настале међу атонским монасима.¹⁴⁰ Највишу судску власт од најстаријих времена вршио је ромејски цар,¹⁴¹ што је било устаљено правило у средњовековним државама. Са друге стране, већину спорова који су настајали како међу монасима, тако и међу манастирима, најчешће су судили светогорски органи власти: прот, Сабор, и Савет.¹⁴² За канонске преступе, надлежна је била Цариградска патријаршија, о чему сведочи хрисовуља цара Алексија I Комнина.¹⁴³ На основу свега реченог, може се закључити да је судски имунитет који је уживала Света Гора као монашки колектив, био веома широк у мери да се може тврдити да је она поседовала сопствену организацију судства, одвојену и независну од државних судова ромејског царства.

Када се сагледају у целости имунитети и привилегије светогорске монашке заједнице, намеће се питање како окарактерисати степен њене самоорганизације. У грчкој литератури се углавном одбацује било какав помен аутономије Свете Горе у оквиру ромејске државе.¹⁴⁴ Такви ставови донекле су последица новијих расправа и сукоба, током којих је идеја о аутономији Свете Горе довођена у везу са руским покушајима регулисања међународноправног положаја Атонског полуострва. Ако се,

¹³⁹ Један од разлога доношења Мономаховог типика управо јесте чињеница да су поједини монаси прибегавали световним судовима чак и за духовне спорове. Д. Папахрисанту 195. Поред тога, канони забрањују свештеним лицима да своје спорове износе пред световне судове. I вас. кан. 2.5.17, II вас. кан. 6, IV вас кан. 9.21. итд.

¹⁴⁰ Ν. Αντωνόπουλος, 42;

¹⁴¹ То се види из акта Лава VI из 908. године, којим се решава спор око поседа манастира Колова и светогорских пустињака. Д. Папахрисанту 107.

¹⁴² Д. Папахрисанту правилно примећује да се у свим манастирским архивима налазе документи у којима прот поступа као врховна судска власт. *Ibid.*, 232 фн. 129.

¹⁴³ Ν. Αντωνόπουλος, 43.

¹⁴⁴ Ν. Αντωνόπουλος, 18; Σ. Παπαδάτος, *Η πολιτειακή θέσις του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1965, 99–105;

међутим, свеобухватно сагледа правни положај Свете Горе, намеће се закључак да он није много другачији од статуса средњовековних аутономних градова Будве и Котора у оквиру српске средњовековне државе. Такав изузетан положај који је Света Гора уживала не може се превидети и просто окарактерисати као територија византијског царства. Имајући у виду постојање самосталне управне и судске власти, као и значајну улогу у вршењу законодавне власти, може се основано тврдити да је Света Гора поседовала широк степен самоуправе у односу на органе централне власти ромејског царства.¹⁴⁵ О аутономији се ипак не може говорити, пошто не постоје докази да су светогорски органи самостално вршили законодавну власт или доносили опште правне акте у оквиру своје надлежности.

1.10.2. Структура унутрашње организације

Као што је већ приказано, централни органи власти на Светој Гори током византијског периода њене историје били су прот, Сабор и Савет. Ове органе сачињавали су искључиво атонски монаси и њихов састав и надлежности нису били стриктно дефинисани типцима. Као што се настанак ових органа везује за обичајно право, тако су њихов делокруг и надлежности током већег периода историје Свете Горе били регулисани обичајима. Законодавац је интервенисао само у оним случајевима када би примена обичајног правила стварала проблеме који су могли да угрозе опстанак и организацију монашке заједнице.

Прот представља инокосни орган централне власти на Атону. Биран је на сабору, између више кандидата, при чему припадност кандидата неком познатом манастиру или другој монашкој установи, није била пресудна за његов избор. Правилно примећује Д. Папахрисанту да већина данас познатих светогорских прота није потицала из великих и утицајних манастира. Као што је већ поменуто, пресудна је била способност кандидата да око себе окупи монахе који га поштују.¹⁴⁶ У типцима нема података о начину избора прота осим наредбе да се поштује стари начин избора, што говори у прилог ставу да је питање избора прота било регулисано

¹⁴⁵ Σ. Παπαδάτος, „Η διοικητική ανεξαρτησία του Αγίου Όρους επί Βυζαντινών”, *ΕΕΒΣ* 32/1963, 440; D. Merlusca, *Η εσωτερική αυτοδιοίκηση των ιερών μονών του Αγίου Όρους Αθω (9ος–15ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 2011, 86–101.

¹⁴⁶ Д. Папахрисанту, 233.

обичајним правом.¹⁴⁷ Изабрани кандидат је затим одлазио у Константинопољ, како би од цара добио потврдни акт и највероватније штап као симбол власти.¹⁴⁸ До велике промене дошло је 1312. године када је хрисовуљом цара Андроника II Палеолога и Сигилијем патријарха Нифона II уведено правило да избор прота потврђују цар и патријарх. На тај начин прот је у духовном смислу постао зависан од цариградског патријарха, чиме је отворен пут све већем утицају Цариградске патријаршије и на друга унутрашња питања светогорске монашке заједнице. Мандат прота је током већег дела византијског периода светогорске историје био доживотан.¹⁴⁹ Тек крајем 14. века је дошло до значајне промене – мандат прота скраћен је на годину дана, уз могућност неодређеног броја реизбора исте личности. Из тог периода потичу документи које потписују један или више бивших прота, што значи да су бивши проти задржавали титулу, иако би изгубили функцију.¹⁵⁰ Дакле, мандат прота престаје: 1. смрћу 2. добровољним повлачењем са функције 3. уколико не буде реизабран (од 14. века) 4. одлуком цариградског патријарха у случају да одређена личност није подобра за достојанство прота (од 1312. године).¹⁵¹

Из доступних извора могу се утврдити основне надлежности прота. Најпре, он је представљао Свету Гору и њене монахе пред црквеним и световним властима.¹⁵² Он је потврђивао избор игумана и додељивао им у име цара игумански штап.¹⁵³ Прот је председавао Сабору, без обзира на састав самог Сабора. Заједно са Сабором је представљао највишу управну власт на Атону. Уз сагласност Сабора постављао је економа Протата. Прот је имао широку судску надлежност. Судио је тзв. синорске или граничне спорове, односно спорове око граница имања светогорских манастира или других монашких установа. Поред тога, имао је дисциплинску власт.¹⁵⁴ Прот је заправо објединио надлежности световних и црквених судова. Као што се на основу овог краћег приказа надлежности прота може закључити, у личности прота биле су

¹⁴⁷ Ν. Αντωνόπουλος, 33.

¹⁴⁸ Д. Папахрисанту, 238, 239.

¹⁴⁹ Не постоје јасни подаци о томе, али се на основу доступних докумената и потписа на њима може пратити колико су године одређени проти обављали ту функцију. *Ibid.*, 240.

¹⁵⁰ Д. Папахрисанту, 241.

¹⁵¹ Ν. Αντωνόπουλος, 34.

¹⁵² Д. Папахрисанту, 231–232. Када је судија Солунске Теме тражио Светог Атанасија Атонског који се подвизавао на Атосу скривајући свој прави идентитет, он се прво обратио највишој власти на Гори – проту. *Ibid.*, 143.

¹⁵³ *Ibid.*, 232.

¹⁵⁴ Ν. Αντωνόπουλος, 34.

обједињене управна и судска власт, што се уклапало у средњовековна схватања да исти органи могу обављати све три функције власти.

Власт прота није била апсолутна и неограничена. Сасвим супротно, прва два светогорска типика управо ограничавају власт прота, доводећи га у велику зависност од других органа централне власти – Сабора и Савета. Као што је већ споменуто, Цимискијевим типиком је управна власт прота ограничена тако да он без сагласности Сабора не може донети ниједну одлуку чак и ако је она у корист заједнице,¹⁵⁵ док се у Мономаховом типиком прави разлика између значајних питања, која прот решава заједно са Сабором, и мање значајних питања, која може решавати тако што окупи од 5 до 10 игумана и са њима доноси одлуку.¹⁵⁶ Поред свих ограничења, прот је у значајној мери задржао власт, посебно када су у питању свакодневни послови.

Треба истакнути да је прот представљао изворно светогорски орган власти, карактеристичан за атонско монаштво.¹⁵⁷ У првим вековима избор прота је вршен на један крајње демократичан начин, а мандат је био доживотни, што је све скупа доприносило учвршћивању његове власти на Светој Гори. Поред тога, чињеница да је избор прота потврђивао сам цар, а касније и патријарх, давала је његовој власти посебан ауторитет. Прот је заправо све време представљао царског намесника на Светој Гори. Тако су се у његовој личности спојиле два често неспојива извора ауторитета – воља већине и воља монарха. Управо тај несвакидашњи спој представља основу вишевековног трајања институције прота. Иако се временом ситуација мењала, па је ауторитет прота био угрожен изградњом великих манастира и њиховом економском експанзијом, достојанство прота је постојало током целокупног византијског периода светогорске историје, а није замрло ни у првом периоду турске владавине.

Други орган централне управе на Светој Гори био је Сабор. Ради се о колективном органу управе, у чијем раду су све до 10. века имали право да учествују сви монаси Атона. Сабор није био стално тело, већ се састајао три пута годишње на велике празнике (Божих, Васкрс, Велика Госпојина). Првим типиком је круг монаха који су могли узети учешће у раду Сабора сужен, тако да у њега улазе само игумани,

¹⁵⁵ А. Ангелопулос, 65; Ph. Meyer, 143; N. Αντωνόπουλος, 34.

¹⁵⁶ А. Ангелопулос, 57; Ph. Meyer, 160–161; N. Αντωνόπουλος, 34.

¹⁵⁷ Постоје помени прота и у другим монашким заједницама, али је свакако на Светој Гори он имао посебан ауторитет и значај, тако да је у неком облику та функција опстала све до данас.

келиоти (заправо представници отшелничких група), те исихасти који су самостално учествовали у раду Сабора. Поред тога, постављено је ограничење да се сабор одржава само једном годишње (15. августа на празник Велика Госпојина).¹⁵⁸ Ова мера највероватније никада није заживела. И другим типиком ограничен је број монаха који улазе у Сабор на игумане и побожне старце, при чему се под тим термином подразумевају настојатељи отшелничких група и келија. Дакле, у Сабор се улазило по положају и губитак функције игумана значио је и губитак права на учешће у раду Сабора.¹⁵⁹ Седиште Сабора било је у Кареји, најпре у цркви Пресвете Богородице из 9. века, а касније у посебном здању изграђеном поред цркве.¹⁶⁰ Сабору је председавао прот, а игумани великих манастира (Велике Лавре, Ватопеда и Ивирона) имали су право посебне части на саборима.¹⁶¹ Треба истакнути да су током византијског периода светогорске историје у раду Сабора, као највишег органа управе на Атосу, учествовали како игумани манастира, тако и настојатељи свих других монашких установа (келија, отшелничких група и сл.). У томе се састоји кључна разлика између средњовековног сабора и данашњег Свештеног биануалног сабора, који чине игумани двадесет светогорских манастира.¹⁶²

Надлежности Сабора биле су бројне у складу са оновременим схватањима о јединству свих функција власти. На седницама Сабора бирали су се прот и економи Протата. На Сабору су доношене одлуке о најважнијим питањима светогорске монашке заједнице као целине. Дакле, Сабор је представљао врховни орган управе. Поред тога, он је имао и судске надлежности. Посебно је битна улога Сабора код великих и спорова око земље. Све значајне одлуке Сабор је доносио уз сагласност прота.¹⁶³ Прот је дакле ограничавао власт Сабора. Он није био само председавајући тог тела, већ је, захваљујући одредбама светогорских типика, његов положај био издигнут на ниво посебног фактора власти изједначеног са самим Сабором. Тиме је власт Сабора ограничена постојањем прота и истовремено власт прота је ограничена постојањем Сабора. На тај начин успостављен је својеврстан светогорски систем

¹⁵⁸ К. Βλάχου 32;

¹⁵⁹ Ν. Αντωνόπουλος, 35.

¹⁶⁰ Д. Папахрисанту, 217–218.

¹⁶¹ Цимискијев и Мономахов типик прописују да једино прот и игумани ових манастира могу долазити на сабор у пратњи тачно одређеног броја саветника.

¹⁶² О Свештеном биануалном сабору, као највишој законодавној власти на Светој Гори данас, биће више речи у наставку рада.

¹⁶³ Ν. Αντωνόπουλος, 35.

checks and balances. Ова два органа централне управе чине једну складну целину, при чему се не може утврдити који од њих је претежнији у вршењу власти. Такво стање владаће током читавог византијског периода светогорске историје, при чему треба рећи да је долазило до повремених осцилација, највише захваљујући економском јачању светогорских манастира.

На овом месту би требало нагласити да се светогорски систем управе и организације власти формирао на основу стварних потреба монашке заједнице и лако се прилагођавао промењеним околностима без превише формализма. Проблеми су решавани од стране оних фактора који су могли допринети изналажењу најповољније опције, без тражења ослонаца у конкретним правним правилима. Тако је спонтано долазило до формирања органа власти, који би своје постојање заснивали на обичајном праву, а тек касније би њихово постојање и круг надлежности били потврђени светогорским типцима. Пример таквог органа јесте скуп монаха који окружују прота и који му помажу приликом доношења одлука које немају значај да би морале бити изнете пред Сабор. Ради се о органу који се у литератури назива Савет. Као што је већ споменуто, у изворима се такав орган спомиње, али не под неким посебним називом. Зато се термин Савет узима као *terminus technicus*, да би се означило тело састављено од истакнутих монаха чији је задатак био да помажу проту у доношењу одлука мањег значаја.¹⁶⁴

Савет је, за разлику од Сабора, био тело које се често састајало и чији је састав био променљив. Не може се са сигурношћу утврдити ко тачно улази у састав Савета, али је врло вероватно да је то питање било уређено правилима обичајног права. Постоје индиције да су у време доношења Цимискијевог типика то били светогорски игумани,¹⁶⁵ док се Мономаховим типиком јасно прави разлика између значајних питања (*ἀξιόλογοι ὑποθέσεις*), која се решавају на општим саборима и малих и небитних питања (*μικράς τινας καὶ εὐτελεῖς ὑποθέσεις*) која решава прот уз помоћ десет или петнаест игумана, који нису стални већ се мењају од случаја до случаја.¹⁶⁶ Највероватније да је прот окупљао игумане суседних монашких установа јер су они најбоље познавали ситуацију у одређеној области Свете Горе.¹⁶⁷ Дакле, Савет

¹⁶⁴ Д. Папахрисанту, 219.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 220.

¹⁶⁶ Ph. Meyer, 161.

¹⁶⁷ Д. Папахрисанту, 220.

представља један врло флуидан орган власти – његов састав није сталан, његове надлежности нису прецизно дефинисане, а време и место заседања није било унапред одређено. Како не би значајна питања чекала седницу Сабора, а уједно да се не би проту дозволило да их својеволјно решава, прибегло се средњем решењу – формиран је орган у који улазе најзначајније личности које учествују у раду Сабора, али који се, за разлику од Сабора, може лако и брзо сазвати. Такође, овакав орган је оперативнији, функционалнији и економичнији. Наравно, главну улогу у Савету вероватно су имали игумани великих манастира,¹⁶⁸ пошто у једном таквом неформалном телу није било могуће да њихова фактичка и економска премоћ не дође до изражаја. Тако је Савет постао веома важан орган централне управе на Светој Гори. Уз одређене резерве, у њему се може препознати претеча данашње Свештене епистасије, која представља орган централне управе светогорске монашке заједнице. Епистасија се исто као и средњовековни светогорски Савет налази у сталном заседању и чине је три представника светогорских манастира, под председништвом представника најугађенијег манастира, који данас носи титулу прота.

Поред централних органа власти који су већ поменути, временом се у средишту светогорске управе у Кареји формира један специфичан административни апарат. Њега су сачињавали достојанственици Протата, нека врста сталних чиновника,¹⁶⁹ чији се број и надлежности временом мењају. Овде ће бити само укратко приказане најважније дужности које су обављали ови чиновници, пошто су неки међу њима имали и јавноправна овлашћења, која су била значајна за функционисање светогорске монашке заједнице у целини.¹⁷⁰

Цимскијев типик помиње достојанство економа, којег бира Сабор на период од годину дана.¹⁷¹ На крају мандата дужан је да поднесе извештај Сабору и уколико је Сабор задовољан његовим радом може га поново изабрати на исти период. У супротном, поставља се други монах на ову функцију. Економ је заправо имао две значајне дужности: једна је да се стара о имовини монашке заједнице, а друга је надзор над јавним редом у Кареји и изван ње. Што се тиче ове последње дужности, треба истаћи да је економ поседовао значајну дисциплинску власт. Наиме, уколико се

¹⁶⁸ *Ibid.*, 221.

¹⁶⁹ Љ. Максимовић, 32.

¹⁷⁰ Доста детаљније о достојанственицима Протата: Д. Папахрисанту, 242–252.

¹⁷¹ Економ је биран на сабору који се одржава на празник Упсења Пресвете Богородице (чл. 26 Цимскијевог типика). А. Ангелопулос 69; Ph. Meyer, 149.

догоди да неко изазива препирке или саблазни у Кареји (административном центру Атоса), економ је дужан да га протера или ће у супротном он бити одговоран. Међутим, ако „се деси нека саблазан” изван Кареје, економ је дужан да окупи још тројицу или четворицу игумана из те области и да са њима заједно разреши проблем који се појавио.¹⁷² Дакле, начин на који економ обавља своје дужности веома подсећа на одредбе Мономаховог типика о решавању мање важних спорова од стране прота и његовог Савета. Наравно, доста важнија дужност економа била је брига о заједничкој имовини атонске заједнице, односно о имовини Протата. Како се имовина Протата смањивала, тако је дужност економа постала излишна, па његов утицај и значај временом опадају.¹⁷³

Други достојанственик Протата који се помиње у изворима јесте епитирит. Једину значајну информацију о надлежностима епитирита даје Мономахов типик, којим је уведено правило да епитирити спроводе она лица која су протерана са Свете Горе (евнуси, голобради и сл.).¹⁷⁴ Из текста типика се не може закључити колико је епитирита било на Светој Гори. Доста касније у изворима се појављује још једна значајна функција. Ради се о представнику прота, који је носио титулу дикеја. Из доступних извора види се да је током 14. века служба дикеја била стална и да он потписује акте заједно са протом.¹⁷⁵

У току византијског периода историје Свете Горе основана је већина светогорских манастира. Као што је већ било речи, први манастир основан је 963. године на источним обронцима планине Атос и од тада носи назив Велика Лавра. Одмах након Лавре основани су и други светогорски манастири: Ивирон, Ватопед, Амалфићански, Зиг, Есфигмен итд.¹⁷⁶ Након оснивања првог манастира, а током периода византијске власти, основано је више десетина манастира, од којих је данас активно њих деветнаест.¹⁷⁷ Манастири су временом стицали својину над атонском

¹⁷² Чл. 21 Цимискијевог типика. А. Ангелопулос 69; Ph. Meyer, 148.

¹⁷³ Д. Папахрисанту, 245–248, Ν. Αντωνόπουλος, 35–36.

¹⁷⁴ Д. Папахрисанту, 249, Ph. Meyer, 154.

¹⁷⁵ Д. Папахрисанту, 252.

¹⁷⁶ Детаљан каталог свих манастира који се појављују у изворима из византијског периода историје Свете Горе налази се у Д. Папахрисанту, 167–179. Поред тога, постоји обимна литература која се бави историјом светогорских манастира. На српском језику највише је писано о историји манастира Хиландара, док су дела која се баве историјом свих светогорских манастира углавном преводи страних аутора.

¹⁷⁷ Манастир Ставреникита, који спада у 20 данас активних манастира основан је у 16. веку, за време отоманске владавине.

земљом, што је представљало извор њихове економске моћи, а самим тим и утицаја у органима централне управе.¹⁷⁸ И поред тога, представници осталих мањих монашких установа све до краја византијског периода историје Свете Горе учествовали су у раду централних органа управе.¹⁷⁹ Међу манастирима је успостављена одређена хијерархија, која је доследно поштована. Она се огледала у редоследу потписа који су манастирски представници стављали на заједничке акте. Хијерархијски редослед је повремено мењан из више разлога: утицај неког манастира је растао на уштрб других манастира, поједини манастири су временом рушени или напуштани, исихастички покрет је повратио углед мањим манастирима и келијама итд.¹⁸⁰ Једино се положај манастира Велика Лавра није мењао од потписивања Цимискијевог типика, па је прво место на свим документима резервисано са потпис представника Велике Лавре.

Манастирски органи се могу сматрати периферним органима управе.¹⁸¹ Манастири су поседовали одређен степен самоуправе у односу на централне органе у Кареји. Та самоуправа се огледала у самосталној организацији манастира, која је по правилу била уређена царским или оснивачким повељама, које су, између осталог, садржале и манастирске привилегије. Све монашке установе које би се налазиле на земљи која је припала неком манастиру, постајале би зависне од манастира који је носилац права својине на земљи. Манастири су самостално уређивали положај зависних установа (*εξάρτημα*) које су се налазиле у њиховој својини.¹⁸²

Закључујући део рада који се односи на византијски период историје Свете Горе, треба споменути укратко оне карактеристике организације светогорског монаштва које су настале у том периоду, а које су представљале и данас представљају основу уређења Свете Горе. Најпре, у овом периоду настали су први светогорски статuti (типичи), донети од стране државне власти у сарадњи са монасима и уз посредно учешће Цариградске патријаршије. Формирани су први централни органи управе, за које се, уз одређене резерве, може тврдити да представљају основу на којој су настали данашњи органи управе. У истом периоду

¹⁷⁸ Начини стицања својине су слични као и у римском праву, уз одређене особености које су последица специфичних услова у којима су светогорски манастири настали и егзистирали. Више о правним пословима којима су манастири стицали право својине на Атонској земљи: N. Αὐτῶνόπουλος, 41.

¹⁷⁹ Д. Папахрисанту, 223.

¹⁸⁰ Д. Папахрисанту, 222, N. Αὐτῶνόπουλος, 39.

¹⁸¹ N. Αὐτῶνόπουλος, 36.

¹⁸² То се јасно види из Атанасијевог типика. Ph. Meyer, 115.

настали су бројни манастири, чији су углед и економска моћ превазилазили оквире саме монашке заједнице. То је довело до незаустављивог процеса потискивања келијског, анахоретског монаштва и почетка доминације монаштва организованог по принципу општежића. Утицај Цариградске патријаршије постаје све видљивији, посебно након 1312. године. Све поменуте карактеристике организације монаштва на Светој Гори, добиће посебан значај током турске владавине, током које су се догодиле суштинске промене у начину функционисања светогорских органа власти.

2. ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА ТОКОМ ПРВОГ ПЕРИОДА ТУРСКЕ ВЛАДАВИНЕ (15–18. ВЕК)

2.1. Типик из 1498. године

2.1.1. Околности које су претходиле доношењу типика

Света Гора се први пут нашла под привременом отоманском влашћу у последњој четвртини 14. века (1383–1403). Током овог краткотрајног периода стране власти показало се да је утицај органа централне управе значајно смањен због недостатка подршке коју су они уживали од стране ромејског цара. Коначан пад Свете Горе под турску власт догодио се 1423. године, а светогорски монаси су око 1430. године признали султанову власт.¹⁸³ На тај начин успели су да очувају већину имунитета и привилегија, међу којима је свакако најзначајнији економски имунитет у виду ослобођења од обавезе плаћања пореза.¹⁸⁴

Током првих деценија турске владавине није дошло до значајнијих промена у саставу и начину функционисања светогорских органа управе.¹⁸⁵ У том периоду постепено слаби утицај централних органа управе. Пошто ромејски цар није више у могућности да им на било који начин пружи подршку, све више почињу да делују центрипеталне силе. Велики и богати манастири фактички преузимају власт, остављајући по страни интересе прота и мањих монашких установа. Треба истакнути да је прот био посебно угрожен развојем догађаја на Светој Гори. Поседе у околини Кареје, који су припадали Протату, манастири су присвајали на различите начине, плаћајући Протату само симболичну цену у природи.¹⁸⁶ Слабљење економске моћи прота ишло је паралелно уз губитак ауторитета централних органа управе. То се најбоље види на примеру вршења судске власти. Манастири све чешће прибегавају

¹⁸³ У литератури се налазе различите тврдње у вези са утврђивањем тачне године када су светогорски монаси признали султанову власт и затражили потврду привилегија које су стекли током византијске власти. Са сигурношћу се може рећи да су до 1430. године манастирске привилегије и својина на манастирским имањима били потврђени од стране султана Мурата II. Ν. Αντωνόπουλος, 45; Κ. Βλάχος, 81; Γ. Σμυρνάκης, 109.

¹⁸⁴ Света Гора постаје порески обвезник тек од 1525. године. Ν. Αντωνόπουλος, 45.

¹⁸⁵ Χ. Πατρινέλης, „Το Άγιον Όρος”, *Νεώτερη και σύγχρονη Μακεδονία*, т. Α', 3.

¹⁸⁶ Δ. Παλαχρυσάνθου, 15. Протат је на различите начине остајао без прихода: келије које су се налазиле у његовој својини често су припајане манастирима или другим келијама, шуме су бесправно присвајане и експлоатисане, а слично се догађало и са пашњацима и обрадивим површинама. Κ. Χρυσοχοΐδης, „Παραδόσεις και πραγματικότητες στο Άγιον Όρος στα τέλη του ΙΕ' και στις αρχές του ΙΣΤ αιώνα”, *Ο Άθως στους 14–16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997, 106.

турским световним судовима ради решавања међусобних спорова.¹⁸⁷ Дешавало се да и поред одлуке прота и Сабора, манастир чији су интереси угрожени изнесе спор пред солунског пашу.¹⁸⁸ Догађаји са краја 14. века упућују на закључак да су значај и утицај централних органа управе постепено али константно слабили, а да су томе доприносили сами манастири игнорисањем постојећих правила и одредаба ранијих типика. Тако је започео процес који је неповратно водио ка потпуном гашењу установе прота и великим реформама светогорске управе које су уследиле у наредним вековима.

Наравно, тај процес није текао без отпора оних монашких структура које су покушавале да очувају стари начин управе. На првом месту, то је био прот, који је настојао да задржи овлашћења која је стекао током византијског периода историје Свете Горе. Крајем 15. века (највероватније 1498. године) светогорски прот Козма Ватопедски отпутовао је у Константинопољ и тадашњем цариградском патријарху Јоакиму представио документ који је, наводно, пре много година сакривен, а који је случајно пронађен. Ради се о наводном типичу патријарха Антонија из 1394. године.¹⁸⁹ Типик је предат патријарху на увид, како би га он својим потписом и ауторитетом потврдио и оснажио.¹⁹⁰ Свети синод Цариградске патријаршије потврдио је поменути типик. Највероватније у децембру 1498. године, цариградски патријарх Јоаким донео је сигилиј којим се потврђују одредбе истог типика. Тако је Света Гора крајем 15. века добила нови типик којим су економска и духовна права прота поново утврђена и прецизно дефинисана.

Доказано је, међутим, да акт који је прот Козма поднео цариградском патријарху представља фалсификат, настао највероватније у исто време када је и

¹⁸⁷ Ђ. Бубало, „Душаново законодавство на Светој Гори” и *Афон и славјанскиј мир*, Белград 2013, 54–55. Изношење светогорских спорова пред световне судове није нова појава. То се догађало и за време византијске власти. Међутим, то је тада имало мањи значај, пошто се радило о државним судовима једног хришћанског царства. Међутим, у новим условима наставило са старом праксом, па су манастирски спорови изношени пред кадије и друге турске судске органе. К. Хрυσοχοΐδης, 106–107. Тако је и манастир Хиландар изнео спор са Ивионом око Комитисе пред турске судове. Тек нешто касније спорови се износе и пред Цариградску патријаршију. Δ. Αποστολόπουλος, „Το Άγιον Όρος στα σωζόμενα πατριαρχικά έγγραφα της πρώτης μετά την άλωση περιόδου (1454–1500)”, *Ο Άθως στους 14–16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997, 94.

¹⁸⁸ Такав је случај манастира Григоријата, који је спор са суседним манастиром Дионисијат изнео пред солунског пашу. К. Хрυσοχοΐδης, 107. Акти прота издати су у: N. Oikonomidès, *Archives de l’Athos IV, Actes de Dionysiou*, Paris 1973, 37, 38.

¹⁸⁹ То је заправо типик који се у литератури често назива трећим типиком Атона, односно Манојлов типик. Д. Папахрисанту, 182 фн. 4.

¹⁹⁰ *Ibid.*, 281 фн. 188; Δ. Παλαχρυσάνθου 15; К. Хрυσοχοΐδης 99; Текст типика објављен је у: Ph. Meyer, 195–203.

поднет патријарху на потврду.¹⁹¹ Све говори у прилог чињеници да је у Протату израђен типик по угледу на сигилије патријарха Антонија, али у складу са намерама његових аутора. Циљ је био да се новим типиком, иза којег ће стајати ауторитет цариградског патријарха, учврсти положај прота. На основу доступних података може се рећи да су аутори фалсификата успели у својој намери. Њихово дело заиста је постало типик Свете Горе, који је одређен временски период био примећиван. Поред тога, садржај овог типика извршио је снажан утицај на будуће типике које су доносили цариградски патријарси. На крају треба приметити да постоје и савремени аутори који верују у његову аутентичност.¹⁹²

Поставља се, међутим, питање да ли су цариградски патријарх и Синод окупљен око њега знали да се ради о фалсификату. На ово питање треба одговорити потврдно.¹⁹³ Заиста делује неприхватљиво да епископи цариградског трона, а са њима заједно и патријарх нису посумњали у један тако невешт покушај имитирања ранијих светогорских типика. Имајући ту чињеницу у виду, поставља се питање зашто су онда пристали да потврде акт за који су, са великом сигурношћу, могли знати да је фалсификован. Одговор се крије у садржају типика. Цариградском патријарху је било у интересу да се Света Гора и прот налазе под његовом духовном јурисдикцијом. Пошто је садржај наведеног типика ишао у прилог интересима Патријаршије, чињеница да се ради фалсификату остављена је по страни. Тако су се доношењем типика из 1498. године поклопили интереси Протата и Цариградске патријаршије. Прот је признао духовну власт цариградског патријарха, а заузврат је учврстио свој положај међу светогорским манастирима. Са друге стране,

¹⁹¹ О аутентичности овог акта писано је доста, при чему су аргументи у прилог става да се ради о фалсификату веома убедљиви. Овде ће бити укратко наведени само они који су донекле у вези са темом овог рада: број манастира који се спомиње у типик у одговара реалности са краја 14. века, у типик у се ствара утисак да су све келије и остале монашке установе у околини Кареје власништво Протата, што свакако није био случај и, на крају, као што Гедеон правилно примећује „имена епископа који се помињу у тексту типика се не поклапају са именима епископа истих епископија забележеним у другим документима. М. Γεδεών, 115 фн. 90; Δ. Παλαχρυσάνθου, 15; Д. Папахрисанту, 281 фн. 188; Κ. Χρυσοχοΐδης 99; У вези са друга два сигилија патријарха Антонија из 1391. и 1392. године вид. J. Darrouzès, „Deux sigillia du patriarche Antoine pour le prôte de l’Athos en 1391 et 1392”, *Ελληνικά* 16/1958,1959, 137–148. М. Живојиновић (1970), 79–90. Супротан став износи П. Χρήστου, *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία –ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987, 146; Σ. Παπαδάτος, *Αι νομικαί βάσεις της Αγιορειτικής Πολιτείας*, Ιωάννινα 1959, 17.

¹⁹² Довољно је поменути да се овај типик се везује за патријарха Антонија и за 1394. годину у већини дела која се баве историјом Свете Горе, а која су преведена на српски језик. П. Христу, *Света Гора Атонска, историја, живот, блага*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2009, 316; А. Ангелопулос, 59.

¹⁹³ Исто мишљење заступа и Хрисохоидис. Κ. Χρυσοχοΐδης 104.

Цариградска патријаршија је успела да обнови ранији обичај да избор прота потврђује патријарх, што је само по себи значило зависност од цариградског трона, али је истовремено дала ауторитет и општу обавезност једном фалсификованом светогорском типикју.¹⁹⁴

2.1.2. Сигилиј из 1498. године

На првом месту треба истаћи да ће бити анализирана два документа, чије се одредбе подударају, па се може рећи да представљају јединствен типик. Најпре ће бити приказан Сигилиј патријарха Јоакима из 1498. године, којим је потврђен документ који је прот Козма наводно нашао и представио цариградском патријарху као типик патријарха Антонија. Затим ће бити обрађене одредбе тзв. Антонијевог типика. Иначе, тај фалсификовани акт се састоји из два дела, која су, по свему судећи, представљена патријарху као јединствен документ.¹⁹⁵ На основу података који су садржани у поменутих актима могу се реконструисати намере њихових твораца и уједно се може добити прецизнија слика организације монаштва на Светој Гори током првог века турске владавине.

Сигилиј патријарха Јоакима издат је децембра 1498. године.¹⁹⁶ На почетку овог акта налази се краћи увод, у којем патријарх описује како се акт који носи назив *Закон и образац (Νόμος και τύπος)*¹⁹⁷ нашао у његовом поседу. У наставку текста, уз различите моралне поуке, он позива светогорске монахе да се врате одредбама тог типика, те да је сав њихов труд узалудан уколико тако не поступи. За овај рад значајна су свега два правила која су овим сигилијем посебно утврђена. Та правила постоје и у типикју који је потврђен, али сама чињеница да се те одредбе додатно истичу показује да су оне имале посебан значај за цариградског патријарха. Истовремено, из њих се могу назрети циљеви због којих је фалсификовани типик потврђен.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Као што се види из Сигилија патријарха Јоакима из 1498. године, обичај да прот добија печат од цариградског патријарха као потврду избора потпуно је нестао у периоду у којем је сигилиј донет.

¹⁹⁵ К. Χρυσοχοΐδης 103.

¹⁹⁶ Хронологија издавања се налази на крају текста сигилија. Поменути акт је објављен у више наврата: Δ. Παλαχρυσάνθου, 57–58; Ph. Meyer, 210–212.

¹⁹⁷ У новијим рукописима Τόμος και τύπος. Вид. Д. Папахрисанту 182 фн 4; Ph. Meyer, 197.

¹⁹⁸ К. Χρυσοχοΐδης 105.

На првом месту, ту је правило да прота и игумана Велике Лавре рукополаже (хиротонише – *χειροτονεῖσθαι*) цариградски патријарх. Избор прота су од 1312. године потврђивали ромејски цар и цариградски патријарх. Међутим, откако је мандат прота скраћен на годину дана и пошто се Света Гора нашла под турском влашћу, испуњавање те обавезе постало је непотребан терет. На основу текста самог сигилија може се закључити да у тренутку његовог доношења то правило већ дуже време није поштовано.¹⁹⁹ У чему је заправо значај патријархове потврде избора прота? Патријарх свакако није могао утицати на сам поступак избора светогорског прота, али је чињеница да он потврђује његов избор имала доста дубље значење. Не само да је патријарх могао одбити да потврди избор одређене личности, већ, што је много значајније, самим чином потврде избора прота, патријарх је показивао да се Света Гора налази под његовом канонском јурисдикцијом. Ако се узме у обзир да је типиком који потврђује овај сигилиј предвиђено да игумане свих манастира хиротонише прот,²⁰⁰ а прота опет хиротонише патријарх, може се рећи да су посредно духовну власт патријарха признали сви игумани који примају хиротонију од стране прота. Треба скренути пажњу и на једну терминолошку посебност. У тексту се користи термин хиротонисати (*χειροτονεῖσθαι*), који је највероватније преузет из Сигилија патријарха Антонија из 1392. године.²⁰¹ Не улазећи у садржај тог термина, довољно је рећи да сам чин хиротоније представља већи ниво зависности од епископа, него само потврда. Дакле, намера патријарха је била да се одредбама сигилија додатно учврсти обавеза прота да долази у Патријаршију ради потврде избора. То управо говори у прилог чињеници да је за Цариградску патријаршију најважније било да се на што чвршћи начин покаже канонска зависност Свете Горе од цариградског патријарха. Међутим, то уједно указује на још једну чињеницу – Света Гора и њени манастири нису се крајем 15 века налазили под искључивом канонском јурисдикцијом цариградског патријарха. Да је та ствар била сасвим јасна и да су манастири вековима раније били под канонском јурисдикцијом цариградског патријарха, не би било потребе да се то додатно учвршћује и намеће новим

¹⁹⁹ К. Χρυσοχοῦδης 104; Ph. Meyer, 211–212.

²⁰⁰ Осим игумана Велике Лавре, којег хиротонише патријарх.

²⁰¹ То је уједно и најстарији документ у којем се потврда избора карактерише као хиротонија. К. Χρυσοχοῦδης 106; J. Darrouzès, 143.

типцима. Више речи о томе биће касније приликом анализе фалсификованог документа.

Друга одредба која се налази у тексту овог сигилија јесте забрана уласка и боравка на Светој Гори голобрадим лицима. Таква забрана постојала је, наравно, и у ранијим светогорским типцима. Очигледно је, међутим, да су и поред покушаја да се голобрадим лицима и евнусима забрани улазак на Свету Гору и боравак на њој, који су трајали више векова, таква лица и даље била настањена у манастирима. У прилог томе говори формулација поменуте одредбе сигилија, према којој манастири не смеју да примају голобрада лица, док она која се већ налазе у њима треба да буду протерана.²⁰² Дакле, у манастирима су и крајем 15. века боравила голобрада лица и поред многобројних забрана из претходних векова. То показује да су одредбе светогорских типика у пракси селективно примењиване.

Када се узме у обзир да су само ове две одредбе садржане у Сигилију патријарха Јоакима, заиста се стиче утисак да је Цариградска патријаршија потврдила наводни типик патријарха Антонија и да је цариградски патријарх издао сигилиј, искључиво ради дефинитивног признања канонске јурисдикције цариградског патријарха над Светом Гором. Ако се узме обзир да одредба о голобрадим лицима и нема неки значај, онда се може рећи да је то једини и прави циљ издавања овог потврдног акта, односно сигилија.

Доношење новог типика на овакав начин има шири значај. Пошто у овом периоду више не постоји институција ромејског самодршца, који је вршио законодавну власт на Светој Гори током трајања византијског периода њене историје, цариградски патријарх потпуно преузима његову улогу. Иако у случају овог типика он само потврђује оно што је, наводно, цар Манојло Палеолог својевремено установио, очигледно је да се законодавна власт постепено преноси на њега.²⁰³ Индикативно је, такође, да не постоји помен државне власти, нити се може назрети било каква назнака да су органи турске државе на било који начин били инволвирани у поступак доношења новог типика. Та чињеница потврђује став да у првим вековима турске власти, османска држава није била заинтересована за

²⁰² Δ. Παλαχρυσάνθου, 58; Ph. Meyer, 212.

²⁰³ Треба истакнути да су цариградски патријарси сигилијима решавали питања од значаја за Свету Гору доста пре доношења овог типика. Довољно је поменути сигилије патријарха Антонија из 1391. и 1392. године. J. Darrouzès, 137–148.

регулисање односа на Светој Гори. По свему судећи, турски државни органи се нису мешали у питања унутрашње управе, већ су је препустили у искључиву надлежност Православне цркве.²⁰⁴ Ове две значајне промене свакако су последица великих геополитичких промена насталих коначним падом Цариграда и показују невероватну способност прилагођавања светогорских органа управе на новонасталу ситуацију.

2.1.3. *Наводни типик патријарха Антонија из 1394. године*

Документ који је потврђен сигилијем патријарха Јоакима из 1498. године сачуван је у више преписа, који се налазе у архивима светогорских манастира. У већини преписа типик је изложен као јединствен текст.²⁰⁵ У каснијим преписима његов текст је подељен на два дела. Први део представља посланица цариградског патријарха и Синода упућена светогорским монасима, док је у другом делу садржан сам типик, са посебним насловом *Закон и образац Свете Горе и Протата (Νόμος καὶ τύπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ τοῦ πρωτάτου)*.²⁰⁶ Таква подела, иако не потиче из оригиналног текста, има смисла, пошто се текст на основу садржаја може поделити на два дела.

У првом делу налази се кратак приказ догађаја који су претходили доношењу типика. Наиме, светогорски прот Дометије и игуман Велике Лавре Григорије пожалили су се Синоду Цариградске патријаршије како поједини манастири не поштују правила установљена од светих отаца. Посебно се осуђује узурпација туђих поседа, која се назива светогрђем (*ιεροσυλία*).²⁰⁷ Наравно, као што стоји већ у следећој реченици, мисли се на узурпацију поседа који припадају Протату од стране појединих манастира. Зато је одлучено да митрополити солунски и веријски заједно са протом и игуманом Велике Лавре сазову сабор како би се утврдиле границе Протата и установила права и обавезе свих манастира. У наставку се наводе имена оних епископа који су улазили у састав Синода. Овде треба напоменути да се имена епископа која су наведена поред њихових епископија, не подударују са именима

²⁰⁴ Δ. Παπαχρυσάνθου, 17.

²⁰⁵ Списак свих преписа уз краћи опис објавио је К. Хрисохоидис. Патријарху Јоакиму је највероватније поднет документ у којем се налазио јединствен текст. К. Χρυσόχοϊδης 101–103.

²⁰⁶ У новијим рукописима стоји *Τόμος καὶ τύπος*. Д. Παπαχρυσάνθου 182 фн 4; Ph. Meyer, 197. Као јединствен текст објављен је у Г. Σμυρνάκης, 308–312, али под насловом *Ὁρος καὶ τύπος*.

²⁰⁷ Ph. Meyer, 195.

епископа тих истих епископија са краја 14. века, а која су доступна из других сачуваних докумената.²⁰⁸ Врло је вероватно да фалсификатори нису имали поуздане податке о именима епископа из времена у које су желели да хронолошки сместе свој акт. Ипак, навођење имена чланова Синода, обезбеђивало је додатни ауторитет фалсификованом тексту. На крају уводног дела, који уједно представља и посланицу цариградског патријарха упућену светогорским монасима, тражи се од њих да се врате старом закону и поретку, као и ономе што утврде његови изасланици, уз истовремену претњу црквеним казнама за оне који то не учине. Тиме се завршава онај део типика који представља фалсификовани акт цариградског патријарха Антонија, а у наставку се налази текст који су наводно саставили његови изасланици на Светој Гори.

Треба истакнути да поступак доношења овог типика који је описан у његовом уводу неодољиво подсећа на поступак којим су донети претходни светогорски типичи. Најпре се прот или неко од монаха обраћа надлежној власти са молбом да помогне око решавања спорних питања на Светој Гори. Затим та власт упућује особу од поверења да проучи ситуацију на самом Атону. Та особа, обично уз сагласност истакнутих светогорских монаха саставља акт, који надлежна законодавна власт својим потписом потврђује. Може се прихватити став да наводна посланица патријарха, која се налази на почетку типика, има улогу увода који су карактеристични за тадашње светогорске типике.²⁰⁹ Сви претходни типичи, осим типика Манојла Палеолога, донети су на такав начин. Може се претпоставити да су аутори овог плагијата имали увид у садржај тих типика, те да су управо због тога саставили такав увод, како би њихов акт барем по форми био што сличнији претходним типичима.

У наставку текста изасланици патријарха излажу одлуке које су донете на абору на којем су учествовали истакнути светогорски монаси. Прво питање са којим су се сусрели везано је за функционисање самог сабора – реч је о хијерархији међу

²⁰⁸ М. Γεδεών, 115 фн. 90; На пример, у акту из 1390. године помињу се следећи епископи: Хераклије Јосиф (у фалсификату Генадије), Никомидије Макарије (фалс. Михаил), Никеје Алексије (фалс. Георгије) итд. Вид. F. Miklosich, I. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vol. 2, Vindobonae 1862, 146–147. Узимајући у обзир да је за четири године могло доћи до извесних промена епископа, како из природних, тако из правних разлога, ипак се не може претпоставити да су сви епископи промењени за тако кратко време. Видети и акт из 1493. године. F. Miklosich, I. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vol. 2, Vindobonae 1862, 169.

²⁰⁹ К. Χρυσοχοῦδης 104.

манастирима, која се огледала у месту на којем седи њихов представник током сабора. Проблем је настао пошто су неки манастири разрушени приликом најезде Сарацена, па су потом опустели задржавши своје положаје у хијерархији. Зато се приступило утврђивању положаја у хијерархији сваког манастира. На првом месту седе прот и игуман Лавре, пошто су они рукоположени од стране патријарха, а затим игумани осталих манастира: Ватопеда, Ивирона, Хиландара, Ксиропотама итд.²¹⁰ Набројано је укупно 25 манастира, међу којима су и они мањи. Утврђивањем хијерархије међу манастирима створени су услови за правилно функционисање Сабора.²¹¹

Затим је регулисан начин избора и права прота. Прот се бира међу монасима који припадају свим манастирима, а његов избор по старом обичају потврђује цариградски патријарх. Он рукоположе све игумане светогорских манастира, осим игумана Лавре, кога, као што је већ речено, рукополаже патријарх.²¹² Да је главни циљ аутора овог плагираног типика био да учврсте ауторитет прота, говори и одредба у којој стоји да прота треба поштовати „као самог небеског оца”.²¹³ Поред поштовања, проту следују и прецизно одређена месечна давања у житу и брашну, при чему се прави разлика између великих и малих манастира. Такође, манастири су дужни да обезбеде све што је неопходно за редовна богослужења у протатској цркви. На крају самог типика са великом прецизношћу утврђена су редовна годишња давања која манастири треба да издвајају за потребе Протата. Занимљиво је да су приликом утврђивања хијерархије међу манастирима, аутори овог акта набројали 25 манастира, док су приликом утврђивања годишњих давања навели 27 манастира. Највероватније да је до забуне дошло јер нису имали сигурне податке о тачном броју манастира који су постојали крајем 14. века.²¹⁴ Прописана је обавеза свих монаха настањених у келијама Кареји да бесплатно обављају послове за Протат сваке године у тачно

²¹⁰ У раду је наведено само првих пет манастира, имајући у виду значај првих пет манастира за данашњу организацију монаштва на Светој Гори.

²¹¹ К. Χρυσόχοϊδης 100.

²¹² Овде би требало напоменути да ова одредба није у пракси примењивана, пошто је у свим манастирима временом преовладала идиоритмија, па су игумани често мењани чак и више пута у једној години. Поред тога, игуманска функција је изгубила значај који је имала у претходним вековима. К. Χρυσόχοϊδης 107.

²¹³ „Χρῆ δὲ σέβασθαι καὶ τιμᾶν τὸν πρῶτον ὡς αὐτὸν τὸν οὐράνιον πατέρα”, Ph. Meyer, 198.

²¹⁴ Правилно закључује Д. Папахрисанту да су неке од малих манастира који се помињу у типичу одавно преузели велики манастири. Више о доказима неаутентичности овог типика: Δ. Παλαχρυσάνθου, 15.

одређено време, у складу са сезонским потребама за радном снагом. Све ове одредбе имале су за циљ да обезбеде редовне приходе проту, који је након пада Цариграда остао без значајне економске подршке византијског двора. Јачање економског положаја прота имало је и друге последице. Најважнија међу њима свакако је учвршћивање његовог ауторитета, што је омогућило да институција прота опстане још један краћи временски период.

Економско јачање Протата извршено је помоћу две врсте мера – прву врсту чине мере које су имале за циљ обезбеђивање редовних прихода на начин који је горе приказан, док се другом врстом мера желела постићи заштита од узурпације поседа који су припадали Протату. Као што је већ поменуто, манастири су током 15. века присвојили бројне келије и друге поседе Протата који су се налазили у околини Кареје. Аутори фалсификованог типика покушали су да зауставе тенденцију даљег ширења манастирских имања по Кареји и да осигурају оне поседе који су остали у својини Протата. Зато је уведена одредба којом се забрањује манастирима да поседују метохе или имања у Кареји, а уколико се неко ипак дрзне да прекрши ово правило биће проклет од стране патријарха и Синода. Иста казна предвиђена је за прота и Сабор уколико се не успротиве таквом понашању или уколико о спорним променама не обавесте патријарха. Како би сва права Протата била заштићена на што ефикаснији начин, типиком је учињено разграничење Кареје и остатка Свете Горе. Ово је најстарији и уједно једини документ у којем се налази детаљан опис граница Кареје и самим тим граница протатских поседа.²¹⁵ Веома прецизно повлачење границе између Кареје и остатка Свете Горе који се налазио у власништву светогорских манастира, омогућавало је Протату да ефикасније заштити своје поседе од узурпације.

Типик садржи и друге одредбе преузете из претходних светогорских типика. То су одредбе којима се забрањује улазак на Свету Гору и боравак голобрадих младића на Светој Гори, боравак дужи од три године лаицима, увођење женки животиња и др.

Треба истаћи да, у односу на претходне типике који су се углавном бавили питањима од значаја за светогорску монашку заједницу као целину, наводни типик патријарха Антонија представља прави изузетак. У њему скоро да не постоје одредбе

²¹⁵ Δ. Παλαχρυσάνθου, 16.

које се баве таквим питањима, већ је сва пажња фокусирана на питање обезбеђивања економске стабилности и одрживости Протата и прота.²¹⁶ Њиме нису предвиђене промене у саставу и начину функционисања централних органа управе. Штавише, захваљујући његовим одредбама институција прота је, барем привремено, спашена од нестајања, што је управо довело до тога да цео систем централне управе остане још неко време неизмењен.

Треба напоменути да аутори фалсификованог типика нису предвидели потпуну канонску зависност Свете Горе од цариградског патријарха. То се види из одредбе којом је предвиђено да само ставропигијски манастири помињу патријарха на службама, што би значило да они манастири који нису ставропигијски немају ту обавезу.²¹⁷ Пошто помињање имена епископа на молитвама указује на постојање његове канонске јурисдикције на одређеној територији,²¹⁸ онда се може закључити да се крајем 15. века нису сви манастири на Светој Гори налазили под канонском јурисдикцијом цариградског патријарха.²¹⁹ Питање канонске јурисдикције цариградског патријарха, које је постало изузетно значајно након 1312. године, није у дефинитивно решено новим типиком из 1498. године, већ је типик остао донекле недоречен.

Може се закључити да је наводни типик патријарха Антонија испунио циљеве због којих је и настао.²²⁰ Иако се ради о фалсификату, типик је потврдио цариградски патријарх и поштован је попут свих осталих аутентичних светогорских типика. И поред тога што један број његових одредаба није доследно примењиван (уобичајене забране уласка голобрадих и сл.), најзначајније његове одредбе су дуго биле на снази. Највећу корист од тога имао је, наравно, Протат, јер се из извора може закључити да су у наредним годинама престала узнемиравања његових поседа у Кареји, док су давања у натури, која је типик прописао, постала његов редован приход.²²¹ Корист је, наравно, имала и Цариградска патријаршија јер је донекле учвршћена канонска власт

²¹⁶ К. Χρυσοχοῦδης 105.

²¹⁷ Ставропигијски су манастири који су изузети из канонске јурисдикције епископа у чијој се епархији налазе и зависе непосредно од неке друге црквене власти (патријарха, митрополита, синода итд.). В. Μάρκος, *Το νομικό καθεστὸς τῶν πατριαρχικῶν καὶ σταυροπηγιακῶν μονῶν στὴν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια*, Αθήνα 2011, 1; Н. Милаш, *Православно црквено право*, Мостар 1902, 715.

²¹⁸ *Ibid.*, 402.

²¹⁹ К. Χρυσοχοῦδης 108.

²²⁰ Δ. Παπαχρυσάνθου, 15.

²²¹ К. Χρυσοχοῦδης 107.

патријарха над Светом Гором. У сваком случају, законодавна власт патријарха је проширена на Свету Гору у смислу да он преузима улогу коју је некада имао ромејски цар. Иако овим типиком патријарх само потврђује наводни типик из времена Манојла Палеолога, убрзо ће његови наследници почети да потпуно самостално доносе опште правне акте којима су на свеукупан начин регулисани правни односи на Светој Гори.

2.2. Типик из 1574. године

2.2.1. Околности које су претходиле доношењу типика

Током првих деценија турске владавине није било озбиљнијих покушаја измене унутрашње организације Свете Горе. Осим тога, султани су путем бројних фермана признавали одређене привилегије Свете Горе, међу којима је био и њен аутономни статус.²²² И поред тога што је однос османске државе према Светој Гори био такав да су постојали услови за очување вишевековног монашког поретка, промене које су захватиле монашку заједницу изнутра све више су урушавале старе обичаје и институције. Најозбиљнија претња организацији монаштва претила је од идиоритмије – посебног начина монашког живота који је некада био карактеристичан само за келије, а од 15. века почиње да преовладава у манастирима.

Идиоритмија је озбиљно уздрмала целокупну организацију монаштва на свим нивоима. Заправо, процес који је захватио Свету Гору као целину, временом се пренео на ниво свих монашких установа. Економски просперитет светогорских манастира имао је за последицу слабљење ауторитета централних органа управе. Такав след догађаја посебно је утицао на институцију прота, који је након нестанка ромејског царства остао без значајне финансијске и политичке подршке византијских императора. Његов ауторитет није био довољно јак да ограничи самовољу игумана великих и моћних манастира. Тако је временом утицај и значај централних органа управе фактички ограничаван, док се паралелно стварао круг моћнијих манастира који су *de facto* одлучивали о најважнијим питањима за монашку заједницу. Овај

²²² Δ. Παπαχρυσάνθου, 17; Ν. Αντωνόπουλος, 61; Κ. Βλάχου, 82; Ι. Βασδραβέλλης, „Ανέκδοτα φερμάνια αφορώντα εις τα εν τη Χερσονήσω Κασσάνδρας και αλλαχού της Χαλκιδικής ευρισκόμενα μετόχια”, *Μακεδονικά* 13/1973, 274–315.

процес ће кулминирати ишчезавањем достојанства прота, негде крајем 16. века.²²³ Исти тај процес одиграо се и на нивоу самих манастира. Најпре су монаси почели да задржавају имовину коју су стекли пре доласка у манастир. На тај начин су успевали да очувају својеврсну самосталност у односу на манастир као колективитет. Како су и сами манастири временом постајали све сиромашнији, тако се самодовољност монаха у односу на манастир показивала све израженијом. То се одражава на све аспекте монашког живота. Оно што је важно за тему овог рада јесте чињеница да захваљујући идиоритмији игумани манастира губе ауторитет. Игуманска функција постаје врло нестабилна,²²⁴ да би на крају потпуно nestала. Дакле, прот као настојатељ целе Свете Горе и игумани као настојатељи манастира изгубили су ауторитет захваљујући идиоритмији, која је дозвољавала монасима да задрже своју личну имовину. Идиоритмија се показала као најозбиљнији катализатор децентрализације власти на Светој Гори и то на свим нивоима.

Продор идиоритмије у светогорске манастире покушавала је безуспешно у више наврата да спречи Цариградска патријаршија.²²⁵ То је управо главни циљ типика из 1574. године, познатог и као пети типик Свете Горе.²²⁶ Повод за његово доношење, по свему судећи, био је прелазак два највећа манастира (Велика Лавра и Ватопед) на идиоритмију, као и бројни сукоби који су тим поводом настали.²²⁷ Треба рећи да је до наглог погоршања ситуације на Светој Гори дошло 1568. године, када су у време султана Селима конфискована сва имања светогорских манастира, уз обавезу да их манастири поново откупе и плате увећан порез.²²⁸ Све то је водило

²²³ К. Παλαγεωργίου, *Ο θεσμός του „Πρώτου” του Αγίου Όρους: συμβολή στην έρευνα της ιστορικής διαμόρφωσης της αγιορειτικής αυτοδιοίκησης (άρθρο 105 Συντάγματος). Βυζαντινή – Οθωμανική – Νεότερη Περίοδος*, Κομοτηνή 2014, 6.

²²⁴ Као што је већ поменуто, дешавало се да поједини манастири промене неколико игумана у истој години. К. Χρυσοχοΐδης 107.

²²⁵ Један од карактеристичних примера је Сигилиј патријарха Антонија из 1391. године у којем се налази информација да су монаси манастира Хиландар, позивајући се на идиоритмијски начин монашког живота, одбили да се потчине власти прота. Зато их је цариградски патријарх под претњом рашчињења позвао да прекину са таквом праксом. J. Darrouzès, 141.

²²⁶ Ν. Αντωνόπουλος, 46.

²²⁷ Κ. Βλάχου, 86; Ν. Αντωνόπουλος, 46. Δ. Παλαχρυσάνθου, 18; Α. Ангелопулос, 61, Јб. Максимовић, 37.

²²⁸ Јб. Максимовић, 37; Ε. Χεκίμογλου, *Μοναστηριακές οικονομικές δραστηριότητες στο οθωμανικό πλαίσιο: Άγιον Όρος και Κύπρος*, Athos Memory in the World, 34; Σ. Τζωρτζακάκη – Τζαρίδου, „Το νομικό καθεστώς της ακίνητης περιουσίας των αγιορειτικών μονών επί τουρκοκρατίας και ο μεταβολισμός του μετά την απελευθέρωση”, *Χρονικά της Χαλκιδικής* 56–57/2011–2012, 93; Ε. Κερμελή, „Το νομικό καθεστώς της αγιορείτικης μοναστηριακής περιουσίας το 15ο και το 16ο αιώνα”, *Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αιώνα*, Πρακτικά Συνεδρίου, 100; Α. Alexandropoulos, J. C., “The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569”, *Ο Άθως στους 14-16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997, 149–200.

смањењу броја монаха, нестајању појединих манастира и све израженијој дезорганизацији светогорске монашке заједнице.

Цариградски патријарх Јеремија II крајем 1573. године налазио се на путовању ка Пелопонезу. Божићне празнике провео је у Солуну и сусрео се са представницима атонских монаха и александријским патријархом Силвестром. Након што су патријарху предочене све чињенице у вези са тешким стањем на Светој Гори, донета је одлука да патријарх Силвестар посети светогорске манастире. Према типикју из 1574. године, задатак патријарха је био да испита, исправи и на пут права врати све сукобе и спорове, те да тиме спречи појаву нових скандала.²²⁹ Патријарх Силвестар је током 1574. године боравио на Светој Гори, успевши да током те посете издејствује повратак манастира Велика Лавра са идиоритимије на киновијски систем. Том приликом сусрео се са протом, Сабором и свим игуманима манастира. Проучио је царске хрисовуље и патријаршијске сигилије које су се налазиле у Кареји. Након тога, он се упутио у Цариград како би патријарха Јеремију обавестио о свим одлукама и предузетим мерама, које су касније ушле у текст типика.

Све ове информације налазе се у уводу типика. Приликом његове израде испоштована је већ устаљена форма светогорских типика – у уводу су изложени узроци и поступак његовог доношења. Наравно, то није једина сличност са претходним типцима. Као што се из свега изложеног види, догађаји који су описани у уводу типика из 1674. године подсећају умногоме на процедуру доношења ранијих типика. Светогорски монаси су затражили од патријарха да путем законодавне интервенције утиче на побољшање стања на Светој Гори. Патријарх је прихватио њихов захтев и послао особу од поверења, која је у сарадњи са истакнутим атонским монасима израдила предлог типика. Након тога, патријарх је сигилијем потврдио предложени типик.²³⁰ Идентичан поступак је претходио доношењу свих светогорских типика.²³¹ Функција увода јесте управо да покаже континуитет новог типика са ранијим законодавством ромејских царева, на чије акте својом формом неодољиво подсећа. Након уводног дела, следе одредбе типика, као што је то случај и са свим претходним типцима.

²²⁹ Δ. Παλαχρυσάνθου, 59;

²³⁰ Сигилиј патријарха Јеремије објављен је у више наврата: Δ. Παλαχρυσάνθου, 59–61; Ph. Meyer, 215–218; Ι. Ματαλάκης, *Το Άγιον Όρος (Άθως) δια μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971, 625–627. О осталим преписима вид. Δ. Παλαχρυσάνθου, 18 фн. 17.

²³¹ Осим типика Манојла Палеолога из 1406. године.

2.2.2. *Садржај типика*

Сигилиј патријарха Јеремије заправо потврђује одлуке које су александријски патријарх Силвестар и истакнути светогорски монаси заједно донели и од којих су неке већ примењиване у тренутку његовог доношења. У овом типику не постоје одредбе којима се уређују надлежности и састав централних органа управе. Углавном се ради о правилима која садрже одређене забране, које се базирају на моралним начелима хришћанског учења. Тако се по ко зна који пут поново забрањује улазак голобрадих лица и деце на Свету Гору, боравак радника дужи од три године, производња и конзумирање ракије, гајење домаћих животиња, пшенице, јечма, итд. Посебно је занимљива одредба којом се тражи уздржавање од прибегавања фалсификованим документима. По свему судећи, ради се о пракси која није била тако неуобичајена и која је свакако стварала огромне проблеме и правну несигурност.²³² Карактер ових правила која се заснивају на етичким начелима хришћанства, као и изостанак нових правила о организацији централних и периферних органа управе, показују да се Цариградска патријаршија током првих векова турске власти над Светом Гором уздржавала од већих законодавних интервенција, посебно у сфери административне и управне организације. Пажња цариградских патријараха усмерена је углавном на проблеме који се доводе у везу за духовним и моралним падом монаштва, чијим се врхунцем у то време сматрала појава идиоритмије. Зато су сви напори усмерени ка искорењивању оних појава које су довеле до таквог стања.

И поред тога, постоје одредбе у типику које дају информације о организацији монаштва у периоду његовог доношења и проблемима са којима су се светогорски манастири суочавали. Најзначајнија међу њима свакако је она којом се забрањује изношење монашких спорова пред „спољашње” судове.²³³ Ово је један од проблема са којима се светогорска монашка заједница и Цариградска патријаршија суочавају још од времена византијске власти. Манастири и монаси су често међусобне спорове

²³² Δ. Παλαχρυσάνθου, 19. Као што је већ поменуто, претходни типик из 1498. године био је фалсификат. Највероватније да то није био једини случај. Пракса која је постојала за време Византије, да се новом цару поднесе фалсификован даровни акт његовог претходника, како би се обезбедиле додатне повластице, по свему судећи, опстала је и у поствизантијском периоду историје Свете Горе.

²³³ Δ. Παλαχρυσάνθου, 18, 60; Ν. Αντωνόπουλος, 46.

износили пред државне судове, избегавајући тако да користе једну од признатих привилегија која им је омогућавала да све спорове решавају пред сопственим црквеним органима. Разлози за то били су различити. У сваком случају, очигледно је да нису разумевали далекосежне последице таквих поступака, који ће у каснијим вековима отворити пут турским органима власти да се директно мешају у унутрашња светогорска питања. Треба истакнути да ни овај покушај Цариградске патријаршије да се са спорном праксом престане није уродио плодом.

У типичку патријарха Јеремије налази се неколико одредаба које уређују положај и права монаха који су настањени у келијама. Прва међу њима прописује да ако монах купи келију која се налази на поседу манастира, Протата или скита и уколико касније одлучи да је напусти, нема право да тражи повраћај онога што је дао. Уводи се, међутим, један изузетак – ако је монах из неког разлога истеран из келије, онда има право да му се врати све што је претходно дао. На основу садржаја ове одредбе може се закључити да у време доношења типика нису све келије на Светој Гори биле у власништву манастира, као што је то случај данас. Помињу се три врсте субјеката који могу бити носиоци права својине на земљи на којој су изграђене келије. То су најпре манастири и Протат, који се и раније помињу као власници земље на Атону. У типичку се спомиње још једна група субјеката права својине, а то су скитови. У том периоду они су очигледно поседовали правни субјективитет, који им је омогућавао да буду субјекти права својине на земљи.²³⁴ Дакле, током 16. века када долази до јачања монаштва у скитовима, они нису представљали установе зависне од манастира, већ су највероватније били самостални и изједначени са њима. Такође, из ове одредбе се види да је обичај куповине келија постао општеприхваћен и да га Цариградска патријаршија не доводи у питање.

Имајући у виду да је током 16. века смањење прихода светогорских манастира постало осетно, може се претпоставити да је монасима који су били настањени у келијама и који су самостално бринули о својим потребама било далеко теже да

²³⁴ Реч скит потиче од речи аскета (*ασκητής*) и представља облик организације монаштва који је одувек постојао на Атону. То је заправо скуп колиба (келија), сиромашних монашких насеобина, које се налазе скупљене на једном мањем или већем простору. У првим вековима светогорског монаштва није постојао централизован систем управе унутар скитова, већ су монаси у колибама уживали потпуну самосталност и посвећивали се искључиво аскетском животу. У периоду у којем је настао типик патријарха Јеремије (16. век) појављују се прве знаке организовања монаштва у скитовима и раста броја монаха. Већ у 17. веку дошло је до експанзије монаштва у скитовима, уз истовремене радикалне промене њихове унутрашње организације. К. Вλάχов, 90.

обезбеде неопходна средства за преживљавање. То је разлог зашто су многи међу њима напуштали келије и одлазили. Како власници келија не би били принуђени да враћају новац који су примили приликом продаје келије, а што би додатно отежало и њихов материјални положај, уведено је правило да ако монах својевољно напусти келију нема право на повраћај новца који је дао приликом куповине. Тиме је, осим финансијске стабилности сопственика, постигнут још један ефекат, а то је својеврсна стабилност и непомерљивост монаха из њихових насеобина.

У вези са овим правилом налази се и забрана јеромонасима и монасима који су настањени у келијама да одлазе изван Свете Горе ради сакупљања прилога. И овде постоји један изузетак – такве активности дозвољене су једино манастирима, како би могли да подмире велике потребе које имају. Током 16. века манастири су остајали без средстава неопходних за покривање бројних потреба.²³⁵ То је разлог зашто монаси, како они настањени у манастирима, тако и они изван њих, излазе повремено са Свете Горе и обилазе разне крајеве царства сакупљајући прилоге. Тим прилозима су често финансиране обнове здања или отплата пореза.²³⁶ То уједно није једино ограничење које се односи на монахе који су живели изван манастира. Типик из 1574. године забрањује том слоју монаштва да поседује велике винограде. Штавише, захтева се од оних монаха који желе да се баве узгајањем винограда да пређу у неки од манастира. Све ове одредбе водиле су ка раслојавању светогорског монаштва, при чему су они који су настањени изван манастира стављени у неповољнији положај. То се посебно одразило на њихов економски положај, што је касније имало озбиљне последице и по њихов правни статус.

2.2.3. Значај типика из 1574. године

Као што је већ споменуто, сигилиј цариградског патријарха Јеремије из 1574. године представља потврду правила која су александријски патријарх Силвестар и истакнути монаси установили током његове посете светогорским манастирима. Главни циљ њиховог законодавног рада било је ограничавање идиоритмије и поновно оживљавање киновијског начина монашког живота. У томе су и успели, пошто је у два највећа манастира, Ватопед и Лавра, поново уведена киновија (општежиће). Међутим, тешка ситуација на Светој Гори није дозволила да те

²³⁵ У том периоду уведена је и обавеза плаћања пореза. К. Βλάχου, 90; Ν. Αντωνόπουλος, 62.

²³⁶ К. Βλάχου, 90.

промене постану трајне, па су оба манастира убрзо поново прешла на идиоритмију.²³⁷ Такво стање на Светој Гори потрајало је током целог 16. века.

Једна од особености овог типика јесте да у њему не постоје правила којима се уређују питања управе, попут надлежности и састава централних и периферних органа управе. Ова чињеница има посебан значај ако се узме у обзир да крајем 16. века централни органи управе полако али сигурно губе значај, док се институција прота трајно гаси. По свему судећи, међу приоритетима светогорских монаха и патријарха Силвестра није се налазило и јачање ауторитета централних органа управе. У сваком случају, убрзо након доношења овог типика нестала је организација централне управе каква је постојала од појаве монаштва на Светој Гори, па све до краја 16. века.

Типиком из 1574. године уведена су бројна правила којима је постигнут значајан финансијски ефекат. Нека међу њима била су изразито неповољна по монахе који су били настањени изван манастира, у келијама и скитовима. Тако је постепено стварана разлика између манастира и осталих монашких насеобина, при чему је економски положај ових других био неповољан. Та разлика је временом постајала све израженија, посебно у периодима великог сиромаштва и опште нестабилности на Светој Гори. То су можда и једине одредбе овог типика које су имале далекосежне последице за организацију и положај монаштва на Светој Гори.

Може се на крају закључити да типик из 1574. године није имао великог утицаја на развој светогорске монашке заједнице. Његове одредбе махом нису поштоване, док су сви ефекти спроведених одлука били ефемерни. Криза која је захватила Атонско полуострво покренула је процесе који нису могли бити заустављени било каквим законодавним интервенцијама.

2.3. Реорганизација централне управе

Крајем 16. и почетком 17. века догодиле су се значајне промене уређења и устројства централних органа управе на Светој Гори. Најзначајнија међу њима свакако је нестајање и гашење институције прота. До промене ових размера није дошло законодавном интервенцијом, већ је Сабор једноставно престао да бира прота,

²³⁷ Δ. Παλαχρυσάνθου, 19.

вероватно због међусобних неслагања међу манстирским представницима.²³⁸ Последњи познати прот помиње се у акту из септембра 1593. године.²³⁹ И поред тога, акти цариградских патријараха све до 1641. године упућени су „пресветом проту” (*ὀσιότατον πρῶτον*).²⁴⁰ У сваком случају, са великом сигурношћу се може тврдити да је институција прота коначно престала да постоји почетком 17. века. Гашење једне тако значајне функције, која је вековима била присутна на Светој Гори и представљала израз аутентичне атонске монашке организације, представља почетак дугог процеса реорганизације светогорске самоуправе, који ће резултирати организацијом монаштва каква постоји данас.

Непостојање сталног органа централне управе показало се као одлична прилика да две личности додатно учврсте своју власт над Светом Гором. Најпре, то је епископ Јериса, који од тог времена носи титулу „Јериса и Свете Горе”.²⁴¹ Како се из различитих извора може закључити епископ Јериса је учествовао у раду Сабора, потписивао је његове одлуке, вршио судску власт, обављао рукоположења и остале свештене радње, поседовао свој манастир на обали манастира Светог Пантелејмона итд.²⁴² Очигледно је да се Света Гора у том периоду налазила под канонском јурисдикцијом епископа Јериса. Такво стање ствари потрајаће све до 18. века, када поново долази до значајних промена, па је Света Гора враћена под јурисдикцију Цариградске патријаршије.

Осим епископа Јериса, прилику да учврсти своју власт искористио је и турски официр (забит) на Светој Гори. Наиме, Света Гора је највероватније 1525. године одлуком султана Сулејмана Законодавца додељена као посед бостацибашином јаничарском оцаку (корпусу).²⁴³ У истом периоду постављен је турски официр, задужен да се стара о свим спорним питањима монашке заједнице. Његов задатак није био да решава унутрашње проблеме монашке заједнице, већ да је заштити од бројних злоупотреба турских органа, пљачкашких похода и да заступа њене интересе пред турском државом и бостанцибашом. Међутим, током 17. века, како су услови

²³⁸ Ibid., 19. Ν. Αντωνόπουλος, 46. Смирнакис сматра да је достојанство прота укинута након стогодишњице пада Цариграда, дакле након 1553. године. Γ. Σμυρνάκης 320.

²³⁹ Каталог достојанственика Протата објавила је Д. Папахрисанту, 253–311. О последњим протима вид. Д. Папахрисанту, 293.

²⁴⁰ Δ. Παπαχρυσάνθου, 19 φн 18.

²⁴¹ Постоје мишљења да је ова титула настала доста раније, у 12. веку. Ν. Αντωνόπουλος, 46.

²⁴² Κ. Βλάχου, 95–96; Α. Ангелопулос 60;

²⁴³ Π. Χристу, 321.

живота на Светој Гори постајали све тежи, његов утицај је све више растао. Томе је, између осталог, допринело гашење установе прота, чиме је створен празан простор у управи који је забит Свете Горе убрзо попунио.²⁴⁴ Његова улога у раду централних органа управе била је веома значајна. Он учествује у раду Сабора када се доносе одлуке о начину расподеле обавезе плаћања пореза на манастире и остале монашке установе и када се доносе пресуде у споровима који су настали међу манастирима. Поред тога, он потписује и ставља печат на акте Сабора и може самостално доносити акте из свог делокруга.²⁴⁵ Тако је први пут у историји Свете Горе на њеној територији инсталиран стални државни орган, чији је задатак био да се стара о свим питањима од заједничког интереса за државу и монашку заједницу. Он се може сматрати претечом данашњег гувернера Свете Горе.

Са гашењем институције прота водећи орган централне управе постаје Сабор (*Σύναξη*), у то време називан Велики сабор (*Μεγάλη Σύναξη*). Сабор су чинили представници свих манастира, мада због сиромаштва у које су претходно запали, већина уопште нема представника у Кареји.²⁴⁶ Велики манастири су свакако лакше отплаћивали велике дугове и порезе, често преузимајући на себе да плате сразмерно већи део укупног дуга од мањих манастира. Једна од последица таквог поступања свакако је раст утицаја великих манастира и то посебно на рад централних органа управе. Тако је утицај у вршењу власти постао сразмеран економској моћи манастира. То се види и из чињенице да су поједини акти Сабора из тог времена потписани од стране само неколико манастира, док се у изворима као органи власти на Светој Гори поред аге (забита) обично помињу још четири представника највећих манастира.²⁴⁷

У раду Сабора учествовали су, између осталих, и тројица или четворица изузетно способних лица која су носила титулу епистата.²⁴⁸ Они су прво помагали турском аги у управљању Светом Гором, да би тек касније добили титулу епистата.

²⁴⁴ Претеран је став по коме је забит у потпуности заузео место прота на Светој Гори. Δ. Παπαχρυσάνθου, 20.

²⁴⁵ *Ibid.*, 21.

²⁴⁶ *Ibid.*, 22.

²⁴⁷ Р. Врасонпиег наводи да је 1706. године Светом Гором управљао турски ага уз помоћ представника (депутата) четири главна манастира. Н. Омонт, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1902, II, 1015. Исту информацију преноси *Ibid.*, 22.

²⁴⁸ Γ. Σμυρνάκη, 320. Епистати су могли бити уједно и представници неког од манастира. Ι. Μαμαλάκη, 284. По свему судећи, термин епистат се у изворима први пут појављује 1724. године. Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας, *Αγιορειτικοί θεσμοί 843–1912/13*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, 332 фн. 37.

То су били представници четири велика манастира (Лавра, Ватопед, Ивирон и Хиландар).²⁴⁹ Током 1743. године донета је одлука да три велика манастира (Лавра, Ватопед и Ивирон) постављају по једног еписката са трогодишњим мандатом. Њихов задатак је био да управљају пословима Општине.²⁵⁰

Са циљем да се ограничи пракса запостављања мањих и сиромашнијих манастира, 1743. године Велики сабор је донео одлуку да епискати могу бити бирани из монаштва свих манастира. Ради тога су манастири подељени у три разреда (категорије). Први разред је чинио манастир Ватопед, други разред манастир Велика Лавра, док су у трећи разред ушли сви остали манастири. Предвиђено је да по један епискат буде биран из прва два разреда и два еписката из трећег разреда. председавајући је увек био представник манастира Ватопед. Мандат еписката био је једногодишњи, како би се свим манастирима омогућило да периодично имају свог еписката.²⁵¹ Другом одлуком Великог сабора из исте године утврђене су њихове обавезе. Они су били задужени да у случају било каквог проблема обавесте одмах манастир Велику Лавру, а потом и све остале манастире како би се донеле неопходне одлуке на седници Великог сабора. Поред тога, епискати чувају печат Великог сабора. Они представљају дисциплинску власт – уколико неко од монаха учини било какав прекршај, дужни су да испитају случај и да предузму неопходне мере. Поред тога, епискати издају писану потврду манастирима да су платили свој део пореза и због тога имају обавезу да Великом сабору поднесу годишњи и трогодишњи рачун, како би Сабор могао контролисати финансије Општине.²⁵²

Ове две одлуке Великог сабора значајне су из више разлога. Најпре показују да су почетком 18. века сами светогорски монаси преузели на себе да уређују организацију унутрашње самоуправе. За разлику од раније праксе, када су атонски монаси само учествовали у изради типика које су доносили византијски цареви или цариградски патријарси, сада Велики сабор самостално, без уплива спољашњих фактора доноси одлуке које се тичу организације власти и органа централне управе. То је историјско достигнуће светогорске монашке заједнице, које ће имати далекосежне последице у будућности. Штавише, већина каснијих типика, иако су

²⁴⁹ X. Γάσπαρης, *Αρχείο Προτάτων*, Αθήνα 1991, 14.

²⁵⁰ Δ. Παλαχρυσάνθου, 23; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 332 φн. 37.

²⁵¹ X. Γάσπαρης, 32.

²⁵² *Ibid.*, 32–33.

донети у Цариграду, неће бити ништа друго него потврда прописа које су светогорски монаси већ израдили.

Значај ових одлука лежи и у чињеници да се у светогорску самоуправу уводи нови колективни орган власти, који се назива Епистасија. Поставља се питање да ли је Епистасија постојала као орган пре доношења ове одлуке.²⁵³ Имајући у виду светогорску праксу да се прво фактички формирају органи, а да се тек потом *de jure* регулише њихово постојање и утврђују надлежности, може се са сигурношћу тврдити да је Епистасија у неком облику постојала доста раније. Већина аутора заступа став да је Епистасија настала тек 1783. године, када се први пут спомиње у типичу патријарха Гаврила.²⁵⁴ Овај став се може донекле прихватити, јер је тада настала Епистасија каква и до данас постоји на Светој Гори. Међутим, сам избор епистата и прецизирање њихових надлежности показују да су они доста раније постали засебан орган управе. На основу доступних извора није могуће прецизно одредити када се то тачно догодило. Као што се не може са сигурношћу рећи када је нестала институција прота, тако се исто не може са сигурношћу рећи када је *de facto* формирана Епистасија. Али може се претпоставити да се ради о приближно истом временском периоду. Веома је интересантно да је институција прота, који је одувек био аутентична светогорска установа, уступила место Епистасији, која, такође, представља аутентичан светогорски орган власти. У сваком случају, то се догодило у 17. или у првој половини 18. века.

Занимљиво је да се у поменутих одлукама Великог сабора манастир Ватопед на својеврстан начин ставља испред манастира Велика Лавра. Положај првог манастира у светогорског хијерархији Велика Лавра је држала непоколебљиво још од времена Светог Атанасија Атонског и оснивања манастира. Иако је ова одлука измењена већ следеће године, треба истакнути да је углед Лавре био значајно пољуљан због њене одговорности за презадуженост Општине. Одлука оваквог

²⁵³ Постоје мишљења да се Епистасија јавља доста раније, у виду Савета који се помиње у типичу Константина Мономаха. Иако се Савет може посматрати као претеча Епистасије, јер се радило о сталном органу власти, треба истакнути да међу њима постоје значајне разлике, те да се Епистасија каква данас постоји не може повезивати са њим. К. Δελκάνης, *Περιγραφικός κατάλογος των εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεποφυλακείου σωζομένων επισήμων εκκλησιαστικών εγγράφων περί των εν Αθω μονών (1630–1863) καταρτισθείς κελεύσει της Α. Θ. Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ του Γ', Κωνσταντινούπολη 1902, 280.*

²⁵⁴ Δ. Πετρακάκος (1925), 56 φн. 34.

садржаја представљала је реакцију других манастира, али је врло вероватно донета и под притиском крзнарског еснафа из Цариграда.

Од свих надлежности Епистасије најважније су оне које показују да је она представљала стални орган власти. Очигледно да се са нестанком установе прота појавила празнина, пошто се Велики сабор окупљао повремено.²⁵⁵ Како је ситуација постајала све тежа, указала се потреба за сталним органом управе који би могао да сазове седницу Сабора када се појаве проблеми хитне природе и не могу да чекају до следећег редовног Сабора. Поред тога, био је неопходан орган који ће прикупљати порезе и налазити се у сталној комуникацији са крзнарским еснафом. Управо ће потреба за сталним органом власти бити разлог за званично увођење Епистасије 1783. године.

Из одлука Великог сабора види се још једна промена термилошког карактера. Наиме, уместо назива Велики сабор, Протат или сл., све више се употребљава термин Општина (*Κοινότητα*). Различити су ставови аутора о томе када се овај термин појављује, односно када добија значење које данас има. Иако многи већ у саборима монаха из 9. века виде прве трагове Општине,²⁵⁶ не може се овакав став безрезервно прихватити, јер Општина каква данас постоји нема исти карактер као сабори монаха у првим вековима светогорског монаштва. Сам термин „κοινότητα” се појављује у изворима доста рано, али он тада означава монашку заједницу Свете Горе. Тек у 18. веку он почиње да означава институцију, односно орган управе који сачињавају представници свих манастира.

2.4. Сигилиј патријарха Пајсија из 1744. године

2.4.1. Околности које су претходиле доношењу сигилија

Две су значајне промене обележиле 17. век на Светој Гори. Прва је делимична реформа централних органа управе, а друга константан раст дугова како манастира, тако и монашке заједнице као целине.²⁵⁷ Између та два феномена постоји тесна веза,

²⁵⁵ Комнинос тврди да су крајем 17. века сабори одржавани сваке суботе. Ι. Κομνηνός, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Αθωος*, Ενετίησι 1745, 77.

²⁵⁶ Δ. Πετρακάκος (1925), 51 φн. 16; Κ. Δελκάνης, 272–276.

²⁵⁷ Више о сигилију патријарха Пајсија вид. D. Djukić, „The Legal Status and Monastic Organization on Mount Athos in the 18th century”, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade*, Vol. 63, 3/2015, 236-240.

јер је лоша економска ситуација подстакла промене у организацији власти на Светој Гори. Монашка заједница се задуживала јер су порези стално повећавани док су истовремено приходи опадали.²⁵⁸ О заједничким финансијама монашке заједнице старали су се монаси манастира Велика Лавра, међу којима се истицао њен представник у централним органима власти (еπιστάτ).²⁵⁹ Утицај осталих манастира био је далеко мањи, па је временом преовладао утисак да су за лошу економску ситуацију криви искључиво монаси из манастира Велика Лавра. Један од покушаја да се повећају заједнички приходи била је продаја свих келија које су припадале Протату.²⁶⁰ Испоставило се да ни та мера није могла да обезбеди финансијску стабилност на дужи рок.

Како би се утврдила нова висина годишњег пореза чији је обвезник била Света Гора, турске власти су 1724. године пописале сву имовину манастира на полуострву Халкидици. Након спроведеног пописа дошло је до новог повећања пореза. Повећање пореза приморало је манастире и општину да узимају нове зајмове. Како би се прекинуло неконтролисано задуживање, представници светогорских манастира отпутовали су почетком 1744. године у Цариград и затражили помоћ од цариградског патријарха и крзнарског еснафа у Цариграду. Цариградски патријарх је требало да својим ауторитетом обезбеди поштовање правила и реформу система управе, док је крзнарски еснаф поседовао неопходна новчана средства за отплату дугова. На заједничком састанку представника Цариградске патријаршије, крзнарског еснафа и светогорских монаха одлучено је да се предузму мере за превазилажење финансијских потешкоћа са којима се суочавала светогорска монашка заједница. Потом је цариградски патријарх донео сигилиј којим су потврђене одлуке донете на поменутом састанку и који представља један од светогорских типика.²⁶¹

²⁵⁸ Κ. Βλάχου, 103; Δ. Παλαχρυσάνθου, 21.

²⁵⁹ Ι. Μαμαλάκη, 284.

²⁶⁰ Α. Λαυριώτης, *Το Άγιον Όρος μετά την Οθωμανικήν κατάκτησιν*, Αθήναι 1963, 218–220; Χ. Κτενάς, Ο Πρώτος του Αγίου Όρους Άθω και η «μεγάλη μεση» ή «Σύναξις», *ΕΕΒΣ* 6/1929, 240.

²⁶¹ Сигилиј је објављен у више наврата. *Ibid.*, 62–70; Δ. Πετρακάκος, *Νέαι πηγαί των θεσμών του Αγίου Όρους*, Αλεξάνδρεια 1915, 5–14.

2.4.2. Садржај типика из 1744. године

Типик из 1744. године може се поделити на три велике целине. По угледу на средњовековне светогорске типике, уводни део садржи приказ догађаја који су довели до његовог настанка. Дате су информације о дуговима Свете Горе, а као главни кривци за такво стање наведени су монаси манастира Велика Лавра. На крају уводног дела детаљно је прецизирано како ће дугови бити отплаћени, тј. како ће се терет дугова прерасподелити на светогорске манастире.²⁶² У другом делу се налазе прописи којима се управљање светогорским финансијама преноси на крзнарски еснаф из Цариграда. Представници еснафа поставили су строге услове пре него што су прихватили да отплате дугове Свете Горе. Ти услови постали су саставни део типика из 1744. године. Циљ је био да се спрече нове злоупотребе заједничких финансија након што еснаф отплати нагомилане дугове.²⁶³

У последњем делу типика извршена је реформа светогорске управе. Како би се спречила пракса да искључиво представници једног или неколицине манастира одлучују о најважнијим питањима за монашку заједницу, типиком је предвиђено да сви манастири учествују у образовању органа власти. Пошто није исти значај и утицај свих манастира, они су подељени у два разреда. Први разред сачињавају три најзначајнија манастира: Лавра, Ватопед и Ивирон. У други разред улазе осталих 17 светогорских манастира. Сви манастири учествују у избору укупно четири управитеља (*διοικητὰς*) и то тако да један буде изабран међу монасима који припадају манастирима првог разреда, док двојица треба припадају манастирима другог разреда. Њима је претпостављен један управитељ који припада неком од манастира из првог разреда. Он носи титулу епистата (надзорника).²⁶⁴ Управитељи делују искључиво као колективни орган и имају једногодишњи мандат. У случају да се појави неко питање које не могу сами да разреше, дужни да су обавесте све манастире, како би се њихови настојатељи окупили и донели неопходне одлуке.

²⁶² Више о прерасподели дугова: D. Djukić, 237.

²⁶³ Више о условима крзнарског еснафа: *Ibid.*, 238.

²⁶⁴ Реч епистат потиче од глагола *ἐπιστάτω* (надзирати, надгледати, старати се о нечему) и означава надзорника или супервизора. Од 1783. године Епистасија се редовно формира, док се од 1788. године могу пронаћи подаци о саставу Епистасије са сваку годину. Вид. Γαβριήλ Σταυρονικητιανός, *Η Επιστάσια της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους Αθω και οι από του έτους 1783–1928 χρηματίσταντες επιστάται*, Αγίου Όρους 1928, 14–37.

Када се ове одредбе типика упореде са одлукама Великог сабора из 1743. године које се односе на избор епистата,²⁶⁵ може се са сигурношћу рећи да су те одлуке у потпуности преузете и унете у нови типик. Највећа разлика налази се у редоследу манастира, при чему је ипак напуштен револуционарни покушај да се Ватопед прогура испред Велике Лавре, па је примењено дипломатско решење – сва три велика манастира сачињавају исти разред (одн. категорију). И поред тога, однос снага остаје исти – два представника су из реда великих манастира, док друга два дају остали мањи манастири. Такође, епислат, који је надређен осталима, не мора увек бити представник манастира Ватопед, већ може бити из било којег од три велика манастира. Дакле, типик из 1744. године, као и већина светогорских типика, само потврђује и озваничава оне промене које су вољом светогорских органа управе већ ступиле на снагу.

2.4.3. Значај типика из 1744. године

Типиком из 1744. године званично је укинут систем управе који је формиран током средњег века. Реформа која је спроведена обезбедила је учешће у управи свим манастирима, али не у једнакој мери. Из тог разлога поједини аутори окарактерисали су организацију власти коју је увео Сигилиј патријарха Пајсија из 1744. године као аристократску.²⁶⁶ Тај утисак бледи ако се има у виду да, и поред свих измена, најважнији орган власти остаје Сабор у чијем раду учествују сви настојатељи светогорских манастира. Промене које су извршене, међутим, представљају само прву етапу постепене реорганизације светогорске монашке заједнице.

Далекосежне су биле промене уведене типиком из 1744. године. Крзнарски еснаф заиста је помогао светогорским манастирима и монашкој заједници као целини.²⁶⁷ Из извора се види да је формирана и да је функционисала четворочлана управа Општине. Уведени су термини Општина (*Κοινότητα*) и епислат (*ἐπιστάτης*). Исти термини се до данас користе за означавање централних органа светогорске самоуправе.

²⁶⁵ X. Γάσπαρης, 32–33.

²⁶⁶ Δ. Παλαχρυσάνθου, 24; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 332; Γ. Σμυρνάκης, 320.

²⁶⁷ X. Γάσπαρης, 29.

Поједини аутори сматрају да Сигилиј патријарха Пајсија из 1744. године нема карактер типика (светогорског статута). Међутим, не треба губити из вида да поменути акт представља први корак ка формирању система управе какав данас постоји. То је уједно акт којим је званично извршен прелазак са средњовековне на савремену организацију светогорске монашке заједнице. Иако се по обиму, садржају и материји коју нормира не може поредити са новијим типцима, то је био акт који је у тренутку његовог доношења решио неке од најозбиљнијих проблема са којима се суочавала Света Гора у 18. веку.

2.5. Прва појава тзв. „келијског питања”

Иако је након Сигилија патријарха Пајсија II из 1744. године дошло до економског опоравка Свете Горе, таква ситуација није дуго потрајала. Ради убирања пореза, на Светој Гори се налазио турски ага, који се неретко мешао у унутрашња питања монашке заједнице. Самим тим су и светогорски монаси на разне начине покушавали да утичу на избор личности која ће бити постављена за агу. Тако су 1760. године успели да се изборе за долазак Али-аге са којим су склопили врло повољан споразум. Међутим, 17. фебруара 1761. године непозната лица убила су агу највероватније у околини манастира Ватопед.²⁶⁸ Каква је тачно била казна за то убиство не може се прецизно утврдити, али постоје претпоставке да је због тог убиства уведен огроман једнократни порез који је отплаћиван у 36 рата читавих 18 година.²⁶⁹ Убрзо након тога, 1764. године²⁷⁰ пописана је сва имовина светогорских манастира и установљен је нови износ пореза, који је био значајно виши у поређењу са износом утврђеним приликом претходног пописа имовине 1722. године.²⁷¹ У том периоду повећани су и други порези попут харача и давања у корист бостанцибашиног оцака (корпуса).²⁷² Осим пореза, светогорске финансије оптерећивала су и разна друга давања која су била последица несрећних политичких

²⁶⁸ Смирнакис претпоставља да се ради о устаницима или разбојницима који су харали тим областима током 18. века. Γ. Σμυρνάκης, 155. Више о самом убиству: Ι. Μαμαλάκης, 288; Ν. Παπαδημητρίου-Δούκας (2002), 326;

²⁶⁹ Ι. Μαμαλάκης, 289.

²⁷⁰ Информација о попису уписана је и у књигама Општине. Χ. Γάσπαρης, 34.

²⁷¹ Ν. Αντωνόπουλος, 62; Κ. Βλάχου, 102; Детаљан приказ свих пореза који су установљени 1764. године: Ι. Μαμαλάκης, 288–289; Αθ. Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την άλωση (1453–1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870, 400–401.

²⁷² Κ. Βλάχου, 102–103;

околности на које светогорски монаси нису могли да утичу.²⁷³ Имајући све то у виду, лако је схватити зашто је, поред свих напора да се ситуација поправи, Света Гора шездесетих година 18. века поново презадужена.

Половином 17. века дошло је до велике новине у организацији монашких установа на Светој Гори. Наиме, било је више типова малих келија у којима су били настањени пустињаци (еремити).²⁷⁴ Оне су се углавном разликовале по томе да ли власник уз њих добија обрадиву земљу на коришћење. Оне келије уз које монах није добијао обрадиву земљу, већ му је даван само објекат за становање називане су скитовима (*σκήτη*).²⁷⁵ Термин потиче од именице аскета (*ασκητής*), дакле место у коме је настањен аскета.²⁷⁶ Разлог за то лежи највероватније у уверењу да је најтежи облик аскезе управо онај у којем се монах не бави својим преживљавањем и обрадом земље, већ искључиво духовним подвигом. Током 17. века на југозападним обронцима планине Атон изграђено је више скитова (келија без земље), којима је око 1670. године поклоњен велики део моштију Свете Ане. Да би се обезбедили услови за чување овако значајне реликвије изграђен је омањи храм, који је смештен у центру овог својеврсног насеља. Пошто су сви монаси из околних скитова долазили сваке недеље на службу у овај храм, он је назван „кирјакон” (*Κυριακή* – недеља).²⁷⁷ Тада је цео тај простор назван скитом Свете Ане.²⁷⁸ Како је углед овог места растао, тако је термин скит добијао потпуно ново значење. Од тада, па све до данас он означава комплекс који се састоји од већег броја монашких келија настањених пустињацима и једног централног храма (*κυριακόν*). Посматрано са удаљености, скитови су заправо изгледали као омања села. По угледу на скит Свете Ане убрзо су никле сличне монашке насеобине широм Атонског полуострва. Скитови су увек били организовани у складу са идиоритмијским обрасцем монашког живота, што је

²⁷³ Светогорски монаси су пружали и материјалну помоћ устаницима, мада су често због тога били приморавани на издвајање додатних средстава како би умирили турске власти. I. Μαμαλάκης, 289–290.

²⁷⁴ У овом раду се термин келија користи као генусни појам који означава све врсте монашких насеобина које постоје на Светој Гори а које нису манастири. Еремити (*έρημος* – пустиња, пустињаци) јесу монаси који су се посветили монашком подвигу у потпуној изолацији од људи. Зато за своје келије бирали удаљена и тешко приступачна места.

²⁷⁵ I. Μαμαλάκης, 322.

²⁷⁶ Пошто се у српском језику користи латинизирани облик речи *ασκητής* – аскета, онда би било правилније да се и за њихове установе користи термин скет. Међутим, у овом раду ће бити коришћен термин скит, пошто је у литератури доступној на нашем језику већ увелико ушао у употребу.

²⁷⁷ За разлику од манастира у којима се централни храм назива католикон (*καθολικός* – саборан).

²⁷⁸ У литератури се често као година оснивања скита Свете Ане помиње 1572. година, што је преузето из M. Γεδεών, 164. Међутим, овде се ради о штампарској грешци. Година која је требало да стоји јесте 1672. I. Μαμαλάκης, 322 φн 2.

одговарало светогорским еремитима. Све поменуте чињенице утицале су на то да током 17. и 18. века број скитова и монаха настањених у њима константно расте.

Скитови су подједнако као и све келије на Светој Гори правно и фактички зависни од манастира којем припадају. Не треба испуштати из вида да је скит Свете Ане изграђен на поседу манастира Велика Лавра, као и да су сви остали светогорски скитови грађени на земљи која се налази у својини неког од двадесет манастира. Скитови никада нису постали власници те земље, јер им није признат правни субјективитет на Светој Гори. Иако су временом у скитовима изграђене бројне келије и у њих се уселио велики број монаха, њихов правни положај није значајно повољнији од правног положаја обичних келија. И у једном и у другом случају ради се о тзв. „подручним монашким установама”, које су у потпуности зависне од манастира којем припадају. Та зависност се, између осталог, огледала у читавом низу обавеза које су манастири установили на терет келија и скитова. Те обавезе су се углавном састојале у давању различитих добара или пружању бесплатних услуга.²⁷⁹ Монасима настањеним у подручним установама такво стање ствари је одговарало, јер нису имали обавезу плаћања пореза. Манастири, као стварни сопственици келија и скитова, плаћали су порезе на сву имовину коју поседују, укључујући, наравно, и све подручне установе.

Манастири, као једини порески обвезници на Светој Гори током 18. века, упадали су у све веће дугове како је износ пореза прогресивно растао. Зато је још 1754. године Велики сабор донео одлуку да све келије, колибе, скитови и лаици на Светој Гори (трговци и занатлије) имају обавезу да допринесу приликом скупљања средстава за отплату пореза.²⁸⁰ Уколико неко од њих одбије да то учини, еписпати и ага имају право да примене свако доступно средство да приморају монахе да плате своје обавезе, док истовремено сви лаици који се оглуше о ову одлуку биће протерани са Свете Горе. Забрањује се монасима келиотима да поседују пчелињаке и бродове. Сви бродови који се налазе у њиховом власништву, а који нису продати у року од 30 дана од дана доношења поменуте одлуке, спаљивани су по наредби аге. Сасвим је очекивано да је оваква одлука изазивала гнев и незадовољство келиота (монаха настањених у манастирским подручним установама). Не само да им је

²⁷⁹ Свака од тих обавеза имала је и посебан назив. Више о томе. *Ibid.*, 327.

²⁸⁰ Х. Гаспарис, 34–35.

наметнута обавеза да плаћају порезе већ су им истовремено забрањене све оне привредне делатности које су им доносиле значајне приходе. Тако су половином 18. века настале прве тензије између монаха настањених у подручним установама и монаха настањених у манастирима.²⁸¹

Као што је већ споменуто, 1764. године је обрачунат нови увећани износ пореза који су светогорски манастири били у обавези да плате. Тада је поново постављено питање учешћа манастирских подручних установа у скупљању пореза. Оправдање за овакву одлуку манастири су налазили у чињеници да се порез рачуна по два основа – по броју глава и по основу непокретне имовине. Подручне установе користиле су и убирале плодове од непокретне имовине на Светој Гори, док су монаси настањени у тим установама приликом обрачуна пореза убрајани међу монахе оног манастира којем одређена установа припада. Самим тим, сматрало се да би било правично да подручне установе учествују у прикупљању средстава за плаћање пореза који се односио на целу Свету Гору. Зато је Велики сабор донео одлуку да скитови и келије учествују у плаћању пореза сразмерно броју монаха и имовини коју поседују.²⁸²

Нове обавезе које су пале на терет подручних установа изазвале су њихово оштро противљење. Монаси настањени у њима су с правом сматрали да су прекомерно оптерећени бројним издацима. Поред плаћања пореза, остале су и обавезе које су подразумевале различита давања у корист манастира. Тако су се подручне установе нашле у неповољнијем положају од самих манастира. Поред тога, треба додати да такве установе нису поседовале метохе и нису добијале прилоге од богатих појединаца, као што је то био случај са манастирима. Тако су обавезе подручних установа биле веће од оних које су оптерећивале манастире, док су приходи били далеко мањи од манастирских.

Међутим, диспропорција није уочљива само у обавезама, већ и у правима. Иако су на терет подручних установа падале веће обавезе, оне су поседовале далеко мања права од самих манастира. На првом месту треба истакнути да оне нису биле самовласне, већ су се налазиле у потпуној правној, финансијској и административној

²⁸¹ Антонопулос помиње Сигилиј патријарха Јоаникија из 1762. године који представља покушај да се пронађе прихватљиво решење за обе стране. Међутим, у кодексима Цариградске патријаршије не постоји помен таквог сигилија. N. Αντωνόπουλος, 47.

²⁸² I. Μαμαλάκης, 328.

зависности од манастира којем припадају. Та зависност често је била разлог бројних несугласица и спорова.

Једна од њих настала је управо поводом обавезе плаћања пореза, која је наметнута подручним установама одлуком Великог сабора. Монаси који су били настањени у њима брзо су се организовали и 1768. године послали су цариградском патријарху делегацију сачињену од 13 представника. Они су од патријарха затражили да их ослободи од „бројних, неправедних и тлачитељских пореза”.²⁸³ Након разматрања њихових захтева, патријарх Самуило је у сарадњи са представницима манастира донео одлуку којом се ово питање решава на начин прихватљив за обе стране.²⁸⁴

Одлука патријарха Самуила састоји се из два акта. Први представља томос цариградског патријарха у којем су садржане детаљне информације о представницима манастира и њихових подручних установа, као и о споразуму који су они постигли, а којим су прецизно утврђена сва давања и обавезе подручних установа.²⁸⁵ У складу са тим споразумом, подручне установе прихватиле су да плаћају све државне порезе у тачно одређеним роковима. Истовремено, договорено је да убудуће ове установе буду ослобођене од свих обавеза према манастирима. Од бројних дација које су биле установљене на њихов терет, остао је само древни обичај који се називао *тримеридион*.²⁸⁶ Као корисници келија увек су уписивана најмање три лица.²⁸⁷ Када би неко од тих лица умрло, онда би на његово место уписиван један од монаха те келије. Том приликом, тај монах је плаћао манастиру у чијем се власништву налази келија трећину укупне вредности келије, која је називана *тримеридион* (*трећина*). Осим тримеридиона, све друге обавезе подручних установа према манастиру којем припадају су укинуте.²⁸⁸

²⁸³ *Ibid.*, 328.

²⁸⁴ Томос патријарха Самуила објављен је у: Δ. Πητρακάκος (1915), 146–150.

²⁸⁵ Томос представља одлуку надлежне црквене власти којом се регулишу питања догматске природе или питања везана за црквени поредак и хијерархију. Ε. Ρούσσος, *Λεξικόν εκκλησιαστικού δικαίου, Βυζαντινόν δίκαιον*, Αθήνα 1948, 442.

²⁸⁶ Овај термин је ушао у употребу доста касније. У самом тексту томоса се користи термин тримирија (*τριμυρία*) са истим значењем.

²⁸⁷ Познати су и случајеви да је келија продавана само једном лицу. Манастир Пантократор је 1762. године продао келију монаху Никодиму за 200 гроша уз обавезу плаћања харача у складу са могућностима. Из овог акта се види да су манастири и пре 1764. године почели да прикупљају новац за отплату пореза од монаха настањених у келијама. Δ. Πητρακάκος (1915), 163.

²⁸⁸ *Ibid.*, 148.

Други акт који је саставни део одлуке патријарха Самуила јесте писмено обећање представника подручних установа да ће постигнути споразум бити примењен. Занимљиво је да у овом акту стоји да ће они који одбију да изврше своје обавезе у складу са постигнутим договором бити примерено санкционисани. То показује да су представници подручних установа очекивали да ће решење које су постигли наићи на отпор једног броја монаха настањених у установама које представљају.

По свему судећи, њихова очекивања била су оправдана. Монаси настањени у келијама и другим подручним установама нису са одобравањем примили вест о новом договору.²⁸⁹ Они су прижељкивали да се ослободе обавезе плаћања државних пореза што, имајући у виду тешку економску ситуацију у којој се Света Гора нашла, није било изводљиво. На основу доступних извора види се да је споразум у наредним годинама и деценијама примењиван.²⁹⁰

И поред тога што су несугласице и спорови између манастира и њихових подручних установа привремено окончани, нису нестали сви узроци који су изазивали незадовољство код монаха настањених у келијама, скитовима и др. установама. Зато је тзв. „келијско питање” увек представљало латентан проблем атонске монашке заједнице, спреман да ескалира сваки пут када се за то укаже прилика. Може се рећи да је након описаних промена положај манастирских подручних установа постао Ахилова пета организације монаштва на Светој Гори. Иако је то питање посматрано из 18. века изгледало као минорни унутрашњи проблем монашке заједнице, показаће се да његов значај далеко превазилази оквире Свете Горе и Православне цркве.

²⁸⁹ I. Μαυλάκης, 328.

²⁹⁰ Тако је 1779. године манастир Пантократор продао келију за 300 гроша уз обавезу плаћања пореза износу од 23 гроша. Δ. Πετρακάκος (1915), 161.

2.6. Покушај рестаурације древног система управе

2.6.1. Стање на Светој Гори у другој половини 18. века

Током 17. и 18. века највећи проблем са којим се суочавала монашка заједница на Светој Гори јесте тешка економска ситуација.²⁹¹ Разлог лежи у сталном и прекомерном задуживању, али и у чињеници да у том периоду не постоји стабилна организација централних органа управе. Монашка заједница се нашла у зачараном кругу: тешка економска ситуација подривала је ауторитет органа власти, што је водило честим и непотребним изменама састава органа управе, који су због своје неефикасности и ефемерности продубљивали кризу додатним задуживањем. Руско-турски рат оставио је тешке последице на Светој Гори. Грчки устаници су се снабдевали на Светој Гори, док су манастири истовремено издвајали веће суме новца за турске власти како би спречили турску војну интервенцију.²⁹² Парадокс је да су светогорски монаси помагали обе зараћене стране. То је водило даљем задуживању, пошто манастири нису поседовали довољно средстава да сами финансирају толике издатке.²⁹³

Из доступних извора види се да одредбе Сигилија из 1744. године о саставу и надлежностима централних органа власти нису примењиване.²⁹⁴ Дужност епистата поједини монаси вршили су дужи низ година, док правила о бирању и заступљености свих манастира у централној управи нису поштована.²⁹⁵ Број епистата је варирао од два до пет у зависности од околности и потреба, што је, такође, било у супротности са Сигилијем из 1744. године. Дошло је и до новог прегруписавања манастира. Уместо две категорије (више и ниже) манастири се деле у четири групе од по пет манастира. Сваку групу предводи један од великих манастира, чији се представник назива епистат.

Непоштовање прописа садржаних у Сигилију из 1744. године, сталне промене у саставу централних органа власти и дубока финансијска криза подстакли су истакнуте светогорске монахе да приступе изради новог типика. Приликом израде

²⁹¹ D. Djukić (2015a), 240-245.

²⁹² I. Μαμαλάκης, 290.

²⁹³ X. Γάσπαρης, 114.

²⁹⁴ I. Μαμαλάκης, 291.

²⁹⁵ Α. Λαυριώτης, 115; I. Μαμαλάκης, 291. Δ. Παπαχρυσάνθου, 27 φн. 53.

типика из 1744. године за тешку економску ситуацију оптуживани су монаси манастира Велика Лавра, док су почетком осамдесетих година 18. века мањи манастири оптуживали велике и богатије манастире за злоупотребе које су довеле до урушавања система управе и прекомерног задуживања. Тако се дошло на идеју да би повратак на древни средњовековни систем управе довео до свеукупног побољшања ситуације на Светој Гори.²⁹⁶

У том правцу се креће типик који је највероватније настао 1783. године. Намера аутора тог типика била је да реформишу организацију власти на Светој Гори по угледу на средњовековну организацију монашке заједнице. Главни циљ је био да се преко институције прота ограничи утицај великих манастира и да се постигне толико жељена стабилност централних органа власти. За прота је изабран ризничар манастира Есфигмен Игњатије, који је упућен цариградском патријарху да га хиротонише. Као што је било и очекивано, велики манастири су уложили пуно напора да спрече рукоположење новог прота. Пошто је избор прота изазвао немире и сукобе међу монаштвом, цариградски патријарх је судио повратак на стари систем управе и донео је нови типик у форми сигилија. Типика који су саставили светогорски монаси 1783. године никада није потврђен и није званично ступио на снагу.²⁹⁷

2.6.2. Садржај нацрта типика из 1783. године

Сачуван је само један препис типика који су израдили светогорски монаси 1783. године са циљем да реформишу систем управе. Он се чува у архиви манастира Ксиропотам. Нажалост тај препис не садржи први члан, као ни хронолошке одреднице на основу којих би се могло претпоставити када је настао. Органе централне управе по овом типичу чине прот, четворица његових помоћника (*δευτερεύοντες του Πρώτου*) и Велики сабор. На Велики сабор односи се само једна одредба, којом се забрањује да њему присуствују више од два представника из истог манастира. Ово ограничење настало је са циљем да се смањи број присутних монаха на седницама Сабора, што би допринело његовом бољем функционисању.

²⁹⁶ Δ. Παλαχρυσάνθου, 27.

²⁹⁷ Текст типика је објављен у више наврата: Γ. Σμυρνάκης, 312–315; Δ. Παλαχρυσάνθου, 71–75.

Најзначајнији орган централне управе у складу са нацртом из 1873. године јесте прот. Њега бирају представници свих светогорских манастира, а рукополаже га цариградски патријарх. Како би се спречило да прот доноси одлуке у корист свог манастира, уведено је правило да се пре хиротоније будући прот мора заклетвом одрећи монашке установе којој припада (чл. 2). Мандат прота је доживотни, Сабора може разрешити прота његове функције (чл. 4).²⁹⁸ Он чува кључ сале за седнице, која се налази у згради Општине (чл. 6). То значи да се без његове сагласности не могу одржавати седнице. Проту у обављању послова помажу четворица помоћника.

Већ је поменуто да је током 18. века дошло до прегрупписавања светогорских манастира. Уместо поделе на две категорије (вишу и нижу), нацрт типика из 1783. године изједначава све манастире. Они су подељени у четири групе од по пет манастира (пентаде), при чему сваку групу предводи један од великих манастира. Није прецизирано који манастири чине сваку од пентада, што показује да је та подела толико заживела на Светој Гори да је свима била позната. Манастири из сваке пентаде бирају једног представника, који има једногодишњи мандат и који помаже проту у вршењу његових дужности. На тај начин прот добија четворицу помоћника, који се сваке године смењују по тачно устаљеном редоследу (чл. 29). Типиком је предвиђено увођење новог печата Општине који би био подељен на четири дела. Сваки од помоћника задужен је да чува по једну четвртину. На тај начин се симболично показује да прот обавља све послове у сарадњи са помоћницима. Они решавају све несугласице и спорове који се појаве на Светој Гори (чл. 3). Уколико прот и његови помоћници нису у могућности да реше неки спор, онда се странке упућују да спор изнесу пред Сабор, а уколико ни Сабор не буде у стању да пронађе решење, онда се такав спор обавезно износи пред патријарха и Синод Цариградске патријаршије (чл. 15). Прот уз сагласност четворице помоћника потврђује избор скевофилакса. Уведена је и обавеза да братија сваког манастира изабере по једног монаха који ће вршити ту функцију (чл. 10).²⁹⁹ Прот и његови помоћници дужни су да у сарадњи са скевофилаксима распореде износ годишњег пореза на све манастире, узимајући у обзир финансијске могућности сваког до њих (чл. 16). Поред тога, прот и његови помоћници имају обавезу да контролишу финансије сваког манастира

²⁹⁸ Типиком је предвиђено да бивши прот буде протеран са Свете Горе, након што цариградски патријарх буде обавештен о његовој смени.

²⁹⁹ Скевофилакс (чувар драгоцености) је био задужен да брине о манастирским финансијама.

посебно (чл. 17) и да једном годишње поднесу извештај о свему што су предузели током претходне године (чл. 18). Финансирање свих активности прота и његових помоћника стављено је на терет двадесет манастира у складу са њиховим економским могућностима. Предвиђено је и да сразмеран део прилога које поклоници доносе на Свету Гору припада Протату. Установљена је обавеза да сваки поклоник који улази на Свету Гору на позив неког од манастира, мора претходно да посети Протат. То правило је остало до данас на снази уз одређене модификације.

2.7. Сигилиј патријарха Гаврила из 1783. године

Након што је одбио да потврди поновно увођење древног система управе, цариградски патријарх Гаврило донео је Сигилиј којим је на нов и оригиналан начин регулисана организација централне управе и судства, као и управљање заједничким финансијама на Светој Гори.³⁰⁰ Иако се одредбе овог сигилија разликују од одредби нацрта који су израдили светогорски монаси 1783. године, њихова упоредна анализа показује да је поменути нацрт послужио као предложак приликом израде Сигилија. Он заправо представља сажетак нацрта из 1783. године пошто је скоро дупло краћи од њега.

У складу са Сигилијем патријарха Гаврила из 1783. године Светом Гором управљају два органа: Сабор и Епистасија. Сабору присуствују представници свих манастира. Он контролише рад Епистасије, која је у обавези да му достави извештај пред крај једногодишњег мандата. Сабор доноси пресуде у споровима које не могу да реше четворица епистата. Против одлуке Сабора може се уложити жалба Цариградској патријаршији. Патријаршија доноси коначну и правноснажну пресуду и има улогу апелационог суда.³⁰¹

Нови орган управе који је већ био формиран, али његово постојање није било предвиђено ранијим типцима јесте Епистасија. У складу са типиком из 1783. године њу чине четири епистата, које бирају четири пентаде (групе од по пет манастира) сваког првог јуна у години. Они су задужени да се старају о финансијама Општине. Типик обавезује епистате да пред карај мандата положи рачун Сабору (чл. 1). Како би се обезбедила спољашња контрола светогорских финансија њихов извештај се

³⁰⁰ D. Djukić (2015a), 245-248.

³⁰¹ Δ. Παλαχρυσάνθου, 28.

прослеђује Синоду Цариградске патријаршије. Предвиђено је да се постојећи печат Општине уништи и да у употребу уђе нови печат исписан турским и ромејским (грчким) словима. Из нацрта типика преузета је одредба о подели печата на четири дела, од којих по један део чува сваки од епистата. Епистати су били задужени да контролишу књиге прихода и расхода које су водили скевофилаксии манастира (чл. 12). Епистасија има и судске надлежности. Спорови између монашких установа најпре се износе пред епистате. Они представљају неку врсту првостепеног суда опште надлежности.³⁰²

Како би се избегли сукоби око прерасподеле укупног износа пореза и других давања на манастире и њихове подручне установе, типком је прецизирано на који начин се утврђује износ доприноса сваке монашке установе. Наиме, уведено је правило да се харач плаћа по глави, а остали порези и казне (џерема) пропорционално броју додељених хартија (чл. 5, 6). Овде би накратко требало објаснити систем наплате пореза на Светој Гори током 18. века. Основу целог пореског система представљала је наплата харача (главарине), који је плаћан једном годишње за сваку главу, што значи да је његов износ зависио од броја настањених монаха на Светој Гори.³⁰³ Пореска обавеза сваке главе изражавана је у хартијама.³⁰⁴ Света Гора је од 1430. године плаћала харач чија висина је варијирала у зависности од повећања или смањења броја монаха. У сваком случају, број хартија које су долазиле на наплату кретао се око три хиљаде годишње. Хартије су светогорски органи управе самостално прераспоређивали на све манастире, узимајући у обзир број монаха који је у њима настањен. Пошто је увек један број хартија остајао нераспоређен због неусаглашености турских и светогорских података о броју монаха, те непрераспоређене хартије падале су на терет заједнице, тј. Општине.³⁰⁵ Типиком из 1783. године уводи се ново правило да све непрераспоређене хартије плаћају манастири и то сразмерно броју хартија које су добили на основу броја настањених монаха. Зато је пропорција која настаје поделом хартија на основу броја монаха постала основ прерасподеле свих заједничких намета који су падали на терет Свете Горе као заједнице.

³⁰² Вид. чл. 4 Сигилија из 1783. године. *Ibid.*

³⁰³ Иако се харач најпре везивао за земљу (земљарина), временом је постао лични порез.

³⁰⁴ Харач се по висни делио на три категорије: ала, ефсат и една. Самим тим, постојале су три различите вредности хартије за сваку категорију. Однос је био 4:2:1.

³⁰⁵ X. Γάσπαρης, 299–300.

Када је реч о пореским обавезама келија, прописано је да оне осим државних пореза, плаћају годишњи допринос заједничкој каси у износу од 7000 гроша, које треба да прикупе у складу са економским могућностима сваке келије (чл. 14). Тако су финансијске обавезе свих келија као колективитета према централним органима управе одређене у фиксном износу. Монаси настањени у келијама упорно су одбијали да се повинују овим правилима.³⁰⁶

2.7.1. Значај нацрта типика и Сигилија из 1783. године

Иако се ради о два акта чији аутори настоје да постигну дијаметрално супротне циљеве, типик који су саставили светогорски монаси највероватније 1783. године и сигилиј патријарха Гаврила из исте године могу се посматрати као два дела једне целине. Разлог за то лежи у чињеници да је приликом израде Сигилија, који је постао један од светогорских типика, као предлог коришћен управо типик који су светогорски монаси самостално саставили. Измене су биле неопходне пошто није прихваћена основна идеја светогорског типика из 1783. године, а то је рестаурација древног система управе. Остале одредбе тог типика о организацији судства и управе послужиле су као основа за израду сигилија патријарха Гаврила из 1783. године. Овде ће бити укратко приказане најзначајније новине које су овим типцима уведене у светогорски правни поредак.

Свакако најважнија новина јесте формирање новог органа централне управе који се назива Епистасија.³⁰⁷ Епистасија је у неком облику постојала и пре израде поменутих типика.³⁰⁸ У њима су први пут прецизно дефинисане њене надлежности и послови које она обавља. Измењен је и начин на који се ово тело образује. Озваничена је подела манастира на четири пентаде, до које је дошло између 1744. и 1780. године. Из типика се види да је Епистасија поседовала три врсте овлашћења: извршавала је одлуке Сабора, вршила првостепену судску власт и послове из домена

³⁰⁶ Δ. Παπαχρυσάνθου, 29.

³⁰⁷

³⁰⁸ У литератури се могу пронаћи најразличитији ставови у вези са временом настанка Епистасије. Већина аутора се слаже са чињеницом да је Епистасија у оном облику у којем данас постоји званично формирана 1783. године. Χ. Κτενάς (1935), 806; Κ. Δελικάνης, 280; Δ. Πετρακάκος (1925), 56–57; Ν. Αντωνόπουλος, 74; Ε. Δωρής (1994), 237.

локалне самоуправе.³⁰⁹ Већина одредби које се односе на састав и надлежности Епистасије преузете су из типика који су претходно урадили светогорски монаси и на снази су уз мање измене све до данас. То показује да су промене у саставу и надлежностима Епистасије већ биле спроведене, док су Сигилијем патријарха Гаврила само озваничене.

Нису, међутим, све одредбе овог типика имале тако далекосежне последице. Један број њих је остао само слово на папиру. Безуспешан је био покушај аутора типика да келије обавезу на плаћање фиксног новчаног износа у корист Општине, као и да приморају мирјане (лаике) да затворе различите радионице које су отворили у Кареји.³¹⁰ Углавном нису примењене одредбе мањег значаја које уређују поједина практична питања, а чији је циљ био да се поново оживе старе вредности. Чињеница да су доследно примењивана она правила којима је уређена организација централне управе и која по правилу имају највећу важност за монашку заједницу, показује да је типик из 1783. године представљао један од озбиљнијих покушаја да се реше горућа питања на Светој Гори. И поред тога, све до почетка 19. века највећи изазов за опстанак монашке заједнице на Атону биће огромни дугови, за чију отплату поменути типик није могао да пронађе адекватно решење.³¹¹

³⁰⁹ *Ibid.*, 238.

³¹⁰ Δ. Παπαχρυσάνθου, 29.

³¹¹ Више о нацрту типика и типик у из 1873. године вид. D. Djukić, 242-248.

3. ОРГАНИЗАЦИЈА МОНАШТВА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

3.1. Стање на Светој Гори почетком 19. века

Последњу деценију 18. и сам почетак 19. века обележили су упади грчких хајдука (тзв. клефти) на Свету Гору, при чему је неретко неприступачан и ненасељен терен Атонског полуострва коришћен као база за борбене акције против турске војске. Револуционарни проглас Риге од Фере додатно је подстакao грчке побуњенике да се масовно супротстављају турским властима. Светогорски манастири и монаси су им пружали материјалну подршку. То је разлог зашто су толерисали неколико радионица оружја које су се налазиле у Кареји.³¹²

До сукоба већих размера долази тек почетком 1801. године. Тада су грчки хајдуци први пут пристали уз јужну обалу полуострва Атон. Манастири који су се налазили са те стране полуострва снабдевали су устанике храном и другим потрепштинама. Вест о њиховом присуству на Светој Гори убрзо је стигла у Солун, па су турске власти одлучиле да претраже целу област. Турски бродови који су у потрази за хајдуцима пловили око јужног дела полуострва, углавном су снабдевани од стране манастира. Тако је настала парадоксална ситуација да манастири истовремено помажу прогонитеље и прогоњене.³¹³ До великог окршаја дошло је у близини манастира Хиландар, када су грчки хајдуци успели да изолују јединицу турске копнене војске и да је потпуно униште.³¹⁴ Од тада, па све до избијања грчког устанка 1821. године оружани сукоби између хајдука и турске војске били су честа појава на Светој Гори.

Стална материјална помоћ коју су манастири пружали побуњеницима представљала је додатно оптерећење за ионако презадужену светогорску монашку заједницу. Поред тога, због њиховог присуства манастири су били принуђени да издржавају додатне трупе турске војске, док је Општина плаћала различите казне

³¹² А. Λαυριώτου, 52.

³¹³ *Ibid.*, 53.

³¹⁴ Из доступних извора се види да је само један турски рањеник преживео и да су га монаси спасили. А. Λαυριώτου, 53; Ι. Μαμαλάκης, 422.

(цере), да би спречила турску војну интервенцију већих размера.³¹⁵ То је разлог зашто је монашка заједница и поред свих уложених напора и даље презадужена.³¹⁶

Присуство побуњеника на Светој Гори и стални сукоби са турским снагама нису представљали само економски проблем за монашку заједницу, већ су претили да угрозе њен правни положај и стечене привилегије. Напетост у односима између монаха и турских власти кулминирала је 1806. године. Тада су настојатељи свих светогорских манастира притворени у Солуну, пошто су три Рома у служби Ростема убијена на Светој Гори. Захваљујући помоћи утицајних личности из Цариграда, монаси су пуштени на слободу након 46 дана проведених у затвору.³¹⁷ Разлог њиховог притварања била је неспремност да се обрачунају са хајдучима који су улазили у монашке насеобине и тамо боравили. Пошто је специфичан статус Атона био препрека турским снагама да се обрачунају са све већим бројем одметника, постојала је озбиљна опасност да дође до привремене или сталне обуставе таквог правног режима.³¹⁸ То је уједно и најозбиљнија опасност са којом се монашка заједница сусрела током своје историје.

Крајем 1806. године цариградски патријарх Григорије V донео је сигилиј како би регулисао поједина спорна питања која су оптерећивала функционисање монашке заједнице. Међутим, у атмосфери опште несигурности и сталних напетости која је владала Светом Гором, тај сигилиј, који поједини аутори сматрају типиком,³¹⁹ никада није примењиван.³²⁰ И поред тога, он представља значајан извор информација о проблемима са којима се сусрећу атонски манастири у једном веома деликатном периоду светогорске историје.

³¹⁵ У пословним књигама Епистасије, које делимично објављује А. Лавриотис, налазе се записи о новчаним казнама које су плаћане турским службеницима углавном због инцидента изазваних од стране грчких устаника и хајдука. А. Λαυριώτου, 49–51. Осим тога, често је подмићивање турских службеника био једини и најделотворнији начин да се избегну штетне последице по целу монашку заједницу. *Ibid.*, 57.

³¹⁶ Спољни дуг Свете Горе почео је да опада 1802. године (са 219 000 на 217 000 гроша), али је због његове висине то смањење било безначајно. Тек 1806. године дуг је спао на 110 100 гроша. *Ibid.*, 126.

³¹⁷ А. Λαυριώτου, 57; Од А. Лавриотиса преузимају информације: Ι. Μααλάκης, 423; Δ. Παλαχρυσάνθου, 29;

³¹⁸ У прилог томе говори и писмо из 1793. године упућено Општини од стране кајмакама (представника цивилне власти на Светој Гори) у коме се тражи предузимање мера ради хапшења и извођења пред лице правде злочинаца (хајдука) који улазе на Свету Гору и бораве на њој, а које, због посебног правног статуса монашке заједнице, турски органи нису у могућности да спроведу у дело. А. Λαυριώτου, 72–73.

³¹⁹ Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 335.

³²⁰ Ν. Αντωνόπουλος, 48.

3.2. Сигилиј патријарха Григорија из 1806. године

Сигилиј патријарха Григорија садржи укупно пет одредаба, међу којима ниједна не уређује састав и надлежности органа власти на Светој Гори.³²¹ Ради се о правилима којима су регулисана питања унутрашњег манастирског живота и имају углавном етички карактер. У уводу сигилија се помињу четири врсте монашких насеобина на Атону: манастири, киновије, скитови и келије. На основу тога може се закључити да је већина манастира била уређена по идиоритмијском обрасцу, па је због тога направљена разлика између *манастира* (идиоритмијских) и *киновија* (манастира уређених по киновијском обрасцу). Поред тога, очигледно је подела на келије и скитове потпуно заживела, па се о њима говори као о двома различитим категоријама монашких насеобина. Сигилиј поред патријарха потписују и чланови Синода, при чему се на крају текста налази забелешка да је исте године свим светогорским монасима упућена посланица којом су обавештени о доношењу нових правила која су обавезујућа за све.

Прва одредба која је садржана у сигилију из 1806. године односи се на забрану уласка малолетних лица на Свету Гору. Ова забрана се упорно понавља у скоро свим типцима од 10. века, али ниједном није примењена. Иако се раније ова забрана односила на голобрада лица, сада је прецизнија и обухвата само малолетну децу. Другом одредбом уређено је питање монашког пострига. Забрањено је ступање у монашки ред оним лицима која нису претходно провела одређено време као искушеници и чији начин живота не одговара монашкој служби. Забрањује се и пракса, која је очигледно заживела, да монаси сами врше постриг наводних послушника. Типиком је извршен покушај да се уведе правило да тек након периода искушеништва одређено лице добија монашки постриг од стране игумана и настојатеља неког од манастира, ако испуњава услове који се тичу предвиђених година старости. Оваква централизација поступка примања нових монаха представља покушај увођења реда и спречавања злоупотреба које су посебно постале видљиве због присуства грчких одметника и хајдука на Светој Гори.

Да би се живот у манастирима могао одвијати несметано и у складу са начелима хришћанске вере, основни предуслов је да постоје редовна богослужења и

³²¹ Сигилиј је објављен у Δ. Πετρακάκου (1915), 14–17.

искусни духовници који могу да се старају о духовним потребама монаха. У складу са вишевековном праксом Православне цркве, богослужења не могу да врше обични монаси, већ само јеромонаси (свештенмонаси). Једини начин да монах стекне свештенички чин јесте рукоположење од стране надлежног епископа. Пошто се Света Гора налазила под канонском јурисдикцијом цариградског патријарха, он је био задужен да врши сва рукополагања монаха настањених у атонским манастирима. Пошто је седиште патријарха било доста удаљено од саме Свете Горе, често су и други епископи на молбу манастира вршили хиротоније, како би се обезбедио довољан број јеромонаха за све њихове богослужбене потребе.

Сигилиј из 1806. године најпре понавља забрану да се рукополагање монаха наплаћује. Обичај да монах пре рукоположења исплати одређени износ манастиру, створио је утисак да се свештенички чин купује. На основу података из сигилија може се закључити да су се догађале злоупотребе, посебно приликом рукополагања лица која нису навршила одређену старосну доб. Стога се, поред забране било каквог наплаћивања рукоположења, уводи правило да ниједан архијереј не сме на Светој Гори рукополагати свештенике и ђаконе. Сви кандидати за рукоположење имају обавезу да дођу у Цариград, где ће након што буду испитани од стране патријарха, добити свештенички чин без било какве накнаде. Ту није крај ограничењима. Они јеромонаси који имају намеру да исповедају обично монаштво (као њихови духовни оци) треба претходно да обезбеде писану дозволу од стране цариградског патријарха, као надлежне црквене власти.³²²

На први поглед стиче се утисак да одредбе овог сигилија немају већег значаја за организацију власти на Светој Гори, јер уређују питања унутрашњег манастирског живота. Међутим, њихова подробнија анализа и контекстуализација показује да цариградски патријарх покушава да додатно прошири круг својих овлашћења на Светој Гори. Не може се приговорити да су његови поступци неканонски. Сасвим супротно, он као надлежни архијереј има искључиво право да се на сваки начин стара о клиру своје епархије. Ако се узме у обзир претходни типик из 1783. године којим је цариградски патријарх добио право да контролише органе централне власти на Светој Гори, онда се одредбе новог сигилија могу тумачити као даље задирање цариградског патријарха у област која се налазила у искључивој надлежности

³²² Δ. Πετρακάκου (1915), 15–16.

манастира. Одлуке садржане у сигилију из 1806. године имају двоструку сврху – да успоставе канонски поредак и да прошире власт цариградског патријарха.

Последња одредба сигилија забрањује манастирима да шаљу у градове и друга места изван Свете Горе монахе млађе од 30 година. Уводи се и правило да сваки монах који ради обављања неког посла отпутује изван Свете Горе треба да буде снабдевен препоручним писмом, које добија од стране манастира који га шаље. Треба рећи да су монаси често излазили са Свете Горе како би прикупљали прилоге за издржавање манастира и других монаха. Познато је да су се бавили и појединим лукративним пословима, попут пчеларства и сл. У претходном типичу из 1783. године уложени су напори да се монасима забрани излазак са Свете Горе без препоручног писма које издаје манастир, а које потписују четворица епистата и стављају печат Општине (чл. 8).³²³ Очигледно да ти напори нису уродили плодом, па се и у сигилију из 1806. године понавља иста забрана уз претњу озбиљним санкцијама.

Говорећи о сигилију из 1806. године, може се рећи да он није имао великог утицаја на развој и формирање светогорске монашке заједнице. На првом месту треба истаћи да у њему не постоји ниједна новина у односу на претходне типике. Организација централне и периферне управе, која је обично представља предмет интересовања ранијих типика, у овом сигилију се уопште не спомиње. Поред тога, одредбе чисто моралног карактера представљају само понављање ранијих правила која, треба признати, нису поштована. Уз инсистирање на старим правилима, сигилијем из 1806. године се јача власт цариградског патријарха и то у области унутрашњег манастирског живота. То је уједно и један од разлога зашто његове одредбе никада нису примењене.³²⁴ Тешка економска и безбедносна ситуација у којој се Света Гора нашла у време његовог доношења, као и чињеница да у његовом доношењу нису учествовали представници светогорских монаха, утицали су на то да монаси у потпуности игноришу правила која су у њему садржана.

³²³ Δ. Παπαχρυσάνθου, 77.

³²⁴ Ν. Αντωνόπουλος, 48.

3.3. Типик из 1810. године

3.3.1. Околности које су претходиле доношењу типика

Као што је већ поменуто, почетак 19. века на Светој Гори обележили су стални сукоби турске војске и грчких одметника, економске потешкоће са којима се суочавају како манастири, тако и Општина, опште незадовољство насталом ситуацијом и покушаји Цариградске патријаршије да повременим законодавним интервенцијама помогне превазилажењу проблема са којима се суочавала монашка заједница. Овоме треба додати судске спорове међу манастирима, као и заопштравање сукоба између манастира и њихових подручних установа (тзв. келијско питање).

Како су економске потешкоће постајале све теже, тако су спорови око граница манастирских имања постајали све чешћи. Општина је настојала да спречи манастире да спорове износе пред световне (турске) судове. Циљ је био да се сви спорови решавају пред монашким судским органима, те да се спречи уплитање турских власти у унутрашња питања монашке заједнице. У том смеру се креће и одлука коју је Општина 1803. године донела и којом се манастири обавезују да све међусобне спорове око граница имања износе искључиво пред посебан суд, уз претњу озбиљним црквеним санкцијама за оне који поступе супротно.³²⁵ Том одлуком је предвиђено да суд буде састављен од 18 чланова (представници свих манастира осим страна у спору) који ће судити на основу црквених и локалних правила и обичаја. Почетком 19. века актуелан је био спор између Хиландара и Есфигмена око међусобних граница. Међутим, спор који је изазвао највише контроверзи свакако је велики сукоб између манастира Ксиропотама и Кутлумуша око положаја области богате најбољим шумама на Светој Гори, која носи назив Анапавса (*Αναπαυσά*). На основу извора види се да је овај спор превазишао оквире Свете Горе,³²⁶ те да је епитроп Кавтанџоглу из Солуна упутио молбу Општини да помири сукобљене стране.³²⁷ Ти покушаји нису успели, па је спор између ова два манастира постао један од непосредних узрока доношења новог типика.

³²⁵ X. Κτενάς, 875–877, Γ. Σμυρνάκης, 168; Δ. Παλαχρυσάνθου, 30.

³²⁶ По свему судећи, спор између два манастира изазивао је и друге сукобе који се у књизи Општине називају *познати догађаји (γνωστών τρεξάντων)*. Α. Λαυριώτου, 17.

³²⁷ *Ibid.*, 17. Од њега преузима податке: Δ. Παλαχρυσάνθου, 30.

У овом периоду долази до све израженијих неспоразума између манастира и њихових подручних установа. Од друге половине 18. века односе између самовласних манастира и монашких установа које су зависне од њих карактерише стална напетост, посебно због неспоразума око плаћања пореза и других дација. Цариградски патријарх Калиник био је приморан у више наврата да интервенише како би регулисао висину пореза и осталих доприноса које су келиоти плаћали у корист манастира.³²⁸ Ситуација постаје још компликованија након пописа из 1808. године.³²⁹ Расподела пореза (харача) на манастире и покушај измене односа између три категорије пореских обвезника довели су до нових сукоба, неспоразума и спорова. Када се свему томе додају бројни оружани сукоби између турске војске и грчких одметника постаје јасно зашто су турске власти 1810. године позвале представнике светогорских манастира у Солун са циљем да се пронађе најповољније решење за излаз из компликоване ситуације у којој се Света Гора нашла. Након пуна три месеца, монаси су уз помоћ епитропа у Солуну и турских власти израдили нови типик, који је одобрен од стране турског управитеља у Солуну Јусуф Беја, а потврђен од стране султана Махмуда II.³³⁰

Типик из 1810. године представља први светогорски статут који је настао у периоду турске власти, а да у његовој изради није учествовала Цариградска патријаршија. Истовремено, то је први типик који је потврђен од стране турских државних органа.³³¹ Ако се узму у обзир ранији типизи, може се приметити како се мењају улоге које светогорски монаси, Патријаршија и црква имају у вршењу законодавне власти. Нацрт типика из 1783. године израдили су самостално светогорски монаси, али су га поднели цариградском патријарху ради потврде. Типик из 1783. године настао је као плод сарадње светогорских монаха и цариградског патријарха Гаврила. Сигилиј из 1806. године, који је требало да представља нови типик Свете Горе, донео је цариградски патријарх Григорије без учешћа светогорских монаха. Само неколико година касније светогорски монаси иду корак

³²⁸ Цариградска патријаршија настојала је да заштити келиоте, тако што је патријарх у својим одлукама прецизно утврђивао износ који је сваки келиот имао обавезу да плати. Γ. Σμυρνάκης, 166.

³²⁹ Α. Λαυριώτου, 17. На основу пописа дошло се до податка да је на Светој Гори настањено 2395 монаха. С обзиром да је одраније установљена обавеза плаћања 3000 вредносних хартија, постаје јасно да су манастири морали да плате више од једне хартије по монаху. Вид. Ι. Βασδραβέλλης, 256–265.

³³⁰ Δ. Παλαχρυσάνθου, 31.

³³¹ Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 336.

даље и не само да самостално израђују нови типик, већ не траже никакву потврду од стране Цариградске патријаршије. Све то указује да су односи између Свете Горе и Цариградске патријаршије захладнели, али и да су монаси постали свесни да могу без њеног надзора и потврде да уређују правне односе на Светој Гори. Опасност се, међутим, крије у чињеници да се турским властима пружа прилика да се на једном вишем нивоу мешају у решавање унутрашњих питања светогорске монашке заједнице. Од 1810. године, па све до данас, светогорски монаси ће приликом доношења статута и типика морати да балансирају између два значајна фактора – државе и цркве. Управо на њиховој супротстављености светогорска монашка заједница изградила је својеврсну самоуправу у односу на оба поменута фактора.

3.3.2. *Садржај типика из 1810. године*

Типик из 1810. године садржи 22 члана, која се по предмету уређивања могу поделити у три групе.³³² Прву групу чине одредбе којима су регулисана питања манастирског живота, у другу групу спадају правила којима је уређена организација централне управе и у последњу групу улазе одредбе које регулишу пореска питања монашке заједнице. Наравно, ова подела је настала у литератури, док се у самом тексту не може утврдити нека систематика. То је, уосталом, карактеристика већине светогорских типика.

Комплетан текст овог типика први пут је објављен 2002. године.³³³ Ради се о тексту који је игром случаја један светогорски монах предао професору Николаосу Пападимитрију-Дукасу (*N. Παπαδημητρίου-Δούκας*). Реч је највероватније о неформалном преводу типика из 1810. године на грчки језик.³³⁴ Иако је извесно да се оригинал типика на турском језику налази негде на Светој Гори, до данас није пронађен. У нешто старијој литератури могу се наћи скраћена издања или само краћи прикази тог типика.³³⁵ У овом раду биће коришћен комплетан текст из 2002. године и подела на чланове коју је извршио аутор тог издања.

³³² Д. Папахрисанту наводи да се типик састоји из 17 чланова које преузима из сумарног приказа овог акта који даје К. Влахос. У међувремену Н. Пападимитрију-Дукас је објавио комплетан текст типика, који се састоји из 22 члана, па ће у овом раду цитирање бити вршено у складу са новијим издањем.

³³³ N. Παπαδημητρίου-Δούκας (2002), 492–502.

³³⁴ *Ibid.*, 501.

³³⁵ К. Βλάχου, 123–125; Δ. Παπαχρυσάνθου, 81–82; Α. Λαυρίώτου, 23–24.

3.3.3. *Органи централне управе*

Централну управу по типичу из 1810. године чине Епистасија и Свештена општина. Епистасију чине четири члана са једногодишњим мандатом и чији се избор врши у складу са дотадашњом праксом.³³⁶ Она представља извршни орган Свештене општине. Епистати чувају по једну четвртину печата Свештене општине. Они су задужени да се старају о наплати државних пореза и других дација, као и да о томе воде детаљне књиге, на основу којих се врши редовна годишња контрола њиховог рада. Епистасија не сме располагати заједничким новцем без сагласности Свештене општине. Типик предвиђа да евентуалан мањак који би се могао појавити кривицом епистата надокнађују они манастири који су их поставили да врше ту функцију. Одредбе типика из 1810. године о Епистасији не уводе никакве значајне новине у односу на типик из 1783. године. Штавише, најважније одредбе о избору епистата и њиховим надлежностима преузете су из претходних типика. Новине које се уводе јесу број епистата и обавеза манастира да надокнаде мањак новца у заједничкој каси, уколико су епистати одговорни за њега. Овом мером се додатно смањује ризик од неодговорног управљања заједничким финансијама, јер је извршен притисак на манастире да на функцију епистата постављају способне и одговорне личности.

У овом типичу први пут се сусреће термин Свештена општина. Још од средњег века и сабора на којима су учествовали монаси из свих монашких установа постојао је обичај да се окупљају сви настојатељи манастира да би одлучивали о питањима која су имала велики значај за целу монашку заједницу. У документима из првог периода турске власти, Сабор се све чешће назива Заједница или Општина (*κοινὸν, κοινότητα*), мада његов састав и време одржавања никада нису стриктно прецизирани. По свему судећи, то је било регулисано обичајним правом, па законодавац није имао разлога да интервенише. У типичу из 1810. године Свештена општина први пут се појављује као институција.³³⁷ Њено седиште, као и седиште Епистасије налази се у Кареји. Свештену општину чине представници двадесет светогорских манастира који сарађују са епистатима у обављању свих послова и прерасподели пореза. Типиком из 1810. године потврђује се обавеза, установљена

³³⁶ Типиком из 1783. године уведена је подела манастира на четири пентаде (групе од по пет манастира) чији се представници наизменично смењују на месту епистата.

³³⁷ N. Παλαδμητρίου-Δούκας (2002), 336.

ранијим указом султана, да сви манастири морају да изаберу и пошаљу своје представнике у Кареју.³³⁸ Свештена општина постаје стални орган који је додатно ограничавао власт великих манастира. Тако се формира систем управе какав и данас постоји на Светој Гори. Наравно, и у овом типичу је испоштована пракса из ранијих типика да централно место у управи заузима Епистасија, али је приметна тежња да се таква пракса промени.

Сви типичи који су донети током периода турске владавине над Светом Гором предвиђали су да контролу рада централних органа управе врши цариградски патријарх. Он је представљао највишу не само духовну већ и законодавну, управну и судску власт на Атону. У типичу из 1810. године не постоји ниједан помен Цариградске патријаршије.³³⁹ Сама чињеница да је тај типик донет без њеног учешћа показује да она више не представља највишу законодавну власт. Ту улогу преузели су светогорски монаси уз помоћ органа турске државе. Што се тиче управне власти, није предвиђено да рад Епистасије и Свештене општине контролише неки спољашњи орган или институција. По свему судећи, светогорски монаси су сматрали да је довољна контрола коју врше представници свих манастира окупљени у Свештеној општини. Дошло је и до радикалних промена у организацији судске власти. У ранијим типичима првостепену судску власт вршила је Епистасија, другостепену Општина, док је неку врсту апелационог суда представљао цариградски патријарх. Оваква шема судске власти задржана је и у типичу из 1810. године, уз једину разлику да највишу судску власт представља управитељ (*εξουσιαστής του τόπου*, представник турских цивилних власти).³⁴⁰ Цариградски патријарх задржао је искључиво духовну власт над Светом Гором, која се налазила под његовом канонском јурисдикцијом.

3.3.4. Положај манастира и њихових подручних установа

У типичу из 1810. године налази се више одредаба којима су регулисана питања везана за функционисање и организацију манастира и њихових подручних установа (скитова и келија). За разлику од ранијих типика, у којима је било речи о заједничком печату подељеном на четири дела, типичом из 1810. године уводи се

³³⁸ Κ. Βλάχου, 124; Δ. Παλαχρυσάνθου, 31, 82.

³³⁹ Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 338.

³⁴⁰ *Ibid.*, 337.

обавеза да сваки манастир изради сопствени печат. Иако су неки манастири и раније поседовали печате,³⁴¹ врло је вероватно да није постојала таква обавеза. Поред тога, предвиђено је да монаси сваког манастира изаберу два епитропа који ће бити задужени да воде бригу о приходима и расходима манастира и који ће подносити извештај о свом раду пред целим манастирским братством једном годишње. Уколико не желе да поднесу рачун, биће правним путем приморани да то учине. Типиком је предвиђено да њихов главни задатак буде старање о отплати манастирских дугова. Све поправке или преправке манастирских здања могу се вршити искључиво уз надзор игумана и епитропа тог манастира.

Из ових одредаба виде се две тенденције карактеристичне за организацију светогорског монаштва почетком 19. века. Једна је ширење идиоритмије као најзаступљенијег облика организације монаштва на Светој Гори у том периоду. Увођење двојице епитропа у манастирску управу и њихова обавеза да полажу рачун манастирском братству јесте очигледна последица идиоритмијског устројства манастира. Друга тенденција јесте да се донекле унификује организација манастирске управе како би се побољшало њено функционисање. Циљ је да се формирају органи који ће бити одговорни за управљање манастиром и посебно манастирским финансијама, што би требало да обезбеди боље управљање ресурсима које поседују и смањење њихових дугова.

Типик садржи и правила којима се учвршћује манастирска дисциплина. Монаси су у обавези да се у свему саобразе правилима која важе у манастиру: не смеју прелазити у друге манастире или подручне установе без дозволе матичног манастира, са Свете Горе могу да изађу само уз дозволу епистата, који су дужни да детаљно испитају разлоге због којих је то неопходно, пред турским чиновником (*забитом*) могу да се појављују искључиво у пратњи једног од четири епистата, монаси који прикупљају прилоге за манастире у којима су настањени не смеју да присвајају те прилоге, док у случају смрти монаха његову имовину наслеђује искључиво манастир.³⁴² Сврха ових правила јесте увођење реда и дисциплине у манастирима који су нарушени због идиоритмије. Идиоритмија или особеножиће пружало је монасима извесну самосталност у односу на манастирске органе управе,

³⁴¹ Чланом 18 типика из 1783. године предвиђено је да келиоти предају своје печате еписватима, те да су валидни једино печати манастира и Општине. Δ. Παλαχρυσάνθου, 79.

³⁴² *Ibid.*, 81.

што је стварало проблеме у њиховом функционисању. Пошто манастирски органи управе нису поседовали ауторитет ни средства да сами успоставе ред, била је неопходна интервенција виших власти. То је један од важнијих разлога зашто је манастирска дисциплина постала предмет законодавне интервенције.

Поред бриге о успостављању дисциплине унутар самих манастира, типиком из 1810. године уведена су и правила која треба да обезбеде ред у манастирским подручним установама. Типиком је забрањен прелазак монаха из манастира у келије уколико се ти монаси издржавају од прихода манастира. Интенција твораца типика је да се ограничи број монаха који напуштају манастире и одлазе у њихове подручне установе. Зато су монаси који пређу из манастира у неку од његових подручних установа принуђени да самостално обезбеде своју егзистенцију и не могу захтевати помоћ од манастира у којем су претходно били настањени. Истим типиком уведена је и забрана да се монаси настањени у подручним установама мешају у унутарманастирска питања. Колико је та пракса била честа тешко је утврдити, али сама чињеница да је таква одредба нашла места у новом типиком указује да није била реткост. Овим забранама и ограничењима само је додатно продубљен јаз између манастира и њихових подручних установа. Типиком је прописано да се изградња и поправка објеката у манастирским подручним установама врши само уз дозволу предстојатеља оног манастира у чијој својини се ти објекти налазе.³⁴³ На овај начин игуман и епитропи манастира постали су одговорни за све грађевинске радове који се спроводе како у манастирима, тако и у њиховим подручним установама.

Овим типиком прецизирана су правила о располагању келијама. Потврђено је раније правило да келију купују три лица, чија се имена уписују у омологију. Ако у тренутку куповине келије не постоје три лица која би се настанила у њој, онда се у омологији оставља непопуњен простор како би се евентуално касније могла дописати имена лица која се у њу доселе. За уписивање имена монаха у омологију надлежном манастиру плаћа се износ од 5 гроша. Монах који прода своју келију другом монаху, дужан је да обавести надлежни манастир о тачној цени продаје, која се уписује у омологију. Разлог за то је тзв. тримеридион, односно обавеза новог власника келије да манастиру којем келија припада исплати трећину њене реалне вредности. Уколико

³⁴³ У тексту типика се помињу само колибе и келије. То би значило да за вршење таквих радова у скитовима није неопходна сагласност манастирских органа.

би се стварна вредност келије умањила, манастир би био оштећен. Овим правилима уводи се ред у веома осетљиву материју стварноправних односа на Светој Гори. Посебно је осетљиво било питање својинских права келиота и њихова обавеза да плаћају тримеридион. Управо то ће бити један од узрока сукоба између манастира и њихових подручних установа све до почетка 20. века.³⁴⁴

Аутори типика из 1810. године настоје да пронађу решење за два горућа проблема који прете да угрозе опстанак монашке заједнице у целини. То су прерасподела пореза на манастире и њихове подручне установе и бројне судске парнице око граница манастирских имања. У овом периоду се почиње осећати релативно побољшање економског стања на Светој Гори,³⁴⁵ уз смањење заједничког дуга и повећање прихода од метоха који су се налазили изван Атонског полуострва.³⁴⁶ И поред тога, спорови око граница и прерасподеле пореза представљају најозбиљнији проблем монашке заједнице који прети да угрози њено јединство и отвара простор да се турски државни органи активно мешају у њена унутрашња питања.

Типиком из 1810. године захтева се од манастира да прекину све међусобне спорове око граница имања. Није предвиђена санкција за оне који се оглуше о овај захтев, већ се уводи правило да осталих деветнаест манастира одлучује о начину на који ће бити кажњен манастир који изазива сукобе. Истовремено, управитељ (ага) Свете Горе задужен је да се стара о протеривању оних који остану упорни у изазивању спорова и несугласица. Иако су одредбе овог типика врло прецизне и јасно формулисане, одредба којом се забрањују спорови међу манастирима остала је недоречена јер нису предвиђене конкретне санкције за њено кршење. Са друге стране, предвиђено протеривање монаха је била исувише строга казна. Имајући све то у виду, постаје јасно зашто покушај да се смањи број спорова око својине на земљи није уродио плодом.³⁴⁷

³⁴⁴ Ово питање решено је сигилијем патријарха Јоакима из 1909. године.

³⁴⁵ Љ. Максимовић, 39.

³⁴⁶ А. Λαυρίωτου, 126.

³⁴⁷ Δ. Παλαχρυσάνθου, 32; До спорова око земље долазило је најчешће због непрецизних исправа, непостојања међа и коришћења несталних објеката ради њиховог обележавања (нпр. дрво, камен и сл.) и др. Α. Λαυρίωτου, 24.

Што се тиче плаћања пореза, предвиђено је да се расподела пореских обавеза на манастире и њихове подручне установе врши „правично са највећом пажњом”.³⁴⁸ И ова одредба је непрецизна и не садржи методологију прерасподеле пореза, чијим би се утврђивањем смањила могућност за појаву нових спорова и несугласица. Нешто прецизнија је одредба којом се врши класификација светогорског монаштва у три категорије пореских обвезника. Монаси у манастирима и старци (настојатељи) келија плаћали су висок лични порез (ала), послушници у келијама средњу висину пореза (евсат) и на крају сви остали плаћали су најнижи порез (една). Први пут је типиком прописано у коју групу пореских обвезника улази свака од категорија монаха на Светој Гори. По свему судећи, то није било довољно, пошто су се сукоби око прерасподеле пореза наставили и након доношења типика из 1810. године.³⁴⁹

3.3.5. *Значај типика из 1810. године*

Често се дешава да упорно инсистирање на нечему има за последицу дијаметрално супротне резултате. Могло би се тврдити да околности које су претходиле доношењу типика из 1810. године потврђују то правило. Цариградска патријаршија је у времену пре доношења овог типика константно покушавала да се наметне као највиша власт на Светој Гори. Са тим циљем покушано је да се оснује Светогорска митрополија, која би се налазила под директном влашћу Цариградске патријаршије.³⁵⁰ Поред тога, доношење типика из 1806. године без сагласности и учешћа светогорских монаха требало је да укаже како највишу законодавну власт поседује цариградски патријарх. Међутим, недуго након тога светогорски монаси су се окренули турским државним властима и у сарадњи са њима успели да израде нови типик, којим су многа овлашћења која су раније припадала патријарху прешла у руке турског управитеља (аге).³⁵¹ Ово престројавање у односима са Патријаршијом представља једну од најзначајнијих тековина овог типика. Први пут након пада

³⁴⁸ Δ. Παλαχρυσάνθου, 82.

³⁴⁹ Α. Λαυριώτου, 21, 24. Штавише, дошло је до великог спора између три манастира (Кутлумуш, Каракал и Филотеј) и осталих седамнаест, који се водио пред турским судовима све до 1812. године без повољног решења. Α. Λαυριώτου, 18.

³⁵⁰ Наравно, уколико се прихвати да су подаци садржани у документу из архиве манастира Кутлумуша аутентични. Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας, „Συμβολή στην έρευνα των θεσμών του Αγίου Όρους (Αρχές 17ου - αρχές 20ού αι.)”, *Θεολογία* 71/2000, 561–663; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 342–345.

³⁵¹ Међу њима је и врховна судска власт.

Ромејског царства, држава постаје један од фактора који учествује у формирању и вршењу власти на Светој Гори. На тај начин је ограничен утицај Патријаршије, али су одшкринута врата турским органима власти да се званично и правно утемељено мешају у унутрашња питања светогорске монашке заједнице. Уједно, ово је први типик који се позива на један султанов акт.³⁵² Колико је ова промена имала далекосежне последице најбоље показује чињеница да се до данас одржало правило да нови светогорски статут потврђује држава, односно грчки парламент.³⁵³

Ово је први светогорски типик чије су одредбе умногоме сагласне са важећом Конститутивном повељом Свете Горе из 1926. године. Н. Пападимитриу-Дукас је направио занимљиву паралелу између одредаба ова два акта, показавши тако да већина одредаба типика из 1810. године има свој пандан у Конститутивној повељи из 1926. године.³⁵⁴ Међу њима су најзначајније свакако оне које се односе на састав и надлежности Свештене општине и Епистасије. Постоје аутори који сматрају да се Општина као орган управе појављује још у типик у из 1744. године. Међутим, у том типик у се само спомиње термин Општина (*Κοινότητα*), који се односио на Сабор, као збор неодређеног броја настојатеља, игумана и монаха светогорских манастира. Тек од типика из 1810. године Општина постаје орган власти сачињен од двадесет представника светогорских манастира.³⁵⁵ Нису само правила о Свештеној општини садржана у овом типик у имала пресудан утицај на формирање светогорске самоуправе каква данас постоји. Међу таква правила спадају и она којима је уређена организација судства, наслеђивање монаха, реновирање и изградња објеката на Светој Гори и др. Зато се без устезања може рећи да је типик из 1810. године први светогорски типик у којем су садржани сви принципи на којима почива данашња организација светогорске монашке заједнице.

³⁵² Ради се о султановој уредби којом је манастирима наметнута обавеза да редовно шаљу своје представнике у Кареју.

³⁵³ Исто правило је предвиђено чл. 188 Конститутивне повеље Свете Горе из 1924. године. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 64.

³⁵⁴ N. Παπαδημητρίου-Δούκας (2002), 336–338.

³⁵⁵ К. Βλάχος, 125; Μ. Καραβοκυρού, *Τον Αγίου Όρους τα δίκαια και προνόμια : Κατά τα χρυσόβουλλα των ιδρυτών αυτών, τα χρυσόβουλλα και νεαράς των βυζαντινών αυτοκρατόρων, τους ιερούς κανόνες, τα υψηλά βεράτια, τα πατριαρχικά σιγγίλια, τα τυπικά αυτών και κανονισμούς, τα προαιώνια έθιμα και τας διεθνείς συνθήκας*, Κωνσταντινούπολη 1913, 14; Δ. Πετρακάκος, 51 φн. 16; Са друге стране, Деликанис тврди да је Општина формирана одмах након укидања институције прота 1574. године. Данас се са сигурношћу зна да су проти бирани и након те године. К. Δελκάνης, 276.

4. ДРЖАВНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ (ХУСНИ-ПАШИНА РЕФОРМА)

4.1. Околности које су претходиле изради типика

Почетак 19. века на Светој Гори представља период материјалног успона и поновног унапређења интелектуалног живота. Манастири и њихове подручне установе се убрзано обнављају, а број монаха се константно увећава. Последица тога је и повратак већине манастира на киновијско уређење.³⁵⁶ Дугови Свете Горе као заједнице, али и самих манастира раapidно се смањују, што додатно доприноси свеопштем просперитету.³⁵⁷ Дарови молдавских и влашких владара представљали су сигуран извор прихода.³⁵⁸ Истовремено долази до духовног препорода, којем су донекле допринели догматски спорови у којима су по правилу учествовали образовани и школовани монаси. Током прве две деценије 19. века све више јача осећај да након дужег периода декаденције долази време обнове и да ће Света Гора убрзо повратити стари сјај који је недуго након пада Византије почео да бледи.

Реформе султана Махмуда II утицале су на правни положај Свете Горе. Он је 1820. године укинуо бостанцибашин јаничарски ред, под чијом се влашћу налазила Света Гора. Од те године порезе и царине прикупљао је турски чиновник, који се налазио у служби Министарства финансија.³⁵⁹

Догађај који је пресудно утицао на светогорску историју у 19. веку свакако је грчка национална револуција. Устанак је избио на Пелопонезу марта месеца 1821. године и захватио је већину крајева европског дела Османског царства који су били насељени грчким становништвом. Предводник устаника у Македонији био је Емануил Папас (*Εμμανουήλ Παππάς*), који је крајем фебруара месеца исте године боравио на Светој Гори. Тада је уз подршку једног броја манастира организовао прикупљање новца за организацију устанка. На основу извора види се да су Општина и Епистасија несметано функционисале и здушно помагале прикупљање новчаних

³⁵⁶ До 1818. године већина манастира вратила се на киновијски систем организације. К. Βλάχος, 113;

³⁵⁷ Дуг је 1819. године спао на 75 500 гроша. Ако се узме обзир да је 1783. године износио 325 000 гроша постаје јасно да је учињен велики напредак у циљу превазилажења дужничке кризе у којој се Света Гора налазила током 17. века. Χ. Γάσπαρης, 114; Α. Λαυριώτου, 126.

³⁵⁸ Ν. Αντωνόπουλος, 49;

³⁵⁹ *Ibid.*, 49; Κ. Βλάχος, 127; Χ. Κτενάς (1935), 261; Ισιδώρος Μοναχός, *Απάντησις εις τον κ. Δημητριοβσκην περι διεθνοποιήσεως του Αγίου Όρους*, Σμύρνη 1913, 24.

средстава.³⁶⁰ Након што је потопљен турски брод у близини манастира Ксиропотам, опасност од упада турске војске постаје све израженија. Зато су организоване оружане снаге распоређене на северним границама полуострва Атон. На свечаности у Протатској цркви маја 1821. године званично је проглашен устанак и призната власт Емануила Папаса.³⁶¹ Тако се Света Гора придружила борби грчког народа за ослобођење од турске власти. Треба истакнути да је подизање устанка на Светој Гори могло да угрози опстанак монашке заједнице и да конфронтација са турским властима није ишла у прилог њеним интересима, посебно имајући у виду да је на тај начин прекинута дуго очекивана материјална и духовна обнова овог места.

На самом почетку устанка није било значајнијих измена у саставу и раду органа централне управе. Одмах након проглашења устанка донета је одлука да се стари четвороделни печат замени новим, на којем ће бити урезана 1821. година.³⁶² Из те одлуке се види колико су монаси били уверени у симболичан значај те године, која је требало да означи крај турске власти и почетак нове епохе. Показало се, међутим, да су таква очекивања била преурањена. Током трајања устанка дошло је до краткотрајне промене у организацији власти на Светој Гори. Након одлуке Општине да се изгради шанац ради супротстављања турској офанзиви, која је изгледала све извеснија, манастири су били задужени да снабдевају велики број бораца и радника који су се налазили на северној граници Атонског полуострва. Убрзо су мањи манастири почели да избегавају ту обавезу јер су се њихове резерве хране брзо празниле, што је доводило у опасност њихову егзистенцију. Пошто су углавном велики манастири подржавали устанике, донета је одлука да власт на Светој Гори уместо Општине коју чине представници свих манастира привремено врши Управа (*Διευθυντήριο*) састављена од седам чланова, а на чијем челу се налазио Ригас Мантос (*Ρήγας Μάνθος*), један од вођа устанка.³⁶³ Ова промена, чији је циљ био централизација власти у рукама оних који су подржавали устанак и Мантоса није

³⁶⁰ Многи су давали позајмицу за организацију устанка добијајући заузврат омологије (обвезнице) потписане од стране четири еписката. I. Μαμαλάκης, 427.

³⁶¹ I. Μαμαλάκης, 427.

³⁶² *Ibid.*, 427.

³⁶³ На основу доступних извора зна се само да је један члан Управе био из манастира Хиландар, пошто је сачуван документ о његовом избору. I. Μαμαλάκης, *Νέα στοιχεία σχετικά με την επανάστασιν της Χαλκιδικής το 1821*, ΔΙΕΕΕ 14/1960, 406–549. Из којих манастира су били остали чланови Управе не може се са сигурношћу рећи, али се претпоставља да су у састав тог тела улазили представници великих манастира: Лавре, Ватопеда и Ивилона. I. Μαμαλάκης, *Η επανάσταση στη Χαλκιδική το 1821*, Θεσσαλονίκη 1963, 56.

дуго потрајала. Након протеста једног броја манастира, Емануил Папас је одлучио да врати Општини власт коју је имала раније.³⁶⁴ Од тада, па све до краја устанка није било других покушаја измене састава и надлежности централних органа власти на Светој Гори.

Након што је устаничка војска поражена на полуострву Касандра (западни прст Халкидике), постаје јасно да се копнени прилаз Светој Гори не може одбранити малобројним борцима који су га штитили. Увиђајући да је упад турске војске неизбежан, светогорски монаси покушавају да склопе примирје признајући власт Мехмед Емин паше. Изасланство светогорских монаха покушало је да преговара са пашом, коме је ишло у прилог да без сукоба реши питање устанка на Халкидици. Они су 13. јануара 1822. године, под притиском Мехмед Емин-паше потписали молбу упућену султану, којом траже милост и добровољно пристају да плате дупли харач и друге намете захтевајући истовремено да на Свету Гору уђе један број турских војника.³⁶⁵ Исте године око 8000 турских војника ушло је на Свету Гору, од којих је 3000 распоређено у близини сваког манастира. Издржавање тих војника био је само још један у низу терета који су наметнути манастирима након устанка. Мало пре њиховог доласка један број монаха покупио је покретне вредности из манастира и пребегао на оближња острва.³⁶⁶ Тако се Света Гора поново нашла у незавидној економској ситуацији и под великим притиском турске војске која је била распоређена по целом полуострву.

Невоље које су задесиле светогорску монашку заједницу током друге деценије 19. века показале су стабилност организације власти на Светој Гори. Из различитих докумената се види да Општина заседа и покушава да се избори са бројним порезима који су јој наметнути, док су Епистасију чинили представници четири манастира.³⁶⁷ Турска војска се повукла са Свете Горе 1830. године и од тада почиње поново период опоравка. Временом се број монаха увећавао, па је дошло до

³⁶⁴ Дошло је до великог сукоба између Папаса и Мантоса који је окончан убиством последњег. Тада је и расформиран орган који је очигледно под његовим утицајем и настао. I. Μαμαλάκης, 429.

³⁶⁵ X. Κτενάς (1935), 399; K. Βλάχος, 114; I. Μαμαλάκης (1960), 103; Γ. Σμυρνάκη, 173.

³⁶⁶ Углавном су одлазили на острва која се налазе релативно близу Свете Горе, како би се могли евентуално вратити када опасност прође. I. Μαμαλάκης (1971), 433.

³⁶⁷ Д. Παπαχρυσάνθου упућује на акте Општине и Епистасије који су објављени у том периоду. Δ. Παπαχρυσάνθου, 33.

обнове монашког живота и реконструкције манастирских здања.³⁶⁸ Организација власти се у потпуности усталила, тако да нема већих покушаја њене измене.

Ситуацију на Светој Гори додатно су компликовала дешавања у њеном окружењу. На основу веома оскудних информација које су данас доступне може се закључити само да је око 1840. године дошло до новог устанка на Светој Гори. Судећи по недостатку извора, може се закључити да дешавања из тог периода нису имала већег значаја за монашку заједницу.³⁶⁹ Међутим, много више информација сачувано је о учешћу светогорских монаха у устанку који је 1854. године организовао Димитриос Каратасос (*Δημήτριος Καρατάσος*). Пошто је сећање на страдања током устанка из 1821. године било још увек веома присутно у свести монаха, они су доста суздржано помагали нови устанак, трудећи се да турске власти на Светој Гори не буду угрожене.³⁷⁰ Међутим, борбе које су се водиле на Халкидици нису биле успешне за устанике, па је Каратасос био приморан да се повуче према полуострву Атон. До великог сукоба је дошло у близини хиландарског метоха Кумица (или Комица) на самој северној граници Свете Горе. Устаничке снаге су разбијене, а Каратасос се повукао дубље у светогорску територију, спремајући се за коначни обрачун у месту Јовањица, које се налази у близини манастира Хиландар. Иако је било очекивано да турска војска искористи прилику и поново упадне на Свету Гору, до тога није дошло захваљујући интервенцији француског и енглеског конзула у Солуну. У договору са грчком владом, француски бродови су обезбедили да Каратасос буде пребачен египатским бродом из манастира Есфигмен на острво Халкида.³⁷¹ Његовим саборцима дозвољено да се врате кућама. Општина, као централни орган власти, настојала је да сталним одуговлачењима избегне да учини уступке турској војсци, а да се истовремено не конфротира са турским властима.

³⁶⁸ Један број одбеглих монаха се вратио одмах након повлачења турске војске, што је изазвало сукобе са онима који нису напуштали своје манастире током турске окупације I. Μαμαλάκης (1971), 438–439. Δ. Παπαχρυσάνθου, 33.

³⁶⁹ Једини извор на основу којег се зна да је након 1840. дошло до нових тензија јесте допис ватопедског представника у Кареји из 1854. године у којем он говори сасвим неодређено о несрећним догађајима из четрдесетих година 19. века. I. Μαμαλάκης, *Τα δραματικά γεγονότα του 1854 στη Χαλκιδική και το Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη 1967, 185–187.

³⁷⁰ Зато су турски чиновници, ради њихове сигурности, пребачени из Кареје у манастир Ивиرون. I. Μαμαλάκης (1967), 185.

³⁷¹ I. Μαμαλάκης (1971), 437–448. Β. Ν. Πάππας, *Το Άγιον Όρος στους εθνικούς αγώνες με κύρια αναφορά στο Μακεδονικό αγώνα*, Θεσσαλονίκη 2014, 12–13.

Захваљујући присебности и промишљености монаха који су управљали светогорским органима власти, избегнута је већа штета по монашку заједницу.

Поред спољашњих фактора који су у првој половини 19. века представљали претњу опстанку светогорске монашке заједнице, сукоби између монашких установа имали су донекле теже последице. Тако је неспоразум између Општине и монаха скита Свете Ане изазвао немире који су резултирали прогонством једног броја монаха и насилним постављењем новог дикеја тог скита.³⁷² Ово је период који означава почетак нове фазе светогорске историје, а чија је главна карактеристика присуство многобројног руског монаштва. Захваљујући међународним уговорима који су руским поданицима гарантовали слободу кретања и трговине у Османском царству, од 1830. године број Руса који долазе на Свету Гору да би се на њој настанили био је у константом порасту.³⁷³ Током 1860. године Општина је, захваљујући притисцима извесних руских поданика, а на инсистирање представника Велике Лавре и Ватопеда донела одлуку о смени игумана манастира Кутлумуш. Уз помоћ цивилних власти, смењени игуман и његови монаси су присиљени да напусте манастир, док је истовремено за новог игумана тог манастира постављен јеромонах Амфилохије, за којег постоје индиције да је био наклоњен Русима.³⁷⁴ Протерани монаси, међу којима је било и енглеских поданика, успели су да преко енглеског конзулата изврше притисак на турске власти да суспендују одлуке Општине. То је био повод да из Солуна на Свету Гору дође Хусеин Хусни-паша, који је на основу наредбе турске владе донео одлуку да се у манастир Кутлумуш врати пређашњи игуман и његово братство. Тако су унутрашње поделе и сукоби резултирали интервенцијом спољашњих фактора у питањима која се тичу унутрашњег уређења светогорске монашке заједнице.

³⁷² Г. Σμυρνάκης, 193–194.

³⁷³ Довољно је само поменути Једренски мировни уговор из 1829. године и Париски мировни уговор из 1856. године. Више о међународноправном положају Свете Горе биће изнето у поглављу које се бави том проблематиком.

³⁷⁴ Јеромонах Амфилохије био је сабрат манастира Пантелејмона, у којем је у тренутку његовог постављења за игумана био настањен највећи број руских монаха. Међутим, тежња појединих аутора (Г. Σμυρνάκης, 193–194; Χ. Κτενάς (1935), 431–434) да кривицу за ове догађаје припише руским тежњама да овладају светогорским манастирима настала је као последица догађаја који су касније уследили и чији се врхунац дешавао управо у време када су они писали своја дела. У време ових дешавања још није било отворених сукоба између монаха руског и грчког порекла.

Међутим, Хусни-паша се није ограничио на решавање сукоба око избора игумана манастира Кутлумуш. Уз помоћ једног броја светогорских монаха,³⁷⁵ он је израдио нови типик, односно Конститутивну повељу. Без консултација са Цариградском патријаршијом и светогорским органима управе, покушао је да светогорским монасима наметне нови систем организације власти. Иако је повод за његову законодавну интервенцију био скандал око смене игумана манастира Кутлумуш, прави разлог његовог интересовања за организацију монашке заједнице јесте страх од могућности да Света Гора поново постане стециште устаника и база за њихово деловање у Македонији.³⁷⁶ Текст Конститутивне повеље одобрила је турска влада, након чега је и званично објављен 11. фебруара 1861. године.³⁷⁷

4.2. Садржај Конститутивне повеље из 1861. године

Текст Конститутивне повеље коју је израдио Хусни-паша није сачуван у целости. Њен садржај је познат из више извора који се међусобно допуњују. Од оригиналног текста објављени су само почетак и крај из којих се виде разлози његовог доношења.³⁷⁸ Више аутора с почетка 20. века у својим делима дало је кратак приказ овог типика.³⁷⁹ С обзиром да се њихове информације поклапају, може се претпоставити да су имали увид у оригинал или његов препис. Доста сигурнији извор представља везирска уредба којом су укинуте Хусни-пашине реформе и његова Конститутивна повеља стављена ван снаге. Њу је са француског превео и на грчком објавио Петракакос (*Петρακάκος*).³⁸⁰ На основу њених одредаба, може се закључити које новине је покушао да уведе Хусни-паша. Још један значајан извор представља акт Општине у којем се у кратким цртама износе све одредбе Хусни-пашине Конститутивне повеље којима су се светогорски монаси противили.³⁸¹ На основу

³⁷⁵ Углавном представника великих манастира који су одувек желели да ограниче утицај светогорских органа власти у чијем раду учествују сви манастири. Х. Κτενάς (1935), 434.

³⁷⁶ Ι. Μαμαλάκης (1971), 446; Δ. Παπαχρυσάνθου, 36;

³⁷⁷ Ι. Μαμαλάκης (1971), 446; Δ. Παπαχρυσάνθου, 37; Ν. Παπαδημητρίου-Δούκας (2002), 378.

³⁷⁸ Ιωακείμ Ιβηρίτης, *Αγιορειτική Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη 1921, 19. Занимљиво је да се у последњем делу типика говори о раду тајне полиције на Светој Гори, која је дошла до сазнања да поједини манастири и друге монашке установе скривају наводне разбојнике. Зато се типиком предвиђа да таква лица буду ухапшена и предата кајмакаму Свете Горе. Уколико се то не догоди, тајна полиција ће доћи до информација где се таква лица крију и за то ће кривично одговорати игумани и предстојатељи установа код којих се они затекну.

³⁷⁹ Γ. Σμυρνάκης, 195; Κ. Βλάχος, 116.

³⁸⁰ Δ. Πετρακάκος (1915), 59–60 и Х. Κτενάς (1935), 861-862. Сумарни приказ: Ι. Μαμαλάκης (1971), 448.

³⁸¹ Акт Свештене општине бр. 118 од 8. августа 1861. године. Ιωακείμ Ιβηρίτης, 27–29.

поменутих извора, може се утврдити садржај најважнијих одредаба Конститутивне повеље из 1861. године, могу се разоткрити намере њених аутора и последице које би по организацију власти на Светој Гори имала њена примена.

Пошто није сачуван оригиналан текст типика из 1861. године, већина аутора користи сопствену нумерацију чланова или поделу типика на више целина. У овом раду типик ће бити приказан на основу више извора, без покушаја реконструкције оригиналног текста, јер се такав подухват може сматрати узалудним на основу постојећих извора и литературе. Одредбе Конститутивне повеље биће приказане без цитирања њених чланова, али ће увек бити наведено из којег извора је одређена информација преузета.

4.3. Организација власти према Конститутивној повељи из 1861. године

Конститутивном повељом из 1861. године уводе се новине у организацији централних и периферних органа власти. Централни органи власти остају Општина (у изворима се помиње као Сабор – *Σύναξις*) и Епистасија. Сабор двадесет представника светогорских манастира се састаје по потреби како би расправљао о најважнијим питањима.³⁸² Сабор, дакле, престаје бити стални орган који редовно заседа. На тај начин он губи значај који је имао до тада, што уједно значи да се смањује утицај свих манастира на доношење одлука које се тичу целокупне заједнице. Највероватнији разлог за доношење овакве одлуке јесте чињеница да је Општина као орган у чијем раду учествују представници свих манастира, током претходних година успела да промишљеним одлукама спречи турску војну интервенцију, а да истовремено не угрози грчке устанике који су се често крили на Светој Гори. Поред тога, поједини већи манастири одраније су се залагали за ограничавање утицаја који има Општина, како би њихова улога у вршењу власти била значајнија.³⁸³ У сваком случају, идеја о додатној централизацији власти, уклапала се у шири циљ Хусни-пашиних реформи, а то је превенција појаве нових устаничких покрета на Атону.

³⁸² Са великом сигурношћу се може рећи да је оваква одредба постојала и у оригиналном тексту, пошто се појављује у свим изворима. Г. Σμυρνάκης, 195; Ιωακείμ Ιβηρίτης, 27; Δ. Πετρακάκος (1915), 59.

³⁸³ Χ. Κτενάς (1935), 434.

Свеопштим реформама система управе обухваћен је и други орган централне власти – Епистасија. У литератури се сусрећу два различита става о саставу Епистасије. Један број аутора сматра да је број епистата смањен са четири на три и да је формирана тзв. „триандрија” (*τριανδρία*) – орган управе који чине три представника светогорских манастира.³⁸⁴ Триандријом је управљао кајмакам, турски чиновник постављан од стране солунског валије. На основу постојећих извора може се закључити да самом Конститутивном повељом није предвиђено оснивање триандрије, већ се посредно говори о четворочланој Епистасији. Наиме, одредбом којом се укидају сејмени³⁸⁵ предвиђено је да њихову обавезу позивања манастирских представника на седнице Сабора преузимају четири монаха позивача (*μοναχοί κλητήρες*) које ће постављати исти они манастири који одређују чланове Епистасије.³⁸⁶ Јасно је, дакле, да Конститутивна повеља из 1861. године предвиђа исти број сејмена и епистата, а то је четири. Сасвим је могуће, међутим, да је накнадним интервенцијама Хусни-паша увео нови орган власти, који је био сачињен од три монаха оних манастира који су подржавали његове реформе. Основни задатак таквог органа био би да обезбеди спровођење реформи и функционисање новог система управе.³⁸⁷ У сваком случају, Епистасија се састојала од четири епистата, које су по већ устаљеним правилима постављали светогорски манастири. Најважнија разлика коју уводи типик из 1861. године јесте контрола коју врши кајмакам над радом Епистасије.³⁸⁸ Заправо, кајмакам је постао члан Епистасије у својству

³⁸⁴ Г. Σμυρνάκης, 195; Π. Χρήστου, 276; Κ. Βλάχος, 116.

³⁸⁵ Одржавање јавног реда и безбедности на Светој Гори било је у надлежности Свештене епистасије. Најзначајнији органи реда били су сердари – хришћани који су имали право ношења оружја. Свештена епистасија је могла да ангажује до 24 сердара, који су били задужени за различите аспекте заштите јавног реда и безбедности. Они се могу поделити у три неједнаке групе. У прву групу спадају четворица сердара који су увек боравили у Кареји и називани су сејменима. Међу њима је увек један био надређен осталима, један се налазио у сталној пратњи прота, а двојица су позивали антипросопе (манастирске представнике) на седнице. Они су вршили и разне друге техничке послове који би им били поверавани од стране Свештене општине. У другу групу спадају четворица сердара који су чували копнену границу Свете Горе према остатку полуострва Халкидики. Они су били смештени у месту које се називало Караула и нису били стални, већ су наизменично обављали ту дужност. Највећи део сердара спада у трећу групу, чији је задатак био да брине о безбедности манастира, келија, скитова, путева, мостова, пролаза, манастирских шума итд. Они су представљали мобилне оружане јединице које су биле у сталном покрету. Κ. Βλάχου 148; Π. Καρολίδου, *Η ενεστώσα κατάσταση εν τω Αγίω Όρει*, Αθήναι 1896, 48; Ν. Αντωνόπουλος, 72.

³⁸⁶ Ова одредба садржана је у свим изворима у којима су сачуване одредбе конститутивне повеље из 1861. године. Г. Σμυρνάκης, 195; Ιωακείμ Ιβηρίτης, 27; Δ. Πετρακάκος (1915), 59.

³⁸⁷ То је можда и разлог што Смирнакис пише о триандрији у посебном параграфу, одвојено од текста у којем је излагао правила садржана у Конститутивној повељи. Г. Σμυρνάκης, 195.

³⁸⁸ Δ. Παλαχρυσάνθου, 37; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 379.

председавајућег.³⁸⁹ На тај начин обезбеђен је непосредан и суштински утицај турских власти на рад свих светогорских органа централне управе.

Промене у организацији судства врло сликовито показују да је намера аутора овог типика била да се турским властима обезбеди пуна контрола рада светогорских органа власти. Осим тога, у Конститутивној повељи из 1861. године први пут је примењен персонални принцип приликом образовања судских органа. То значи да су формиран посебни судови за различите категорије лица. Наиме, предвиђено је да спорове између монаха који су настањени у подручним установама (келиота) суде манастирски органи у првом степену, Општина у другом, а у последњем кајмакам. Ова одредба преузета је из типика из 1810. године и не представља новину.³⁹⁰ Што се тиче спорова између монаха и лаика, предвиђено је формирање мешовите комисије коју ће чинити епистати под председништвом кајмакама. Прописано је да мешовита комисија заседа два пута недељно, понедељком и четвртком. Сви спорови међу лаицима који су настањени на Светој Гори стављени су у надлежност кајмакама.³⁹¹ Из ових одредаба јасно се види да турски чиновник (кајмакам) може судити у свим споровима, без обзира на категорију лица који учествују у њему. На тај начин, судска надлежност кајмакама је постала шира од судске надлежности осталих светогорских органа.

4.4. Значај Конститутивне повеље из 1861. године

Целокупна реформа светогорског система организације власти имала је за циљ слабљење монашких институција ограничавањем њихових надлежности и јачањем утицаја цивилних (турских) власти. Конститутивном повељом је предвиђено да Сабор (Општина) постане нестални орган, који би заседао само када је неопходно донети најважније одлуке које се односе на целокупну монашку заједницу. На тај начин би већина манастира била искључена из вршења власти, док би Света Гора остала без органа власти који је представљао фактор кохезије и уједињујућу силу међу различитим категоријама монаштва. Седницу Општине сазивала је Епистасија, чији је састав битно измењен пошто заседа под председништвом кајмакама. То значи

³⁸⁹ То се види из акта Свештене општине у којем стоји да су њене надлежности пренете на колегијум четворице монаха под председништвом кајмакама. *Ἱωακείμ Ιβηρίτης*, 27.

³⁹⁰ Δ. Παλαχρυσάνθου, 37.

³⁹¹ Γ. Σμυρνάκης, 195.

да је турски чиновник и формално могао да спречи сазивање Сабора. Очигледно је намера била да се Епистасија претвори у орган кајмакама, преко којег ће он вршити врховну власт на Светој Гори. Поред управне власти, кајмакам заузима централно место у организацији судства. Иако је још типиком из 1810. године предвиђено да турски гувернер представља највишу судску инстанцу, Конститутивном повељом из 1861. године проширена је његова надлежност. Он решава спорове без обзира којој категорији лица припадају стране у спору, док је решавање спорова између лаика постала његова ексклузивна функција. Све ове одредбе имале су циљ да се успостави потпуна и непосредна контрола рада монашких органа од стране турских власти.

Чврста контрола монашких органа самоуправе имала је превентивно дејство. Тежња Хусни-паше била је да онемогући устанике да поново користе територију Свете Горе као базу за борбу против турске војске. Да су то биле праве намере аутора овог типика види се из одредаба којима се предвиђа разоружавање монаха и лаика на Светој Гори, као и укидање свих облика организованих оружаних снага састављених искључиво од хришћана. Са тим циљем предвиђено је укидање сејмена,³⁹² смањење броја наоружаних хришћана (сердара), њихова замена турским снагама и забрана ношења оружја која је важила како за монахе, тако и за лаике.³⁹³ Један број савремених аутора сматра да је циљ ових одредаба био да се хришћанима одузме оружје које су поседовали.³⁹⁴ Такав став се може прихватити, посебно имајући у виду да су сердари и сејмени узели учешћа у борбама против турске војске током устанка из 1854. године.³⁹⁵ Зато је Хусни-паша свеобухватним реформама настојао да истовремено ограничи аутономију монашких органа самоуправе и да разоружа и расформира светогорске снаге реда које су чинили искључиво хришћани. На тај начин, не само да би лакше спречио будуће упаде устаника на Свету Гору, већ би онемогућио да им се придруже и пружају подршку светогорске снаге реда које легално носе оружје.

Када се говори о значају Конститутивне повеље из 1861. године, треба рећи да је заиста кратко примењивана. Пре њеног ступања на снагу, већина светогорских манастира се успротивила реформи већ устаљеног система управе и организације

³⁹² Из два извора се види да је таква одредба постојала: Г. Σμυρνάκης, 195, Δ. Πετρακάκος (1915), 59.

³⁹³ Г. Σμυρνάκης, 195; Ιωακείμ Ιβηρίτης, 27.

³⁹⁴ Δ. Παλαχρυσάνθου, 38; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 379.

³⁹⁵ Β. Ν. Πάλλας, 12.

власти, тако да је вршен сталан притисак на турску владу да не дозволи њену примену. Међутим, једна одредба је опстала све до данас. Наиме, Конститутивном повељом из 1861. године било је предвиђено да сваки поклоник који улази на Свету Гору не сме бити примљен од стране било ког манастира, ако претходно не добије писану дозволу боравка од стране кајмакама.³⁹⁶ Иако је и ова одредба убрзо укинута, не може се пренебрегнути чињеница да је кајмакамова дозвола боравка заправо претеча данашњег диамонитириона.³⁹⁷ Константна контрола лица која улазе на Свету Гору уклапа се у шири циљ овде описаних реформи, а то је спречавање устаника да улазе на њену територију и користе је као базу за своје акције против турске војске.

Значајна запажања могу се извући стављањем садржаја Конститутивне повеље из 1861. године у шири контекст односа Свете Горе и турске државе. Као што је већ поменуто, због претензија Цариградске патријаршије да самостално, без консултовања са светогорским монасима, регулише организацију власти на Светој Гори, 1810. године је донет нови типик који су монаси израдили уз помоћ тадашњег солунског управитеља. Тако је ауторитет Патријаршије замењен ауторитетом турских цивилних власти, што је одшкринуло врата државним органима да и на формалном нивоу учествују у евентуалним променама састава и надлежности органа светогорске самоуправе. Приликом израде Конститутивне повеље из 1861. године државни органи преузели су иницијативу и готово самостално су регулисали организацију власти на Светој Гори. Иако је Конститутивна повеља убрзо стављена ван снаге, то не мења чињеницу да је турска држава постала фактор без којег се на Светој Гори не могу мењати правила која регулишу организацију власти. Из тог разлога је током 19. и 20. века монашка заједница била осуђена да маневрише између две, понекад супротстављене, силе (државе и цркве), при чему су и једна и друга искључивошћу и несмотреним интервенцијама могле да угрозе њену организацију и у крајњој линији њен опстанак.

4.5. Примена Конститутивне повеље из 1861. године

Израда Конститутивне повеље окончана је крајем 1860. године и њен садржај постао је убрзо познат светогорским монасима. Пре него што је Повеља званично

³⁹⁶ Г. Σμυρνάκης, 195.

³⁹⁷ Диамонитирион је виза или дозвола боравка на Светој Гори, коју издаје Свештена епископија. Δ. Παλαχρυσάνθου, 38.

ступила на снагу 11. фебруара 1861. године, њене одредбе изазвале су негодовање већине монаха. То се одразило и на рад Општине, која је под притиском већине манастира одлучила да предузме мере чији је циљ било укидање свих новина које су уведене Хусни-пашиним реформама. Како је на Светој Гори текла борба против поменутих реформи, изложено је у већ помињаном акту Свештене општине бр. 118 од 8. августа 1861. године.³⁹⁸ Из тог акта се види да је Општина 18. и 25. јануара 1861. године упутила епитропима у Цариграду два писма у којима се од њих захтева да се на сваки начин изборе за укидање новог система организације власти на Светој Гори. У Цариград су послати и опуномоћени представници Свете Горе, како би могли директно да преговарају са различитим представницима турских власти.³⁹⁹ Тако је започета борба за очување не само дотадашњег система управе већ и светогорске самоуправе у целини.

Нажалост, међу манастирима није било јединственог става у вези са овим питањем. Како се види из поменутог акта Општине, први је манастир Ксиропотам 3. фебруара 1861. године званично прихватио Хусни-пашине реформе и повукао свог антипросопа (представника) из Општине. Слично су поступила још четири манастира,⁴⁰⁰ при чему је излазак Велике Лавре из заједничких органа нанео највећу штету, пошто је њен представник однео четвртину печата Општине.⁴⁰¹ Тиме је Општина остала без печата, док су у њеном раду учествовали представници петнаест светогорских манастира. Иако у крњем саставу, она није престала да функционише. Тако је 13. фебруара 1861. године, само два дана након званичне потврде Конститутивне повеље, донела акт којим се петнаест манастира обавезује да финансијски помогне борбу за рестаурацију старог система управе.⁴⁰² Овим је борба за очување привилегија и светогорске самоуправе настављена од стране петнаест светогорских манастира.

³⁹⁸ Акт је у целости објављен у: *Ιωακείμ Ιβηρίτης*, 27–29.

³⁹⁹ Они су снабдевени пуномоћјем и захтевом који је био упућен Високој порти тражећи рестаурацију старог система управе. *Ιωακείμ Ιβηρίτης*, 28.

⁴⁰⁰ То су Велика Лавра, Каракал, Свети Павле и Кутлумуш. *Ιωακείμ Ιβηρίτης*, 28.

⁴⁰¹ Печат Општине је подељен на четири дела у складу са одредбама типика из 1783. године. По једну четвртину печата чувао је сваки од четворице еписката.

⁴⁰² Ради се акту који је добио назив „писмо солидарности” (*αλληλενδετικόν γράμμα*) и представља акт којим петнаест манастира показују међусобно јединство и спремност да издвоје материјална средства како би постигли заједнички циљ. Текст ове одлуке објављен је у целости: *Ιωακείμ Ιβηρίτης*, 23–24.

Нису само турске власти настојале да ограниче светогорску аутономију и укину њен повлашћен положај. У овом истом периоду погоршали су се односи између Свете Горе и Цариградске патријаршије. У литератури се могу сусрести крајње контрадикторни ставови о узроцима овог сукоба.⁴⁰³ Не улазећи овде у генезу насталог неспоразума, довољно је само истаћи да светогорски монаси у остварењу својих циљева нису могли да рачунају на помоћ Цариградске патријаршије. Штавише, борба се водила на два фронта. Истовремено су текли преговори са државним властима о стављању ван снаге Хусни-пашине Конститутивне повеље и преговори са црквеним властима о положају светогорских метоха у Влашкој и Молдавији и црквеноправном положају монашке заједнице.⁴⁰⁴ Балансирајући вековима између две велике силе, атонска монашка заједница се у једном тренутку нашла у конфротацији са обема. То није спречило монахе да наставе енергичну борбу за заштиту својих привилегија и специфичног правног положаја, како у односу на државу, тако и у односу на надлежну црквену власт.

Снажан отпор светогорских монаха, интервенције њихових представника у Цариграду и притисак који су извршили амбасадори великих сила,⁴⁰⁵ имали су за последицу да турске власти прихвате захтев Општине и обећају суспензију свих одредаба Хусни-пашине Конститутивне повеље. Током априла месеца 1861. године, представник манастира Светог Павла је поново почео да учествује у раду Општине, тако да је сада број манастира који су подржавали стари систем управе порастао на

⁴⁰³ Често су и сами аутори крајње пристрасни. Тако Х. Ктенас оправдава све поступке цариградског патријарха сваљујући кривицу искључиво на светогорске монахе. Он их оптужује за недоследност, јер су у више наврата тражили заштиту Патријаршије, да би, када опасност прође, избегавали да испуне постигнуте договоре. Х. Κτενάς (1935), 443–445. Са друге стране, монах Јоаким и сам Светогорац у свом делу *Αγιορειτική πολιτεία* покушава да докаже да је једини кривац за све тензије на релацији Света Гора – Цариградска патријаршија константа тежња друге да укине црквену аутономију коју ужива монашка заједница и да је у потпуности потчини својој власти. Ιωακείμ Ιβηρίτης, 28–33. Истина је негде на средини. Јесте Цариградска патријаршија покушавала да успостави канонски поредак на Светој Гори, што би подразумевало да патријарх стекне широка овлашћења. Томе су се снажно опирали светогорски монаси, који су вековима уживали својеврсну црквену аутономију и нису били спремни да дозволе Патријаршији да се меша у њихова унутрашња питања.

⁴⁰⁴ Да се радило о два паралелна процеса сведочи и гореспоменути акт Општине од 13. фебруара 1861. године. У њему се прави јасна разлика између финансијских обавеза које проистичу из преговора са Цариградском патријаршијом, а тичу се решавања статуса метоха светогорских манастира у Влашкој и Молдавији и трошкова који настају током преговора са државним властима о очувању старог система организације власти. Први трошкови падају на терет свих манастира који поседују метохе у Влашкој и Молдавији, док други падају на терет свих светогорских манастира. Тако је постигнуто једно правично и истовремено врло практично и једноставно решење за финансирање оба дипломатска подухвата. Ιωακείμ Ιβηρίτης, 24.

⁴⁰⁵ Δ. Παλαχρυσάνθου, 40.

шеснаест. У том истом периоду израђен је и нови печат Општине који је заменио стари, чију четвртину су присвојила четири манастира која нису учествовала у раду Општине прихватајући одредбе Конститутивне повеље. Тај печат није остао дуго у употреби пошто је актом од 8. августа исте године поново враћен у употребу стари печат.⁴⁰⁶ Тај исти акт потписали су представници свих двадесет манастира, што показује да се за врло кратко време ситуација на Светој Гори стабилизовала и да су органи власти поново функционисали у пуном обиму.

Томе је највише допринела везирска уредба донета 22. маја 1861. године.⁴⁰⁷ Она садржи девет чланова, којима се поништавају све одредбе Хусни-пашине конститутивне повеље. До оригиналног текста ове уредбе није могуће доћи, тако да се у литератури користи превод на грчки језик који је објавио Петракакос.⁴⁰⁸ У првом члану стоји да двадесет представника свештених манастира чине Свештену општину Свете Горе која треба да заседа у Кареји. У другом члану стоји да четворица епистата убудуће заседају сами, без кајмакама као председавајућег. Ове кратке одредбе су најважније за организацију власти на Светој Гори, пошто су преко њих на јасан и недвосмислен начин укинуте све измене наметнуте од стране Хусни-паше. Тако је заправо поново успостављен стари систем организације власти, који је важио пре доласка Хусни-паше на Свету Гору, а који фактички никада није ни укинут.

Као што су реформе Хусни-паше биле свеобухватне, тако су и везирском уредбом свеобухватно суспендоване све промене до којих дошло на Светој Гори. Осталим члановима уредбе регулисана су различита питања организације монашке заједнице. Предвиђено је постојање оружаних хришћанских снага који се налазе у служби Свете Горе, забрањена је њихова замена турским оружаним снагама и обустављено је укидање сејмена и њихова замена монасима. Прописано је да се ранија правила о именовању на место кајмакама не смеју мењати,⁴⁰⁹ да ће о сваком

⁴⁰⁶ Γωακεῖμ Ιβηρίτης, 29.

⁴⁰⁷ У оригиналном тексту акта Општине из 1861. године стоји да је уредба донета 12 дана месеца зилкаде 1277. године. Γωακεῖμ Ιβηρίτης, 29. Прерачунавање на грегоријански календар преузето из Δ. Παλαχρυσάνθου, 41.

⁴⁰⁸ Као што је већ поменуто, он је уредбу превео са француског. Наравно, остаје непознато колико је овај превод сагласан са оригиналом, с обзиром да представља превод превода. Δ. Πετρακάκος (1915), 59–60; Χ. Κτενάς (1935), 861–862.

⁴⁰⁹ У оквиру свеобухватних реформи, Хусни-паша је, желећи да учврсти своју власт на Светој Гори, у Конститутивној повељи предвидео да кајмакама именује солунски валија, а не министарство економије, како је то било уређено пре његове законодавне интервенције. Δ. Παλαχρυσάνθου, 38.

појединачном именовану путем фермана бити обавештена Свештена општина и епитропи у Цариграду, као и да се његова плата неће мењати.⁴¹⁰ Као што је то био обичај и раније, предвиђено је да плата његовог секретара финансијски не оптерећује светогорске манастире.⁴¹¹ Када се одредбе везирске уредбе сагледају у целости, постаје јасно да је покушај Хусни-паше да реформише систем организације власти на Светој Гори без сагласности самих монаха у потпуности пропао. Ниједна од његових мера није заживела.

На основу ранијих типика Свете Горе, позната је чињеница да се организација монаштва на Атону мењала и да није тако монолитна како се може учинити на први поглед. Међутим, те промене увек су кретале изнутра, из саме монашке заједнице, временом би се усталиле као правни обичај, да би тек након извесног времена биле кодификоване у типцима и општеприхваћене од стране свих монаха. Сваки покушај наметања правила споља био је осуђен на пропаст, независно од тога колико је моћна била сила која је та правила настојала да наметне. Такву судбину доживео је и покушај Хусни-паше да спроведе реформу светогорског система управе. И поред тога, неке друге власти остале су упорне у својим покушајима да по сваку цену наметну светогорским монасима другачији систем управе.

⁴¹⁰ Хусни-пашиним реформама било је предвиђено еномно повећање плате кајмакама (са 3000 на 7000 гроша), што би представљало додатан издатак за светогорске манастире, пошто је плата кајмакама ишла на њихов терет. *Ιωακείμ Ιβηρίτης*, 27.

⁴¹¹ У оквиру спорних реформи било је предвиђено да плата секретара кајмакама износи 1000 гроша. Тај износ пао би на терет двадесет светогорских манастира. *Ibid.*, 27.

5. ЦРКВЕНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ (ПРАВИЛНИК ПАТРИЈАРХА ЈОАКИМА II ИЗ 1877. ГОДИНЕ)

5.1. Околности које су претходиле доношењу правилника

Током 19. века монашка заједница на Светој Гори се у више наврата суочавала са покушајима измене њеног специфичног правног положаја. За правни режим светогорске самоуправе може се рећи да има најмање два аспекта. Са једне стране, то је особен државноправни положај монашке заједнице у оквиру правног поретка турске државе. Са друге стране, монашке установе на Атону поседовале су *sui generis* црквеноправни статус, под духовном влашћу Цариградске патријаршије. Иако су светогорски монаси успели да спрече примену Конститутивне повеље из 1861. године, којом је било предвиђено укидање постојеће самоуправе, то није побољшало односе између Свете Горе и Цариградске патријаршије. Тадашњи цариградски патријарх Јоаким II био је упоран у својој намери да светогорске манастире и у административном смислу потчини својој власти. Након што је Света Гора избегла опасност од претензија државних органа да ограниче њена права и привилегије, поново су ескалирали сукоби изазвани намерама цариградског патријарха да укине посебан статус који је она уживала у оквиру његове канонске јурисдикције.

Из доступних извора се може видети да су током прве половине 19. века цариградски патријарси често интервенисали и доносили одлуке којима су решавана важна питања светогорске монашке заједнице. Акти који се најчешће сусрећу јесу сигилији којима се потврђује прелазак одређеног манастира са идоритамског на киновијско уређење.⁴¹² Понекад је Патријаршија вршила притиске на манастире како би прешли на општежиће. То је изазивало отпор светогорских монаха, који су понекад и од турских власти тражили да заштите њихове привилегије, међу којима се налазило и право монаха да самостално одлучују о најважнијим питањима манастирског живота.⁴¹³ Међу таква питања спада и избор игумана. Приметно је да у овом периоду цариградски патријарси имају све већи утицај приликом избора

⁴¹² Објављени су сигилији у којима се потврђује прелазак следећих манастира на киновијско уређење: Свети Пантелејмон (1803. године), Дионисијат (1805. године), Каракал (1813. године), Свети Павле (1839. године), Григоријат (1840. године), Зограф (1850. године), Кутлумуш (1856. године) и др. Δ. Πετρακάκος (1915), 14–51.

⁴¹³ Такав је случај са преласком на општежиће манастира Свети Павле. Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 486–488; Δ. Πετρακάκος (1915), 55.

игумана, што неретко изазива реакцију монаха, али и светогорских органа власти.⁴¹⁴ Цариградски патријарси се повремено баве крајње ефемерним питањима и личним односима између монаха,⁴¹⁵ задружи на тај начин додатно у област за коју су светогорски органи власти сматрали да спада у њихову искључиву надлежност. Сви неспоразуми до којих је долазило због покушаја цариградског патријарха да прошири своју власт на Светој Гори, углавном су решавани у корист светогорских монаха. Највећа штета коју су они произвели јесте атмосфера неповерења и сталне напетости у односима између два црквена центра, што је само слабило положај монашке заједнице на Атону.

У овом периоду појавио се један крупнији проблем који је претио да озбиљно угрози односе Цариградске патријаршије и Свете Горе. То је тзв. „манастирско питање” (*μοναστηριακό ζήτημα*). Наиме, након што је 1859. године румунски кнез Александар Јоан Куза ујединио тадашње кнежевине Молдавију и Влашку, у тим областима спроведена је земљишна реформа, којом је Православној цркви одузети бројни поседи. Међу њима су се налазили и метоси који су били у власништву једног броја светогорских манастира. Као што је очекивано, Православна црква се успротивила општој конфискацији црквеног земљишта. Реаговали су Висока порта и представници великих сила, али су реформе ипак спроведене.⁴¹⁶ Иако манастирско питање у начелу нема непосредне везе са односима Свете Горе и Цариградске патријаршије, управо приликом његовог решавања показало се колико су ти односи били нарушени. Како би се пронашло решење за својинскоправни статус конфисковане имовине, донета је одлука о оснивању посебне комисије чији су чланови, између осталих, били представници Православне цркве. Општина је донела

⁴¹⁴ Проблеми су настали приликом избора игумана манастира Симонопетра 1848. године. Δ. Πετρακάκος (1915), 68.

⁴¹⁵ Такав је случај монаха Дамаскина, бившег игумана манастира Каракал. У писму упућеном 1854. године Општини патријарх Антим је наредио манастиру Каракал да издржава поменутог монаха. На крају тог писма налази се табела у којој је прецизирано колико и којих производа је дужан манастир да му преда на годишњем нивоу. Δ. Πετρακάκος (1915), 84–86. Међутим, у другом писму из 1855. године наводи се да монах Дамаскин није испунио свечано обећање да ће свој монашки живот наставити у некој од светогорских келија живећи идиоритмијски. Насупрот томе, он се настанио у манастиру Ксиропотам, који му је обезбедио све што је неопходно за живот у складу са киновијском монашком организацијом. Зато патријарх обавештава Општину да манастир Каракал нема више обавезу издржавања поменутог монаха. Δ. Πετρακάκος (1915), 87–87; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 490.

⁴¹⁶ Χ. Κτενάς (1935), 456–458. Κ. Βλάχος даје прецизне податке о светогорским метосима у Влашкој и Молдавији, као и њиховим приходима. Према тим подацима, светогорски манастиру су у Влашкој поседовали 12 манастира и 7 скитова, а у Молдавији 13 манастира, 3 скита и 3 храма. Κ. Βλάχος, 116–117.

одлуку да њен овлашћени представник буде монах Нил из манастира Есфигмен. Међутим, Цариградска патријаршија је у писму упућеном Општини изразила своје противљење таквој одлуци, сматрајући да Света Гора нема право да самостално изабере свог представника без њене дозволе.⁴¹⁷ У свом одговору Општина износи супротан став тврдећи да нема обавезу да о избору свог представника обавештава било кога или да тражи нечију сагласност. На крају тог писма Општина претећим тоном упозорава Патријаршију да ће се обратити Високој порти или амбасадорима великих сила уколико не престане да се меша у унутрашња питања монашке заједнице.⁴¹⁸ Спор се није на томе завршио,⁴¹⁹ иако рад комисије, у којем је требало да учествују представници цркве, није донео жељене резултате.⁴²⁰ Наравно, суштина спора није питање личности светогорског представника у поменутој комисији, већ разлика у начину на који се црквеноправни статус Свете Горе перципира из Цариграда и из Кареје.

Управо те разлике у перцепцији статуса и права светогорске монашке заједнице представљају узрок спора до којег је дошло 1862. године, када су ступила на снагу нова правила којима је регулисана организација Цариградске патријаршије. Наиме, у другој половини 19. века посебна права и привилегије Цариградске патријаршије постају предмет међународних уговора. Под притиском европских држава, Висока порта је 1856. године донела Хатихумајун којим се верским мањинама гарантују слобода вероисповести и равноправност са муслиманима. У оквиру свеобухватних реформи које су тада спроведене, Цариградска патријаршија је израдила кодификацију правила којом се тежило реорганизацији и лаицизацији црквене управе.⁴²¹ Та кодификацију која је добила назив *Национални правилници* (*Εθνικοί Κανονισμοί*) потврдио је султан 1862. године.⁴²² Она садржи и два правила

⁴¹⁷ Писмо је у целости објављено у: Χ. Κτενάς (1935), 862–863.

⁴¹⁸ Ι. Μαμαλάκης, 492–493. Преузето из: Ιωακείμ Ιβηρίτης, 16–17.

⁴¹⁹ У ту преписку спадају акт Општине од 13. фебруара 1861. године: Ιωακείμ Ιβηρίτης, 23–24 и акт Општине од 1. марта 1861. године: Ιωακείμ Ιβηρίτης, 20–21.

⁴²⁰ Χ. Κτενάς (1935), 456–457.

⁴²¹ Π. Καρολίδης, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της ανατολής από 1821 μέχρι 1921*, Τόμος ε', Αθήνα 1926, 44.

⁴²² Тзв. Национални правилници објављени су у кодификацији турских закона: Δ. Νικολαΐδου, *Οθωμανικοί κώδικες: ήτοι συλλογή απάντων των νόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων*, Τόμος Γ', Κωνσταντινούπολη 1890, 2750–2799.

која се односе на светогорске манастире,⁴²³ а која показују на који начин је Патријаршија дефинисала положај Свете Горе у оквирима своје канонске јурисдикције. Чланом 7 поменуте кодификације гарантује се непроменљивост постојећих односа Патријаршије и Свете Горе. Истим чланом прописана је обавеза светогорских манастира у виду плаћања годишњег доприноса националној каси у износу од 4000 златних флорина, уместо посебних накнада које су плаћали приликом потврде именовања игумана у влашким и молдавским метосима. Чланом 8 исте кодификације унутрашња организација манастира, препуштена је посебним правилницима.⁴²⁴ Увођење нових финансијских намета увек је изазивало реакцију светогорских манастира. У овом случају, Светогорци нису тежили само укидању нових обавеза, већ и признавању независног (*ανεξάρτητον*) положаја Свете Горе у односу на власт патријарха.⁴²⁵ Из посланице цариградског патријарха Јоакима II од 19. новембра 1862. године може се закључити да је Општина 8. августа исте године обавестила Патријаршију да неће издвојити предвиђени износ од 4000 флорина јер сматра да је и дотадашња пракса плаћања потврде о избору противна канонима и законима.⁴²⁶ У сваком случају, спор око плаћања годишњег доприноса патријаршијској каси додатно је погоршао односе Свете Горе и Цариградске патријаршије. Спор је фактички решен удаљавањем патријарха Јоакима са патријаршијског трона 1863. године.

Треба истакнути да половином 19. века унутрашња организација и статус светогорске монашке заједнице нису били уређени општим правним актом. Након неуспешног покушаја Хусни-паше да једностраним актом регулише светогорску самоуправу, остала је празнина коју је требало попунити новим типиком. Поновни долазак патријарха Јоакима на патријаршијски престо 1873. године означио је почетак још једног периода у којем се Патријаршија интензивно бави правним положајем светогорске монашке заједнице. Недуго након ступања на престо,

⁴²³ Национални правилници се састоје од више самосталних правилника који регулишу поједине области црквене организације. Међу њима се налази и Правилник о манастирима. Чланови 7 и 8 тог Правилника, којима су регулисани права и обавезе светогорских манастира, објављени су више наврата: Г. Σμυρνάκης, 326; Х. Κτενάς (1935), 869–870; Δ. Νικολαΐδου, 2788.

⁴²⁴ Под посебним правилницима подразумевају се, највероватније, унутрашњи правилници светогорских манастира. Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 379.

⁴²⁵ Х. Κτενάς (1935), 865.

⁴²⁶ Из посланице се види да међу манастирима није било јединственог става у вези са овим питањем, пошто у њој стоји да на допису Општине од 8. августа исте године не постоје печати свих двадесет манастира, као што је то уобичајено. *Ibid.*, 865–869.

патријарх Јоаким је одлучио да приступи изради новог типика Свете Горе. Његова намера била је да путем новог типика учврсти своју власт над светогорским манастирима и осујети све покушаје манастира да сачувају самоуправу и релативну самосталност у односу на надлежну црквену власт. Увидевши његове намере, светогорски монаси су 1875. године одбили да учествују у изради новог типика. То, међутим, није спречило патријарха да без њиховог учешћа састави текст новог типика. Штавише, акт који је он израдио објављен је у службеном турском зборнику закона (Дустур) под помпезним називом *Правилник манастира на Светој Гори који се налазе под духовном управом Ромејске патријаршије у Цариграду*.⁴²⁷ Самим тим, поменути акт је стекао општу обавезност како за државне органе османског царства, тако и за светогорске монахе.⁴²⁸

5.2. Садржај Правилника из 1877. године

Као што је већ поменуто, правилник који је ступио на снагу 1877. године и објављен је, попут многих других танзиматских закона, у турским службеним зборницима (Дустур). Заједно са тим законима званично је преведен на грчки језик и објављен у оквиру вишетомног зборника отоманских закона и осталих подзаконских аката.⁴²⁹ Овај акт који је израђен са намером да постане нови светогорски типик, у свом званичном називу носи појам правилник (*κανονισμός*), тако да ће и у овом раду бити означавањем тим термином.

Правилник из 1877. године садржи 153 члана који су подељени у 19 глава. У првој глави налазе се опште одредбе о манастирима и органима управе на Светој Гори, у другој глави се налазе одредбе којима се регулише пријем монаха у манастире и њихова права и обавезе, у главама 3–9 налазе се одредбе којима се регулише унутрашњи манастирски живот (избор манастирских органа управе, њихове надлежности и обавезе, правила о раду манастирских библиотека и сл.), главе 10 и 11 садрже правила о унутрашњој организацији манастирских подручних установа (скитова и келија), главе 12 и 13 садрже одредбе којима су нормирани избор и надлежности централних органа управе (Општине и Сабора), док су осталим

⁴²⁷ Δ. Νικολαΐδου, 2803–2840.

⁴²⁸ Δ. Παπαχρυσάνθου, 41–42.

⁴²⁹ Δ. Νικολαΐδου, 2803–2840. Од Николаидиса преузима Манси: J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio Vol. 45*, Parisiis 1911, 591–610 E. Δωρής, (2004), 322.

главама регулисани најразличитији аспекти монашке организације (употреба печата, регулисање дугова, правила о наслеђивању). Посебно је интересантна 17. глава која носи наслов *О зависности Свете Горе од Ромејске патријаршије и њиховим међусобним односима*. На крају Правилника налазе се опште одредбе и неколико посебних чланова који нису сврстани у неку одраније поменутих глава.

Најпре треба истакнути да је Правилник из 1877. године најобимнији светогорски типик до тада израђен. Ради се о кодификацији правила која је и до неколико десетина пута већа од претходних светогорских типика. Разлог за то лежи у чињеници да је први пут намера аутора била да на свеобухватан начин са великом прецизношћу регулишу правни положај и организацију светогорске монашке заједнице.⁴³⁰

Управо због обимности и свеобухватности овог правног акта, од посебног значаја је његова систематика. Први пут у једном светогорском типиком постоји јасна систематика, која је доследно спроведена. Мањи број одредаба које по својој садржини нису могле бити уврштене у неку од глава Правилника чине посебну целину која се налази на његовом крају. Не само да су одредбе разврстане по објекту регулисања, већ је и редослед глава такав да чини концентричне кругове, при чему се полази од нормирања односа у манастирима, да би затим били регулисани надлежности и састав централних органа власти, док се на крају уређују односи Свете Горе са спољашњим факторима.

Као што је већ поменуто, Правилник је донет у форми закона. Испуњени су сви захтеви савремене номотехнике, што је било сагласно са тенденцијама из друге половине 19. века. Реформе турског царства (Танзимат) у великој мери су утицале и на Цариградску патријаршију. У складу са духом општих реформи и модернизације царства, Патријаршија се одлучила за израду Правилника у форми савременог закона, а не за израду типика у форми сигилија, како је био обичај до тада. Иако Правилник из 1877. године на Светој Гори није примењиван, веома је значајна чињеница да он представља први општи правни акт којим су регулисана права и обавезе светогорске монашке заједнице, а који по својој систематици, структури и форми одговара захтевима савремене нормативне технике.

⁴³⁰ Ранији типичи су углавном садржали прописе којима су решавана најважнија спорна питања, док је већи део монашке организације почивао на обичајним правилима.

5.3. Централни органи власти

Централне органе власти на Светој Гори по Правилнику из 1877. године чине Општина и Сабор (чл. 4).⁴³¹ У овом правилнику примењена је другачија терминологија од оне која се усталила у претходним типцима. Иако су на Светој Гори термини Општина и Сабор били на неки начин синоними који означавају представнички орган сачињен од представника свих манастира, у овом Правилнику та два термина имају другачије значење. У чл. 89 Правилника стоји следеће: „Управа над Светом Гором препуштена је заменику управника казе,⁴³² док управу по монашком поретку врши Општина (*nazirler heyeti*)”.⁴³³ У чл. 96 стоји да је Општина дужна да несугласице између манастира изнесе пред Сабор, који се на турском означава са *londza*.⁴³⁴ Имајући у виду да се под појмом *londza* (тур. скупштина), раније подразумевала Општина или Сабор,⁴³⁵ може се рећи да је у званичном преводу Правилника тај термин исправно преведен. То, међутим, не важи и за појам *nazirler heyeti*, који означава Савет назира, односно министара. У изворима из тог времена често се епистати називају назирима (*ναζίρηδες*),⁴³⁶ иако се орган који они сачињавају увек означава термином Епистасија.⁴³⁷ Из неког разлога, преводилац није користио устаљену светогорску терминологију. Он Савет назира (епистата) преводи појмом Општина (*κοινότητα*), иако се тај термин тада користио као назив другог органа.⁴³⁸ У сваком случају, иако се у Правилнику Епистасија назива Општином (*κοινότητα*), у овом раду ће бити коришћен њен оригинални назив, који је по смислу ближи турском оригиналу, али и реалној ситуацији на Атону. Пошто је покушај реформе светогорске самоуправе учињен без сагласности светогорских монаха и упркос њиховом противљењу, термилошке иновације које се налазе у овом правилнику нису утицале на терминологију која је била у употреби на самој Светој Гори.

⁴³¹ Δ. Νικολαΐδου, 2804.

⁴³² Каза је административна јединица турске државе. Сваки санџак се састојао од више каза.

⁴³³ Δ. Νικολαΐδου, 2825.

⁴³⁴ *Ibid.*, 2826.

⁴³⁵ Κ. Βλάχου, 124, Γ. Σμυρνάκη, 326.

⁴³⁶ Вид. чл. 15 типика из 1810. године. Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 498.

⁴³⁷ Κ. Βλάχου, 124. Под утицајем аналогије која се прави између организације власти у држави и на Светој Гори, Општина се пореди са скупштином, док се Епистасија често поистовећује са Владом, односно Министарским саветом. Зато се на турском епистати називају назирима, односно министрима.

⁴³⁸ Штавише, у фусноти која се налази у преводу стоји да се Општина (*κοινότητα*) назива и Епистасија. Δ. Νικολαΐδου, 2829.

5.3.1. *Епистасија*

У складу са чл. 89 Правилника из 1877. године управу над Светом Гором врше два органа: управник казе (кајмакам) и Епистасија.⁴³⁹ Епистасију чине председник и три члана, њено седиште је у Кареји, а заседања се одржавају у згради Протата (чл. 90). Правилником је уведено правило да председника Епистасије постављају наизменично манастири који, у складу са древним поретком, заузимају првих пет места у светогорској хијерархији.⁴⁴⁰ Три члана Епистасије постављају наизменично остали манастири у складу са древним обичајима и устаљеном манастирском хијерархијом (чл. 91). Аутори Правилника нису прецизирали којим редом се манастири смењују у постављању својих чланова Епистасије. Зна се, међутим, да је доста пре доношења овог типика њихов редослед био устаљен и општепознат свим монасима. Предвиђено је да председник и чланови Епистасије имају једногодишњи мандат (чл. 92).

Занимљива је и одредба по којој један од услова које треба да испуни лице које се поставља за члана Епистасије јесте познавање грчког језика (чл. 93). То је могло бити спорно, посебно имајући у виду да су манастири Св. Пантелејмон, Зограф и Хиландар били насељени словенским монаштвом, које често није у задовољавајућој мери познавало грчки језик. Са друге стране, познавање грчког језика био је предуслов да сви чланови Епистасије активно учествују у њеном раду. Може се претпоставити да је циљ законодавца у овом случају био да обезбеди што ефикасније функционисање централних органа власти.⁴⁴¹

Правилником из 1877. године прописано је да су сви чланови Епистасије међусобно једнаки и равноправни, док је председник први међу једнакима. Уколико се приликом гласања испостави да ниједан предлог нема већину гласова, онда претеже глас председника (чл. 94). Правилником је посебно заштићена унутрашња самоуправа манастира од аката Епистасије који би могли да је угрозе (чл. 97). Предвиђено је и да Епистасија сазива редовне и ванредне седнице Сабора, под тачно утврђеним условима. Поред тога, чланови Епистасије задужени су да се старају о

⁴³⁹ Као што је већ поменуто, у званичном преводу на грчки Епистасија се назива Општином (*κοινότητα*). *Ibid.*, 2825.

⁴⁴⁰ У Правилнику је наведено да су то манастири Велика Лавра, Ватопед, Ивирон, Хиландар и Дионисијат.

⁴⁴¹ Δ. Νικολαΐδου, 2825.

заједничкој каси која се налази у Кареји и да сваке године у априлу месецу полажу рачун Сабору (чл. 100). Предвиђено је да Епистасија поседује посебан печат, подељен на четири дела. Сваки члан Епистасије чува по једну његову четвртину (чл. 108).

Из изложених одредаба Правилника из 1877. године види се да није дошло до већих измена у саставу и надлежностима Епистасије. Она остаје стални орган власти, задужен да се стара о текућим питањима и извршава одлуке донете на Сабору. Поједина питања у вези са радом Епистасије први пут су детаљније регулисана. Правилником су прецизирани услови које треба да испуни одређено лице да би постало члан Епистасије (чл. 93), начин доношења одлука као и надлежности овог органа власти. Поред свега поменутог, треба рећи да је Правилником предвиђено да Епистасија поседује и судску власт, о чему ће бити речи касније.

5.3.2. Сабор

Сабор сачињавају антипросопи (представници) двадесет светогорских манастира. Правилником из 1877. године предвиђено је да Сабор заседа два пута годишње. Прво редовно заседање Сабора почиње у јуну сваке године и тада се врши контрола годишњег извештаја о раду Епистасије,⁴⁴² као и прерасподела „великог пореза”, који је уведен чл. 105 истог Правилника. На другом годишњем заседању Сабора врши се прерасподела „малог пореза”.⁴⁴³ Поред тога, Сабор може заседати ванредно, на позив Епистасије, сваки пут када се појаве важна питања чије решавање захтева његову интервенцију (чл. 101).⁴⁴⁴

⁴⁴² Чл. 106 Правилника из 1877. године детаљно је прецизиран поступак провере годишњег рачуна Епистасије. Предвиђено је да Сабор оформи петочлану комисију са задатком да она провери пословање Епистасије и да о томе састави извештај. Сабор потврђује тај извештај заједно са детаљним рачуном и након тога све се уписује у књигу која се чува у згради Протата. *Ibid.*, 2829.

⁴⁴³ Чланом 105 Правилника из 1877. године уведене су две врсте пореза на Светој Гори. Први је тзв. велики порез који плаћају сви манастири у истом износу, а други је тзв. мали порез који плаћају манастири у зависности од броја монаха који су у њима настањени. Истим чланом предвиђено је да наплата пореза буде транспарентнија. Сабор је приликом прерасподеле пореза дужан да изради детаљан каталог са свим подацима о врсти и висини пореза који плаћа сваки манастир и да тај каталог достави манастирима, како би они својим подручним установама доставили преписе тог каталога. На тај начин би монаси како у манастирима, тако и у њиховим подручним установама (скитовима и келијама) били детаљно упознати са висином и врстом пореза које плаћају. *Ibid.*, 2828–2829.

⁴⁴⁴ *Ibid.*, 2828.

У складу са Правилником из 1877. године седницама Сабора председава антипросоп првог манастира у светогорској хијерархији.⁴⁴⁵ Мандат свих антипросопа је једногодишњи (чл. 102). Они су међусобно једнаки и равноправни, док је председавајући само први међу једнакима. Једино у случају једнаке поделе гласова, претеже мишљење председавајућег (чл. 103). Антипросопи треба да познају грчки језик, јер је предвиђено да се расправе и записници воде на том језику (чл. 105). Уведено је и правило да акти и писма које шаље Сабор и који су упућени Цариградској патријаршији или неком другом органу преко ње, треба да буду потписани од стране свих антипросопа двадесет светогорских манастира и оверени њиховим печатом (чл. 110). Предвиђено је да један од чланова Сабора својеручно пише акте или писма и да их на крају потпише. Забрањује се, међутим, пракса која је била уобичајена на Светој Гори – да се уместо потписа и печата антипросопа акти оверавају фразом „сви чланови скупштине” (*ἅπαντα τὰ μέλη τῆς συνελέουσας*).⁴⁴⁶ Правилником се у више наврата наглашава обавеза свих органа на Светој Гори, укључујући Сабор, да све акте доносе искључиво на грчком језику (чл. 109).

Очигледна је намера Цариградске патријаршије да у што већој мери ограничи власт Општине као органа у чијем раду учествују представници свих манастира. У складу са овим Правилником Општина не би била стални орган власти. Она би редовно заседала само два пута годишње и то ради решавања углавном мање битних питања. Овим типиком је власт Општине ослабљена, док истовремено власт Епистасије није ојачана. Када се то узме у обзир, постаје јасно да заправо Цариградска патријаршија отвара простор за добијање значајније улоге у вршењу власти на Светој Гори.

5.4. Периферни органи власти – манастири и њихове подручне установе

У складу са Правилником из 1877. године на Светој Гори се налази двадесет манастира који су у чл. 1 поименице набројани. Типик манастире назива ставропигијалним и у наставку објашњава да се под тим термином подразумева да они потпадају под „духовну управу Ромејске патријаршије у Константинопољу”.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ То је манастир Велика Лавра.

⁴⁴⁶ Члан 111 Правилника. Δ. Νικόλαϊδου, 2830.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 2803.

Иста та одредба је поновљена још два пута у чл. 3 Правилника. Иако се на све начине жели истаћи зависност светогорских манастира од Цариградске патријаршије, Правилником из 1877. године ипак је предвиђено да монаси самостално врше унутрашњу управу у манастирима, али под надзором Сабора и Епистасије. Манастири се деле на две групе: општежитељне (киновијске) и особеножитељне (идиоритмијске). Предвиђено је да се на челу унутрашње управе општежитељних манастира налази игуман, који у сарадњи са Епитропијом управља свим стварима које нису духовног карактера. У особеножитељним манастирима управу врши Епитропија чији се председник сматра игуманом. Епитропија у сарадњи са најисткнутијим и најстаријим монасима врши унутрашњу управу (чл. 5).

У складу са Правилником из 1877. године за игумана може бити изабрано лице старије од 40 година које дуже од 10 година борави у манастиру, под условом да је отомански поданик, да поседује одређено образовање и искуство у обављању манастирских послова и да познаје светогорско право и обичаје (чл. 19). Игумана бира Сабор, којем присуствују сви чланови манастирског братства осим искушеника, под председавањем најстаријег монаха. Листа кандидата се формира на предлог присутних чланова Сабора. Након формирања листе кандидата приступа се тајном гласању, а изабраним се сматра кандидат који добије 2/3 гласова присутних. Уколико након три поновљена круга гласања ниједан кандидат не добије неопходан број гласова, Сабор у Кареји бира будућег игумана тајним гласањем између три кандидата која су током претходних гласања добили највише гласова (чл. 20). Након спроведених избора за игумана манастира саставља се записник и доставља Епистасији, која га без одлагања прослеђује Цариградској патријаршији. Након што Патријаршија потврди избор одређеног лица, врши се званична церемонија устоличења игумана у складу са обичајима (чл. 21, 122). Мандат игумана је доживотни, уз могућност да, у случају жалбе манастирског братства, Цариградска патријаршија покрене поступак за његову смену (чл. 28).

Игуман у манастиру представља највишу духовну, управну и судску власт. Сви монаси су дужни да извршавају наредбе игумана (чл. 13). Он врши расподелу монаха по различитим пословима (послушањима), одлучује о пријему нових монаха

(чл. 8 и 12), потписује све манастирске акте,⁴⁴⁸ подноси годишњи извештај Сабору манастирског братства и обавља низ других послова који се тичу унутрашњег уређења манастира.

У чисто духовним питањима игуман самостално управља манастиром, док приликом обављања административних послова сарађује са епитропима. У сваком манастиру игуману у обављању дужности помажу четири епитропа. Њихов мандат је двогодишњи, с тим да се почетком сваке године бирају двојица. Након подношења годишњег извештаја, игуман Сабору манастирског братства предлаже имена 12 кандидата. Чланови Сабора тајним гласањем бирају двојицу епитропа апсолутном већином гласова. Они су заједно са игуманом одговорни за манастирске финансије, чување манастирских вредности, манастирску библиотеку итд. Одговорни су игуману и Сабору свих монаха.

Као што је већ споменуто, управу у особеножитељним манастирима врши игуман са Епитропијом. За избор игумана особеножитељних манастира важе у потпуности иста гореспоменута правила као и за избор игумана општежитељних манастира.⁴⁴⁹ Почетком године Епитропију особеножитељних манастира бира Сабор свих монаха који у манастиру бораве најмање шест година. Епитропа може бити између три и пет, у зависности од манастирских потреба. Председник Епитропије увек је игуман и Епитропији као колективном органу поверена је комплетна управа над манастиром (чл. 44).

Од манастирских подручних установа, највиши ранг имају скитови. У складу са Правилником из 1877. године скитови се као и манастири деле на општежитељне и особеножитељне. Скитовима управља дикеј са Епитропијом, која у зависности од потреба скита може имати од три до пет чланова. Процедура за избор дикеја у општежитељним скитовима слична је процедури за избор игумана у општежитељним манастирима. Најважнија разлика лежи у чињеници да Сабору свих монаха који врши избор дикеја присуствује представник манастира којем скит припада. Избор се врши тајним гласањем и за избор је неопходна квалификована већина гласова. Записник о спроведеним изборима се доставља надлежном манастиру. Права и

⁴⁴⁸ Најважнији акти којима се врши располагање манастирском земљом другим поседима на Светој Гори потписују и манастирски епитропи (чл. 27).

⁴⁴⁹ Одредбе које се односе на избор и надлежности игумана особеножитељних манастира или упућују на неку од одредаба Правилника која уређује исто питање код општежитељних манастира или је преписана одредба која се односи на општежитељне манастире. Упоредити чл. 32–42 и 18–28.

надлежности дикеја идентична су правима игумана у општежитељним манастирима.⁴⁵⁰ Једна од битних разлика јесте да дикеји почетком године сазивају Сабор, којем присуству сви монаси који бораве у скиту најмање шест година и подносе извештај за претходну годину.⁴⁵¹

Дикеј обавља све управне послове заједно са Епитропијом, која може бројати од три до пет чланова. Мандат епитропа је двогодишњи, с тим да се сваке године бира половина нових епитропа.⁴⁵² Епитропе бира Сабор свих монаха који живе у скиту на исти начин на који се врши избор Епитропије у општежитељним манастирима. Епитропија има идентична овлашћења попут истоименог органа у манастирима.

Правилником из 1877. године предвиђено је да се избор дикеја у особеножитељним скитовима врши априла месеца сваке године по следећој процедури. Старешине свих колиба (старци) окупљају се у сали за седнице под председништвом најстаријег старца који има свештенички чин и у присуству представника манастира којем скит припада. Избор дикеја се врши тајним гласањем, а за избор је неопходна проста већина гласова. О избору дикеја саставља се записник који се доставља надлежном манастиру, а који затим озваничава постављење дикеја и о томе обавештава Епистасију (чл. 79). Одмах потом бира се Епитропија. Мандат дикеја и епитропа особеножитељних скитова је једногодишњи, уз забрану реизбора истих лица на још један мандат (чл. 81). У складу са Правилником, дикеј је у обавези да све одлуке доноси у сарадњи са Епитропијом (чл. 82). Предвиђено је и да се Сабор свих стараца одржава три пута годишње, једном ради избора дикеја и Епитропије, а друга два пута ради расподеле пореза. Код свих особеножитељних монашких установа централни органи власти су ослабљени због специфичног начина живота и независности коју монаси као појединци имају у односу на манастирске органе. То се види у овом случају код мандата дикеја, који је једногодишњи, за разлику од доживотног мандата дикеја општежитељног скита. Свакако да доживотни мандат инокосног органа јача његов ауторитет. На тај начин постиже се стабилност

⁴⁵⁰ Не може се одолети утиску да су аутори типика преписивали одредбе којима је регулисан положај игумана у општежитељним манастирима на више места.

⁴⁵¹ У манастирима игумани подносе извештај пред свим монасима без обзира на период који су они провели у манастиру.

⁴⁵² У случају да је непаран број епитропа једне године се бира већи број (2 или 3) епитропа, а следеће године мањи (1 или 2).

унутрашње монашке управе. У случају особеножитељних скитова управо то се жели избећи – претерани ауторитет појединца и могућност да се формира стална управа која би ограничила слободу монаха који живе у особеножићу.

На крају треба споменути и најнижу категорију монашких установа на Светој Гори, а то су келије. У келијама су по правилу настањена највише три монаха, од којих се назива старцем онај монах којем келија припада. У складу са Правилником из 1877. године, након смрти старца старији послушник плаћа манастиру којем келија припада 1/3 њене цене (познати *тримеридион*) и постаје старац те келије.⁴⁵³ Он може примити и трећег монаха да живи са њим у келији, уз обавезу да о томе обавести надлежни манастир.

Организација манастира и њихових подручних установа у складу са Правилником из 1877. године, да је икада примењивана, ишла би наруку тежњама Цариградске патријаршије. Избор најважнијег органа управе у манастирима – игумана зависио би у потпуности од воље цариградског патријарха, иако би се избор вршио на Светој Гори. Може се на тренутак учинити да се уплив Патријаршије ограничава искључиво на манастире, али то не значи да су манастирске подручне установе изузете. Њихова зависност од манастира је таква да би контрола манастирске управе истовремено значила и контролу подручних установа које манастирима припадају. Из свих гореописаних одредаба види се зашто је овај правилник изазвао велико противљење светогорских монаха, чија је одлучност имала за последицу да овај типик остане само слово на папиру.

5.5. Судска власт

У Правилнику из 1877. године одредбе о организацији судске власти нису обједињене у оквиру посебне целине. Најважније одредбе којима је регулисана судска власт на Светој Гори налазе се у деловима овог прописа којима су уређени састав и надлежности централних и периферних органа власти. То је последица чињенице да на Светој Гори исти органи врше управну и судску власт. Овде ће бити приказана организација судске власти која проистиче из одредаба Правилника из 1877. године, како на нивоу целе Свете горе, тако и на нивоу монашких установа.

⁴⁵³ Изузетак је случај када старији послушник није навршио 30 година живота, те има обавезу да пронађе старијег монаха који ће обављати послове за келију све док он не буде достигао поменути старосну доб (чл. 142).

Правилник из 1877. године прави разлику између две врсте манастира: општежитељних (киновијских) и особеножитељних (идиоритмијских).⁴⁵⁴ Општежитељним манастирима управља игуман са Епитропијом,⁴⁵⁵ док особеножитељним манастирима управља Епитропија,⁴⁵⁶ коју чине игуман као председник и већи број истакнутих стараца. Управо ови органи унутрашње управе манастира су задужени за решавање свих спорова који се појаве унутар самих манастира (чл. 5).

Већ је речено да светогорски манастири поседују подручне установе, које уживају одређену самоуправу у односу на манастире којем припадају. Правилник из 1877. године посебно уређује односе у двама врстама подручних установа – у скитовима и келијама. Скитови се као и манастири деле на општежитељне и особеножитељне (чл. 56).⁴⁵⁷ Скитовима управљају дикеј и Епитропија, коју чине три или пет монаха. Дикеј и Епитропија дужни су да пронађу компромисно решење за сваки спор који се појави међу монасима у скиту. Уколико то не успеју, онда спор препуштају надлежном манастиру, којем скит припада. Уколико се решење не нађе ни пред органима манастира, спор се уз њихову дозволу износи пред Сабор као првостепени суд, док се као највиша и последња судска инстанца појављује Цариградска патријаршија, у својству апелационог суда (чл. 60).

У посебној глави Правилника из 1877. године регулисан је положај келија као најмањих јединица монашке организације. Манастир којем одређена келија припада дужан је да опомене монахе настањене у њој уколико учине било какав преступ. Уколико се они не саобразе захтевима манастира, онда се спор износи пред игумана манастира којем келија припада. Он тада поступа као првостепени суд. Другостепена инстанца је Сабор, који доноси правноснажну одлуку (чл. 85).⁴⁵⁸ Према томе, поступак против монаха настањеног у келији окончава се на Светој Гори, за разлику од спорова међу монасима настањеним у скитовима.

⁴⁵⁴ Члан 2 Правилника из 1877. године. Δ. Νικολαΐδου, 2803–2804.

⁴⁵⁵ Епитропију општежитељних манастира чине четири монаха, које на предлог игумана бира сабор свих монаха одређеног манастира. Њихов мандат је двогодишњи, при чему се сваке године мењају двојица (чл. 29 Правилника из 1877. године). *Ibid.*, 2811.

⁴⁵⁶ Епитропију особеножитељних манастира чине три или пет монаха, које почетком сваке године бира сабор свих монаха одређеног манастира (чл. 43). Игуман је увек председник Епитропије (чл. 45). *Ibid.*, 2814–2815.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, 2818.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, 2824.

У пракси су, међутим, најзначајнији били спорови између манастира. Они су реметили односе на Светој Гори и често представљали узрок великих проблема у функционисању светогорске самоуправе. Правилником из 1877. године предвиђено је да све спорове између два или више манастира најпре разматра Епистасија са циљем изналагања компромиса. Уколико ти напори Епистасије не уроде плодом, онда се спор износи пред Сабор, док уколико ни Сабор не пронађе решење, спор се прослеђује Цариградској патријаршији (чл. 96).⁴⁵⁹ Дакле, по Правилнику из 1877. године највиша инстанца код спорова од највеће важности увек је Цариградска патријаршија. Та чињеница се уклапа у шири циљ доношења овог правилника, а то је јачање власти Цариградске патријаршије на Светој Гори.

5.6. Значај Правилника из 1877. године

Као што је већ поменуто, *Правилник манастира на Светој Гори који се налазе под духовном управом Ромејске патријаршије у Цариграду* израдила је Цариградска патријаршија самостално, без учешћа светогорских монаха. Дакле, он представља једностранни акт Патријаршије, којим она покушава да на свеобухватан начин регулише односе на Светој Гори. Правилник је потврђен од стране турске државе, стекавши тако снагу закона. Ако се узме у обзир да троугао законодавне власти на Светој Гори чине држава, црква (Патријаршија) и светогорски органи власти, може се закључити да су два од три фактора законодавне власти формално и фактички подржали одредбе Правилника из 1877. године. Испоставило се, међутим, да то није довољно. Правилник из 1877. године на Светој Гори никада није примењиван.⁴⁶⁰ Штавише, додатно је оптеретио односе Свете Горе и Цариградске патријаршије.

Садржај Правилника из 1877. године открива, између осталог, и намере његових аутора. По свему судећи, њихов главни циљ је био да учврсте улогу Цариградске патријаршије у функционисању светогорских органа власти на свим нивоима – од обичних келија, па све до Општине као највишег представничког органа власти. То се види из следећих овлашћења Патријаршије: она потврђује избор игумана (чл. 122 и 21), има право да интервенише у унутрашња питања манастира (чл. 97, 98 и 126), представља највишу судску власт (чл. 60, 96, 123, 145), светогорски

⁴⁵⁹ *Ibid.*, 2826.

⁴⁶⁰ К. Вλάχου, 126, Δ. Παλαχρυσάνθου, 42.

монаси могу да комуницирају са највишим државним органима искључиво преко ње (чл. 127) и др. У прилог том ставу говори и чињеница да, иако су одредбе којима се утврђује власт Патријаршије над светогорском монашком заједницом расуте по целом правилнику, он садржи и једну посебну главу у којој је већина таквих одредаба сабрана на једно место.⁴⁶¹ На тај начин додатно се истиче важност тих одредаба, али и зависни положај који Света Гора има у односу на Патријаршију. Међутим, намере аутора нису остварене. Стални притисци на монашку заједницу изазвали су отпор монаха, који су били спремни да се на све начине супротставе примени Правилника из 1877. године.

Иако Правилник из 1877. године није никада примењиван на Светој Гори и представља неуспешан покушај потчињавања светогорске монашке заједнице власти патријарха, не треба сматрати да је он потпуно лишен сваког значаја за историју и развој организације власти на Светој Гори. Сасвим супротно, он је представљао значајну прекретницу у развоју њеног законодавства. Најпре, тим правилником светогорски типичи су добили форму закона. За разлику од ранијих типика, израђених по превазиђеним средњовековним обрасцима, Правилник из 1877. године представља прекретницу након које светогорски типичи (статути, устави) добијају савремену форму. Осим форме, примењена су правила модерне номотехнике у погледу систематике и структуре овог правног акта. На крају треба истаћи да велики део одредаба о организацији власти представља кодификацију већ постојећих правила. У том смислу, Правилник из 1877. године је веома значајан извор сазнања, јер представља прву обимну кодификацију обичајног светогорског права. Ако се из њега изузму одредбе које учвршћују власт Цариградске патријаршије, онда се може рећи да он представља основу на којој је настала Конститутивна повеља из 1926. године, која је и данас на снази.⁴⁶²

⁴⁶¹ Глава 15 „О зависности Свете Горе од Ромејске патријаршије и њихови међусобни односи”. Δ. Νικόλαϊδου, 2832–2834.

⁴⁶² Ε. Δωρής (2004), 362.

6. РУСКО МОНАШТВО НА СВЕТОЈ ГОРИ

6.1. Руси на Светој Гори

Први помени руског монаштва на Атону везују се за 11. век. Претпоставља се да је у том периоду постојао манастир у којем су били настањени монаси руског порекла.⁴⁶³ За тему овог рада од значаја је обнова присуства руског монаштва на Светој Гори која почиње у другој половини 18. века, а која је свој врхунац достигла у другој половини 19. и почетком 20. века. Захваљујући делима Пајсија Величковског, који је на Светој Гори устројио први скит по општежитељном монашком обрасцу, у Русији је расло интересовање за источну монашку и аскетску традицију. То је један од разлога зашто су руски поклоници масовно обилазили најпре Јерусалим и Палестину, а касније и Свету Гору.⁴⁶⁴ Неминовно је било да се део њих задржи у манастирима и другим монашким насеобинама на поменутих просторима.⁴⁶⁵

Руска дипломатија настојала је да обезбеди слободу кретања и безбедност својих поданика на територији Турског царства путем мировних уговора. Међу њих спадају Кучуккаинарцијски мир из 1775. године и Једренски мировни уговор из 1829. године. Кучуккаинарцијским миром је загарантовано право руским поданицима да посећују Јерусалим и друга света места уз одређене привилегије.⁴⁶⁶ На тај начин Русија је постала и формално заштитница Православне цркве и православних народа у Отоманској империји.⁴⁶⁷ Једренским мировним уговором је право на слободу кретања руских поданика у Османском царству додатно учвршћено. Чланом 7 овог уговора предвиђено је да руски трговци имају неограничену слободу кретања целокупном територијом Отоманског царства.⁴⁶⁸ Руски трговци долазе на Атон ради

⁴⁶³ Ради се о манастиру Ксилургу (Дрводељин), чији су се монаси касније пребацили у манастир Пантелејмон (или Солуњанинов). А. Soloviev, „Histoire du monastère russe au Mont Athos”, *Byzantion* 8/1933, 213–238; P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, *Actes de Saint-Pantéléémôn*, Paris 1982, 3–19; I. Smolitsch, „Le Mont Athos et la Russie”, *Le millénaire du Mont Athos 963–1963*, vol. I, Venice 1963, 279–318, N. Μυλωνάκος, *Άγιον Όρος και Σλαύοι*, Αθήνα 1962, 77.

⁴⁶⁴ I. Μαμαλάκης (1971), 450.

⁴⁶⁵ Више о руском монаштву на Атону вид. Д. Ђукић, „А. В. Соловјев и историја руског монаштва на Атону”, *Зборник радова са Конференције 125. година од рођења А.В. Соловјева*, Београд 2016.

⁴⁶⁶ J. c. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record Volume 1 European Expansion, 1535–1914*, Yale University Press, 1975.

⁴⁶⁷ Roderic H. Davison, „The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 42, 1/1979, University of London*, 46.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, 34.

трговине, а често и да би донели богате прилоге. У овом периоду почиње полако да се обнавља руско присуство на Светој Гори. Треба напоменути да 1830. године одлази са Свете Горе турска војска која је ту била стационирана још од времена грчког устанка. То охрабрује велики број избеглих монаха свих националности да се врате у светогорске манастире. Додатну заштиту светогорски монаси стећи ће Хатихумајном из 1856. године, којим је загарантована верска слобода за све поданике турске империје.⁴⁶⁹ У сваком случају, слобода кретања руских поданика коју је гарантовала турска држава допринела је рапидном повећању броја руских монаха на Светој Гори.⁴⁷⁰

Иако су се руски монаси настанили у великом броју келија, најважнији центри руског монаштва на Атону били су манастир Светог Пантелејмона, скит Светог Андреје и скит Светог Илије.⁴⁷¹ Најзначајнији међу њима свакако је био манастир Светог Пантелејмона. Почетком 19. века у манастиру се налазило малобројно братство сачињено углавном од монаха грчког порекла. Цариградски патријарх Калник донео је 1803. године сигилиј којим је потврђен прелазак манастира са идиоритмијског на киновијско уређење.⁴⁷² Истим актом постављен је јеромонах Сава из манастира Ксенофонт за игумана манастира Пантелејмон. Захваљујући значајној финансијској подршци влашког кнеза фанариотског порекла Скарлата Калимаха, и залагањем игумана Саве подигнути су нови објекти у близини манастира на самој морској обали. Монаси су потом напустили руиниране зграде старог Русика и преселили се у новоизграђене објекте. Дугови су смањени и општи бољитак постао је осетан.⁴⁷³ Период успона и изградње овог манастира потрајао је све до грчког устанка 1821. године. Упад турске војске који је уследио и одлазак великог броја монаха са Свете Горе имали су катастрофалне последице. Братство је десетковано, а

⁴⁶⁹ В. Стојанчевић, „Србија у време Кримског рата 1853–1856”, *Зборник Матице српске за историју* 55/1975, 81.

⁴⁷⁰ Д. Ђукић, „Правни положај и организација монаштва на Светој Гори након Првог балканског рата”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2015, 254–255.

⁴⁷¹ П. Троицкий, *История русских обителей Афона в XIX–XX веках*, Серия «Русский Афон», книга 1, 14.

⁴⁷² Оригинал сигилија на грчком језику објављен је у Д. Петракакоу (1915), 18–22 и *Акты Русского на Святом Афоне монастыря св. великомученика и целителя Пантелеимона*, Типография КПЛ, Киев 1873, 234–246. Новије издање са побољшаним преводом на руски језик: *История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с древнейших времен до 1735 года*, Святая Гора Афон 2015.

⁴⁷³ Г. Σμυρνιάκης, 662–663.

дугови су поново порасли.⁴⁷⁴ Како би се превазишла тешка ситуација у којој се манастир нашао, грчко братство се за помоћ обратило руским монасима који су били настањени у више монашких установа на Светој Гори. Уједно, руски монаси су позвани да се преселе у манастир Светог Пантелејмона, како би помогли његову обнову.⁴⁷⁵ Након 1830. године нагло расте број руских монаха у манастиру, да би се почетком друге половине 19. века број руских и грчких монаха изједначио.

Управу над манастиром вршили су углавном монаси грчког порекла, док је од руских монаха истакнут положај имао само духовник руског монаштва.⁴⁷⁶ Неравноправно учешће у управи довело је до првих несугласица и сукоба између монаха руског и грчког порекла. Најзначајнија последица међусобних сукоба била је фактичка подела братства на две групе одређене националном припадношћу монаха. Иако су у периоду од 1858. до 1869. године донета три манастирска типика, није пронађен модалитет за миран суживот два манастирска братства.⁴⁷⁷ Неспоразуме није успела да реши ни интервенција Свештене општине.⁴⁷⁸ Нетрпељивост између два

⁴⁷⁴ Из извора се види да су већ 1833. године дугови манастира досегли износ од 240 000 гроша. Г. Σμυρνάκης, 663.

⁴⁷⁵ Касније ће одлука грчког братства да позове монахе руског порекла у свој манастир бити оштро критикована од стране грчких аутора. Г. Σμυρνάκης, 663; Σ. Παπαδάτος, *Αι Σλαβικά διεισδύσεις εν Αγίω Όρει και αι εξ αυτών Πολιτικά και νομικά συνέπειαι*, Πλειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1961, 63. Ψ. Αντώνιος, *Ανάγκασμα : Εν τη κατά την ΚΑ' Αυγούστου συνεδριάσει της Ιεράς Συνόδου και του Εθνικού Συμβουλίου υπό την προεδρείαν της Α. Θειοτάτης Παναγιότητος του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ του Β' περί του ζητήματος της εν τω Αγιονύμω Όρει Ιεράς Μονής του Αγίου Παντελεήμονος*, Εν Αθήναις 1874, 7. Δανιήλ μοναχού αριογράφου, *Ιστορική μελέτη περί της αναφύσεως διαφοράς εν τη κατ' Άθω ιερά Μονή του αγίου Παντελεήμονος της επιλεγόμενης Ρωσσικού μεταξύ Ελλήνων και Ρώσσιων πατέρων και περί της εξελίξεως αυτής επιδικασθείσης κατά το χιλιοστόν οκτακοσιοστόν εβδομηκοστόν πέμπτον έτος υπό των πατριαρχείων Κων/πόλεως πατριαρχέοντος του πατριάρχου Ιωακείμ του Βου*, Τυπογραφείον αδελφών Α. Τουλα, Εν Πάτρας 1927, 21, Μ. Μεταξάκης, *Το Άγιον Όρος και η ρωσσική πολιτική εν ανατολή*, Αθήναι 1913, 85. Доста објективнији приказ догађаја који су претходили преузимању манастира Св. Пантелејмона могу се наћи у: Ι. Δ. Τανταλίδης, *Περί του ζητήματος της εν Άθω ιεράς μονής του Αγίου Παντελεήμονος*. Τύπος Βυζαντίδος, Κωνσταντινουπόλη 1874.

⁴⁷⁶ *История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с древнейших времен до 1735 года*, Святая Гора Афон 2015, 313.

⁴⁷⁷ *Ibid.*, 56 и 320.

⁴⁷⁸ Комисија Свештене општине израдила је правилник који је требало да регулише односе унутар манастира. Садржај правилника ишао је у прилог монасима грчког порекла. Цароградска патријаршија суспендовала је примену правилника, због жалби руског братства. Резиме правилника објавио је Г. Σμυρνάκης, 217, од којег преузима Σ. Παπαδάτος (1961a), 56 фн. 1; Δ. Τανταλίδης, 75-76. Превод на руски језик: *История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с древнейших времен до 1735 года*, Святая Гора Афон 2015, 354. Правилник одише духом етнофилетизма. Етнофилетизам је осуђен као јерес од стране Сабора у Цариграду 1872. године. Μ. Γεδεών, *Εγγραφα πατριαρχικά και συνοδικά περί του βουλγαρικού ζητήματος (1852-1873)*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908, 392-426. Љ. Стојановић, „Екуменизам и етнофилетизам: православни поглед”, *Политикологија религије* 1/2007, 142.

братства кулминирала је 1875. године,⁴⁷⁹ након што је за новог игумана манастира изабран руски монах Макарије (Сушкин).⁴⁸⁰ Септембра исте године цариградски патријарх Јоаким II потврдио је сигилијем његов избор. Пошто сва настојања грчког братства да осујети прелазак управе у руке игумана руског порекла нису уродила плодом, грчки монаси су напустили манастир.⁴⁸¹ Јачање руског присуства на Светој Гори није се зауставило преузимањем манастира Светог Пантелејмона. Број монаха руског порекла растао је у бројним келијама и другим подручним манастирским установама.

6.2. Међународни положај Свете Горе

Догађаји у манастиру Светог Пантелејмона имали су јак одјек у осталим светогорским манастирима. Један не тако мали број руских монаха је био настањен у њима и њиховим подручним установама. Преокрет до којег је дошло у манастиру Светог Пантелејмона приморао је монахе у другим грчким манастирима да са већом обазривошћу примају руске монахе у своје манастире. Страх од могућности да се догађаји из Светог Пантелејмона понове у неком другом манастиру завладао је светогорским манастирима.⁴⁸² Пошто нису могли да се настане у манастирима, велики број руских монаха је куповао манастирске келије и друге монашке установе зависне од манастира. Они су обнављали и градили богата здања, често са намером да временом те установе добију виши ранг – скита или чак манастира.⁴⁸³ У томе су имали подршку из своје отаџбине, одакле је стизала значајна новчана помоћ. То је, међутим, довело до нове статусне поделе, грчки монаси су били настањени углавном у манастирима, а руски монаси у келијама које су биле зависне од грчких манастира и нису поседовале правни субјективитет.

Постојање руског манастира на Светој Гори и прилив великог броја руских поданика привукли су пажњу руске дипломатије. Русија је Санстефанским мировним

⁴⁷⁹ Г. Παπαμιχαήλ, *Αποκαλύψεις περί της ρωσικής πολιτικής εν τη ορθόδοξω ανατολή*, Αλεξάνδρεια 1909, 22.

⁴⁸⁰ Више о Макарију Сушкину вид. у *Μοναхολογίη Ρυσσοκοο Σβγτο-Παντελειμονοβα μοναστηρυ на Αφоне*, Том 2, Серия: Русский Афон XIX-XX веков, 11.

⁴⁸¹ Више о тзв. „светопантелејмоновском процесу“: Д. Ђукић (2016); Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско питање у 19. и почетком 20. века*, Келн 1979, 192–193.

⁴⁸² Μ. Μεταξάκης, 90.

⁴⁸³ Δ. Τσάμης, *Αγιον Ορος, Προέγγιση στην πρόσφατη ιστορία του*, Ορθόδοξη Χριστιανική Αδελφότης Λυδία, Θεσσαλονίκη 1986, 84–85.

споразумом из 1878. године учинила да Света Гора први пут у својој историји постане предмет међународног уговора. У чл. 22 Санстефанског мировног споразума стоји: „светогорски монаси руског порекла задржаће своје поседе и стечене привилегије и наставиће да уживају, у три конвента који им припадају и њиховим подручним установама, иста права и привилегије која су зајамчена осталим верским установама и конвентима на Светој Гори” (подвукао аутор).⁴⁸⁴

Одредбама Санстефанског мировног уговора фаворизују се светогорски монаси руског порекла, јер једино они и њихове установе у складу са тим уговором уживају међународноправну заштиту. То би значило да монаси пореклом из других православних држава могу изгубити стечене поседе и привилегије на Светој Гори, док се руским монасима то не би могло догодити због међународноправних обавеза Турске које проистичу из поменутог уговора. То би значило да руски држављани уживају већу заштиту и од поданика Отоманског царства. Зашто је оваква одредба нашла место у Санстефанском мировном уговору? Већ је поменуто да су се руски монаси настанили углавном у манастирским подручним установама. Често су улагали велика средства у обнову и изградњу таквих објеката. Пошто руски монаси нису имали искључиво право својине над тим објектима, постојала је увек реална опасност да их манастири, као врховни власници, могу удаљити са поменутих поседа. Дакле, када се имају у виду својинскоправни односи на Светој Гори постаје јасно колико је била основана брига руске државе за будућност монашких установа настањених руским монасима.

Већ је поменуто да су у другој половини 19. века формирана три центра руског монаштва на Светој Гори. Ради се о манастиру Светог Пантелејмона и скитовима Светог Андреје и Пророка Илије. У тим установама они су имали апсолутну већину. Санстефанским мировним уговором штите се права три руска конвента (на француском *couvents*) на полуострву Атон. Да се ради о монашким установама на било којем другом месту у свету термин конвент било би најпогодније превести као манастир. Међутим, термин манастир на Светој Гори има специфично

⁴⁸⁴ Оригинал текста на француском G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. 3, Paris 1902, 519. Превод на грчки језик Σ. Παπαδάτος (1965), 36 фн. 2. Енглески превод доступан је у Т. Holland, *The European concert in the Eastern question, A collection of treaties and other public acts*, Oxford 1885, 346. Превод на српски језик: И. Јанковић, „Међународноправни положај Свете Горе Атонске”, *Четврта казивања о Светој Гори*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2005, 227; Д. Ђукић (2015с), 257-260.

значење. Манастири су једини носиоци права својине, имају конститутивну улогу у формирању органа самоуправе и поседују јавноправна овлашћења на територији која се налази у њиховој својини. Све остале монашке установе налазе у се у зависном положају у односу на неки од манастира. Дакле, манастири представљају вишу категорију монашких установа на Светој Гори, док њихове подручне установе (скитови и келије) спадају у нижу категорију. Намера аутора Санстефанског мировног уговора била је да се изједначе по правима три руске установе на Светој Гори са свим осталим установама истог ранга у којима су настањени монаси других националности. Почетком 20. века ова иницијатива прерасла је у борбу за изједначење правног статуса манастира и њихових подручних установа, што је подстакло појаву озбиљних несугласица међу светогорским монасима. Тако је тзв. „келијско питање“ од чисто унутрашњег светогорског питања постепено постало питање од међународног значаја.

Пошто одредбама Санстефанског мировног уговора нису биле задовољне велике силе, на Берлинском конгресу извршена је његова ревизија. У члану 62 мировног уговора садржане су обавезе Високе порте у вези са заштитом слободе вероисповести. Предвиђено је, између осталог, следеће: „Монаси Свете Горе Атонске, без обзира на порекло, задржаће пређашње поседе и привилегије и уживаће, без икаквог изузетка, потпуну једнакост права и повластица”.⁴⁸⁵ Међународноправна заштита права и привилегија проширена је на све светогорске монахе без изузетка. Поред тога, искључена је могућност измене светогорског поретка. На тај начин одложено је решавање келијског питања, пошто је предвиђено да свака установа задржи постојећа права и повластице. Иако нису уживали посебну заштиту и повластице на Светој Гори, број руских монаха наставио је да расте у периоду након Берлинског конгреса. Почетком 20. века, према различитим проценама, на Светој Гори се налазило готово 5000 руских монаха.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Оригинал текста на француском G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. 4, Paris 1903, 191. Превод на грчки језик Σ. Παλαδάτος (1965), 37 фн. 3. Енглески превод доступан је у T. Holland, 308. Превод на српски језик: И. Јанковић, 227.

⁴⁸⁶ Д. Ђукић (2015с), 259-260. Према турском попису спроведеном 1910. године на Светој Гори је било 4800 монаха руског порекла, 3900 монаха грчког порекла, 503 монаха бугарског порекла, 401 монах румунског (молдавског) порекла, 150 монаха српског порекла и 50 монаха из Грузије. Ν. Παλαιώτης, *Το Άγιον Όρος και οι Σλάβοι*, Βέρνη 1963, 8; превод на руски: Н. Панаиоти, *Святая гора Афон и славяне*, Берн 1963, 7. Детаљне статистичке податке о броју руских монаха на Атону са упоредним приказом података руског Министарства спољних послова и грчких извора (новине Скип) објавила је О. Е.

6.3. Братство руских обитељи (келија) на Светој Гори

У времену када се руски монаси досељавају на Атон, организација монашке заједнице није била регулисана ниједним општим правним актом.⁴⁸⁷ И поред тога, принципи на којима се заснивало њено функционисање познати су из више извора. Они се у основи нису мењали неколико векова уназад. Светом Гором управљала је Свештена општина сачињена од представника двадесет манастира и Свештена епистасија, сачињена од представника пет манастира који су се наизменично смењивали по устаљеном редоследу. Према томе, једине монашке установе које су учествовале у раду централних органа управе били су светогорски манастири. Пошто су монаси руског порекла били настањени углавном у манастирским подручним установама,⁴⁸⁸ они нису имали своје представнике у централним органима власти на Светој Гори. Такође, они нису учествовали ни у управи манастира, пошто су живели изван њих. Како је број монаха руског порекла растао, тако је јачао утицај манастирских подручних установа. Временом се јављају прве идеје о реформи светогорског система управе. Како би се координисао рад малих монашких установа (келија) настањених монасима руског порекла, формирано је Братство руских обитељи (келија) на Светој Гори Атонској.⁴⁸⁹

Братство руских обитељи основали су настојатељи 14 светогорских келија које су биле настањене монаштвом руског порекла. У каталогу са њиховим именима, који је објављен на руском језику 1913. године, означено је којој обитељи припада сваки од оснивача. Занимљиво је да се у том каталогу поједине келије називају манастирима.⁴⁹⁰ Да ли је Русима светогорска терминологија била тешко разумљива или су имали намеру да поједине келије уздигну у ранг манастира тешко је

Петрунина: О. Е. Петрунина, „Афон в годы Балканских войн: проблема суверенитета”, *Государственное управление*, Електронный вестник, 44/2014, 193.

⁴⁸⁷ О Братству руских келија вид. Д. Ђукић (2016).

⁴⁸⁸ Σ. Κουτρούμπας, *Το Άγιον Όρος υπό εθνικήν έποψιν*, Αθήνα 1900, 17 и надаље; М. Шкаровский, *Русские обители Афона и Элладская Церковь в XX веке*, Серия «Русский Афон», 15.

⁴⁸⁹ Л. А. Герд, *Русский Афон 1878–1914 гг. Очерки церковнополитической истории*, Индрик, 2010, 31; П. Троицкий, *Андреевский скит и русские кельи на Афоне*, Москва 2002, 24–25. А. Павловский, *Спутник русского паломника по св. горе Афону*, Москва 1905, 160–161; L. Gerd, *Russian Policy in the Orthodox East, The Patriarchate of Constantinople (1878-1914)*, De Gruyter Open, 2014, 91.

⁴⁹⁰ Γ. Γκαβαρδίνας, *Η αδελφότητα των Ρωσικών σκηνομάτων (κελλίων) του Αγίου Όρους Αθω και τα τοπικά διοικήσεως της των ετών 1896 και 1907*, Κατερίνη 1999, 22–23.

докучити.⁴⁹¹ За председника Братства изабран је јеромонах Кирило, старац хиландарске келије Светог Јована Златоустог.⁴⁹² Он је, заправо, личност која је највише допринела формирању Братства. Број чланова Братства временом се увећавао, да би 1912. године имало 47 чланова – настојатеља светогорских келија настањених руским монасима.⁴⁹³

Организација Братства била је регулисана Уставом. Првобитни устав израђен је 1896. године и садржао је 23 члана.⁴⁹⁴ Он је 1907. године допуњен са 11 нових чланова, којима су додатно прецизиране одредбе које се тичу управљања финансијама и унутрашње организације.⁴⁹⁵ У складу са Уставом органе Братства чине Генерална скупштина и Савет (Комитет). Генералној скупштини присуствују сви чланови Братства са правом гласа, док се Савет састоји од шест чланова које бира Генерална скупштина. На редовним седницама Генералне скупштине бира се председник Савета, одобрава се годишњи буџет као и сва друга питања од значаја за Братство. Одлуке се доносе већином гласова. Генерална скупштина заседа редовно два пута годишње (у мају и новембру), док се Савет састаје два пута месечно, као и увек након испловљавања брода који повезује Русију и Свету Гору. Савет, као извршни орган Генералне скупштине, обавља све текуће послове и извршава одлуке донете на седницама Скупштине. Организација Братства донекле подсећа на организацију Свете Горе као целине. Братством су управљали колективни органи, од којих је један имао представнички карактер, а други обављао извршну функцију. Може се, дакле, направити паралела између Генералне скупштине и Свештене општине, као и између Савета и Епистасије.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ На Светој Гори се усталило правило да манастири имају игумане, док келијама управљају старци (*υέρωντες*). Дакле, исправно је било рећи да су горепоменута лица старци келија којима припадају, а не настојатељи манастира.

⁴⁹² А.Н. Тахиаос, *Присутствие русских монахов на Афоне XI – XX вв.*, Фессалоники 2005. Јеромонах Кирило, познат је код нас као игуман манастира Дечани, током боравка руских монаха у том манастиру почетком 20. века, *Москва–Србија, Београд–Русија, документа и материјали*, Том 3, Главное архивное управление города Москвы, Архив Србије, Москва–Београд 2012, 616–627.

⁴⁹³ Г. Γκαβαρδίνας, 30–35.

⁴⁹⁴ Устав је објављен у оригиналу на руском језику 1896. године у Санкт Петербургу. *Устав Братства руских обителей (келлий) на Афоне*, С. Петербург 1896 (аутор непознат). Превод на грчки језик: Г. Γκαβαρδίνας, 40–44.

⁴⁹⁵ Устав је објављен на руском језику 1907. године у Нижњем Новгороду. *Устав Братства руских обителей (келлий) на Афоне*, Н. Новгород 1907 (аутор непознат). Превод на грчки језик: Г. Γκαβαρδίνας, 45–53.

⁴⁹⁶ Постоји и мишљење да је као основа за израду устава Братства коришћен Устав Царског православног палестинског друштва, основаног 1882. године.

Оснивање Братства руских обитељи на Атону представља почетак нове фазе вишевековног светогорског спора који је познат под називом „келијско питање“. Први пут се монаси настањени у келијама организују независно од манастира којима њихови објекти припадају. Иако су монаси грчког порекла настањени у келијама имали доста разлога за незадовољство,⁴⁹⁷ нетрпељивости засноване на националној основи нису допустиле да се они придруже поменутом Братству. Нажалост, национална припадност је била у првом плану, а не борба за побољшање правног и економског положаја зависних манастирских установа. То се, између осталог, види из пуног назива Братства у којем се налази придев „руски“. Тако су поделе између монаха руског и грчког порекла само продубљене, док је питање унапређења положаја монаха настањених у подручним установама остављено по страни. У овом периоду формирано је и Братство (грчких) келија на Светој Гори, чија делатност је била изражена током израде Конститутивне повеље из 1926. године.

⁴⁹⁷ *Εκθεσις της τριμελούς επιτροπής επί του κελιωτικού ζητήματος*, Λειψία 1906, 3–7.

7. ОПШТИ ПРАВИЛНИЦИ (*ΓΕΝΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ*) ИЗ 1912. ГОДИНЕ

7.1. Околности које су претходиле доношењу Правилника

Као што је већ поменуто, *Правилник манастира на Светој Гори који се налазе под духовном управом Ромејске патријаршије у Цариграду* из 1877. године наишао је на чврст отпор светогорских монаха. Они су своје неслагање са одредбама поменутог акта изражавали најпре потпуним игнорисањем његових одредаба, да би касније приступили изради сопственог правилника без учешћа Цариградске патријаршије. Наиме, двојица светогорских монаха Александар (Лавриот) и Мелхиседек (Ватопедски) започели су 1877. године са изградом новог светогорског правилника.⁴⁹⁸ Правилник је 1880. године ревидиран, међутим, никада није званично ступио на снагу. Главни разлог је смрт патријарха Јоакима II 1878. године, након чега нестаје опасност од ограничавања аутономије монашке заједнице.

Исте године на цариградски трон је дошао Јоаким III, чија се политика према Светој Гори разликовала у односу на његовог претходника.⁴⁹⁹ Он се више бавио моралним и духовним питањима, избегавајући да интервенише у стварима које се тичу организације монашке заједнице.⁵⁰⁰ Пошто је Цариградска патријаршија представљала највишу судску власт на Светој Гори, патријарх је у више наврата стао у заштиту аутономије светогорског судства. Како се види из посланице патријарха Јоакима упућене епископима и антипросопима светогорских манастира 19. јануара 1889. године, тада се усталила пракса да светогорски монаси долазе директно у Цариград и износе пред Синод Цариградске патријаршије како спорове између монашких установа, тако и спорове настале између самих монаха.⁵⁰¹ У вези са тим, патријарх обавештава Епископију и Свештену општину да неће пресуђивати светогорске спорове уколико претходно није донета првостепена пресуда од стране светогорских органа. Два су разлога за доношење такве одлуке. Најпре, Патријаршија

⁴⁹⁸ Ту информацију даје К. Влахос, К. Βλάχος, 126, а прихватају је и савремени аутори: Δ. Παπαχρυσάνθου, 42.

⁴⁹⁹ О патријарху Јоакиму III вид. Χ. Καρδάρης, *Η πολιτική δράση του πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (Πρώτη Πατριαρχία 1878–1884)*, διδακτορική διατριβή (докторска теза) Ιωάννινα 1993.

⁵⁰⁰ Акте патријарха Јоакима објавио је Деликанис. К. Δελικάνης, 291–294 и 320–321; Видети и Δ. Παπαχρυσάνθου, 43 фн. 124.

⁵⁰¹ Акт је објавио Деликанис. К. Δελικάνης, 277–278.

није у могућности да прибави све релевантне информације о дешавањима на Светој Гори. Међутим, и у случају доношења пресуде, Патријаршија није у могућности да обезбеди њено извршење. На крају се од светогорских органа тражи да поштују процедуре и правила по којима се спроводи првостепени судски поступак, са посебним акцентом на вођење записника и бележење донетих одлука. У другом акту истог патријарха из 1882. године,⁵⁰² Свештена општина је обавештена да Синод неће пресуђивати у жалбеним поступцима који се тичу безначајних спорова о којима Патријаршија нема довољно релевантних података. Тиме су заправо ситни монашки спорови прешли у искључиву надлежност светогорских органа власти. Поред тога, патријарх позива да се изради нови правилник којим би на свеобухватан начин била регулисана организација монаштва на Светој Гори. Из овог акта се види да је патријарх у више наврата позивао Свештену општину да пошаље представнике у Цариград ради израде новог правилника, али да је, поучена лошим искуствима из прошлости, она одбијала да то учини. Када се узму у обзир поменути акти патријарха Јоакима III, види се да он није желео да самовољно регулише унутрашњу организацију Свете Горе. Његове интервенције биле су ретке, уз максимално поштовање светогорске самоуправе. То је представљало велико промену у односу на његовог претходника. Управо долазак Јоакима III на цариградски трон означава почетак нове фазе у односима Свете Горе и Васељенске патријаршије. То је период присних односа и сарадње засноване на принципу међусобног уважавања и поштовања.

И поред добрих односа Цариградске патријаршије и светогорских органа власти, организација монаштва на Светој Гори у овом периоду није била регулисана ниједним општим правним актом.⁵⁰³ Недостатак типика или правилника не значи да је рад монашких установа био паралисан. Захваљујући делима двојице светогорских монаха, сачуване су информације о организацији и надлежностима светогорских органа власти почетком 20. века. Ти подаци се могу сматрати доста поузданим, јер се ради о белешкама очевидаца које се међусобно у потпуности поклапају.⁵⁰⁴ На основу тих информација види се да су Светом Гором управљала два органа – Свештена

⁵⁰² Δ. Πετρακάκος (1915), 112–113.

⁵⁰³ Као што је поменуто, Правилник из 1877. године, иако је *de jure* био на снази, никада није примењиван на Светој гори.

⁵⁰⁴ Κ. Βλάχος, 142–148 и Γ. Σμυρνάκης, 326–339. Кратак резиме: Δ. Παλαχρυσάνθου, 44–45.

општина и Епистасија. Представник државе и управник цивилних власти на полуострву био је кајмакам. У суштини, организација власти на Светој Гори није се мењала током 19. века и поред ратних операција и повремених напетости у односима монашке заједнице са државом и Цариградском патријаршијом.

Свештену општину (или Сабор) чине представници (антипросопи) двадесет светогорских манастира. Седнице се одржавају три пута недељно (понедељком, средом и петком), под условом да је присутно $2/3$ манастирских представника. Њихов мандат је једногодишњи са могућношћу неограниченог броја реизбора. Седницама председава антипросоп Велике Лавре, који је ипак само *primus inter pares*. Сви антипросопи су међусобно једнаки и поседују један глас приликом гласања.⁵⁰⁵ Одлуке законодавне и управне природе доносе се апсолутном већином у случају када није могуће постићи консензус.⁵⁰⁶ Записнике са седница потписују сви антипросопи, уз могућност да издвојено мишљење унесу у записник својеручно и да се поред њега потпишу. Седницама могу присуствовати само антипросопи, осим у случају да постоји озбиљна потреба да се позове неко лице са стране. У случају веома битних питања за монашку заједницу, око којих није могуће постићи консензус, сазива се *Ванредни сабор*, који чине посебни представници манастира. Ванредни сабор заседа у школи (Атонијади) три пута недељно.⁵⁰⁷ Свештена општина је истовремено законодавни, управни и судски орган у оквиру своје надлежности. Извршни и помоћни орган Свештене општине назива се Епистасија.

Као што је Правилником из 1877. године било предвиђено, Епистасију чине четири члана (епистата) које постављају светогорски манастири наизменично по унапред устаљеном реду. Оба аутора наводе да се председавајући овог органа назива протепистат (први епистат), у знак сећања на некадашње достојанство прота. Манастири су подељени у пет тетрада (групе од по четири манастира) које предводе првих пет манастира у већ устаљеној хијерархији. Распоред манастира по тетрадама идентичан је савременом распореду о којем ће бити речи касније. Мандат Епистасије траје годину дана. Протепистата поставља манастир који предводи тетраду, док остали манастири из те тетраде постављају епистате. Без обзира на разлике у називу

⁵⁰⁵ Смирнакис истиче да у случају једнаке поделе гласова неће превладати глас антипросопа Велике Лавре, што је у супротности са чл. 103 Правилника из 1877. године.

⁵⁰⁶ К. Βλάχος, 144.

⁵⁰⁷ Ванредни сабор заседа уторком, четвртком и суботом како се његове седнице не би поклопиле са заседањима Свештене општине.

њихове функције, сви чланови Епистасије су једнаки и располажу једним гласом приликом доношења одлука.⁵⁰⁸ Епистасија заседа свакодневно и стара се о извршавању одлука Свештене општине, одржава библиотеку, зграде и архиву Свештене општине, врши исплате из заједничке касе, обавља све послове везане за светогорске финансије, прикупља порезе, чува пасоше монаха и сл. У њеној надлежности се налази брига о јавном реду и безбедности, као и одржавање комуналног реда у Кареји. Зато се под њеном управом налазе сердари и сејмени. Највећи део сердара био је задужен да брине о безбедности манастира, келија, скитова, путева, мостова, пролаза, манастирских шума итд. Они су представљали мобилне оружане јединице које су биле у сталном покрету.⁵⁰⁹ Уколико би у току патролирања открили да је почињено неко кривично дело или прекршај, имали су обавезу да о томе обавесте Епистасију. Затим би се приступило формирању истражне комисије сачињене од једног епистата, кајмакама и, ако је то неопходно због природе кривичног дела, једног лекара. Комисија затим саставља извештај који се шаље цивилним судовима у Солуну.⁵¹⁰

Организација судске власти крајем 19. и почетком 20. века није се значајније променила. Спорове мањег значаја међу монасима и лаицима решава Епистасија.⁵¹¹ Она, такође, прима представке и тужбе које затим прослеђује Свештеној општини. Свештена општина у првом степену суди све спорове између манастира, као и између скитова и манастира. Апелација против њених одлука дозвољена је Цариградској патријаршији, тј. Синоду цариградске цркве. Спорове између келија суде манастири којима оне припадају, док се спорови између келиота и надлежног манастира износе пред Свештену општину, која доноси првостепену и кончану пресуду. У таквим споровима није дозвољена апелација Цариградској патријаршији. Свештена општина доноси пресуду гласањем, при чему је за усвајање одлуке неопходна проста већина гласова.⁵¹²

На основу горе изнетог описа види се да је крајем 19. и почетком 20. века на Светој Гори у потпуности формирана организација власти каква траје све до данас. Такође, приметно је да одредбе Правилника из 1877. године нису у потпуности

⁵⁰⁸ Г. Σμυρνάκης, 329.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, str. 148.

⁵¹⁰ Π. Καρολίδου, 44.

⁵¹¹ Κ. Βλάχος, 147.

⁵¹² *Ibid.*, 143–144.

примењене. Организација монаштва није се заснивала на одређеном правном акту (типику, статуту или сл.), већ на правилима обичајног права. Међутим, такво стање на дужи рок је било неодрживо. Увиђајући то, патријарх Јоаким III упутио је на Свету Гору 1910. године свог егзарха, који је заједно са Свештеном општином израдио нови правилник.⁵¹³ Као основа узет је правилник који су израдили светогорски монаси Александар и Мелхиседек 1880. године. Овим правилником кодификована су правила настала током ранијих векова, а која су на Светој Гори већ примењивана.⁵¹⁴ Епистасија је оверила текст правилника 1911. године, док га је Свети синод Цариградске патријаршије потврдио јануара 1912. године под називом *Οπшти правилници Свете Горе Ατον*. Међутим, турска држава никада није потврдила овај акт због избијања Првог балканског рата и окупације Свете Горе од стране грчке војске октобра исте године.

7.2. Садржај Општих правилника

Опште правилнике израдили су Свештена општина и егзарх цариградског патријарха митрополит Касандре Иринеј (чл. 246 Општих правилника). Они представљају обимну и најозбиљнију кодификацију светогорских правних правила. Објављени су убрзо након што их је Цариградска патријаршија усвојила.⁵¹⁵ Њихов комплетан текст је сачуван, док типик светогорских монаха Александра и Мелхиседека, на основу којег су израђени, није никада објављен.

На самом почетку издања Општих правилника из 1912. године налази се краћи историјски увод. Увод није нормативни део акта, већ представља додатак издавача (Цариградске патријаршије). У њему се налази сумаран историјски приказ настанка и еволуције права и привилегија светогорских манастира. Посебно се истиче да су та права установили њихови ктитори – ромејски цареви, поштовали су их султани и турска влада, а признају их и велике силе, које су то потврдиле на Берлинској конференцији (чл. 62 Берлинског мировног уговора).⁵¹⁶ Овим уводом формални доносилац акта жели да истакне како се Општим правилницима не конституишу нова

⁵¹³ Ν. Αντωνόπουλος, 50.

⁵¹⁴ Δ. Πετρακάκος (1925), 18.

⁵¹⁵ Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, *Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912. Новије издање: Δ. Παπαχρυσάνθου, 83–125; Ε. Δωρής (2004), 383 и даље.

⁵¹⁶ Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, *Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 3–4.

права и привилегије светогорске монашке заједнице, већ се само кодификују постојећи. Помињање широког круга субјеката који признају та права, од турске владе до великих сила, треба да покаже њихов значај, али и неопходност да их Цариградска патријаршија прецизно дефинише. У сваком случају, жели се створити привид да доношење Општих правилника има декларативни, а не конститутивни карактер, па се самим тим избегава могућност да неки други монашки или црквени центри затраже признање сличног црквеноправног положаја.

Општи правилници садрже 246 чланова који су груписани у две велике целине – општи део и посебни део. У општем делу налазе се правила која се тичу састава и надлежности централних органа управе. Општи део је подељен на две главе. У првој глави говори се о статусу и саставу Свете Горе уопштено, док су у другом делу регулисане надлежности и функције Свештене општине и Епистасије. У посебном делу налазе се правила која се тичу организације манастира и њихових подручних установа. Посебни део је подељен у три главе. У првој глави регулисани су положај и организација манастира, у другој скитова, а у трећој келија. На крају се налазе опште одредбе којима су регулисана најразличитија питања, попут права и обавеза монаха, манастира, манастирских подручних установа, лаика настањених на Светој Гори и др.

Као што је то на први поглед уочљиво, Општи правилници су доста обимнији од претходних кодификација.⁵¹⁷ Када се ради о систематици и номотехници, узор приликом њихове израде био је Правилник из 1877. године. И поред бројних сличности са претходним правилником, творац Општих правилника је увео одређене иновације. Примењена систематика је логичнија и прецизнија. Као позитиван пример може се навести подела Правилника на општи и посебан део, као и концентрисање правила којима је регулисана организација и положај различитих монашких установа у оквиру глава посвећених искључиво њима. Слична систематика примењена је и приликом израде Конститутивне повеље из 1926. године.

И поред иновација, један број аутора критиковао је садржај и систематику Општих правилника. Њихове замерке односе се на материју коју регулише поменута кодификација, а која по њиховом мишљењу нема суштински значај, док су нека друга, по њима много значајнија питања, остала нерегулисана. Поред тога, мета

⁵¹⁷ Правилник из 1877. године садржао је 153 члана.

критике је и распоред материје у тексту Правилника, који је по мишљењу истих аутора погрешан и неадекватан.⁵¹⁸ Новији аутори, са друге стране, узимају у обзир изворе из којих су правила преузета и околности у којима су настала, па стога показују разумевање за све недостатке Општих правилника.⁵¹⁹ У сваком случају, треба истаћи да је распоред материје заиста могао бити бољи, посебно у делу са општим одредбама, који садржи правила која уређују најразличитија питања међусобно потпуно неповезана. Поред тога, текст Правилника обилује терминолошким, правописним и граматичким грешкама. Без обзира на све недостатке, Општи правилници представљају прву озбиљну кодификацију правила на којима је почивала организација власти на Светој Гори, а коју су израдили сами светогорски монаси.⁵²⁰ Тако је вишевековни процес формирања светогорских органа власти заокружен у једном општем правном акту.

7.3. Централни органи власти

Општим правилницима прописано је да управу над Светом Гором врше Свештена општина и Свештена епистасија. За разлику од ранијих типика, Општи правилници садрже детаљна правила о саставу, надлежностима и раду поменутих органа. Ради се о кодификацији правила која су већ примењивана, што се може лако утврдити поређењем са изворима у којима је описан рад централних органа управе Свете Горе почетком 20. века.⁵²¹ У односу на раније типике постоје значајне разлике које су последица чињенице да су ти акти настали под утицајем државе или Цариградске патријаршије. Општи правилници, иако су потврђени од стране Патријаршије, углавном представљају зборник светогорског обичајног права настао заслугом светогорских монаха, без утицаја спољашњих фактора. Управо стога постоје разлике у правилима која уређују надлежности и састав централних органа управе, пошто је циљ творца овог акта да сачувају и утврде самосталност тих органа у односу на надлежне државне и црквене власти.

⁵¹⁸ Δ. Πετρακάκος (1925), 18–19; Χ. Κτενάς (1935), 368.

⁵¹⁹ Δ. Παλαχρυσάνθου, 46; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 383 φн. 57.

⁵²⁰ *Ibid.*, 46.

⁵²¹ Κ. Βλάχος, 142-148 и Γ. Σμυρνάκης, 326–339.

Поред монашких органа власти, у Општим правилницима се помињу и представници световних власти које поставља турска влада.

7.3.1. Свештена општина

У оквиру друге главе Општих правилника налази се поглавље под насловом Свештена општина – њена права и обавезе.⁵²² У оквиру тог поглавља, које садржи 32 члана, детаљно су прописани састав и организација Свештене општине, права и обавезе њених чланова и њена судска надлежност. У складу са Општим правилницима, Светом Гором управља двадесеточлано представничко тело састављено од представника (антипросопа) двадесет манастира. Из његове надлежности изузета су једино „чисто кривична питања”.

Сваки манастир има право да пошаље само једног представника у поменуто тело, овлашћеног да гласа у његово име. Манастир не може доводити у питање или оспоравати глас свог представника. Приликом одлучивања о управним стварима, представници су дужни да се пре њиховог потписивања консултују са манастиром који представљају, док код доношења судских пресуда одлучују по савести. Представници које манастири упућују у Свештену општину морају бити старији од 35 година, поседовати одређено образовање и водити примеран морални и врлински живот (чл. 20–22).

Општи правилници садрже групу прописа о организацији и раду Свештене општине, као и права и обавезе манастирских представника (чл. 23–41). Може се рећи да се ради о својеврсном Пословнику о раду Свештене општине који је интегрисан у текст Општих правилника. Предвиђено је да она редовно заседа три пута недељно (понедељком, средом и петком, осим током Великог поста, када се дани заседања мењају због великопосних богослужења), а ванредно по потреби. Позив на седницу упућује Епистасија сваком манастирском представнику посебно. Седнице се одржавају у јутарњим часовима, трају највише четири сата, уз паузу од 15 минута након прва два сата заседања. Како би се спречиле опструкције рада Свештене општине уведено је правило да манастирски представници који се налазе у

⁵²² Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, *Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 7–11; Δ. Παλαχρυσάνθου, 85–90.

Кареји не смеју одсуствовати са седница Свештене општине, осим у случају болести и постојања оправданих разлога. Уколико један од манастирских представника два пута узастопно неоправдано одсуствује са седница, предвиђено је да му Епистасија уручи писани позив. Ако се не усагласи са захтевом Епистасије, биће обавештен манастир чије интересе он заступа у Свештеној општини, како би манастир предузео неопходне мере против њега. Међутим, уколико манастир то не учини, већ подржи опструкцију рада Свештене општине, његов представник се привремено разрешава функције, а манастир губи право да упути новог представника у периоду од три до шест месеци. Приликом доношења одлука, глас манастира који је лишен представника додаје се већини. Општим правилницима уведена је и евиденција присуства, у коју се уписују сви присутни манастирски представници. Све ове мере треба да спрече евентуалну опструкцију рада Свештене општине, како од стране манастирских представника, тако и од стране самих манастира.

Општим правилницима је предвиђено да кворум за рад Свештене општине постоји уколико је присутно 2/3 манастирских представника (14 антипросопа). Постојање кворума се утврђује увидом у евиденцију присутних (чл. 27). Одлуке се доносе већином гласова, уз право да се издвојена мишљења мањине унесу у записник (чл. 28). Уколико током седнице највише четири манастирска представника привремено из оправданих разлога напусте салу у којој се седница одржава, Свештена општина може доносити судске и управне одлуке. Међутим, правилницима је предвиђено да уколико један број манастирских представника демонстративно напусти салу због разлике у ставовима, при чему у њој остане мање од 11 чланова Свештене општине, седница се прекида, а они који су довели до тога оптужују се дотичном манастиру (чл. 32).

Чланом 33 предвиђено је да сваки манастирски представник може заступати само један манастир и, самим тим, располагати само једним гласом. Изузетно, један представник може поред свог манастира представљати још један други манастир на период не дужи од месец дана. Дакле, исто лице не може представљати свој и још два друга манастира. Сви антипросоци су међусобно једнаки и разликују се само по хијерархијском положају манастира којем припадају. Редослед обраћања антипросопа формира се, такође, на основу хијерархијског положаја манастира. Општим правилницима је предвиђено да протепистат руководи седницом Свештене

општине и да се стара о поштовању реда (чл. 34 и 35). Он има право да удаљи са седнице свако лице које крши поменута правила, док се одговорно лице оптужује дотичном манастиру и тражи његова замена (чл. 37) уколико се такво понашање понови више од два пута. Разрешен може бити и манастирски представник који је правноснажно осуђен. Он заувек губи право да присуствује седницама Свештене општине (чл. 38). Из ових одредаба види се намера аутора Правилника да спрече непримерено понашање манастирских представника и да обезбеде несметано функционисање и рад Свештене општине.

Општим правилницима је предвиђено да се питања о којима се расправља на седници Свештене општине истичу на посебној табли и то према временском редоследу достављања одговарајуће документације канцеларији Свештене општине. Изузетак је предвиђен једино у случају хитних питања, када би одлагање њиховог решавања могло да угрози интересе манастира или Свете Горе као целине (чл. 40). Сви акти који се подносе канцеларији Свештене општине ради стављања на дневни ред морају бити написани на грчком језику (чл. 41). Такође, сваки акт упућен Васељенској патријаршији мора бити исписан на грчком језику (чл. 50). Ове одредбе последица су нетрпељивости између руских и грчких монаха, која је достигла свој врхунац непосредно након доношења Општих правилника и грчке окупације Свете Горе. У сваком случају, порекло ових одредаба се налази у чл. 109 Правилника из 1877. године.⁵²³

У Општим правилницима мало је простора посвећено надлежностима Свештене општине. Једна од новина која се уводи јесте њено право да, уколико добије информацију да је економско стање неког од манастира толико тешко да угрожава његову егзистенцију, може позвати манастирску управу и затражити увид у манастирске књиге прихода и расхода. Уколико се утврди да је опстанак манастира заиста угрожен, Свештена општина може предузети мере ради његове финансијске консолидације (чл. 47).⁵²⁴ Овом одредбом жели се избећи могућност нестанка и гашења једног од двадесет светогорских манастира, што би осим негативних

⁵²³ Вид. чл. 109 и чл. 112 и 113 Правилника из 1877. године. Δ. Νικολαΐδου, 2830.

⁵²⁴ Занимљиво је да у чл. 47 стоји да Свештена општина предузима мере у складу са чл. 73 Општих правилника. Међутим, садржај чл. 73 Општих правилника се не може довести у везу са мерама које предузима Свештена општина ради финансијске консолидације манастира. Ради се о још једном превиду аутора, који постоји у званичном тексту Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Κερβαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 10 и 14.*

економских ефеката могло да доведе до измене прописа којима су уређени састав и надлежности централних органа власти.

Имајући у виду да су Опште правилнике израдили светогорски монаси, могло се очекивати да се њиховим одредбама ограничава могућност мешања цариградског патријарха у унутрашња светогорска питања. Правилницима је предвиђено да Цариградска патријаршија може слати егзархе на Свету Гору само на позив већине чланова Свештене општине или на позив једног или више заинтересованих манастира. Трошкови боравка егзарха падају на оне манастире који су их позвали. Егзарси имају обавезу да Свештеној општини поднесу смернице надлежне црквене власти из којих се види сврха њиховог доласка и у складу са којима су дужни да поступају (чл. 49). Занимљиво је да ове одредбе иду у корист Цариградске патријаршије, више него одредбе Правилника из 1877. године који је израдила сама Патријаршија. Наиме, тим Правилником је било предвиђено да долазак егзарха мора затражити или Свештена општина или 1/3 њених чланова.⁵²⁵ Дакле, уставом који су израдили сами Светогорци отворена је могућност да сваки манастир позове Патријаршију да пошаље егзархе ради решавања унутрашњих светогорских питања. Наравно, ова могућност остаје само хипотетичка, пошто су манастири одувек избегавали да пружају Патријаршији прилику да се меша у њихове унутрашње ствари. Поред тога, уведено је битно ограничење да се егзарсима даје право да поступају једино у складу са препорукама које даје Патријаршија, а у које има увид најпре Свештена општина.

7.3.2. *Свештена епископија*

Ради формирања Свештене епископије двадесет светогорских манастира је подељено у пет тетрада (четворница, пет група од по четири манастира). Први пут у светогорском уставу прецизно је наведено који манастири сачињавају сваку тетраду, за разлику од ранијих типика који се позивају на древне обичаје и устаљену манастирску хијерархију.⁵²⁶ Те групе манастира наизменично образују Епископију тако што манастири који се налазе у истој тетради постављају по једног епископа,

⁵²⁵ Δ. Νικόλαϊδου, 2833.

⁵²⁶ У типичу из 1877. године наведена су имена само првих пет манастира који постављају председника Епископије. *Ibid.*, 2825.

чији мандат траје годину дана (од 1.6 до 31.5 следеће године).⁵²⁷ На челу сваке тетраде налази се један од пет манастира који су први у светогорској хијерархији манастира. Епистат којег поставља тај манастир носи титулу протепистата (чл. 53).⁵²⁸ Он је први међу једнакима, јер су сви чланови Епистасије једнаки приликом гласања (чл. 56). Дакле, Свештену епистасију у складу са Општим правилницима чине три епистата и протепистат као председник тог органа.

Услови које треба да испуњава одређено лице како би могло да обавља функцију епистата детаљно су прописани чл. 55 Опшних правилника. Најпре је установљена старосна граница. Епистати могу бити искључиво монаси старији од 35 година, образовани, познаваоци грчког језика, црквеног права и светогорских обичаја и да имају искуства у „светогорским стварима”, које би било пожељно да су стекли током вршења службе манастирског представника у Свештеној општини. Манастир може поверити истом лицу да обавља функцију епистата и представника у Свештеној општини. Изузетак су манастири који постављају протепистата, који председава седницама Свештене општине, па управо из тог разлога не може истовремено обављати и функцију манастирског представника (чл. 66). Из наведеног се види да су услови за обављање функције епистата за нијансу строжи од услова предвиђених за ступање у дужност антипросопа.

Општим правилницима прописани су организација и начин рада Свештене епистасије. Епистасија доноси одлуке већином гласова искључиво у присуству свих њених чланова. У случају да приликом гласања дође до једнаке поделе гласова, предмет се предаје на разматрање Свештеној општини (чл. 57). У случају спречености или болести једног од епистата, његов глас не може преузети други епистат, већ манастирски представник у којег он има поверења или главни секретар Епистасије. Општим правилницима строго је забрањено самовољно и једнострано деловање епистата (чл. 59–61). У таквим случајевима Свештена општина може укорити, казнити и затражити од манастира удаљење епистата са његовог положаја. Није дозвољено да сами епистати одлучују о разрешењу једног од чланова Епистасије. Очигледна је намера аутора овог типика да се обезбеди контрола

⁵²⁷ Распоред манастира по тетрадама је исти као и у Конститутивној повељи која је данас на снази.

⁵²⁸ Термин *протепистат* означава првог епистата, али се он често назива протом. Не треба ту функцију доводити у везу и са институцијом прота, пошто су надлежности и овлашћења протепистата потпуно другачији у односу на прота.

манастира над радом Епистасије, али и да се спречи самовољно деловање епистата и доношење важних одлука у њиховом одсуству, што би само по себи значило и без знања манастира који их постављају.

Свештена епистасија је одувек представља стални орган власти. То је било веома битно у претходним вековима, пошто је Свештена општина сазивана свега неколико пута годишње. Општим правилницима је прописано да Свештена општина заседа три пута недељно, а Епистасија свакога дана (четири сата пре подне и три сата после подне). Из тог разлога прописано је и да епистати могу наизменично одлазити и обављати манастирске послове, док је протепистат, који представља древну установу прота, у обавези да стално борави у Кареји (чл. 64). На тај начин обезбеђена је стална присутност епистата у Кареји и могућност да у случају неког хитног догађаја Епистасија може реаговати у оквиру својих овлашћења или сазвати седницу Свештене општине, ако је то неопходно.

У складу са Општим правилницима Свештена епистасија има три врсте надлежности: она представља извршну власт Свештене општине, обавља послове локалне самоуправе и врши судску власт као примирителни суд (*εἰρηνοδίκητο*).⁵²⁹ Као извршна власт Свештене општине, Епистасија управља заједничком касом (чл. 69), извршава буџет који јој одобрава Свештена општина,⁵³⁰ стара се о дуговањима која манастири имају према заједничкој каси, издаје уверења и врши овере свих врста исправа.⁵³¹ Поред тога, у складу са већ устаљеном праксом, епистати чувају печат Општине који је дељив на четири дела, при чему сваки од епистата чува по једну четвртину (чл. 52). Надлежности Свештене епистасије као извршне власти нису проширене, већ се ради о пословима који су се налазили у њеном делокругу доста пре доношења Општих правилника.

У типичу из 1912. године највише пажње посвећено је надлежностима Свештене епистасије као органа локалне самоуправе. Члан 79 садржи 14 тачака у

⁵²⁹ Чл. 51 Општих правилника.

⁵³⁰ Сваки трошак који учини Свештена епистасија, а који није предвиђен буџетом који је одобрила Свештена општина пада на терет самих епистата (чл. 70).

⁵³¹ Приликом обављања различитих управних и судских послова, Свештена епистасија наплаћује своје услуге у новчаном износу који је једнак половини новчаног износа предвиђеног каталогом којим су прописане цене за исте услуге које пружа Цариградска патријаршија. Општим правилницима је детаљно прописана цена овере исправа које су карактеристичне за Свету Гору и којих у каталогу Патријаршије нема. То су уверења Свештене епистасије, овера пуномоћја и овера различитих исправа. За исправе вредности од 50–100 лира предвиђена цена овере је 1,5% од њене вредности, док за исправе вредности веће од 200 лира предвиђена цена овере износи 10% њене вредности.

којима су експлицитно побројани послови које Епистасија обавља, а који се углавном тичу одржавања комуналног реда у области Кареје, која заправо представља једино насеље на целој Светој Гори. Међу те послове спада и старање о јавним путевима, контрола радног времена продавница, контрола промета намерница (посебно меса и мрсних јела током поста), процена и израда ценовника појединих врста хране (сира, рибе, морских плодова, млека и др.), као и њихова санитарна контрола. У складу са Општим правилницима (чл. 79) Свештена епистасија се стара и о јавном реду и поретку у Кареји. Она је задужена за спровођење забране окупљања ради забаве, употребе музичких инструмената и спречавање сваког недоличног понашања монаха и лаика на територији Кареје. У више наврата у истом члану се понавља забрана окупљања ради песме, музике и игара, што показује да је овакво понашање представљало проблем за јавни ред и мир у поменутом насељу. Како се такви феномени не би понављали, предвиђено је да један од епистата заједно са сејменима сваке вечери обилази улице и околину Кареје ради контроле јавног реда и спровођења поменутих забрана (чл. 79, ст. 13). Истим чланом предвиђено је да Епистасија може протерати из Кареје „делинквенте, пијанице, беспосличаре и сваког изазивача нереда и преступника” (превод аутора).⁵³² Дакле, Епистасија осим што има право да контролише јавни ред, добила је овлашћење да изриче казне и да користи апарат принуде. Овде треба напоменути да су у тренутку израде Општих правилника сејмени и сердари представљали једине наоружане формације на Светој Гори. Они ће и након доношења Општих правилника остати под управом Свештене епистасије.

7.3.3. Судска власт

Прва одредба Општих правилника којом се дефинише светогорска самоуправа садржи негативно одређење њеног делокруга. Наиме, прописано је да Светом Гором управља представничко тело (Свештена општина) из чије надлежности су изузета чисто кривична питања (чл. 18). Тиме је заправо настављена пракса, која је постојала раније, да се кривични предмети препуштају цивилним судовима у Солуну.⁵³³ Из тог

⁵³² *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 15.*

⁵³³ То се види из извора који описују стање на Светој Гори пре доношења Општих правилника. П. Каролиδου, 44.

разлога у Општим правилницима више пажње је посвећено регулисању судске надлежности светогорских органа власти и то посебно њиховој стварној надлежности (*ratione materiae*) у споровима карактеристичним за светогорске услове. Дакле, за материју грађанског и црквеног права надлежни су светогорски судски органи и Цариградска патријаршија, док је материја кривичног права препуштена цивилном судству.⁵³⁴

У складу са чл. 42 Општих правилника првостепени суд за све врсте спорова на Светој Гори је Свештена општина. Изузети су унутрашњи манастирски спорови, које решавају манастирски органи и спорови који се налазе у надлежности Свештене епископије. Свештена општина решава спорове између манастира, скитова и келија. Против пресуде Свештене општине могуће је уложити жалбу Цариградској патријаршији. У том случају, њој се доставља комплетан предмет и она решава у својству апелационог суда. Свештена општина може доносити одлуке у првој и последњој инстанци у споровима који проистичу искључиво из примене локалних обичаја који су временом стекли снагу закона и признати су од стране државе и Цариградске патријаршије. У том случају, њене одлуке су коначне и не постоји право на жалбу вишој инстанци (чл. 42).

У општим правилницима је прописано и које изворе права користи Свештена општина приликом вршења судске функције. То су: црквено право, Дигеста, Новеле, Арменопулосов Хексабиблос, Синтагма Ралиса и Потлиса, судска пракса светогорских органа власти и локални обичаји (чл. 43). Судској расправи обавезно присуствују обе стране лично, није дозвољено заступање. Доказна средства се користе у складу са правилима Цариградске патријаршије. Након завршене расправе, приступа се гласању обрнутим редоследом у односу на хијерархијски положај представника манастира (чл. 44–46). Као што је већ поменуто, приликом доношења судских одлука манастирски представници гласају по савести, а не у складу са инструкцијама које добијају од манастира које представљају.

У складу са Општим правилницима Свештена епископија представља примирителни суд (чл. 51). Није, међутим, прецизирано коме и за која дела она суди. Може се претпоставити да њена судска надлежност није промењена у односу на период непосредно пре израде Општих правилника – она решава спорове мале

⁵³⁴ N. Αντωνόπουλος, 81.

вредности између монаха и лаика.⁵³⁵ Дакле, она је првенствено надлежна за спорове између приватних лица, док спорови између манастира остају у искључивој надлежности Свештене општине.

Спорове међу монасима настањеним у скитовима, најпре су решавали дикеј и његови саветници. Ако не успеју, онда сазивају Сабор старешина (стараца) скита који решава спор. Уколико након одлуке Сабора не буде постигнут компромис међу странама у спору, случај се прослеђује на одлучивање надлежном манастиру, који ако процени да је то неопходно, може случај проследити Свештеној општини као највишој судској инстанци (чл. 148). Санкционисање монаха настањених у келијама, уколико њихов живот није сагласан са монашким идеалима, налази се у надлежности манастира. Манастир може монаха опоменути два пута, након чега се покреће поступак пред Свештеном општином. Свештена општина пресудом може наредити таквом монаху да у одређеном временском периоду прода келију, и то само лицу које добије сагласност надлежног манастира (чл. 162). Спорове између келија који се тичу граница њихових имања решавају надлежни манастири у складу са омологијама које поседују стране у спору (чл. 169).⁵³⁶

Из поменутих одредаба се види тенденција ограничавања судске власти Цариградске патријаршије. Правилником из 1877. године покушано је да се уведе могућност да се против свих одлука светогорских органа може уложити жалба Цариградској патријаршији. Међутим, Општим правилницима је таква могућност ограничена, јер ако се ради о споровима који проистичу из локалних обичаја, апелација Патријаршији није дозвољена. То је управо и област која је за светогорске манастире била најважнија, пошто су највише потресали монашку заједницу сукоби око права и обавеза који проистичу из локалних обичаја. Са друге стране, непознавање светогорских правних обичаја од стране државних и црквених судова стварало је додатне проблеме и отварало могућност за различите злоупотребе. Зато је Општим правилницима установљена искључива надлежност највишег законодавног и судског тела на Светој Гори у споровима који се тичу примене светогорских правних обичаја.

⁵³⁵ К. Βλάχος, 147.

⁵³⁶ Омологије су уговори између власника келије и надлежног манастира у којима су садржани подаци о самој келији и њеном поседу, као и о власнику и његовим правима и обавезама. Χ. Αλοστολίδης, „Το περιουσιακό καθεστώς των μοναχών του Αγίου Όρους”, *Αρμενόπουλος* 69/2015, φн. 31.

7.4. Периферни органи власти

7.4.1. Правни положај манастира

У складу са Општим правилницима сви манастири су самоуправни и аутономни (чл. 16). Овде треба напоменути да се термини самоуправа и аутономија често користе као синоними, што је последица непознавања терминологије од стране аутора овог типика. Чињеница је и да се самоуправа гарантује искључиво манастирима, али не и њиховим подручним установама.⁵³⁷ Манастири се, као и у претходном Правилнику из 1877. године, деле на две велике групе, а то су општежитељни (киновијски) и особеножитељни (идиоритмијски) манастири. Општежитељним манастирима посвећена је посебна глава Општих правилника (чл. 83–114). Њима управљају игуман са Епитропијом и Сабор стараца (Герондија, *γερωντία*). Иако се изричито не спомиње као орган управе, из више одредаба Општих правилника се види да је предвиђено постојање сабора братства у којем учествује целокупно братство манастира.⁵³⁸

Ако се упореди са претходним Правилником из 1877. године, види се да је Општим правилницима уведен нови орган управе у општежитељним манастирима – Сабор стараца (Герондија). То је уједно и најзначајнији орган власти у општежитељним манастирима. Сабор стараца може бројати од 3 до 10 чланова, у зависности од броја монаха настањених у манастиру (чл. 107). Општим правилницима није прописана процедура избора чланова Сабора стараца, већ је предвиђено да се избор врши у складу са важећим поретком у сваком манастиру. То значи да је пракса избора чланова Сабора стараца била неуједначена и регулисана унутрашњим правилницима које манастири доносе у оквиру самоуправе коју поседују. Услови које прописују Општи правилници тичу се личних својстава чланова Сабора стараца и више имају карактер препоруке него обавезујуће нормe (чл. 106).⁵³⁹

⁵³⁷ Ν. Αντωνόπουλος, 70.

⁵³⁸ То се види из одредаба о избору и суспензији игумана (чл. 87, 88 и 95) и начину промене манастирског устројства (чл. 114).

⁵³⁹ Чланови Сабора стараца треба да буду бирани међу писменим, најстаријим и најискуснијим монасима. Правилници садрже необавезујућу одредбу да се „углавном бирају бивши игумани,

Игумана бира Сабор братства на којем право присуства (чл. 88) и гласа (чл. 87) имају искључиво монаси који су ушли у шесту годину боравка у манастиру.⁵⁴⁰ Кворум за одлучивање је присуство 2/3 укупног броја монаха са правом гласа. Већином гласова присутних предлаже се кандидат за игумана. Уколико се догоди да братија не може због неслагања да предложи ниједног кандидата, на захтев већине братства ствар се упућује на решавање Свештеној општини. Од предложених кандидата Сабор старца (Герондија) бира будућег игумана (чл. 88). Након обављеног избора саставља се записник који се доставља Свештеној општини, ради озваничења избора новог игумана. Манастири су дужни да о избору игумана обавесте и Цариградску патријаршију (чл. 92). Процедура избора игумана разликује се у односу на Правилник који је израдила Цариградска патријаршија 1877. године. Најпре, доста је сужен круг монаха са правом гласа: Правилником из 1877. године било је предвиђено да сви монаси имају право предлагања кандидата и право гласа, док је Општим правилницима предвиђено да право предлагања имају само монаси који бораве у манастиру дуже од шест година,⁵⁴¹ док избор врши Сабор старца у који улази највише 10 монаха. На тај начин смањен је утицај који целокупно братство може имати на избор будућег игумана. Такође, ограничен је и утицај Цариградске патријаршије. Док је у складу са претходним типиком било неопходно да Патријаршија потврди избор игумана,⁵⁴² Општим правилницима је предвиђено да манастири имају обавезу само да обавесте Патријаршију о обављеном избору. Евентуална патријархова потврда нема конститутивни, већ само декларативни карактер, што значи да су манастири добили ширу аутономију приликом избора најважнијих манастирских органа.

Заједно са игуманом управу над манастиром врши Епитропија, коју чине два или три епитропа који су уједно чланови Сабора старца. Епитропију бира Сабор

епитропи, економи метоха, антипросопи... ” и друге личности које су обављале значајне службе у манастирима (чл. 106).

⁵⁴⁰ Општи правилници у чл. 84 садрже одредбе о личним својствима лица која могу бити игумани. Те одредбе преузете су из Правилника из 1877. године (чл. 19): игуман мора бити лице старије од 40 година, отомански поданик, да поседује одређено образовање и искуство у обављању манастирских послова и да посебно познаје светогорско право и обичаје. Једина разлика тиче се времена проведеног у манастиру и тај критеријум је поштрен па је уместо 10 година, прописано да треба да борави у манастиру најмање 15 година пре избора на место игумана.

⁵⁴¹ Идеја о формирању сабора монаха који су у манастиру настањени дуже од шест година такође је преузета из Правилника из 1877. године. Наиме, тим Правилником је предвиђено да тело таквог састава бира Епитропију особеножитељних манастира (чл. 44).

⁵⁴² Чланови 21 и 122 Правилника из 1877. године. Δ. Νικόλαϊδου, 2828.

стараца (чл. 108), а мандат им траје годину дана. У односу на претходни Правилник из 1877. године број епитропа је смањен и ограничена је могућност игумана да утиче на избор епитропа, пошто они у складу са Општим правилницима морају бити уједно чланови Сабора старца. Као што је то већ било устаљено, игумани општежитељних манастира имају доживотни мандат, али могу бити смењени уколико не обављају савесно дужности које су им поверене. Процедура за смену игумана је детаљно прописана. Предвиђено је да Епитропија и Сабор старца заједно сазивају Сабор братства, којем присуствују само монаси са правом гласа. Да би одлука о разрешењу игумана била усвојена, неопходна је подршка 2/3 чланова Сабора братства. До избора новог игумана манастиром управља Епитропија коју бира Сабор старца (чл. 95). Општим правилницима је забрањено често мењање и смењивање игумана. У таквом случају Свештена општина има право да образује комисију која ће испитати околности које су довеле до таквог стања. Игуман не може поново постати лице за које је доказано да је вршило злоупотребе манастирских функција (чл. 101). И овде је очигледно ограничавање мешања Цариградске патријаршије у унутрашња светогорска питања. Наиме, Правилником из 1877. године било је предвиђено да процедуру промене игумана покреће Цариградска патријаршија. У складу са Општим правилницима, цела процедура се обавља у самом манастиру, док једино у случају пречестих промена може интервенисати Свештена општина. У сваком случају, ниједан орган изван Свете Горе нема утицај на промену органа управе у манастирима.

Игуман представља највишу духовну власт у манастиру (чл. 104), док заједно са епитропима врши управну власт у манастиру. Иако се то само посредно спомиње, игуман представља и судску власт у споровима који се тичу унутрашњег манастирског поретка.⁵⁴³ У складу са Општим правилницима сви светогорски игумани и епитропи су лично одговорни Свештеној општини и Цариградској патријаршији за строго поштовање и примену древних обичаја, предања и одредаба типика Свете Горе (чл. 240). То није једина одредба којом се ограничава власт игумана. О свим питањима која се тичу манастира игуман је дужан да се консултује са епитропима и Сабором старца. Без међусобног договора и знања игуман и

⁵⁴³ То се види из чл. 42 којим је прописана судска надлежност Свештене општине, из које су изузети предмети који се тичу искључиво унутрашњег манастирског живота.

Епитропија не смеју ништа предузимати (чл. 104). Дакле, власт игумана ограничена је постојањем Епитропије и Сабора стараца, при чему се игуман и Епитропија појављују као извршни органи Сабора стараца. Општим правилницима предвиђена је и забрана концентрисања власти у рукама игумана, а на штету друга два органа – Епитропије и Сабора стараца (чл. 109).

Најзначајнији орган власти у општежитељним манастирима је Сабор стараца или Герондија. Општи правилници из 1912. године су први светогорски типик у којем се спомиње овај орган. Иако има олигархијски карактер, он спречава концентрисање власти у рукама једне особе. Сабор стараца доноси најважније одлуке које се тичу манастира, бира игумана, сазива Сабор братства ради смене игумана и разматра годишње извештаје игумана и Епитропије. Осим што доноси најважније одлуке, Сабор стараца врши надзор над њиховом применом. На тај начин обезбеђено је да манастиром управља шири круг монаха како би се избегло ауторитативно понашање игумана и спречиле евентуалне злоупотребе. У складу са Правилником из 1877. године надзор над радом игумана вршио је Сабор свих монаха. Међутим, много је ефикаснија контрола коју врши орган у мањем саставу, али који се редовно састаје више пута недељно, од једногодишње контроле коју врши сабор на којем учествују сви монаси. Тако се Сабор стараца појављује као орган који истовремено ограничава ауторитарност игумана и власт Сабора свих монаха.

Као што је већ поменуто, Општим правилницима је предвиђено да поред општежитељних манастира постоје и особеножитељни. Уставом из 1877. године било је предвиђено да се и у општежитељним манастирима бира игуман. Општим правилницима није предвиђена могућност избора игумана у особеножитељним манастирима, али је истовремено дозвољено да у њима постоје активни игумани. Уколико нема активног игумана, манастиром управља Епитропија и Сабор старешина.

Сабор старешина чине истакнути монаси који су обављали различите манастирске послове и налазили се на управним функцијама у манастиру (бивши економи, проигумани и др.). Избор чланова Сабора старешина регулисан је унутрашњим правилницима манастира, а Типиком из 1912. године прописано је само једно ограничење у вези са бројем чланова тог тела – не може бројати више од 18

чланова.⁵⁴⁴ Сабор старешина бира Епитропију и надзире њен рад. Без његове сагласности не могу се обављати трансакције веће вредности, размена манастирских поседа, продаја келија, подизање нових и обнова старих манастирских здања и други најзначајнији манастирски послови (чл. 119, 123 и 124). Претходним Типиком из 1877. године није било предвиђено постојање овог органа, већ су његове послове обављали Сабор састављен од монаха који у манастиру бораве најмање шест година и Епитропија.

Почетком године Сабор старешина бира два или три епитропа који су истовремено и чланови Сабора. Епитропи имају једногодишњи мандат и управљају манастиром и манастирским финансијама. Епитропија представља извршни орган Сабора старешина и дужна је да спроводи све његове одлуке, а за питања која се налазе изван њене надлежности у обавези је да сазове седницу Сабора старешина и да њему препусти одлучивање (чл. 121). У односу на претходни Типик из 1877. године, надлежности и састав Епитропије се нису битно изменили. У складу са тенденцијом концентрисања власти у олигархијским органима, избор епитропа није препуштен једном ширем органу, већ је резервисан за Сабор старешина, чији чланови чине тек око 10% укупног монаштва настањеног у манастиру. Општим правилницима није предвиђено постојање сабора свих монаха (или барем монаха који у манастиру бораве најмање шест година) у особеножителним манастирима.

7.4.2. Правни положај манастирских подручних установа

Општим правилницима је предвиђено постојање две категорије манастирских подручних установа – скитова и келија. Као што је већ поменуто, правни положај скитова регулисан је у другој глави Општих правилника. Најпре се истиче да се скитови налазе у искључивој и неотуђивој својини манастира (чл. 125). Овом одредбом треба да се заштите постојећи својинскоправни односи на Светој Гори од покушаја њихове ревизије, којој су били склони монаси настањени у зависним установама, међу којима су се истицали монаси руског порекла. Инсистирање на

⁵⁴⁴ Чланом 116 Општих правилника број чланова Сабора старешина доведен је у везу са бројем монаха настањених у манастиру. Тако се за манастире који имају до 100 монаха прописује да могу имати 12 старешина, за манастире који имају до 150 монаха 15 старешина, док манастири који имају преко двеста монаха могу имати до 18 старешина.

непроменљивости постојећих односа на Светој Гори види из још једне одредбе овог типика. Чланом 155 прописано је да ниједан скит не може ни у ком случају бити претворен у манастир. Очигледна је намера аутора да ставе до знања монасима у манастирским подручним установама да се доношењем новог типика правни положај њихових установа неће променити, као и да таква промена неће у будућности бити могућа. Уједно, то нису једине одредбе којима се гарантује и истиче зависност манастирских подручних установа од манастира којима припадају.

У Општим правилницима скитови се деле на две категорије: општежитељне и особеножитељне. Управа у општежитељним скитовима није регулисана Општим правилницима. Они садрже само једну одредбу, у којој стоји да се у тим установама управа врши у складу са оснивачким актима и правилима која су уз обострану сагласност израдили скитови и манастири којима припадају (чл. 127). Већ је поменуто да су општежитељни скитови настали под утицајем Пајсија Величковског и углавном су били настањени негрчким монаштвом.⁵⁴⁵ Овом одредбом организација тих установа није додатно регулисана, већ су само признати односи који су били дефинисани приликом њиховог оснивања и приликом додељивања статуса скита. То је свакако ишло наруку манастирима, пошто су у таквим актима већ били заштићени њихови интереси. И ова одредба унета је са циљем да се спречи било какав покушај измене постојећих односа између манастира и њихових најјачих и најутицајних подручних установа.⁵⁴⁶

Општим правилником детаљно су прописана правила по којима је устројена управа особеножитељних скитова. У њима су углавном били настањени монаси грчког порекла. Особеножитељним скитом управља дикеј са више саветника (чл. 137). Дикеја почетком маја месеца бира Сабор (синаксис) свих старца који су уписани у манастирске омологије.⁵⁴⁷ Поред свих врлина које треба да красе дикеја, прописано је он треба да има благонаклоност надлежног манастира (чл. 140). У

⁵⁴⁵ Од четири општежитељна скита која су постојала у време доношења Општих правилника, три су била настањена монасима руског порекла, а један монасима молдавског (румунског) порекла.

⁵⁴⁶ Не треба губити из вида да је један број скитова, захваљујући даровима углавном из Русије, по својој архитектури и богатству засенио већину манастира.

⁵⁴⁷ Пошто особеножитељни скитови представљају организовану скупину келија, свака келија (колиба) има свог старца и до два послушника. Сви они су уписани у омологију која предствља својеврсни уговор о уступању између манастира и старца одређене колибе. У омологију се могу уписати три лица, при чему је редослед уписа веома битан када дође до наслеђивања келије. На првом месту увек се уписује старац келије. Видети Сигилиј патријарха Јоакима о келијском питању, *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 91–92.

случају да Сабор не изабере дикеја због подједнаке поделе гласова, одлуку о избору доноси надлежни манастир. Након спроведених избора саставља се записник који се доставља надлежном манастиру и који потврђује избор новог дикеја. Мандат дикеја је једногодишњи. Дикеј може имати од два до четири саветника (чл. 137). Половину саветника бира Сабор стараца самог скита, а другу половину поставља надлежни манастир (чл. 143). Иста лица могу бити реизабрана на место дикеја или саветника тек након што протекне период од три године од престанка њиховог мандата. У поређењу са Типиком из 1877. године приметна је тенденција јачања манастирске власти над скитовима, што се посебно огледа у утицају који имају на избор дикеја и саветника.⁵⁴⁸

Намера аутора Општих правилника да скитове потчине власти надлежног манастира очигледна је и у одредбама којима су прописани надлежност и послови које обављају дикеј и његови саветници (чл. 146–152). Занимљиво је да у сваком од поменутих чланова присутна фраза „манастир власник” (*κυρίαρχος μονή*), што показује да су органи скита приликом обављања поверених послова и дужности у великој мери зависни од манастира. Једина област у којој су потпуно независни јесу свакодневни послови међу које спадају брига о јавном реду и чистоћи скита, пружање гостопримства посетиоцима и старање о заједничким интересима свих монаха у скиту (чл. 146).⁵⁴⁹ Затим се посебно наглашава да, осим уобичајених послова, дикеј и саветници не смеју једнострано предузимати ниједан важнији посао без знања и дозволе матичног манастира (чл. 147). Контролу над финансијским пословањем дикеја манастир врши преко својих представника који присуствују сабору на којем дикеј приликом предаје дужности има обавезу да прикаже стање у књигама прихода и расхода и да преда књигу са пописом свих драгоцености и реликвија које се у скиту чувају (чл. 149 и 152). Из свега поменутог се види да манастири врше широку контролу над радом органа скита и да су надлежности тих органа у којима имају потпуну самосталност сведене на минимум, који је неопходан само ради свакодневног функционисања тих монашких установа.

⁵⁴⁸ У складу са Правилником из 1877. године манастири нису имали право да постављају саветнике (у самом Правилнику називају се епитропима), нити да одлучују о избору дикеја.

⁵⁴⁹ Иако је круг послова који самостално обављају дикеј и његови саветници веома ограничен, треба рећи да чак ни у поменутих пословима није потпуно независан. Када се ради о заштити јавног реда, дикеј је дужан да свакога ко крши правила монашког живота пријави надлежном манастиру, који ће против таквог лица предузети даље мере. Видети и чл. 151.

Плаћање тримеридиона један од је од најважнијих узрока неспоразума између монаха настањених у келијама (келиота) и надлежних манастира у чијој се својини оне налазе.⁵⁵⁰ Због тога је цариградски патријарх Јоаким донео сигилиј којим су утврђене цене келија које важе искључиво ради израчунавања висине тримеридиона. Келије су, у складу са приходима које доносе, подељене у пет класа и за сваку класу је утврђена цена келије, на основу које се лако може израчунати износ тримеридиона. Те цене нису важиле за друге правне послове, као што је нпр. продаја келије. У том случају поштован је древни поредак,⁵⁵¹ који је подразумевао слободно одређивање цене од стране лица која склапају уговор уз сагласност манастира. У случају смрти свих лица која су уписана у омологију, келија прелази у неотуђиву својину манастира (чл. 158).

Монаси настањени у келијама имају исте монашке обавезе као и монаси у манастирима. Поред тога, они су дужни давати манастиру устаљене дације (чл. 159), одржавати келије у добром стању (чл. 171) и вршити све верске дужности (чл. 163). Заузврат имају право на све плодове које одређена келија доноси (чл. 161), могу за поправке келија користити материјале који се налазе на манастирским поседима и могу располагати својом келијом. Својинскоправни статус келија заправо најбоље показује какав је њихов положај у односу на манастир којем припадају. Монах који се налази на челу келије (старац) може располагати келијом само за живота (актима *inter vivos*). Услов је да пре продаје келије доведе потенцијалног купца у надлежни манастир. Ако се утврди да је купац провео дужи временски период на Светој Гори и да је старији од 30 година, може се реализовати продаја келије том лицу. Типиком је предвиђено да се сваки акт или договор са лицем које није прихваћено од стране манастира сматра ништавим и неприхватљивим (чл. 164). Приликом купопродаје келије стране су дужне да манастир обавесте о тачном износу договорене цене и да

⁵⁵⁰ Већ је поменуто да су келије најмногобројније манастирске подручне установе. Манастири уступају келије монасима по одређеној цени путем омологија. Омологије представљају акте о предаји келије одређеним лицима, којих може бити највише три. Лице чије се име налази на првом месту у омологији назива се старац келије. Остала два лица га наслеђују након његове смрти по редоследу по којем су уписани у омологију. Приликом преузимања келије, лице које наслеђује старца дужно је да манастиру плати износ који је једнак трећини вредности келије (*тримеридион* – трећина). Вид. Сигилиј патријарха Јоакима о келијском питању, *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 87–95.

⁵⁵¹ Сигилиј патријарха Јоакима о келијском питању, *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 89.

плате манастиру одговарајућу таксу (тур. *resim*).⁵⁵² То није једино ограничење својинских права келиота – Општим правилницима строго је забрањено давање келије у закуп монасима који нису уписани у манастирску омологију (чл. 166) и истовремено поседовање више од једне келије на Светој Гори (чл. 194). На основу поменутих одредаба може се закључити да надлежни манастири ограничавају слободно располагање келијама, што свакако има своју сврху, јер манастир од келија очекује одређене приходе, па самим тим манастиру, као својеврсном повериоцу, не може бити свеједно ко је дужник.

Међу најважнијим питањима која оптерећују функционисање светогорске монашке заједнице на почетку 20. века свакако је било настојање појединих монаха у скитовима и келијама да се изборе за побољшање свог правног положаја. Могућност уздизања скитова у ранг манастира и келија у ранг скитова чинила се као најкраћи пут ка остварењу тог циља. Као што је већ указано, у овом периоду та борба попримила је и обресе трвења на националној основи, при чему је јаз између руских монаха настањених у келијама и скитовима и грчких монаха настањених углавном у манастирима све више растао. Како би се таквим тенденцијама стало на пут, Општим правилницима је изричито предвиђено да ниједан од постојећих скитова не може бити уздигнут у ранг манастира, келија у ранг скита, колиба у ранг келије, као и да не могу бити основани нови скитови на територији Свете Горе (чл. 185). И ова одредба иде у прилог ставу да су аутори Општинских правилника настојали да осигурају и утврде постојећи поредак на Светој Гори, као и да обезбеде власт манастира над својим подручним установама.

7.5. Правни положај Свете Горе

Општим правилницима потврђена су посебна права и привилегије Свете Горе, која су одраније призната од стране државе и Цариградске патријаршије. У складу са њима Свету Гору чини двадесет манастира „заједно са њиховим скитовима, келијама, исихастиријама и другим зависним установама” (чл. 1). Манастири су наведени поименице у чл. 3 Општинских правилника. Нико осим двадесет манастира на

⁵⁵² Такса износи 15% од договорене цене келије, при чему 10% плаћа продавац и 5% купац. Вид. чл. 192 и 193.

Светој Гори не може постати „апсолутни власник најмањег комада земље” (чл. 2). У складу са вишевековном традицијом, цела Света Гора се налази у искључивој и неotuђивој својини двадесет манастира, док све остале монашке установе не могу бити апсолутни власници земље и објеката које користе. Иако је тако дефинисано чл. 2 Општих правилника, треба истаћи да својинскоправни режим светогорских келија има све карактеристике права својине. О томе ће бити више речи приликом анализе савременог правног статуса светогорских келија. Чланом 4 је предвиђено да се број манастира не може мењати, јер је вековима признат од стране државе и цркве. Све ове одредбе заправо служе да учврсте постојеће односе на Светој Гори и то посебно имајући у виду настојања једног дела светогорског монаштва руског порекла да се обезбеде већа права монасима настањеним у подручним манастирским установама или да се поједине монашке установе настањене руским монасима уздигну у ранг манастира.⁵⁵³ Како би се обезбедио већи ауторитет ових одредаба, истиче се да је број манастира признат од стране државе и цркве, иако се не наводи којим актима је то признање учињено. Коначно, у чл. 8 Општих правилника стоји да не може бити прихваћен захтев за измене које се тичу монашког управног система и односа самовласних манастира према својим зависним установама. Када се ова одредба доведе у везу са чл. 185, којим је забрањено уздицање скитова и келија у виши ранг, постају очигледне намере аутора овог типика да спречи евентуалне покушаје реформе организације власти на Светој Гори, а које би биле усмерене на промену правног положаја зависних манастирских установа. Дакле, овим типиком келијско питање је решено у корист манастира, док су истовремено обесмишљена даља настојања руских и грчких монаха келиота да се изборе за повољнији правни положај својих монашких установа.

Када се ради о односу државе према Светој Гори, Општим правилницима је истакнуто да се светогорски манастири налазе под духовном влашћу Цариградске патријаршије и политичком влашћу Отоманске империје. У складу са чл. 9 Општих правилника сва политичка питања (*πολιτικές υποθέσεις*) везана за територију Свете Горе износе се пред турску владу „у складу са царским ферманима и привилегијама светоименог места”. Дакле, светогорски манастири преко Општих правилника признају световну, односно политичку власт турске државе над Светом Гором. Оно

⁵⁵³ Видети Санстефански мировни уговор из 1878. године.

што је карактеристично за Опште правилнике јесте стално позивање на царске фермане и друге акте турских власти којима се потврђују или установљавају привилегије Свете Горе (чл. 9, 12, 15).⁵⁵⁴ То позвање врши се уопштеним помињањем тих аката без прецизирања о томе ко их је и када донео. Циљ је свакако да се истакне континуитет посебног и привилегованог положаја Свете Горе у оквиру турске државе, као и да се тај статус учврсти ауторитетом турских султана и везира.

Најважнији израз турске власти над Светом Гором свакако је присуство турских чиновника у Кареји. Општим правилницима је предвиђено да турска влада директно поставља свог представника (кајмакама) на Светој Гори и о томе обавештава Свештену општину. Наглашавање чињенице да кајмакама поставља директно влада из Цариграда може се довести у везу са ранијим настојањима солунског паше да он именује турске чиновнике на Светој Гори.⁵⁵⁵ У складу са Општим правилницима кајмакам суделује са Свештеном општином и извршава њене одлуке „по вајкадашњем поретку”. Ова одредба показује да је најважнији турски чиновник на Светој Гори (кајмакам) био у обављању своје функције зависан од Свештене општине. Наравно, подразумевала се и његова зависност од турске владе која га именује и коју представља. Свакако да се ова одредба односи на унутрашња светогорска питања, где је представник државе увек био ограничен монашком самоуправом и другим привилегијама признатим од стране државе. Најбитнија функција кајмакама била је да преноси наредбе централних турских власти светогорским манастирима и другим монашким органима.⁵⁵⁶

Међу привилегије Свете Горе спада и плаћање пореза одсеком. Општим правилницима је прихваћен одраније фиксиран износ годишњег пореза на 72 000 гроша (чл. 13). Такође, предвиђено је и плаћање пореза на све непокретности које се налазе изван полуострва Атон, у складу са законима. Плаћање пореза представљало је више унутрашњи неголи спољашњи проблем Свете Горе. Држава је одређивала висину пореза према броју настањених монаха и то је била обавеза заједнице, а не сваког манастира посебно. Проблеми су углавном настајали приликом прерасподеле пореза на манастире, а касније и на манастирске подручне установе. Општим

⁵⁵⁴ Ν. Αυτωνόπουλος, 64.

⁵⁵⁵ Видети реформе Хусни-паше из 1861. године.

⁵⁵⁶ Поред кајмакама, на Светој Гори се налазило више турских чиновника нижег ранга: цариник, инкасант (мухасил, установљен 1833. године како би убирао дације), лучки капетан и један полицајац под командом кајмакама. Ν. Αυτωνόπουλος, 71–72, Ε. Δωρής (1994), 140.

правилницима није прецизирано како ће се та подела вршити. То је управо једно од важних питања за светогорску монашку заједницу, чије решавање је изостало у овом типичу.

Општим правилницима је предвиђено да се сви монаси који су настањени на Светој Гори, без обзира на националну припадност, рачунају као поданици Отоманског царства (чл. 174). Као што је већ речено, један од услова за избор на поједине функције (нпр. игумана) јесте поседовање отоманског држављанства. И поред ових одредаба, није био редак случај да су светогорски монаси уједно поданици других држава, попут једног броја Срба из Аустроугарске или Кипрана који су били поданици Велике Британије.⁵⁵⁷

Сумирајући све наведено, могу се извести одређени закључци о државноправном положају Свете Горе у оквиру Отоманског царства на почетку 20. века. Најпре, из Општих правилника се види да је монашка заједница признавала врховну власт турске државе. У том смислу ништа се није променило у односу на раније типике из 19. века. Такође, монашка заједница је успела да сачува и утврди своју самоуправу и структуру органа самоуправе. Та самоуправа је видљива како у односу на Цариградску патријаршију, тако и у односу на турску државу. Иако се често пореди са локалном самоуправом,⁵⁵⁸ очигледно је да су светогорски органи власти имали шири круг овлашћења и већи број искључивих надлежности од регуларних јединица локалне самоуправе. Присуство кајмакама и турских чиновника у Кареји није битније ограничавало самоуправу светогорских органа власти како централних (Свештене општине и Епистасије), тако и периферних (манастира). Он је заправо представљао дипломатски канал преко којег је вршена комуникација између Свете Горе и централних власти у Цариграду. Дакле, пред само ослобођење од турске власти Света Гора је уживала висок степен самоуправе и самосталности у обављању унутрашњих послова. Период несметаног развоја светогорске самоуправе који је трајао од 1878. године до 1912. године имао је кључни значај за стабилизацију и коначно уобличење организације монашке заједнице, каква постоји и данас.

⁵⁵⁷ То је посебно било значајно приликом преговарања о међународноправном положају Свете Горе на Лондонској мировној конференцији. Присуство монаха са држављанством великих сила на Светој Гори отварало је могућност да се те велике силе активно мешају у одређивање међународног статуса тог места.

⁵⁵⁸ N. Αντωνόπουλος, 70.

7.6. Значај Општих правилника из 1912. године

Као што је већ поменуто, у литератури се могу наћи основане критике које су упућене на рачун Општих правилника. Најпре, треба споменути оно што је најуочљивије: лошу систематику и бројне граматичке и правописне грешке којих има у већем броју да се чак поједини аутори питају како је могуће да је један такав текст изашао у јавност.⁵⁵⁹ Осим недостатака који се тичу самог текста овог типика, треба рећи да постоји и један формални недостатак који се тиче његове опште обавезности – Опште правилнике никада није потврдила турска држава. Разлог је избијање Првог балканског рата и повлачење турске војске са Халкидике. Због нерешеног међународноправног статуса Свете Горе у периоду након Првог балканског рата ни грчка држава није ратификовала Опште правилнике, тако да никада нису стекли државно признање.⁵⁶⁰ Иако многи претерују у критикама упућеним на рачун Општих правилника,⁵⁶¹ мора се признати да постоје значајни недостаци који упућују на закључак да аутори типика нису били вични кодификаторском послу, али и да је Цариградска патријаршија била спремна да потврди типик који су светогорски монаси сами израдили, без најмање измене или интервенције у самом тексту типика.

Поред свих недостатака, Општи правилници представљају најозбиљнију кодификацију правила и обичаја на којима је почивало уређење светогорске монашке заједнице, а коју су израдили сами светогорски монаси.⁵⁶² За разлику од Правилника из 1877. године, који представља плод рада Цариградске патријаршије, Општи правилници представљају аутентичан светогорски зборник правила који рефлектује односе на Светој Гори са краја 19. и почетка 20. века. Том кодификацијом нису учињене промене у начину организације светогорске монашке заједнице, нити је она реформисана, већ је постојећи систем организације власти учвршћен захваљујући формалној потврди од стране Цариградске патријаршије. У том смислу, овај типик представља значајан извор сазнања о организацији монашке заједнице у периоду у којем је настао.

⁵⁵⁹ Δ. Πετρακάκου (1925), 18.

⁵⁶⁰ Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 383.

⁵⁶¹ Δ. Πετρακάκου, 19; Χ. Κτενάς (1935), 368; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 383 φн. 57.

⁵⁶² Δ. Παλαχρυσάνθου, 46; Ν. Παλαδημητρίου-Δούκας (2002), 383.

Посебан значај овог типика огледа се и у чињеници да је у потпуности реципиран у савременим актима којима је регулисана организација монаштва на Светој Гори. Иако би се овом ставу могло приговорити да су одредбе Конститутивне повеље из 1926. године сажетије и краће у односу на Општи правилник, треба подвући да је један број одредаба које су изостављене из Конститутивне повеље ушао у Унутрашњи правилник Свештене општине.⁵⁶³ Дакле, када се узму у обзир сви савремени акти којима је регулисана организација монашке заједнице на Светој Гори, постаје јасно да је скоро целокупан текст Општинских правилника преузет у већем или мањем обиму. Наравно, изостављена су она правила чије преузимање није одговарало новим историјским околностима.

Значај Општинских правилника огледа се и у чињеници да су допринели стабилизацији прилика на Светој Гори у периоду између 1912. и 1926. године, када је међународноправни статус ове територије био недефинисан. Иако формалноправно није постојала обавеза њихове примене, само њихово постојање допринело је очувању организације светогорске монашке заједнице током веома турбулентног периода транзиције под грчку власт.

⁵⁶³ Унутрашњи правилник Свештене општине садржи, између осталог, и правила која се односе на рад Свештене епископије. Објављен је у: Х. Παλαστάθης, *Εσωτερικοί κανονισμοί Αγίου Όρους*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2004, 3–21.

8. ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА СВЕТОГОРСКОГ ПИТАЊА

8.1. Кратак историјски увод

Долазак грчке војске на Свету Гору значио је крај скоро петовековном турском присуству и расламсао наде светогорских монаха грчког порекла о обнови хришћанског Ромејског царства.⁵⁶⁴ За њих су грчки војници били ослободиоци, а грчки краљ наследник славних ромејских царева. Иако је грчка војска окупирала Свету Гору 2. новембра 1912. године, међународноправни положај Свете Горе остао је нерегулисан све до данас.

У уводном излагању комисије која је радила на изради аката о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе изнет је став да је грчки територијални суверенитет над Светом Гором установљен у тренутку када је грчка војска окупирала полуострво Атон.⁵⁶⁵ Овај став прихватио је мањи број грчких аутора који се баве питањима правног статуса светогорске монашке заједнице.⁵⁶⁶ Њихови аргументи своде се на следеће: монаси као једино становништво окупиране територије прихватили су грчку власт, постојеће турске државне структуре замењене су грчким, док је полуострво Атон по праву рата (*δικαίω πολέμου*) постало део суверене грчке територије. Дакле, они стоје на становишту да војна окупација одређене територије аутоматски значи стицање суверенитета над том територијом, уколико већина становништва прихвати нову власт.

Са овим ставом није сагласна већина грчких аутора. Изнето је више аргумената против оваквог мишљења. Најзначајнији међу њима је да међу начине стицања територијалног суверенитета не спада војна окупација. Територијални

⁵⁶⁴ Више детаља о ослобођењу Свете Горе: Д. Ђукић, „Правни положај и организација монаштва на Светој Гори након Првог балканског рата“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2015, 253; Δ. Κύρου, „Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους από τον τουρκικό ζυγό το 1912 και οι πρώτες ημέρες ελεύθερης αγιορείτικης ζωής“, *Χρονικά της Χαλκιδικής* 56–57/2012, 207–239; Ν. Λιβανός, „Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους: 2 Νοεμβρίου 1912“, *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης. Αφιέρωμα στην εκατονταετηρίδα της Απελευθέρωσης (2/15 Νοεμβρίου 1912)*, Θεσσαλονίκη 2012, 117.

⁵⁶⁵ Α. Ευταξίας, *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού*, Εν Αθήναις 1926, 1; Скраћена верзија извештаја објављена је у Δ. Παπαχρυσάνθου, 126–138; Д. Ђукић, „Света Гора-питање суверенитета“, *Религија, политика, право*, Београд-Будва 2015, 154;

⁵⁶⁶ Π. Παναγιωτάκος, *Η οργάνωσις του μοναχικού πολιτεύματος εν Αγίω Όρει Άθω*, Αθήναι 1949, 103; Δ. Πετρακάκος (1925), 162; Μ. Καραβόκορου, 27.

суверенитет се не може проширити на одређену територију њеном окупацијом, већ се цесија територијалног суверенитета врши мировним уговорима.⁵⁶⁷ У првим данима након Првог балканског рата није потписан мировни уговор којим би био признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором. То значи да је она тада представљала окупирану територију под сувереном влашћу Турске. На тој територији примењиване су нормe међународног права оружаних сукоба. Ради се о хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године.⁵⁶⁸ Не треба губити из вида да ратна окупација представља фактичко, а не правно стање.

Постоји још један проблем у вези са ставом да војна окупација аутоматски повлачи стицање територијалног суверенитета. На Светој Гори се након Првог балканског рата налазила и једна јединица бугарске војске. Ако би се применио поменути став, онда би се морало прихватити да је територијални суверенитет Бугарске проширен на део полуострва Атон. На крају треба истаћи да су светогорски монаси задржали турско држављанство и након 2. новембра 1912. године,⁵⁶⁹ и да је таква ситуација трајала све до потписивања Лондонског мировног уговора, којим се Турска одрекла свих територија у Европи западно од линије Енос–Мидија.

8.2. Предложена решења међународноправног статуса и унутрашње организације светогорске монашке заједнице

8.2.1. Лондонска мировна конференција

Након што је Први балкански рат окончан победом балканских савезника организована је мировна конференција у Лондону. Заправо истовремено су трајале две конференције: једна на којој су представници балканских савезника и Турска преговарали о мировном уговору и амбасадорска конференција на којој су учествовали амбасадори великих сила. Амбасадорском конференцијом председавао је министар спољних послова Енглеске, а учествовали су амбасадори Русије,

⁵⁶⁷ Ν. Αντωνόπουλος, 86. Начини стицања државне територије деле се на оригинарне и деривативне. Најважнији деривативни начин стицања државне територије јесте цесија. Р. Етински, С. Ђајић, *Међународно јавно право*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад 2012, 518–522.

⁵⁶⁸ С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд 2006, 640, 641.

⁵⁶⁹ Ν. Αντωνόπουλος, 86; Σ. Παλαδάτος (1965), 82; Σ. Παλαδάτος, „Η ιθαγένεια του αλλογενούς αγιορείτου μοναχού”, *ΕΑΔ* 5/1961, 273–286

Аустроугарске, Немачке, Француске и Италије. Преко амбасадорске конференције велике силе су покушавале да заштите своје интересе приликом одлучивања о будућем статусу бивших турских територија на Балканском полуострву.

Због великог броја руских монаха на Светој Гори, Русија је прва изнела своје захтеве у вези са овом територијом. На самом почетку преговора у оквиру амбасадорске конференције руски представници нису изнели детаљан предлог будућег међународноправног статуса Свете Горе. Једини њихов захтев био је да се Света Гора прогласи неутралном територијом, што значи да не би припала ниједној од балканских држава.⁵⁷⁰

Нешто конкретнији предлог будућег међународноправног положаја и унутрашње организације Свете Горе изнели су представници Аустроугарске монархије. На основу упутстава које је аустроугарски амбасадор у Лондону добио из Беча види се да је Аустроугарска настојала да припадницима православне вероисповести са територије двојне монархије обезбеди право да оснивају монашке установе на Светој Гори. Они би за те потребе добијали у закуп земљу која припада светогорским манастирима.⁵⁷¹ Овим предлогом није прецизирано коју врсту монашких установа би аустроугарски поданици оснивали на Светој Гори. Пошто се признаје искључиво право својине над земљом светогорским манастирима, вероватно је да би монашке установе које би они оснивали биле зависне манастирске установе (келије или скитови). Њихов специфичан правни положај није у овом стадијуму преговора био предмет интересовања великих сила. У сваком случају, од самог почетка преговора о унутрашњем уређењу светогорске монашке заједнице расправљало се о једном од аспеката тзв. „келијског питања”, тј. о положају, правима и обавезама манастирских подручних установа. Све у свему, већ крајем 1912. године постало је јасно да је интернационализација Светогорског питања неизбежна.

⁵⁷⁰ Μ. Μεταξάκης, 31.

⁵⁷¹ Овај документ носи датум 15. децембар 1912. године. Дакле, захтеви Аустрије изнети су још на самом почетку преговора у Лондону. Σ. Αντωνοπούλου, *Αι Συνθήκαι Λονδίνου, Βοσκουρεστίου και Αθηνών*, Αθήναι 1917, 76.

8.2.2. Меморандуми светогорских монаха

На овом месту требало би направити кратак осврт на дешавања на самој Светој Гори. Грчка окупација Свете Горе 2. новембра 1912. године за монахе грчког порекла представљала је дуго очекивано ослобођење од вишевековног турског ропства. Убрзо је, међутим, стигла вест из Лондона о могућем успостављању међународне власти на Светој Гори. Такву могућност су са незадовољством дочекали монаси грчког порекла.⁵⁷² Свештена општина је 25. јануара 1913. године упутила меморандум грчком краљу, у којем га обавештава да монаси из 17 грчких манастира желе уједињење са Краљевином Грчком, молећи га да покаже благонаклоност према трочланом изасланству које у име Свештене општине делује у циљу заштите неotuђивих права Свете Горе.⁵⁷³ Истог дана, на седници Свештене општине усвојен је и текст меморандума упућеног председнику Владе Е. Венизелосу. Изасланство сачињено од три антипросопа упућено је било у Солун, а затим у Атину како би информисали политичке кругове у Грчкој о стању на Светој Гори и о последицама евентуалног формирања међународног протектората на Атонском полуострву.⁵⁷⁴ Грчки манастири нису своју агитацију ограничили само на грчке политичаре и дипломате, већ су 11. фебруара 1913. године упутили телеграм министрима спољних послова великих сила и посебан телеграм министру спољних послова Русије.⁵⁷⁵ Када је на Свету Гору стигла вест да представници великих сила разматрају могућност да се Света Гора стави под патронат свих православних држава, игумани и епитропи грчких манастира су 3. марта 1913. године упутили амбасадорској конференцији меморандум и протест.

Садржај горепоменутих меморандума већим делом је идентичан, па нема потребе да сваки од њих буде посебно анализиран. У њима се углавном износе

⁵⁷² О томе говоре записници са седница Свештене општине, као и меморандуми које је она упутила крајем 1912. и почетком 1913. године. Део тих докумената објављен је у: Βησσαρίων Γρηγοριάτης, *Οι αγώνες του Αγίου Όρους κατά της διεθνοποίησης αυτού*, Θεσσαλονίκη 1963, 3–11.

⁵⁷³ *Ibid.*, 4.

⁵⁷⁴ Монах Висарион из манастира Григоријата био је члан поменутог изасланства. Он је доста касније објавио књижицу у којој се налазе комплетни текстови свих меморандума који су са Свете Горе упућени на различите адресе поводом интернационализације светогорског питања. Иако су његови ставови крајње пристрасни, а само излагање догађаја веома тенденциозно, објављени документи представљају вредан извор за изучавање свих аспеката дипломатске борбе око међународноправног статуса Свете Горе. Више о садржају меморандума: Д. Ђукић (2015с), 262–264.

⁵⁷⁵ Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 35–36; Ακταίος, *Γράμματα Αγιορείτικá*. Αθήνα 1913, 15–31.

аргументи против успостављања међународне власти над Светом Гором, међу којима су најзначајнији следећи: 1. грчки манастири представљају 17/20 Атонског полуострва, 2. интервенција световних власти у манастирска питања била би противна светим канонима Православне цркве, монашком поретку Свете Горе и правном уређењу које су још византијски цареви успоставили, 3. тиме би се нарушила права етничког грчког становништва, које скоро три миленијума настањује Атос, а да при томе није спречавало долазак монаха различитих националности, о чему најбоље сведочи постојање негрчких манастира и манастирских подручних установа, 4. монаси грчког порекла желе уједињење са матицом, која ће поштовати привилегије и имунитете Свете Горе. Осим што су представљали допринос расправи о будућем статусу Свете Горе, ови документи су значајни као извори сазнања о светогорском правном поретку у време када су настали. То је посебно значајно ако се има у виду чињеница да у том периоду правни односи на Светој Гори нису били уређени ниједним важећим типиком или статутом.⁵⁷⁶

Пошто су централни органи власти (Свештена општина и Епистасија) слањем меморандума и изасланства у Атину заступали искључиво ставове грчког дела светогорског монаштва, монаси руског порекла тражили су модалитет да се укључе у дипломатску борбу која се водила око будућег међународноправног статуса Свете Горе. Пошто у централним органима власти нису били заступљени пропорционално њиховом броју,⁵⁷⁷ светогорски монаси руског порекла одлучили су да се директно обрате амбасадорској конференцији у Лондону. Тако је настао меморандум иза којег су стали настојатељи 97 келија са својим братствима. Реч је о келијама у којима су били настањени монаси руског порекла. Меморандум је послат амбасадорској конференцији у Лондону 12. маја 1913. године.⁵⁷⁸

Меморандум се састоји од увода и седам тачака у којима су изнети предлози који се односе на будући међународноправни статус Свете Горе и реформу њене унутрашње организације. У вези са међународноправним статусом Свете Горе, руски монаси настањени у келијама сматрају да она треба да буде неутрална територија под

⁵⁷⁶ Иако је својеврсна кодификација светогорског права учињена израдом Општих правилника 1912. године, они никада нису званично ступили на снагу. Дакле, у периоду након грчке окупације Свете Горе није постојао прави акт којим су били уређени правни односи на Светој Гори.

⁵⁷⁷ То је разлог зашто су бројни захтеви монаха словенског порекла да се један број скитова уздигне у ранг манастира. А. Дмитриевский, *Афон и его новое политическое международное положение*, издато 1913. године, репринт Санкт Петербург 2008, 240–241.

⁵⁷⁸ Текст меморандума, Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 26.

патронатом Русије и балканских држава: Румуније, Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе. Затим, они траже да се Светој Гори призна унутрашња самоуправа и посебни управни и судски органи, о чему би се детаљно договорили представници православних држава. Најважнија измена коју они предлажу тиче се састава представничког тела. У време израде меморандума већина светогорских монаха била је трајно настањена у разним подручним установама (скитовима и келијама). У манастирима је живела мањина укупног броја светогорских монаха. И поред тога, монаси настањени у подручним установама нису имале представнике у органима власти. Како би се та пракса прекинула, руски монаси предлажу да се представничко тело не формира тако што монашке установе (тј. само манастири) делегирају своје представнике, већ спровођењем избора на којем би право гласа имали сви монаси без обзира на статус. Њихов предлог је да се на сваких 150 или 200 монаха бира по један представник. На тај начин, у будућем представничком телу били би заступљени монаси из свих монашких установа. Број представника одређене категорије монаштва био би пропорционалан броју монаха који тој категорији припада. Тако би монаси из подручних манастирских установа добили своје представнике у централним органима власти. Ако се узму у обзир поделе између монаха грчког и руског порекла, постаје јасно да би заступљеност руских монаха у представничком телу била далеко већа. На тај начин нестала би диспропорција између укупног броја монаха различитих категорија и њихових представника у централним органима власти.

Следећи предлог руских монаха односи се на израду кодификације закона која би била обавезујућа за све судове и органе управе на Атону. Већ је указано да Општи правилници из 1912. године нису званично ступили на снагу. У тренутку израде меморандума примењивана су углавном обичајна правна правила и турски закони. Монаси руског порекла нису били упућени у локалне обичаје и законе, што је доводило до честих злоупотреба. Из истог разлога, руски монаси инсистирају на одвајању грађанских и кривичних предмета од чисто духовних. Често су код питања својине и других грађанских спорова примењивани прописи црквеног права, односно обичајна правила у зависности од циља који се желео постићи. Руски монаси који нису познавали довољно добро ни једна ни друга правила имали су проблема да се

изборе за своја права. Како би се таквим злоупотребама стало на крај предвиђена је кодификација правила која би била обавезујућа за све.

Неједнакост међу светогорским монашким установама посебно је била изражена када је у питању право својине. Манастири су врховни сопственици земље, док су све остале монашке установе на Светој Гори субјекти ограниченог права својине. И поред тога, монаси настањени у манастирским подручним установама морали су да откупе земљу и установе који им припадају, као и да плаћају разне доприносе манастирима. Са намером да манастирске подручне установе изједначе са манастирима, руски монаси предлажу укидање постојећих својинскоправних односа. То би значило да објекти и земља који су плаћени манастирима прелазе у својину купца, без било каквих ограничења. На тај начин манастири би изгубили контролу над подручним установама.

Руски монаси су меморандумом упућеним амбасадорској конференцији у Лондону тражили свеобухватну реформу унутрашње организације светогорске монашке заједнице. Незадовољство њиховим правним статусом резултирало је захтевима за промену најважнијих принципа на којима је почивала Света Гора вековима раније. Њихови захтеви тежили су демократизацији, али и лаицизацији организације власти на Светој Гори. Опште право гласа и формирање изборних јединица претворили би Свету Гору у парламентарну монашку квазидржаву. У монашком окружењу би изборни процес и кампања довели до још већих подела и нетрпељивости. То би се негативно одразило на кохезију монашке заједнице и вероватно би угрозило њен опстанак. У сваком случају, меморандум руских монаха показује да је систем организације власти на Светој Гори имао мана и да је била неопходна законодавна интервенција. Уједно, из меморандума се види да је непостојање важећег типика један од главних узрока незадовољства руског монаштва. То показује колико је израда типика била значајна за опстанак и очување светогорске монашке заједнице.

8.2.3. Лондонски мировни уговор

Као што је већ поменуто, након Првог балканског рата у Лондону је одржана мировна конференција на којој су учествовали представници балканских савезника и

Турске. Паралелно је заседала амбасадорска конференција којој су присуствовали амбасадори великих сила под председништвом министра спољних послова Енглеске. Мировни уговор којим је окончан Први балкански рат потписан је 30. маја 1913. године.⁵⁷⁹ Лондонским мировним уговором није решено питање граница међу балканским савезницима. Турска се одрекла свих територија западно од линије Енос-Мидија, али није прецизирано како ће те територије бити подељене. Из поменутих територија изузета су турска острва у Егеју и Света Гора. У складу са чл. 5 поменутог уговора, о судбини турских острва у Егеју и Светој Гори која се налази на полуострву Атон одлучиће велике силе. Дакле, у складу са Лондонским мировним уговором велике силе су добиле право да одлуче какав ће бити међународноправни положај Свете Горе.⁵⁸⁰ То свакако не укључује право да одлучују о унутрашњем уређењу монашке заједнице, иако је касније било и таквих покушаја.

Одредбама Лондонског мировног уговора грчки територијални суверенитет није протегнут на Свету Гору. Турска се одрекла те територије, па остаје нерегулисано под чијом се сувереном влашћу налазило полуострво Атон након потписивања мировног уговора у Лондону. Грчки аутори углавном заступају став да је режим ратне окупације потрајао све до ступања на снагу Букурешког мировног споразума.⁵⁸¹ У пресуди Сталног арбитражног суда у предмету *Арбитража између Француске и Грчке о светионицима* изнет је став да су територије ослобођене током Првог балканског рата у периоду између ступања на снагу Лондонског и Букурешког мировног уговора представљале „међубалкански *co-imperium* од око три месеца”.⁵⁸² Да је режим ратне окупације продужен и након потписивања Лондонског мировног уговора постало је очигледно током Другог балканског рата. Значајнијег грчког војног присуства на Светој Гори није било, али је ипак једна јединица бугарске војске приморана да се преда снагама грчке морнарице и потом је депортована у луку Пиреј.

Остаје нерешено питање под чијим се територијалним суверенитетом налазила Света Гора током периода ратне окупације. Грчки аутори нису изнели ставове по овом питању. Став да се територијални суверенитет свих балканских

⁵⁷⁹ Д. Ђукић (2015b), 158-160.

⁵⁸⁰ R.V. Mowat, *Select Treaties and Documents 1815–1916*, Clarendon Press, Oxford 1916, 120–121.

⁵⁸¹ Ν. Αντωνόπουλος, 87; Σ. Παπαδάτος (1965), 38.

⁵⁸² И. Јанковић, 227.

држава – савезника протегало на све ослобођене територије, колико год контроверзан био, не може се применити у случају Свете Горе. Њена територија би била изузета из тог правног режима, јер Лондонским мировним уговором није донета никаква одлука у вези са њеним међународноправним положајем, већ је његово регулисање препуштено великим силама.

Режим ратне окупације подразумева постојање две елемента – силе која врши фактичку власт и силе која поседује суверену власт над одређеном територијом. Догађаји из Другог балканског рата несумњиво показују да је Грчка вршила фактичку и ефективну власт над Светом Гором. Међутим, у складу са чл. 2 Лондонског мировног уговора престала је да постоји суверена власт Турске над њеном територијом. Може се закључити да је полуострво Атон након потписивања Лондонског мировног уговора представљало територију са недефинисаним међународноправним статусом, над којом ниједна држава није успоставила свој територијални суверенитет, али на којој је Грчка вршила фактичку и ефективну власт.

Иако питање међународноправног статуса Свете Горе није решено потписивањем Лондонског мировног уговора, његове одредбе биле су значајне за будућност монашке заједнице из више разлога. Најпре, умањен је утицај који грчка држава има на регулисање будућег статуса полуострва Атон. Насупрот томе, велике силе, а међу њима првенствено Русија, добиле су правно утемељење да самостално реше тзв. „атонско питање“. Фактичка власт Грчке над Светом Гором није доведена у питање. Постоји и став да Лондонски мировни уговор никада није ступио на снагу и да није производио никакво правно дејство.⁵⁸³ Међутим, догађаји који су уследили након његовог потписивања показују да то није тачно. Доношење протокола амбасадорске конференције, руско-грчки преговори о статусу Свете Горе и усвајање Основне повеље којом се Света Гора проглашава независном државом показују да су одредбе поменутог уговора производиле правно дејство и имале значајан утицај на светогорску монашку заједницу. Његове одредбе потврђене су касније Атинском конвенцијом од 14. новембра 1913. године. Тим међународним уговором Грчка и

⁵⁸³ Σ. Παλαδάτος (1965, 37.

Отоманска империја обавезале су се да поштују одредбе чл. 5 Лондонског мировног уговора.⁵⁸⁴

8.2.4. Меморандум Цариградске патријаршије

Током јула и августа 1913. године у Лондону је поново заседала амбасадорска конференција са циљем да размотри стање на Балкану након балканских ратова. Видећи да се пред конференцијом настављају расправе о руским предлозима за решење међународног положаја Свете Горе, Цариградска патријаршија је одлучила да упути меморандум у којем ће, као надлежна црквена власт, изнети своје мишљење о изнетим предлозима. Као што је то и очекивано, Цариградска патријаршија, чији су епископи грчке националности, заузела је став да би најбоље решење била сукцесија држава, при чему би сва права и обавезе Турске у односу на Свету Гору преузела Грчка. Главни и заправо једини аргумент који се наводи у прилог том ставу јесте светогорска *аутономија*, која је толико широка у односу на суверену државу којој Света Гора припада да чини немогућим стварање кондоминијума или међународног протектората.

Најпре, из меморандума Патријаршије види се да руски предлози за решавање „атонског питања” нису подразумевали промену унутрашње организације Свете Горе, као што су то захтевали руски монаси (келиоти) у свом меморандуму. По мишљењу Цариградске патријаршије, руски предлог се своди на две тачке – на питање промене световне власти над Светом Гором (коју је до 1912. године вршила Турска) и на питање канонске јурисдикције над њом. Она истовремено истиче још једну чињеницу која даје Светој Гори изузетан положај и значај, а то је њена *аутономија*, која представља особеност светогорског како државноправног, тако и црквеноправног статуса. Како би развила своју аргументацију и да би детаљније дефинисала светогорску аутономију, Патријаршија у меморандуму износи краћи историјски преглед њеног настанка и њене основне црте.

Посебан правни положај Света Гора је стекла још у време Византијске империје, па је, захваљујући широким овлашћењима својеврсног савеза манастира,

⁵⁸⁴ Α. Συρίγος, „Μειονοτικές και άλλες διατάξεις στην ελληνοτουρκική σύμβαση των Αθηνών (1913)”, *100 Χρόνια από τη Διεξαγωγή των Βαλκανικών Πολέμων*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2014, 396 φν. 4.

било сувишно постојање било какве световне власти на Атону. У време турске доминације целокупно полуострво се налазило у неутуђивој својини двадесет манастира, који су порез плаћали одсеком за цело полуострво директно министарству економије. „...Сваки манастир је у унутрашњим питањима самоуправан, аутономан; пошто независност сваког манастира не би смела да дође до тачке која представља повреду правила монашког живота... установљена је институција Сабора...” (подвукао аутор).⁵⁸⁵ Сабор (Σύναξις) представља највиши орган власти, који обавља послове из свих функција државне власти: законодавне, извршне и судске. Законодавна функција је ограничена на доношење правила (*κανονισμοί*) која треба да очувају постојећи правни поредак. Сабор суди све спорове у грађанским стварима (парнице), а од кривичних ствари само оне лакше, док тежа кривична дела суде судови који се налазе изван Свете Горе. Апелација против одлука Свештеног сабора се подноси Светом синоду у Цариграду. Епистасија се брине за доследно извршавање свих одлука Свештеног сабора и под њеном командом се налазе полицијске снаге – сердари. У меморандуму се тврди да су овакав правни режим поштовали како византијски цареви, тако и турске власти, и поред тога што су 1869. године успоставиле институт цивилног гувернера, који је постављан директно од стране министарства економије, а не министарства унутрашњих послова. Он је, по мишљењу Патријаршије, увек представљао сарадника и извршитеља одлука Свештеног сабора, а не независног цивилног службеника. Свештени сабор је као аутономни орган имао право да се обраћа Министарству спољних послова, подједнако као што је то право имала и сама Патријаршија.

Пошто руски предлог подразумева да се неће променити организација монаштва на Светој Гори, онда то, по мишљењу Патријаршије, значи да ће будућа међународна власт на Светој Гори имати исти статус који је имала и турска држава док се Света Гора налазила под њеним суверенитетом. То значи да на Светој Гори опет неће постојати јавна власт (*force publique*), нити државни судови или органи управе. Однос турске државе према Светој Гори био је однос суверене државе према потчињеној области, на коју је централна власт пренела скоро сва своја права и обавезе, задржавши само врховни суверенитет и бригу о безбедности остатка територије. Међународни савет, који би чинили представници свих православних

⁵⁸⁵ М. Μεταξάκης, 187.

држава преузео би права и обавезе Турске као његовог правног претходника (претцесора). Приказујући ствари на овакав начин, Цариградска патријаршија поставља питање да ли је могуће постојање такве правне творевине која поседује само негативна права и којој је свако вршење власти забрањено. Она поставља и питање сукоба интереса. Ако међународни протекторат буду спроводили представници свих православних држава у њихово име, онда се поставља следеће питање: у случају сукоба између Свете Горе и једне од тих држава чији интерес ће њен представник заступати – државе која га делегира или Свете Горе. Такав пример је у то време била Румунија, која је конфисковала имања светогорских манастира (метохе) на њеној територији. Поред тога, Патријаршија сматра да ће се несугласице које постоје између православних држава, захваљујући кондоминијуму, лако пренети на манастире, па ће Света Гора постати место сукоба и трвљења на етничким основама. Затим, у наставку меморандума Патријаршија поставља питање спроводљивости одлука које би доносио заједнички орган свих православних држава и да ли ће он поседовати неопходне механизме да православним државама наметне одлуке које донесе. На крају, Патријаршија закључује да је идеја о интернационализацији Свете Горе неприменљива и утопистичка, а да свака промена постојећег режима доводи у опасност опстанак монашке заједнице. Из тог разлога, она предлаже да се питање суверенитета над Светом Гором реши тако што би Грчка преузела место Турске, уз давање одређених гаранција. Сама Патријаршија би се старала о томе да не дође ни до најмање промене постојећег уређења монашке заједнице на Светој Гори.

Приказ организације монаштва који се налази у овом меморандуму представља значајан извор информација и показује да је Цариградска патријаршија имала умеренији и објективнији приступ проблему. То је посебно уочљиво када се предметни меморандум упореди са актима Свештене општине и грчких манастира, а који су написани на начин који одсликава дубоке поделе и нетрпељивости између две сукобљене стране. И поред тога, анализа патријаршијског меморандума била би корисна за расветљавање њене улоге у решавању тзв. „атонског питања”.

У овом меморандуму Цариградска патријаршија показује да има проблема да дефинише правни положај Свете Горе унутар Отоманске империје. Проблем је најпре термилошки. У само једној реченици, ради одређивања статуса манастира,

користе се три различита термина: самоуправа (*αυτοδιοίκηση*), аутономија (*αυτονομία*) и независност (*ανεξαρτησία*). У другом делу меморандума Патријаршија даје и објашњење да се реч аутономија користи за карактеризацију светогорског правног режима само због непостојања прецизнијег термина. Уједно, она сматра да тај термин у овом случају има другачије значење од оног општеприхваћеног: док на другим местима аутономија подразумева личну слободу одређених лица, на Светој Гори аутономија је дата ради постизања идеала монашког живота, који захтева негирање сваке личне слободе, јер монаси имају обавезу послушности и одрицања од свих слобода. Међутим, ово објашњење своди појам аутономије само на питање личних слобода, пренебрегавајући да пружи одговор на суштински проблем, а то је проблем правног статуса монашке заједнице и њених установа. Дакле, питање је да ли монашка заједница као целина и њени органи власти поседују аутономију или неки други степен самоуправе у односу на централне државне власти. Наводна немогућност прецизног дефинисања правног статуса Свете Горе, те употреба различитих термина (међу којима чак и независност манастира) стоји у служби основног аргумента овог меморандума. Наиме, данас је постигнут консензус како на страни светогорских монаха, тако и на страни грчке државе и правне науке да Света Гора у оквирима грчке државе поседује самоуправу, коју је раније имала и под турском влашћу.⁵⁸⁶ Међутим, Цариградска патријаршија, иако свесна тога, показује неодлучност приликом употребе термина и опредељује се за термин „аутономија”, који се може сматрати веома опасним јер су се око њега водиле велике расправе.⁵⁸⁷ Разлог за то лежи у чињеници да Патријаршија у свом меморандуму жели да покаже како су овлашћења светогорских органа власти толико широка да није могуће постојање друге врсте суверенитета, осим суверенитета једне државе над Светом Гором. Због тога она представља статус Свете Горе као статус аутономне области, јер би било тешко тврдити да је самоуправа толико велика да не постоји начин да се формира међународни протекторат под којим би се она налазила.

Покушавајући да докаже свој аргумент, Патријаршија у меморандуму чини и друге грешке. Највећа међу њима је свакако минимизирање утицаја турских органа

⁵⁸⁶ То се наводи и у одлуци Свештене општине од 16. марта 1995. године. „Ψήφισμα της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους Αθω περί του Αγιορειτικού Καθεστώτος”, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Αθω, Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Αθω, Άγιον Όρος 1996*, 13–14.

⁵⁸⁷ *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Αθω, Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Αθω, Άγιον Όρος 1996*.

на Светој Гори. Није први пут да се у документима у којима се описује статус Свете Горе покушавају представити турски органи као потпуно лишени било какве власти или надлежности. Истина је да се турске власти нису много мешале у унутрашња питања Свете Горе, као што су, између осталог, чинили у свим освојеним областима, не дирајући извесне облике самоуправе који су постојали код затечених народа.⁵⁸⁸ Такође, њихова главна брига било је редовно прикупљање пореза, па су се њихови органи власти углавном тиме и бавили. Међутим, у меморандуму се тврди да је Турска безмало сва суверена овлашћења пренела на светогорске органе, те да неки будући Међународни савет који би дошао на њено место заправо не би био субјект никаквих права и не би имао никакве надлежности. Таква тврдња тешко би се могла одбранити ако се узме у обзир само неколико историјских чињеница: турски државни органи су учествовали у изради, али и објављивали светогорске типике (статуте, уставе),⁵⁸⁹ кајмакам (цивилни гувернер) као представник турске државе учествовао је у раду органа задужених за заштиту јавног реда,⁵⁹⁰ као што је већ речено, турски судови често су судили све врсте спорова међу манастирима и монасима итд. Из наведеног се види да овлашћења турских органа нису била тако ограничена, како их Патријаршија представља у свом меморандуму.

Из наведеног се може закључити да је Цариградска патријаршија покушала путем меморандума да утиче на представнике великих сила да признају грчки територијални суверенитет над Светом Гором. У меморандуму је изнет само један суштински аргумент, који се не може сматрати довољно убедљивим да би осигурао такав исход преговора у Лондону. У сваком случају, показало се да је Цариградска патријаршија поново стала на страну светогорских монаха грчког порекла, подржавајући индиректно њихове захтеве.

⁵⁸⁸ Код нас су такав пример биле кнежинске самоуправе.

⁵⁸⁹ Довољно је само поменути Хусни-пашин покушај реформе светогорског система власти, као и чињеницу да су светогорски статут ступали на снагу објављивањем у кодификацијама турских закона (Дустур). Δ. Παλαχρυσάνθου, 37, 42.

⁵⁹⁰ Његово присуство је било обавезно приликом увиђаја. Π. Καρολίδου, *Η ενεστώσα κατάσταση εν τω Αγίω Όρει*, Αθήναι 1896, 43.

8.2.5. Букурешки мировни споразум

Букурешки мировни споразум потписан је 10. августа 1913. године и њиме је окончан Други балкански рат. Током рата на Светој Гори није било већих војних операција, осим депортације једне бугарске војне јединице из бугарског манастира Зограф. Мировни споразум ступио је на снагу 25. августа исте године. Њиме су детаљно утврђене границе Бугарске у односу на остале балканске државе. Грчко-бугарска граница повучена је тако да се полуострво Атон нашло са грчке стране поменуте границе. Представници Отоманске империје нису били присутни на мировној конференцији у Букурешту. Одредбе тог мировног уговора Турска је прихватила склапајући билатералне споразуме, међу које спада и Атинска конвенција коју су 14. новембра 1913. године потписали представници Грчке и Турске. Ни у једном од поменутих споразума Света Гора се изричито не спомиње и не постоји експлицитно признање грчког територијалног суверенитета над полуострвом Атон.⁵⁹¹

У литератури која се бави правни положајем Свете Горе преовладао је став да је Букурешким мировним споразумом извршено прећутно међународно признање грчког суверенитета над Светом Гором.⁵⁹² Букурешки мировни уговор не бави се питањем статуса полуострва Атон. Наравно, Света Гора се у складу са тим споразумом нашла са грчке стране грчко-бугарске границе која је тим уговором детаљно регулисана. То је кључни аргумент којим се брани став да је Букурешким мировним споразумом признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором. У прилог том ставу износи се и тврдња да Букурешки мировни споразум, као потоњи, укида одредбе Лондонског мировног уговора (*lex posterior derogat legi priori*). Још један аргумент који се наводи у прилог поменуте тезе јесте да приликом потписивања Атинске конвенције нису изнете резерве у вези са територијалним суверенитетом Грчке над Светом Гором, већ је усвојено исто решење које се налази у Букурешком мировном уговору.⁵⁹³

⁵⁹¹ Σ. Αντωνοπούλου, 160.

⁵⁹² Ν. Αντωνόπουλος 85-86; Σ. Παπαδάτος (1965), 88; Ch. Papastathis, „The Status of Mount Athos in Hellenic Public Law”, *Mount Athos and the European Community*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1993, 55–75; Χ. Παπαστάθης, „Το καθεστώς του Αγίου Όρους και της Εκκλησίας στην Μακεδονία”, *Νομοκανονικές μελέτες*, Τρίκαλα-Αθήνα 2009, 61; Ρ. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије*, Београд 1998, 76.

⁵⁹³ Χ. Παпαστάθης (2009), 61; Σ. Παπαδάτος (1965), 88; Ν. Αντωνόπουλος 87.

Најпре треба истаћи да је Букурешки мировни споразум настао како би се одредиле границе Бугарске и тиме окончао Други балкански рат. То није уговор којим је решено „источно питање“, тј. судбина свих турских територија у Европи. Не може се тврдити да су све територије које су се нашле јужно од грчко-бугарске границе припале Грчкој. Пример су, поред осталог, турска острва у Егеју, која су се налазила под италијанском окупацијом.⁵⁹⁴ Може се, са друге стране, тврдити да експлицитна потврда грчког територијалног суверенитета није била неопходна, јер се подразумева да ће територија која је географски удаљена од осталих балканских савезника и везана за територију Грчке, њој и припасти. Међутим, и тај аргумент пада у воду ако се узме у обзир последња одредба чл. 5 Букурешког мировног уговора. У њој стоји да се Бугарска одриче свих права на острво Крит. Свакако да је острво Крит удаљено од свих балканских савезника и да је географски најближе Грчкој. Па и поред тога, балкански савезници нашли су за сходно да затраже од Бугарске да се одрекне свих права на ту територију. Да је постојала иста намера са полуострвом Атон, сигурно је да би савезници у текст Букурешког мировног уговора унели одредбу којом се Бугарска одриче свих права на полуострво Атон. Тим пре што је бугарска војска у току Другог балканског рата протерана са Свете Горе, док на Криту није било бугарских војника. Очигледно да су балкански савезници сматрали да је питање статуса Свете Горе решено потписивањем Лондонског мировног уговора. Интенција потписника Букурешког мировног споразума није била да признају територијални суверенитет Грчке над Светом Гором.

Када је у питању међународноправни статус Свете Горе и у светлу свега што је већ наведено, постаје небитно да ли одредбе Букурешког мировног уговора могу да суспендују одредбе Лондонског мировног уговора. И поред тога треба навести да тај аргумент није заснован на релевантним чињеницама. Ако се прихвати став да потоњи уговор укида ранији, довољно је подсетити се чл. 15 Атинске конвенције потписане у новембру 1913. године, пар месеци после ступања на снагу Букурешког мировног споразума. Тим уговором Грчка и Турска се обавезују на испуњавање обавеза проистеклих из Лондонског мировног уговора, „укључујући одредбе чл. 5 поменутог

⁵⁹⁴ Једно од нерешених питања била је и провизорна италијанска окупација турских острва у Егејском мору. Α. Μαυρίδης, *Η Ρόδος από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι την εθνική ολοκλήρωση (1912–1947). Ο Μητροπολίτης Ρόδου Απόστολος (1913–1946), Εκκλησία και εκπαίδευση*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 49.

споразума”.⁵⁹⁵ Експлицитно позивање на чл. 5 Лондонског мира којим је решавање атонског питања препуштено великим силама показује да су за Грчку и Турску, као уговорне стране, одредбе тог члана остале на снази и након потписивања Букурешког мировног споразума. Дакле, стране уговорнице препустиле су решавање „атонског питања“ великим силама. То подразумева да Грчка није успоставила територијални суверенитет над Светом Гором, јер би било крајње нелогично да територију која се налази под њеним суверенитетом предаје великим силама, а да то потврђује билатералним уговором са Турском.

Као доказ у прилог ставу да Букурешким мировним споразумом није признат грчки територијални суверенитет над Светом Гором могу се навести догађаји који су уследили након потписивања тог уговора. Најпре, то је израда и усвајање протокола амбасадорске конференције у Лондону, а који се базира на одредбама чл. 5 Лондонског мировног уговора. Затим, билатерални преговори између Грчке и Русије показују да Грчка није иступала са позиција суверене власти на Светој Гори.⁵⁹⁶ Израда Основне повеље којом је Света Гора прогласила независност и то по упутствима грчког министарства спољних послова представља још један доказ у прилог тези да је 1918. године међународноправни статус Свете Горе био нерегулисан. Дакле, догађаји који су уследили након потписивања Букурешког мировног споразума указују да тим уговором није признат грчки територијални суверенитет над полуострвом Атон.

Један од аргумената у прилог ставу да је Букурешким мировним споразумом признат грчки суверенитет над Светом Гором јесте пресуда Сталног арбитражног суда у предмету *Арбитража између Француске и Грчке о светионицима* од 24. јула 1956. године. У вези са територијама северне Грчке у пресуди стоји да је „територија континенталне нове Грчке западно од Нестоса... припала Грчкој 25. августа 1913. године”.⁵⁹⁷ Света Гора се налази западно од реке Нестос и део је континенталне Грчке. И код овог аргумента важе исте примедбе које су упућене ставу да је Букурешким мировним споразумом признат територијални суверенитет Грчке над

⁵⁹⁵ Σ. Αντωνοπούλου, 169.

⁵⁹⁶ Нпр. преговори и обећања грчког премијера Е. Венизелоса да ће препустити Русији да уреди питање Атонског полуострва ако Грчкој припадне Солун са Македонијом. L. A. Gerd, „Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους στα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων”, *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της απελευθέρωσης*, Πρακτικά συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2013, 31 φн. 10; Σ. Αντωνοπούλου, 79; Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 14, 24.

⁵⁹⁷ И. Јанковић, 227.

Светом Гором. Света Гора се експлицитно не спомиње, што отвара простор за другачија тумачења. Може се заступати став да се тврдња изречена у пресуди односи само на оне територије које нису другим међународним уговорима стекле посебан статус. Света Гора је на основу одредби Лондонског мировног уговора и протокола амбасадорске конференције у Лондону стекла другачији међународноправни статус у односу на остатак грчке територије. Самим тим, може се тврдити да не дели судбину осталих територија. За арбитражни суд то можда није било од значаја, па није улазио у детаљно одређивање територије континенталне Грчке. Поред тога, пресуда је настала доста касније и у тренутку када је питање међународноправног статуса Свете Горе изгубило актуелност.

Из свега наведеног може се закључити да Букурешким мировним споразумом није признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором. Супротни ставови заснивају се на веома натегнутим тумачењима и превиђању бројних историјских чињеница. Догађаји који су уследили показали су да је након потписивања мировног уговора у Букурешту продужен период нестабилности на Светој Гори. Расла је нетрпељивост између монаха различитих статуса и различите етничке припадности због супротних става у вези са будућим статусом и унутрашњом организацијом Свете Горе. Њен недефинисан међународноправни статус додатно је подстицао поделе. И поред потписивања Букурешког мировног уговора, централни органи власти на Светој Гори наставили су да агитују како би присаједињење Свете Горе Грчкој добило међународно признање.

8.2.6. Меморандум Свештене општине од 3. септембра 1913. године

Меморандум који су руски монаси келиоти упутили амбасадорској конференцији у Лондону изазвао је незадовољство монаха грчког порекла, али и манастирског монаштва уопштено, без обзира на национално порекло. Свештена општина је 3. септембра 1913. године упутила меморандум амбасадорској конференцији у Лондону. Овај меморандум представља одговор званичних светогорских институција на оптужбе и предлоге које су изнели представници руских келија у њиховом меморандуму. Потписали су га антипросопи (представници) свих двадесет светогорских манастира, укључујући манастире

настањене негрчким монаштвом.⁵⁹⁸ Поставља се питање разлога такве промене. У њих се може проникнути само правилним схватањем суштине „келијског питања”. Није спорно да су монаси руског манастира Светог Пантелејмона прижељкивали стварање православног кондоминијума на Светој Гори у којем би Русија неминовно имала водећу улогу. Поред тога, и други манастири настањени монасима словенског порекла гледали су на „атонско питање” као на сукоб између Руса и Грка, често не желећи да стану ни на чију страну.⁵⁹⁹ Међутим, видећи да ће промена међународноправног статуса Свете Горе имати за последицу радикалне промене унутрашње организације, сви манастири без изузетка стали су у одбрану светогорског правног поретка. Манастири су имали правилну перцепцију стања, знајући да питање суверенитета није важније од заштите светогорске самоуправе и унутрашње организације, која је помогла опстанак монашке заједнице кроз векове. Такође, манастири су желели да очувају ексклузивност свог правног положаја и правног субјективитета. Та настојања не треба посматрати искључиво као израз себичне жеље за очувањем сопствених привилегија, већ као акције усмерене на заштиту општег интереса, који се огледа у спречавању дезинтегративних процеса чији би крајњи резултат била потпуна дезорганизација система власти и управе на Светој Гори. Бирајући између очувања постојећег система самоуправе под суверенитетом Грчке и промене организације монашке заједнице под патронатом више православних држава, чак су и монаси негрчког порекла изабрали заштиту постојеће самоуправе. У крајњој линији, историјско искуство показује да на Светој Гори питање суверенитета није увек од кључне важности. То је разлог зашто су монаси негрчког порекла били спремни да се својевољно ставе под власт грчке државе, само да келијско питање не буде решено у корист захтева које су истицали монаси из манастирских подручних установа.

Приказ меморандума у овом раду садржаће само оне чињенице које представљају значајан извор информација о организацији монаштва на Светој Гори, а које нису изнете у претходним меморандумима. Што се тиче садржине овог акта, он пружа две врсте битних информација. Једне су оне којима се оповргавају ставови изнети у меморандуму руских монаха келиота, а друге се тичу описа организације

⁵⁹⁸ Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 33.

⁵⁹⁹ Многи грчки манастири, као и бугарски манастир Зограф, примали су значајну помоћ из Русије. Р. Радић, 79.

монаштва на Светој Гори. У меморандуму се најпре истиче наводна неканоничност поступака руских монаха келиота. Наиме, Свештена општина указује на то да монаси у складу са канонским поретком Православне цркве немају право да без дозволе игумана, коме су дужни да указују безпоговорну послушност, директно комуницирају са световним властима. Такође, уколико се појави спор између монаха у манастирским подручним установама (келијама) и игумана или манастирских епитропа, или уколико сматрају да су им они нанели неправду, Свештена општина сматра да они треба да се обрате Цариградској патријаршији, при којој се налазе судски органи, које не чине лаици, већ клирици, па су самим тим надлежни да суде у монашким споровима. Како би поткрепила своје ставове, Свештена општина се позива на читав низ канона и других правила пореклом из кодификација грчко-римског права. Не улазећи у анализу специфичног положаја светогорских монаха у односу на надлежног епископа, тј. патријарха, може се приметити да правила о подређености монаха и уопштено свих клирика власти епископа свакако стоји, али се та правила подједнако односе и на саму Свештену општину. Дакле, ако по канонском праву монаси (келиоти) руског порекла нису смели да ступају у директну комуникацију са световним властима, то значи да ни Свештена општина нема право да то чини, јер њу сачињавају манастирски представници, који су по правилу монаси. Осим тога, Свештена општина је прва светогорска монашка установа која је слањем изасланства у Атину покушала да утиче на решавање међународноправног положаја Свете Горе. Са друге стране, чињеница је да су ти акти на својеврстан начин конвалидирани меморандумом који је Цариградска патријаршија упутила амбасадорској конференцији у Лондону, а који се умногоме поклапа са ставовима изнетим у актима Свештене општине.

У вези са међународним положајем Свете Горе у меморандуму се, као што је то и очекивано, наводе аргументи против проглашења Свете Горе за неутралну територију и против успостављања кондоминијума балканских православних држава и Русије на њеној територији. Најпре се износи став да је полуострво Атон, које се налази у искључивој својини 20 манастира, неодвојива територија Грчке, коју је херојска грчка војска ослободила од турског ропства. Овде би требало приметити да је, иако се у тексту меморандума могу наћи хвалоспеви грчкој војсци карактеристични за почетак 20. века, Света Гора ослобођена без борби, пошто на

њеној територији није било турске војске, осим неколико стражара у служби кајмакама.⁶⁰⁰

У прилог својим ставовима, Свештена општина наводи и одредбе Букурешког мировног уговора, којим је, према њеном схватању, учињено међународно признање грчког суверенитета над Светом Гором. У овом документу се грчки суверенитет над Светом Гором представља као свршен чин који је стекао и своју међународноправну потврду, па би сваки покушај промене тог режима представљао грубо кршење међународног права и територијалног интегритета Грчке. У овом раду је већ указано на све недостатке оваквог тумачења Букурешког мировног споразума, па се позивање на његове одредбе не може сматрати чврстим аргументом.⁶⁰¹

Затим се износи тврдња да кондоминијум православних балканских држава и Русије угрожава права других великих сила, посебно Аустрије, Енглеске и Турске, пошто велики број монаха на Светој Гори поседује њихова држављанства. У грчким круговима је идеја о стављању светогорских монаха под заштиту неке од великих сила, као начин сузбијања руског утицаја, постојала одавно.⁶⁰² Овде се позива на заштиту интереса великих сила са циљем да се спречи стварање кондоминијума у којем би Русија имала водећу улогу, али не и са циљем да се заиста у управу на Светој Гори укључе и представници других великих сила. Полазећи од премисе да је полуострво Атон неодвојиви део грчке територије и да сви светогорски монаси уместо турског већ поседују грчко држављанство, Свештена општина у свом тексту када говори о улози великих сила, па и Русије, користи потенцијал, којим се истиче да је то једна могућност са slabим изгледима да икада постане стварност и којој се увек противставља реалан и фактички грчки суверенитет над Светом Гором.

У наставку меморандума износе се значајни подаци о организацији периферних органа управе на Светој Гори, тј. о односу манастира и њихових подручних установа. Претходни меморандуми садржавали су само податке о централним органима управе (Свештена општина, Епистасија), јер је циљ био да се докаже како у њиховом раду учествују манастири, који једини поседују правни

⁶⁰⁰ S. V. Troitsky, „Afon i mezhdunarodnoe pravo”, *Bogoslovskie Trudy* 33/1997, 144.

⁶⁰¹ Посебно имајући у виду да ни сама грчка влада није делила такво мишљење. Вид. горе.

⁶⁰² Међу мерама које предлаже комисија грчке владе, која је 1883. године боравила на Светој Гори налази се и предлог да грчки монаси из различитих манастира узму енглеско држављанство како би могли да затраже заштиту Енглеске или, уколико то није могуће, да се доведе већи број монаха пореклом са Кипра који већ имају енглеско држављанство. Х. Кардарџ, 257.

субјективитет и као такви треба да одлучују и о међународноправном положају Свете Горе, понекад чак уз позивање на право на самоопредељење. Супротно од раније праксе, у овом меморандуму појављују се информације о периферним органима власти (манастирима), са циљем да се укаже на правни положај манастирских подручних установа, које не поседују правни субјективитет и у потпуности су зависне од манастира којима припадају. У тексту је изнет приказ организације судске власти, како првостепене, тако и другостепене. Ове информације представљају значајан извор података о организацији монаштва на Светој Гори почетком двадесетог века, пошто је то период у којем, као што је већ поменуто, не постоји званични устав (статут), који би регулисао правне односе између монашких установа.

У другом делу меморандума наведени су поименице светогорски манастири, а од манастирских органа споменут је једино игуман. Њега бирају монаси ради решавања сваког спора који се међу њима појави, као и ради управљања манастиром. Игумани представљају првостепени суд, који суди спорове између монаха који су настањени у манастирима и монаха у манастирским подручним установама. Против његових одлука дозвољена је апелација Свештеној општини. Свештену општину (или Сабор – Синаксист) чине представници двадесет суверених манастира и она представља највиши орган власти на Светој Гори. Као судски орган Свештена општина суди на основу савести њених чланова, светог јеванђеља и канона Православне цркве, водећи бригу да правда буде свима подједнако доступна. У прилог томе наводе се писма која је Свештена општина примила од руског и бугарског манастира, као и од руског скита Светог Андреје у којима они изражавају захвалност Свештеној општини за непристрасно обављање судске надлежности. Свештену епископију чине четири члана које одређују наизменично свих двадесет манастира и представља највиши орган извршне власти, стара се за одржавање јавног реда и безбедности. Положај Цариградске патријаршије се пореди са статусом Ареопага, врховног касационог суда у Грчкој. Манастири који су незадовољни одлукама Свештене општине могу поднети жалбу Цариградској патријаршији.

У меморандуму се налази и синоптички приказ својинскоправних односа на Светој Гори. Манастири имају неприкосновено право својине на земљи и поседима који су им даровани како на Светој Гори, тако и изван ње. Правни режим манастирских поседа заснива се на црквеним канонима, царским новелама и

хрисовуљама, султанским ферманима итд. Са друге стране, манастирске подручне установе, (скитови, келије итд.) нису ништа друго до управо део те неотуђиве манастирске имовине.

Највише простора у меморандуму су заузеле аргументи у прилог непроменљивости и очувања постојеће организације монаштва на Светој Гори. Систем представљања манастира у највишем органу власти представља, по мишљењу Свештене општине, суштински елемент вишевековног привилегованог статуса Свете Горе и самим тим не може бити укинут или модификован, а да истовремено не буду повређена права манастира садржана у светим канонима, типцима и другим правилницима (*Κανονισμοί*). У меморандуму се врши једно занимљиво поређење између манастира и епископа, при чему Свештена општина заузима став да манастири поседују права која су у цркви резервисана за епископе. Чак се наводи један број таквих надлежности попут вршења монашког пострига, рукополагања ђакона и презвитера, слање представника где год је то потребно без дозволе патријарха и др. Као што епископи представљају своју епархију и све вернике који су под њиховом влашћу, тако и манастири представљају све монахе који су настањени у манастирима, али и њиховим подручним установама на Светој Гори и изван ње. Поред тога, у меморандуму се одредбе Берлинског мировног уговора посматрају као успостављање међународне заштите постојеће организације монаштва, тако да би свака промена те организације значила и кршење међународног права. Истиче се и да би промене које траже монаси руског порекла у свом меморандуму биле супротне одредбама канонског права, као и одредбама важећег правилника који у чл. 7 забрањује промену сврхе манастирских установа. На крају меморандума Свештена општина апелује на амбасадорску конференцију да не прихвати предлоге Русије за промену светогорског поретка и организације монаштва, јер би лаицизација монашких установа претворила Свету Гору у место сталних међуетничких трвљења и политичких сукоба.⁶⁰³

Као што је већ поменуто, овај меморандум је посебан по томе што се у њему налазе значајне информације о правном положају како манастира, као периферних органа власти, тако и њихових подручних установа. Акцент се налази на судској

⁶⁰³ Комплетан текст меморандума уз неколико изостављених параграфа: Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 27–33.

организацији и судским овлашћењима манастира. Разлог за то лежи у чињеници да су руски монаси у свом меморандуму изнели тврдње о пристрасном обављању судске власти и злоупотребама права на њихову штету. Предочавањем чињеница из којих се може створити јасна слика о систему правосуђа на Светој Гори, Свештена општина заправо жели да покаже да на Светој Гори постоји организовано правосуђе, те да, самим тим, тврдње руских монаха нису у потпуности тачне. Тако приказан, систем правосуђа на Светој Гори умногоме одговара савременим начелима организације судства. Вишестепеност судства је обезбеђена захваљујући судским надлежностима Свештене општине, док се Цариградска патријаршија пореди са врховним (касационим) судом Грчке у то време. Испоштовано је и право на приступ суду, јер сви монаси, без обзира да ли су настањени у манастирима или њиховим подручним установама, могу изнети своје спорове пред поменуте судове. Овде треба напоменути да је оваква организација судства одлично функционисала када су у питању канонски преступи монаха. Међутим, када су у питању спорови који су се водили због имовине, често су и сами манастири избегавали да се суде пред светогорским органима и своје спорове су износили пред турске (државне) судове.⁶⁰⁴ Управо такви спорови, код којих се показала највећа недоследност у примени права, јесу подстакли руске монахе да затраже диференцирање грађанкоправних од црквеноправних норми.

Поред тога, руски монаси су замерали постојећем систему и то што у свим степенима судства апсолутну већину имају Грци. Као што је већ поменуто, Свештену општину сачињавају представници двадесет манастира, од којих су седамнаест грчки, док је Синод Цариградске патријаршије сачињен од епископа грчке националности. То је свакако последица чињенице да се светогорски систем власти и судства развијао постепено и у периодима историје када је на њој био настањен мали број монаха негрчког порекла. Организацију судства Свештена општина веома исправно доводи у везу не са националном припадношћу монаха већ са монашким институцијама. Монашке установе на Светој Гори, па међу њима и оне у чијој надлежности је и судска власт, не могу се заснивати на националном принципу, јер би то било супротно духу православља, правним обичајима Свете Горе, а и стварало

⁶⁰⁴ О томе говори и писмо Свештене општине из 1806. године у којем се налази одлука да сви спорови између манастира треба да се износе пред антипросопе осталих 18 манастира. Δ. Παλαχρυσάνθου, 30.

би бројне проблеме у конституисању и функционисању таквих органа.⁶⁰⁵ Када се све то узме у обзир, постојећи систем је остављао простора за злоупотребе на националној основи. То се, међутим, у пракси није тако често дешавало, јер су светогорски органи настојали да ограниче изношење спорова пред световне судове. Из тог разлога су при дељењу правде покушавали да буду што је могуће објективнији и правичнији.

Осим података о судству, у меморандуму се налази занимљив поглед на правни положај самих манастира. Поред већ познатих чињеница о неприкосновености њихове својине и ексклузивности њиховог правног субјективитета, они се у меморандуму пореде са православним епископима. Остављајући по страни неутемељеност таквог поређења са аспекта догматике и еклисиологије, довољно је само рећи да се ради о поређењу неупоредивих институција са циљем да се преувеличају овлашћења и права манастира у светогорском правном поретку.

Треба истаћи да су монаси грчког порекла неуморно радили преко свих светогорских органа власти на међународном признању грчког суверенитета над Светом Гором. Резолуцију о уједињењу са Грчком донео је Ванредни двадесеточлани сабор 3. октобра 1913. године. Истовремено, слати су телеграми свим великим силама и православним државама.⁶⁰⁶ Из поменутих аката се види са коликом промишљеношћу и дипломатском вештином су светогорски монаси грчког порекла наступали у тренуцима када ни сама грчка држава није била претерано заинтересована да заштити њихове интересе на Светој Гори. Поред тога што већина грчких аутора који се баве светогорском историјом критикује инертност и пасивност грчке владе у решавању тзв. „атонског питања”, постоје информације да је Е. Венизелос током Лондонске конференције обећао руској влади да ће уколико Солун и Халкидика припадну Грчкој, Русија моћи да уреди питање Свете Горе у складу са сопственим интересима.⁶⁰⁷ Постојање таквог договора делује прихватљиво, имајући у виду бугарске претензије на Солун и Халкидику и нерешено епирско питање. Иако

⁶⁰⁵ Довољно је поменути да је само током двадесетог века број руских монаха варирао између неколико хиљада са почетка и неколико десетина монаха са краја истог века.

⁶⁰⁶ *Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Αθω, Το ιερόν ψήφισμα του Αγίου Όρους Αθω και τα συναφή επίσημα έγγραφα*, Εν Θεσσαλονίκη, 1913. Превод резолуције на српски језик: Р. Радић, 77.

⁶⁰⁷ Постојање таквог договора потврђују, између осталог, и документи из дипломатског архива Русије. Σ. Αντωνοπούλου, 79.

су интернационализацији светогорског питања допринели различити фактори – претензије Русије на Медитерану, настојања Аустроугарске, као и чињеница да је решавање светогорског питања неодвојиво од решавања далеко ширег источног питања – на Светој Гори и у Грчкој се до данас она повезује скоро искључиво са Русијом и руским монасима.

Из свих поменутих меморандума разних светогорских установа види се да је интернационализација светогорског питања у свим његовим облицима имала за последицу стварање трајног неповерења и тензија између монаха грчког и руског порекла.⁶⁰⁸ Нажалост, оне су опстале и у наредним деценијама, да би у току Другог светског рата поново дошле до изражаја.

8.2.7. Протокол амбасадорске конференције у Лондону

Током јула и августа 1913. године у Лондону је поново заседала амбасадорска конференција са циљем да размотри стање на Балканском полуострву након балканских ратова. Позивајући се на чл. 5 прелиминарног Лондонског мировног уговора од 17. маја 1913. године, Русија је пред амбасадорску конференцију у Лондону изнела предлог да се „атонско питање” реши тако што би Света Гора постала независна територија. Остале велике силе су прихватиле овај предлог, па је конференција амбасадора у Лондону усвојила Протокол којим су у основним цртама дефинисани принципи на којима ће почивати међународноправни статус и унутрашња организација светогорске монашке заједнице. Протокол је настао августа 1913. године (тачан датум није познат), а грчкој влади је достављен у новембру исте године.⁶⁰⁹ Објављен је у више наврата на француском и грчком језику.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Грчка литература обилује критикама на рачун руских монаха и руске политике. Ισίδωρος Μοναχός, *Απάντησις εις τον κ. Α. Δημητριάδην ή Περί διεθνοποιήσεως του Αγίου Όρους*, Εν Σμύρνη 1913.

⁶⁰⁹ Δ. Παπαχρυσάνθου, 50. Треба рећи и да Д. Папахрисанту погрешно тврди да је текст Протокола објављен 14. новембра 1913. године у службеном гласилу (ЕТК) грчке владе. Заправо, у Службеном гласнику под тим датумом објављен је Лондонски мировни уговор, заједно са Атинском конвенцијом. Као што је већ поменуто, каснило се са ратификацијом Лондонског мира због балканских ратова. *ΦΕΚ Α'*, 229/14. 11. 1913. Видети и Ν. Μυλωνάκος, 113.

⁶¹⁰ Оригиналан текст на француском: Α. Βαμβέτσος, *Το Άγιον Όρος και η ελληνική πολιτική*, Εστία, Εν Αθήνας 1917, 40; Κ. Παλουλίδης, *Αρχαιογραφικά και ιστοριογραφικά της Ρωσίας*, Θεσσαλονίκη 2000, 174; Ν. Antonopoulos, „La condition internationale du Mont Athos”, *Le millénaire du Mont Athos 963-1963*, vol. I, Venice 1963, 392. Интегралан текст на француском уз превод на грчки језик: Σ. Παπαδάτος, (1965), 39–40; Превод на грчки језик: Χ. Κτενάς (1935), 887–888.

Протоколом је најпре дефинисан међународноправни положај Атонског полуострва: „Света Гора ће поседовати аутономију независну и неутралну”.⁶¹¹ Иако је формулација ове одредбе таква да оставља простор за различита тумачења,⁶¹² очигледно је она представља остварење руских напора да се Света Гора прогласи неутралном територијом. Света Гора би у складу са Протоколом представљала независну и неутралну државу, која би се вероватно налазила под протекторатом или кондоминијумом православних земаља и Русије.⁶¹³

Иако се првом одредбом Протокола тежило увођењу велике промене међународноправног положаја Свете Горе, све остале одредбе тог акта само су потврђивале већ постојеће односе на Светој Гори. Тако је предвиђено постојање Савета (*Conseil*) који се у самом Протоколу назива још и Протат или Синаксис. Прописано је да Савет сачињавају представници 20 светогорских манастира, међу којима је подељена целокупна територија полуострва Атон, и да ће он вршити управу над Светом Гором у складу са вишевековном традицијом. Такође, Савет би био задужен и за полицијске снаге који би се старале о јавном реду и безбедности Свете Горе и њене обале. Предвиђено је да снаге јавног реда буду опремљене лаким бродовима, којих не може бити више од два, а изричито је забрањена набавка подморница. Сваки од бродова могао би бити опремљен топовима калибра до 70 мм, али без инсталација за лансирање торпеда или постављање мина.

Не треба губити из вида да је за време турске владавине Свештена општина поседовала сопствене оружане снаге (сејмене и сердаре), па таква пракса не би представљала новину.⁶¹⁴ У сваком случају, одредба о формирању посебних светогорских полицијских снага проистиче из прве одредбе овог Протокола, којом се Света Гора проглашава независном и неутралном територијом. На тај начин се заправо разрађује и прецизира на који начин ће неутралност бити обезбеђена и заштићена. Са истим циљем Протокол садржи одредбу којом је установљена забрана приступа територијалним водама Свете Горе ратним бродовима свих сила, осим у случају нужде.

⁶¹¹ „*Le Mont Athos aura une autonomie indépendante et neutre*” Σ. Παλαδάτος (1965), 39.

⁶¹² Поједини грчки аутори сматрају да је овим протоколом нанета штета руским интересима, док поједни чак затупају став да је овим Протоколом признат грчки територијални суверенитет над Светом Гором. Ν. Αντωνόπουλος 87; Д. Ђукић (2015b).

⁶¹³ С. В. Троицкий, „Афон и международное право”, *Богословские труды*, 33/1997, 143; Д. Ђукић (2015b), 166-168.

⁶¹⁴ Π. Καρολίδου, 44.

Протоколом се гарантује право православних верских заједница свих сила да затраже земљу од манастира како би њихово монаштво могло да се насели на Светој Гори. Сви новопридошли монаси у обавези су да од манастира добију исправу о власништву и уговор о коришћењу земље из којег се види да је манастир прихватио њихово настањивање. Протоколом је предвиђено да се овакве одлуке налазе у искључивој надлежности унутрашње манастирске управе и да потпадају под „древне локалне обичаје” (*antiques usages locaux*).⁶¹⁵ Тако су повлашћени положај манастира и њихово искључиво право својине над целокупним полуострвом Атон добили међународну заштиту и признање. Очигледно је да амбасадорска конференција није уважила захтеве светогорских монаха руског порекла који су тражили промену постојећих својинских односа на Светој Гори, већ је, сасвим супротно, Протоколом заштитила својинска права манастира и њихове управне надлежности које из тог права проистичу. Приметно је и да Протоколом није прецизирано о којим се силама ради. Вероватно да је то учињено како би се пружила могућност настањивања на Светој Гори монасима из православних заједница са територија које припадају неправославним великим силама, попут Енглеске и Аустроугарске.

У фокусу преговора о правном положају и статусу Свете Горе углавном су била два најважнија питања: прво је питање њеног међународноправног положаја, а друго се тиче унутрашње организације светогорске монашке заједнице. Протокол амбасадорске конференције у Лондону даје могуће решење за оба питања. Са аспекта међународног права Света Гора би била независни субјект међународног права, док би њена унутрашња организација остала иста као што је била у претходним вековима. У грчкој литератури могу се сусрести ставови да усвајање поменутог Протокола од стране великих сила представља дипломатски пораз Русије.⁶¹⁶ Међутим, иако амбасадорска конференција није уважила све захтеве руске стране, не може се превидети чињеница да је Протокол настао на захтев Русије, да су његови аутори добро познавали односе на Светој Гори и да се тим актом барем привремено спречава међународно признање грчког територијалног суверенитета над Светом Гором. Иако захтеви руских монаха за реформом унутрашње организације

⁶¹⁵ Σ. Παλαδάτος (1965), 40.

⁶¹⁶ Ν. Αντωνόπουλος, 87; Μ. Μεταξάκης, 179.

светогорске монашке заједнице нису ушли у текст Протокола,⁶¹⁷ не може се рећи да је његово усвајање представљало дипломатски пораз Русије. Штавише, може се тврдити да представља веома вешт и далекосежан дипломатски потез. Русија је преко Протокола обезбедила своје интересе везане за међународноправни положај Свете Горе, што и јесте био главни циљ њених дипломатских напора. Са друге стране, гарантовање и утврђивање постојећег система управе који је фаворизовао манастире имали су за циљ задобијање њихове подршке и поверења. Требало је доказати представницима манастира да промена међународноправног статуса Свете Горе неће повредити интересе манастира и довести у питање постојећу организацију власти. Већина светогорских манастира није прихватила одредбе поменутог Протокола, већ је његово постојање игнорисала.

Постоје мишљења у литератури да Протокол амбасадорске конференције у Лондону нема практичан, већ има само теоријски значај, пошто никада није примењиван.⁶¹⁸ Међутим, такав став представља поглед на прошлост из садашње перспективе. У периоду након доношења Протокола није се знало какав ће бити исход преговора о статусу Свете Горе. Постојала је објективна могућност да велике силе примене одредбе Протокола. Најзначајнија и уједно најочигледнија последица доношења поменутог Протокола јесте израда и усвајање *Основне повеље*, светогорског типика насталог 1918. године.⁶¹⁹ Тим типиком Света Гора је проглашена за независну државу, управо у складу са одредбама Протокола амбасадорске конференције у Лондону. Међутим, ни те измене нису заживеле, пошто су значајни геополитички догађаји из друге деценије 20. века (Први светски рати и Октобарска револуција) учинили Протокол амбасадорске конференције у Лондону превазиђеним и излишним.

8.2.8. Билатерални преговори Русије и Грчке

Протокол који је усвојила амбасадорска конференција у Лондону није довео до значајних промена на Атонском полуострву: фактичку власт над полуострвом

⁶¹⁷ Као што је већ детаљно описано, руски монаси су захтевали измену система управе и формирање нових органа власти који не би били сачињени искључиво од представника манастира.

⁶¹⁸ Σ. Παλαδάτος (1965), 40.

⁶¹⁹ Ε. Δωρής (2004), 447.

вршила је доста суздржано Грчка, док је унутрашња организација монашке заједнице остала непромењена. Зато су Русија и Грчка преговарање о међународноправном положају и унутрашњој организацији монаштва на Светој Гори пренеле са мултилатералног на билатерални ниво.⁶²⁰ У новембру 1913. године грчки амбасадор преговарао је са представницима руске владе у Петрограду. Закључци који су усвојени током тих консултација садржани су у допису који је грчки амбасадор у Петрограду упутио грчкој влади 7. новембра 1913. године.⁶²¹ Грчка влада би гарантовала очување фактичког стања на Светој Гори, док би се Русија одрекла захтева за уздизање скитова у ранг манастира и келија у ранг скитова. Правну (у тексту: моралну) заштиту Светој Гори пружале би православне државе преко својих влада. Договорена је демаркација граничне линије између Свете Горе и Грчке, која би се кретала дуж Ксерксовог канала. Грчка царинска испостава била би премештена из луке Дафни на саму граничну линију. Предвиђено је било и формирање локалних полицијских снага, као и да за кривична дела суди суд на чијем подручју је кривично дело почињено.

На основу свега наведеног може се закључити да је Русија (барем привремено) одустала од реформе унутрашње организације монашке заједнице. Такође, тзв. „келијско питање” било би решено у корист манастира, јер се Русија и званично одрекла идеје о промени статуса манастирских подручних установа. Са друге стране, међународноправни положај Свете Горе био би промењен – она би се налазила под протекторатом православних држава, а не под сувереном влашћу једне државе. Документ који је сачуван не садржи детаље, већ само основне црте закључака насталих током грчко-руских преговора па остаје непознато какве би надлежности православне државе имале на Светој Гори. Такође, информације о формирању судства и полиције су недовољне да би се могло закључити у којој мери би дошло до промена у организацији светогорске монашке заједнице. Договорено је и да преговоре наставе грчки и руски амбасадор у Цариграду.⁶²²

До наставка преговора дошло је у фебруару и марту 1914. године у Цариграду. Руски амбасадор Де Гирс предао свом грчком колеги у мају исте године

⁶²⁰ Потезе грчке владе осуђују листом сви грчки аутори, сматрајући да је била попустљива пред руским притисцима и да је начинила кобну грешку прихватањем преговора са Русијом. Д. Ђукић (2015b), 168-170. Ν. Αντωνόπουλος 97; Σ. Παλαδάτος (1965), 40; Α. Βαμβέτσος, 1–15.

⁶²¹ Α. Βαμβέτσος, 12–13; Σ. Παλαδάτος (1965), 41.

⁶²² Σ. Παλαδάτος (1965), 41; Ν. Αντωνόπουλος 97.

документ под насловом *Разматрања о провизорном режиму који треба да се успостави на Гори Атон*.⁶²³ Акт је подељен на две велике целине: првих седам тачака у којима се налази предлог руско-грчког кондоминијума над Светом Гором и других шест који носе ознаку поверљиво. Њиме је предвиђено да духовну јурисдикцију над Светом Гором задржи Цариградска патријаршија, док би целокупна монашка заједница коју сачињавају „манастири, скитови, келије, колибе и испоснице (*Monastères, Skitis, Cellules, Kalives et Ermitages* ” задржала постојећи облик организације. Демаркацију граничне линије између Краљевине Грчке и Свете Горе извршила би два овлашћена лица, од којих би један био Грк, а други Рус.

Тачком 3 је предвиђено да ће цивилну власт провизорно вршити комесар, постављен од стране грчке владе и подређен министарству спољних послова. За заштиту јавног реда и безбедности планирано је формирање снага жандармерије, чија би бројност била накнадно утврђена, а налазила би се под командом комесара. Права и надлежности комесара према монасима негрчког порекла утврдила би грчка влада, али уз поштовање следећих начела: монаси задржавају држављанство које поседују у моменту уласка на Свету Гору, у питањима управе и судства важиће персонална примена права, свака група монаха која има исту националну припадност стиче право да изабере једног представника који ће је представљати пред комесаром и чије присуство је неопходно да би комесар могао лишити слободе или ући у стан припадника те националне заједнице. Монаси у свим монашким установама могу истицати националне заставе држава чије држављанство имају. Иако се декларативно у првој тачки гарантује да неће бити измена у организацији монашких установа, из наведеног постаје јасно да је у Де Гирсовом пројекту организација монашке заједнице базирана на етничком принципу.

Из меморандума који су руски монаси упутили амбасадорској конференцији у Лондону види се да је једна од њихових највећих замерки на организацију монаштва на Светој Гори везана за судство и недоследну примену правила и прописа. Да би се обезбедило боље функционисање правосуђа, Де Гирс је предвидео оснивање првостепеног суда у Кареји. Суд би формирала грчка влада, али би одлуке доносио у присуству представника свих етничких група. О жалбама на одлуке првостепеног

⁶²³ Текст овог документа објављен је у оригиналу на француском А. Βαμβέτσος, 41–44, на француском уз превод на грчки: Σ. Παλαδάτος (1965), 41–46, а на грчком у Χ. Κτενάς (1935), 888–890.

суда Свете Горе одлучивали би конзуларни судови (*Tribunaux Consulaires*) у Цариграду. За све прекршаје и кривична дела за које је забрањена казна затвора дужа од два месеца првостепени суд би обављао послове истражног суда. Окривљени би заједно са целокупном документацијом био прослеђиван надлежном конзуларном суду у Цариграду у складу са његовом националном припадношћу. Дакле, светогорски органи власти не би више вршили судску власт на Светој Гори, већ би она била поверена посебном државном суду и судовима при конзулатима оних држава чије држављанство имају светогорски монаси. Пошто су у документу наведене само основне црте будућег уређења монашке заједнице на Атону, остаје непознато које материјално кривично и прекршајно право би било примењивано. Пошто суд оснива грчка влада, вероватно је да би се примењивало грчко процесно право. Међутим, оваква конструкција тешко да би обезбедила боље функционисање правосуђа пошто би конзуларни судови, као нека врста апелационих судова, примењивали позитивно право држава којима припадају. Тешко је поверовати да би се судске одлуке засноване на веома различитим правним системима могле ускладити.⁶²⁴ Поврх свега, суд који би основала грчка влада и конзуларни судови у Цариграду морали би најпре да се упознају са светогорским обичајима и јединственим правним системом за шта су неопходни кадрови, средства и време. На крају, мало је вероватно да би сами монаси пристали да одлуке доносе световни судови и то посебно у споровима између монашких установа. Иако је реформа правосуђа била неопходна, руски предлог који је изнет пред грчку владу не представља ваљано решење које би могло да обезбеди правну сигурност, конзистентност судске праксе и доследну примену права.

На крају јавног дела документа налазе се две тачке које се односе на режим пореза и царина. Предвиђено је да Света Гора плаћа порезе у истом износу као и за време турске владавине, али би приходи од пореза ишли грчкој држави, пошто би она сносила трошкове функционисања цивилних власти на полуострву. Не би се мењао ни царински режим који је постојао одраније, уз обавезу да се сва регулатива кодификује и објави на руском, француском и грчком језику. У истој тачки је одређено да ће грчка држава бити задужена за пошту, телеграф и телефон, уз обавезу

⁶²⁴ У тренутку када се преговори воде на Светој Гори су се налазили монаси који су били поданици Русије, Грчке, Србије, Аустроугарске, Бугарске, па чак и Енглеске (Кипар), која припада англосаксонском правном подручју.

да службеници који раде на телефонским и телеграфским пословима познају руски, француски и грчки језик.

У поверљивом делу документа налазе се одредбе које иду у прилог искључиво руској страни. Предвиђено је да поред грчког комесара на Светој Гори борави руски службеник који ће учествовати у вршењу цивилне власти на Светој Гори у свим предметима који се тичу интереса руских монаха и њихових установа. Русији је признато право да штити руске монахе и њихове верске установе, док грчка влада не сме да предузима опште мере на Светој Гори без претходне сагласности руске владе. У тексту се наводи да ће поменути руски службеник водити рачуна да приликом формирања снага жандармерије буде ангажован једнак број поданика Русије и Грчке. Из свега поменутог се види да се цивилна власт, коју над Светом Гором врши грчка држава у складу са јавним делом Де Гирсовог пројекта, поверљивим одредбама истог документа дели између руске и грчке владе, односно између њихових представника на Атону.

Најкритичнија измена унутрашње организације монашке заједнице била је предвиђена тачком 4, у којој стоји да би „било правично” да се поједини скитови уздигну у ранг манастира, а келије у ранг скитова.⁶²⁵ Посебно је занимљива идеја о преласку монаха грузијског порекла из келије Светог Јована у манастир Ивиرون. Јасно је да би измене овог обима изазвале велики отпор светогорских манастира и посебно монаха грчког порекла. На овај начин би келијско питање добило на значају, јер када би се једном дозволила промена статуса једног броја монашких установа, то не би могло бити ускраћено другим установама сличног карактера. То је вероватно и био крајњи циљ поменутих одредаба. Пошто је аутор текста добар познавалац светогорских прилика, он признаје да такве мере није могуће одмах предузети, али зато инсистира на моменталном укидању свих ограничења у погледу броја монаха који се могу настанити у одређеној монашкој установи, као и у погледу оснивања нових монашких установа. Манастири не би смели да предузимају ништа што би ометало развој њихових подручних установа. Сви ови предлози имају за циљ да побољшају правни и фактички положај манастирских подручних установа и да ограниче власт манастира над њима. Не треба губити из вида да тзв. „келијско

⁶²⁵ Ради се о руским скитовима Светог Андреје и Светог Илије и келијама Часног Крста, Светог Георгија (на Керасији) и Светог Николаја (Буразери).

питање” има и етнички аспект, пошто су руски монаси углавном били настањени у подручним монашким установама, које су биле правно зависне од манастира којем припадају. Фактички, многе од тих установа су поседовале бројније монаштво и веће приходе од самих манастира од којих су формално биле зависне. Диспропорција између правног и фактичког стања у комбинацији са етничким поделама довела је до стварања оштрих подела између две категорије монаштва. Решење које предлаже Русија заправо би довело до побољшања правног положаја зависних установа и до релативног поклапања њиховог правног и фактичког статуса, што би одговарало монасима руског етничког порекла. Уједно, то су и разлози зашто би такво решење било неприхватљиво за светогорске манастире који су настањени углавном грчким монашtvом.

У последње две тачке поверљивог дела документа тражи се да руске монашке установе могу слободно убирати плодове од непокретности које се налазе на територији Грчке и да по два овлашћена лица грчке и руске владе изврше попис становништва и монаштва и кодификацију прописа о царини.

Прелазак са мултилатералних на билатералне преговоре о статусу Свете Горе представља дипломатску победу Русије. Извесно је да она сама не би могла да наметне свој став великим силама. То, међутим, није било тешко урадити приликом преговора са малом државом попут Грчке. Из овог акта се види да је грчка влада била попустљива и спремна да прихвати постепено јачање руског утицаја на Светој Гори. Избијање Првог светског рата спречило је наставак руско-грчких преговора и продужило агонију око дефинисања међународноправног положаја Свете Горе.

8.3. Основна повеља

8.3.1. Околности које су претходиле доношењу типика

Светогорски монаси су током вишевековних настојања да сачувају своју монашку заједницу и монашке установе у којима обитавају развили својеврсну дипломатску тактику коју су примењивали приликом суочавања са озбиљним историјским изазовима. Та тактика се састојала најпре у сталном пролонгирању примене нежељених услова, да би у онда, у моменту који је најповољнији,

прихватили реалност и сами предузимали кораке на примени тих услова, модификујући их истовремено тако да избегну изазивање озбиљније штете по монашку заједницу као целину. Таквих примера има доста у светогорској историји: од признавања султанове власти 1430. године како би се сачувала права и привилегије монашке заједнице, па све до догађаја из Другог светског рата о којима ће бити речи.

На сличан начин светогорски монаси су покушали да поступе 1918. године.⁶²⁶ Од момента када су међународноправни положај и унутрашња организација Свете Горе постали питања од међународног значаја, светогорски органи власти састављени од представника манастира залагали су се за припајање Свете Горе Краљевини Грчкој и очување постојећег система самоуправе. Већ 1913. године постало је јасно да међу великим силама немају савезника, као и да сама грчка влада нема намеру да се заложи за њихове циљеве. И поред тога, светогорски органи су функционисали на исти начин као и раније, док су предлоге руске дипломатије неретко потпуно игнорисали.⁶²⁷ Избијање Првог светског рата помогло им је да пролонгирају реализацију реформи предвиђених Протоколом амбасадорске конференције у Лондону из 1913. године. Међутим, како се рат приводио крају преовладало је уверење да ће велике силе инсистирати на примени Протокола из 1913. године, који је, између осталог, предвиђао проглашење Свете Горе за аутономну, независну и неутралну територију. Процењено је да би за монашку заједницу било корисније да се сама постара о његовој примени, неголи да то препусти спољашњим факторима. Из тог разлога донета је одлука да се приступи изради новог типика (статута, правилника) којим би међународноправни положај полуострва Атон био регулисан у складу са одредбама поменутог протокола.

Може се поставити питање зашто је за имплементацију одредаба Протокола амбасадорске конференције у Лондону било неопходно доносити тако опширан и свеобухватан акт као што је нови типик. Имајући у виду да је Протокол веома кратак и сажет, све његове одредбе могле су стати у правни акт другачије форме, попут декларације или одлуке Ванредног троструког сабора. Управо одговор на ово питање открива и праве разлоге који су подстакли монахе на овакав потез. Као што је већ

⁶²⁶ Е. Δορής (2004), 480.

⁶²⁷ Такав је случај за пројектом руског амбасадора Де Гирса, који им је достављен у преводу на грчки језик. Σ. Παλαδάτος (1965), 41.

поменуто, два су најважнија аспекта тзв. „атонског питања” – међународноправни положај Атонског полуострва и унутрашња организација светогорске монашке заједнице. Пристајући на неповољно решење међународноправног статуса, светогорски органи су желели да много битније питање унутрашњег уређења реше у своју корист. Бирајући између два зла, они су изабрали мање. Зато је требало истим актом којим се прокламује независност сачувати постојећи систем самоуправе. Другим речима, требало је осигурати превласт манастира над осталим монашким установама и ексклузивност њиховог учешћа у раду централних органа власти. Типик као највиши и свеобухватан општи правни акт представљао је најпогоднију форму за остварење овог циља.

У току 1918. године састављен је нови типик Свете Горе назван Основном повељом (*Θεμελιώδης χάρτης*). У изради типика учествовао је и специјални правни саветник Ј. Стефанидис.⁶²⁸ Радило се заправо о прилагођавању Општих правилника из 1912. године одредбама Протокола амбасадорске конференције у Лондону.⁶²⁹ Најважнија одлика овог типика јесте проглашење Свете Горе за независну државу у складу са одредбама поменутог протокола. Предлог повеље изнет је пред Ванредни троструки сабор.⁶³⁰ Сабор је након расправе усвојио првих 100 чланова, одложивши за касније расправу и усвајање остатка Повеље. Победа Бољшевика у Русији и незаинтересованост великих сила за „атонско питање” учинили су да остатак Повеље никада не буде усвојен. Иако је донета од стране највишег законодавног тела на Светој Гори, Основна повеља никада није примењивана.⁶³¹

Основна повеља, као један од светогорских устава, везује се и за калуђерски покрет који се залагао са потпуну независност Свете Горе.⁶³² Постоји и став једног грчког аутора да израда овог типика, којим су признате одлуке амбасадорске

⁶²⁸ Χ. Κτενάς (1935), 369.

⁶²⁹ *Προσοχή εις το Αγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926*, 37.

⁶³⁰ Постојање Ванредног дуплог или троструког сабора није било предвиђено Општим правилницима. И поред тога, они су одржавани увек када је требало расправити најважнија питања за монашку заједницу у целини. Дупли сабор сачињавају по два представника свих светогорских манастира, од којих је један обавезно представник манастира у Свештеној општини (антипросоп). Троструки сабор чине по три представника сваког манастира, а у литератури се помиње и четвороструки сабор, који сачињавају по четири представника сваког манастира. Ε. Δωρής (1994), 279–296. Χ. Κτενάς наводи да је Основну повељу изгласао Ванредни дупли сабор. У свим осталим изворима се помиње Ванредни троструки сабор, па је вероватно да се ради о штампарској грешци. Χ. Κτενάς (1935), 369.

⁶³¹ Σ. Παλαδάτος (1961), 142.

⁶³² Љ. Максимовић, 40.

конференције у Лондону, представља велику грешку светогорских монаха која је могла довести у питање припајање Свете Горе Краљевини Грчкој.⁶³³ Вероватно је да су и сами монаси накнадно схватили да су заправо пристајали на оно што нико од њих није ни захтевао. То је вероватно један од разлога зашто није објављено више података о поступку доношења Основне повеље. Већина доступних информација потиче из уводног излагања о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе, које су саставили чланови комисије формиране ради припреме и израде општих правних аката којима би био регулисан положај Свете Горе под грчким суверенитетом.⁶³⁴ Сви остали аутори углавном преузимају ове информације,⁶³⁵ које се могу сматрати тачним јер је правни саветник Ј. Стефанидис, који је учествовао у изради Основне повеље, био и члан поменуте комисије која је саставила уводно излагање. И поред недостатка информација о свим разлозима који стоје иза доношења Основне повеље, њена израда представља значајну и контроверзну етапу ка формирању организације монашке заједнице каква постоји данас.

8.3.2. *Садржај Основне повеље*

Основна повеља садржи 152 члана, од којих је само првих 100 усвојено од стране Ванредног троструког сабора 1918. године. Примењена систематика неодољиво подсећа на Опште правилнике из 1912. године. Они су и послужили као предложак на основу којег је израђена Основна повеља, уз измене које су биле неопходне како би се прилагодили одредбама Протокола амбасадорске конференције у Лондону.

Повеља је се састоји из пет делова. У првом делу, који носи наслов Јавно право Свете Горе, садржане су одредбе којима је утврђен међународноправни положај Свете Горе као независне државе, регулисана су питања попут територије, најважнијих органа власти, држављанства, школства и сл. У овом делу налази се најстарија писана забрана уласка женама на Свету Гору (чл. 7).⁶³⁶ Други део Основне

⁶³³ Σ. Παλαδάτος (1961), 142; Σ. Παλαδάτος (1965), 34 φн. 3.

⁶³⁴ Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 1–48.

⁶³⁵ Χ. Κτενάς (1935), 369; Π. Παναγιωτάκος (1949), 103 φн 1; Σ. Παλαδάτος (1961), 142; Σ. Παλαδάτος (1965), 34; Δ. Παλαχρθσάνθου, 51.

⁶³⁶ Посредних забрана било је у и у ранијим типцима, али је 1918. године та забрана експлицирана први пут у једном светогорском типку. Ε. Δωρής (2004), 449.

повеље састоји се из шест глава. У њима се налазе одредбе којима су регулисани делокруг и надлежности светогорских органа власти – Свештене општине и Свештене епистасије, уређена је судска власт, финансијска служба и представљање монашке државе у иностранству. У трећем делу садржане су одредбе о манастирима – општежителним и особеножителним. У четвртм делу се налазе прописи који се односе на манастирске подручне установе (скитове, келије, седишта, колибе, поснице и др.). У последњем, петом делу, налазе се прелазне одредбе, у којима је предвиђена демаркација граничне линије са Краљевином Грчком и доношење посебног законодавства о експлоатацији шума. Већ је поменуто да два последња дела типика нису усвојена од стране Ванредног троструког сабора, већ је расправа о њима одложена за касније.

Сличност са Општим правилницима је очигледна – концентрација свих правила која се односе на исте органе и исту врсту монашких установа у посебним главама постоји у оба акта. Ипак, треба истаћи да се упоређивањем структуре, прецизности формулација и језичких карактеристика ова два акта стиче неодољив утисак да су норме садржане у Основној повељи доста прецизније и усаглашеније са захтевима савремене номотехнике.⁶³⁷ Не постоји општи део у који би биле набацане различите одредбе које немају ништа заједничког и нема понављања истоветних одредаба на више места у тексту типика. Не постоје ни граматичке и правописне грешке, којима обилују Општи правилници. Квалитету текста овог акта је вероватно допринело и ангажовање специјалног правног саветника Ј. Стефанидиса (*Ι. Στεφανίδης*) из Атине. Дакле, израда Основне повеље представља унапређивање норми којима је регулисана светогорска самоуправа, настало у контексту формирања независне државе.

Као што је већ поменуто, о Основној повељи нема много сачуваних података. Текст повеље постао је доступан широј научној јавности релативно скоро. Објављен је у оригиналу у другом тому обимног дела Е. Дориса (*Ε. Δωρής*) које носи назив *Право Свете Горе (Το δίκαιον του Αγίου Όρους)*.⁶³⁸ У том истом делу објављени су остали типизи Свете Горе, као и бројни други акти који су утицали на формирање

⁶³⁷ Ту чињеницу признају и грчки аутори: *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 37*; Скоро дословно исти став преузима Х. Ктенас: Х. Κτενάς (1935), 369; Вид. и Σ. Παλαδάτος (1965), 93;

⁶³⁸ Ε. Δωρής (2004), 447–480.

монашке заједнице на Атону. Нажалост, аутор не наводи извор из којег је преузео текст типика. Незнатно допуњену верзију Основне повеље објавио је Е. Каракулакис (Е. Καρακουλάκης) у студији под насловом *Управа и организација Свете Горе* (Διοίκηση και οργάνωση του Αγίου Όρους). Аутор је текст под називом *Нацрт основног правилника Свете Горе Атон* пронашао у библиотеци манастира Кутлумуш.⁶³⁹

8.3.3. Правни положај Свете Горе

Један од главних циљева доношења Основне повеље било је усклађивање Општих правилника, као јединог важећег типика, са одредбама Протокола амбасадорске конференције у Лондону. Протоколом је било предвиђено међународно признање независности Свете Горе. Из тог разлога први члан Основне повеље гласи „Света Гора Атон, која обухвата истоимено полуострво, представља аутономну, неутралну и независну државу” (превод аутора).⁶⁴⁰ Ако се овај члан Основне повеље упореди са првим чланом Протокола, постаје јасно да се ради о идентичној одредби са идентичном терминологијом.⁶⁴¹ Дакле, првим чланом Основне повеље прокламована је независност Свете Горе, на начин на који је то предвиђао Протокол амбасадорске конференције из 1913. године.

Поставља се питање да ли је Ванредни троструки сабор усвајањем Основне повеље имао право да прокламује независност Свете Горе. У моменту доношења Основне повеље међународноправни статус Свете Горе није био прецизно регулисан ниједним међународним уговором. Као што је већ речено, грчка је вршила фактичку власт над Светом Гором, док је њен *de jure* положај био недефинисан. Све до потписивања Лондонског мировног уговора Света Гора се налазила под

⁶³⁹ Е. Καρακουλάκης, *Διοίκηση και οργάνωση του Αγίου Όρους*, Αρμός, Ι.Μ. Κουτλουμουσίου 2007, 311.

⁶⁴⁰ Е. Δωρής (2004), 447. У уводном излагању о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе наводи се да у првом члану Основне повеље стоји и додатак „у складу са одредбама споразума из Лондона из 1913. године”. Међутим, у оригиналном документу тај додатак не постоји. Вероватно да је посредни штампарска грешка, тј. да се наводници налазе на погрешном месту. У том случају поменути додатак представља став аутора уводног излагања. *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού*, Εν Αθήναις 1926, 38. У недостатку других извора, један број грчких аутора је преузео и коментарисао први члан Основне повеље у том облику. Вид. Χ. Κτενάς (1935), 369; Σ. Παλαδάτος (1961), 142.

⁶⁴¹ Прва одредба Протокола амбасадорске конференције у Лондону гласи: „*Le Mont Athos aura une autonomie indépendante et neutre*”. Σ. Παλαδάτος (1965), 39; Α. Βαμβέτσος, 40.

територијалним суверенитетом Турске. Потписивањем Лондонског мировног уговора Турска се одрекла суверенитета у корист балканских савезника. Света Гора је изузета из тог режима, пошто је истим уговором предвиђено да ће велике силе накнадно донети одлуку о њеном међународном статусу. На основу те одредбе амбасадорска конференција донела је Протокол у новембру 1913. године. Одредбе тог протокола предвиђале су стварање независне светогорске државе. Није, међутим, прецизирано на који начин ће те одредбе бити реализоване. Може се ипак закључити да су светогорски монаси, позивајући се на одредбе Лондонског мировног уговора и Протокола амбасадорске конференције у Лондону, имали право да прогласе независност Свете Горе.⁶⁴²

Ако су монаси као једини становници Атонског полуострва имали право да прогласе независност у складу са одредбама Лондонског мировног уговора, поставља се питање да ли је Ванредни троструки сабор као орган био овлашћен да прокламује независност и усвоји нови типик којим би се имплементирале одредбе Протокола из 1913. године. Најпре, треба истаћи да ниједним типиком, па ни Општим правилницима није предвиђено постојање поменутог органа.⁶⁴³ Парадокс представља чињеница да је управо поменути Ванредни сабор учествовао у изради Општинских правилника.⁶⁴⁴ Иако формално није постојао Ванредни троструки или Дупли сабор, његове седнице су одржаване приликом доношења најважнијих одлука за монашку заједницу. Он је представљао највиши орган власти који су светогорски монаси могли да сазову. У том смислу, он представља орган који је најпогоднији да донесе нови типик. Имајући у виду да Општи правилници нису званично ступили на снагу, јер нису потврђени од стране цивилних власти турске државе и да су седнице Ванредног дуплог (и троструког) сабора одржаване у складу са обичајним правним правилима, може се рећи да је тај орган био овлашћен у складу са светогорским

⁶⁴² Управо су то два акта међународног права на која су се аутори овог типика и позивали. То се види из уводног излагања о Основној повељи. Нажалост, тај документ није објављен. Само једна реченица се налази у посредним изворима и на основу ње се може закључити да је Протокол амбасадорске конференције представљао основу на којој се израђена Основна повеља. Нажалост, није могуће проверити да ли је поменути навод аутентичан. *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 38.*

⁶⁴³ Ε. Δωρής (1994), 279.

⁶⁴⁴ *Ibid.*, 284.

обичајима да донесе нови типик којим ће бити имплементирани одредбе Протокола из 1913. године.⁶⁴⁵

У Основној повељи нису само имплементирани одредбе Протокола амбасадорске конференције које се односе на међународноправни положај Свете Горе. Прописи који се односе на унутрашњу управу такође су преузети из поменутог протокола. У складу са чл. 4 Повеље аутономном државом управља Свештена општина, коју чине представници двадесет светих манастира. Иначе, сви манастири су поименице набројани у чл. 2 Повеље, што је постала уобичајена пракса када су у питању светогорски типичи.⁶⁴⁶ Предвиђено је и да се целокупна територија аутономне државе налази у „искључивој и неутуђивој” својини двадесет манастира и да нико осим њих не може имати право својине на територији Свете Горе (чл. 3).⁶⁴⁷ Ако се ове одредбе упореде са Протоколом амбасадорске конференције у Лондону, постаје јасно да је дошло до рецепције његових одредаба, без већих модификација.⁶⁴⁸ То је очекивано, ако се узме у обзир да је циљ аутора оба акта истоветан (мада са различитим побудама): променити међународноправни статус Свете Горе уз истовремено задржавање и јачање постојећег система унутрашње управе.

Једно од питања које проистиче из проглашења независности Свете Горе јесте држављанство њених становника (монаха). У складу са претходним типичима, сви светогорски монаси су добијали држављанство Отоманске империје.⁶⁴⁹ Многи монаси су и поред тога задржавали претходно држављанство. У меморандуму упућеном амбасадорској конференцији у Лондону, игумани и епитропи 17 грчких манастира предлагали су да, након присаједињења Свете Горе Краљевини Грчкој, сви монаси добију грчко држављанство.⁶⁵⁰ Основном повељом предвиђена је још

⁶⁴⁵ Општим правилницима је било предвиђено да се њихова ревизија може спровести шест година након њиховог доношења, под условом да 2/3 чланова Свештене општине то затражи. Ова одредба је испоштована пошто је 1918. године прошло шест година од усвајања Општинских правилника, док су израду новог типика подржавали представници свих манастира. Ιωακείμ Ιβηρίτης, 3.

⁶⁴⁶ Вид. чл. 3 Општинских правилника, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 1. Такође, чл. 1. Правилника из 1877. године, Δ. Νικολαΐδου, 2803.

⁶⁴⁷ Ε. Δωρής (2004), 447–448; Ε. Καρακουλάκης, 312.

⁶⁴⁸ Друга одредба Протокола амбасадорске конференције у Лондону гласи: „*Le Conseil (Protat ou Synaxis) composé des vingt représentants des vingt couvents entre lesquels toutes les terres de la presque île du Mt Athos sont partagées, restera chargé de l'administration selon l'usage séculaire de la Ste Montagne*”, Σ. Παλαδάτος (1965), 39; Α. Βαμβέτσος, 40.

⁶⁴⁹ Вид. чл. 174 Општинских правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 30.

⁶⁵⁰ Βησσαρίων Γρηγοριάτης, 33;

једна новина – установљено је светогорско држављанство. То је било заправо и једино могуће решење, пошто Света Гора као независна држава не би могла давати држављанство друге државе. Ако би сви монаси само задржали држављанства која поседују у моменту доласка на Свету Гору, то би довело до велике конфузије приликом примене норми позитивног права.

Када је реч о начину стицања и губитка светогорског држављанства, решења садржана у Основној повељи су веома оригинална. Светогорско држављанство *ex officio* стичу сви монаси и искушеници уписани у манастирске књиге (монахологије и докимологије) и монаси настањени у манастирским подручним установама (скитовима, келијама, колибама, испосницама итд.) који су признати од стране надлежног манастира и уписани у посебне књиге и омологије. Посебан проблем представљају монаси који бораве у подручним установама, али нису уписани у књиге и омологије. До тог проблема је дошло јер су поједине монашке установе примиле далеко већи број монаха од оног који је дозвољен и предвиђен у омологијама. Углавном су то биле келије настањене монасима руског порекла. Основном повељом је предвиђено да ти прекобројни монаси стичу светогорско држављанство ако су у моменту њеног доношења боравили у некој од подручних монашких установа.

Прихватање светогорског држављанства не значи истовремено губитак претходног држављанства. Штавише, светогорско држављанство има ограничену територијалну важност. Основном повељом је предвиђено да монаси – светогорски држављани напуштањем територије Свете Горе поново стичу своје претходно држављанство, које користе током свог боравка изван матичне државе. Тек повратком у манастир у којем су настањени, поново стичу светогорско подаништво. Ово правило једино не важи за монахе који су прекобројни у манастирским подручним установама и који не могу поново стећи светогорско држављанство када га једном изгубе (чл. 5).⁶⁵¹ Дакле, светогорски монаси би заправо имали двојна држављанства, при чему би током боравка на Светој Гори били искључиво светогорски поданици.

Установљавање светогорског држављанства представља покушај изједначавања свих монаха без обзира на њихово порекло. Оно им уједно одузима могућност да се позивају на своје подаништво како би избегли или ометали примену

⁶⁵¹ E. Δωρής (2004), 448; E. Καρακουλάκης, 313.

позитивноправних норми светогорског права. Тако би се постигла правна једнакост међу монасима различитог порекла. Пошто су циљеви аутора типика везани за Свету Гору и њену унутрашњу организацију, инсистирање на међународном признању светогорског држављанства постаје излишно. Из тог разлога се предвиђа његово ограничено територијално важење. На тај начин се уједно избегава оснивање сталних дипломатских и конзуларних представништава која би пружала дипломатску и конзуларну заштиту светогорским држављанима у различитим државама. Основном повељом је изричито предвиђено да монашка држава неће имати сталне дипломатске представнике. Представљање Свете Горе у преговорима са страним властима врши се формирањем *ad hoc* тима за преговоре, којег сачињавају један или више епитропа (чл. 68).⁶⁵² Дакле, Основном повељом је предвиђено да Света Гора постане независна држава са посебним држављанством које би важило само на њеној територији.

Основна повеља је први светогорски типик који садржи изричиту забрану уласка жена на Свету Гору. Иако је таква забрана постојала још од средњег века, увек је спадала у домен обичајног права. Многи аутори наводе да је први типик којим се изричито предвиђа забрана уласка жена на Свету Гору Конститутивна повеља из 1926. године.⁶⁵³ Наравно, тај став није погрешан ако се узме у обзир да Основна повеља никада није примењивана и да је Конститутивна повеља из 1926. године и даље на снази. У сваком случају, прва писана забрана уласка жена на Свету Гору налази се у чл. 7 Основне повеље из 1918. године.⁶⁵⁴ Тим чланом забрањује се улазак на Свету Гору женама и голобрадим младићима млађим од 20 година. Од ових двеју забрана, прва се поштује и њој се придаје велика пажња, док друга, иако постоји у скоро свим светогорским типцима, никада није примењивана. Уношење такве забране у текст типика постало је неопходно пошто се Света Гора, као независна монашка држава, није могла позивати само на одредбе обичајног права приликом регулисања ограничења уласка на њену територију.

У складу са чл. 7 граница од које важе поменуте забране јесте Мегали Вигла. У прелазним одредбама је прописано да ће утврђивање граничне линије између Свете Горе и Краљевине Грчке обавити четворочлана комисија састављена од представника Свештене општине и владе Грчке. Ако се узму у обзир руски планови да граница

⁶⁵² Е. Δωρής (2004), 460; Е. Καρακουλάκης, 328.

⁶⁵³ И. Јанковић, 230.

⁶⁵⁴ Е. Δωρής (2004), 449; Е. Καρακουλάκης, 314.

Свете Горе прати линију Ксерксовог пролаза, онда би се могло догодити да граница коју не смеју да пређу жене и голобради младићи не буде идентична са границом Свете Горе. Основном повељом, међутим, није учињена делимитација граничне линије између Краљевине Грчке и Свете Горе. Остаје непознаница коју линију би будућа граница пратила, иако је очекивано да би се линија забране уласка женама поклапала са границом Свете Горе, као што је то и учињено неколико година касније.

Дакле, Света Гора би у складу са одредбама Основне повеље била независна и неутрална држава, чија би организација почивала на савременим начелима, док би њени становници поседовали посебно држављанство, а државне границе би биле накнадно утврђене.

8.3.4. Централни органи власти

Као што је већ поменуто, израда Основне повеље имала је за циљ учвршћивање постојећег система самоуправе и очување превласти коју манастири имају у вршењу власти на Светој Гори. Управо из тог разлога у чл. 19 стоји да „све власти извиру из двадесет светих манастира и врше се преко Свештене општине”.⁶⁵⁵ Иако су и претходни типичи предвиђали постојање централних органа власти у чијем раду учествују искључиво представници манастира, први пут је у једном типичу експлицитно прописано да све власти могу потицати искључиво од манастира. На тај начин је искључена свака могућност да представници осталих монашких установа (скитови, келије итд.) узму учешће у раду централних органа власти.

Први пут у једном светогорском типичу прави се јасна дистинкција између законодавне, извршне и судске власти. То је последица настојања да се Света Гора уреди у складу са начелима на којима је почивало уређење тадашњих држава. Предвиђено је да Свештена општина врши сама законодавну власт, а извршну заједно са Свештеном епископијом. Што се тиче судске власти, предвиђено је постојање судова који би доносили одлуке у име монашке државе (чл. 20). Јасно је да начело поделе власти није доследно спроведено. У сваком случају, одвајање судске од законодавне и извршне власти и сама чињеница да је извршен покушај њиховог правног и фактичког одвајања представља праксу која није раније забележена.

⁶⁵⁵ E. Δωρίς (2004), 451; E. Καρακούλακης, 316.

Одредбе Основне повеље садрже, између осталог, и општа начела на којима би требало да почива функционисање јавних власти монашке државе. Гарантује се неotuђивост права на обраћање државним органима (чл. 16), конфискација имовине је дозвољена само у законом предвиђеним случајевима (чл. 15), сви држављани (у оригиналном тексту *чланови*) монашке државе дужни су да се покоравају установљеној хијерархији (чл. 11), ниједна монашка установа не може променити свој карактер како би обављала световне послове (чл. 9), службени језик који се употребљава у раду државних органа је грчки (чл. 17), док се предвиђа и ангажовање лаика у случају да на Светој Гори не постоји монах са неопходним образовањем ради организације и управљања јавним службама (чл. 155).

8.3.4.1. Свештена општина

Састав Свештене општине није измењен у односу на претходне типике. Њу чине представници (антипросопи) 20 светогорских манастира и она представља највишу законодавну и управну власт на Светој Гори (чл. 25). Представнике бирају манастири у складу са њиховим унутрашњим правилницима на период од годину дана. Исто лице може бити више пута изабрано за представника манастира у Свештеној општини.⁶⁵⁶

Одредбе Основне повеље о Свештеној општини показују да је циљ аутора овог статута био да највише законодавно тело на Светој Гори добије карактеристике народног представништва. С тим циљем су извршене значајне измене које се тичу статуса самих манстирских представника. Најпре, у складу са чл. 27 Основне повеље манастир не може опозвати једном изабраног антипросопа за време трајања његовог мандата (неопозив мандат). Антипросопа може разрешити дужности једно Свештена општина и то квалификованом већином гласова (неопходно је 16 гласова од укупно 20). Разлог за такве измене дат је у чл. 20 статута: антипросопи не представљају манастире који су их изабрали, већ целу светогорску државу.⁶⁵⁷ Дакле, у складу са

⁶⁵⁶ Е. Δωρής (2004), 452; Е. Καρακουλάκης, 317.

⁶⁵⁷ Ова одредба је у директној супротности са чл. 21 Општих правилника из 1912. године, којом је предвиђено да антипросопи пре потписивања било којег акта (записника) морају консултовати манастир који представљају, осим када се ради о судским одлукама и када су дужни да поступају по савести. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, *Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Κερυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 5.

Основном повељом антипросопи имају статус својеврсних народних представника, док се избор антипросопа од стране манастира у којем борави може поредити са изборима за народне представнике. У том смеру креће се и одредба чл. 30 статута, којом се установљава имунитет антипросопа од сваке врсте судског гоњења за време трајања њиховог мандата. Посебно је истакнуто да антипросопи не могу бити гоњени због начина на који су гласали или због свега што су изговорили вршећи своју представничку дужност. Статус и привилегије антипросопа на Светој Гори неодољиво подсећају на статус и привилегије народних посланика у парламентарним државама. Свештена општина добија карактер представничког тела целе Свете Горе, а не органа који формирају светогорски манастири делегирањем својих представника. На овај начин ствара се привид да манастири губе контролу над радом Свештене општине. Међутим, ако се узме у обзир да монаси имају обавезу послушања према надлежним манастирским властима, тешко је очекивати да би у Свештеној општини могли заступати ставове супротне директивама које од њих добију и интересима манастира у којем су настањени.

Основна повеља не садржи већи број одредаба о начину рада Свештене општине јер је предвиђено доношење унутрашњег правилника Свештене општине, који би заправо представљао неку врсту пословника о раду (чл. 43). Предвиђено је само да Свештена општина заседа редовно данима који су тачно одређени и да је неопходан кворум за рад присуство 2/3 антипросопа (чл. 31 и 36). Види се, дакле, да нема никаквих разлика у односу на одредбе Општинских правилника из 1912. године.⁶⁵⁸ Новину представљају прописи који регулишу избор председника Свештене општине. За разлику од раније праксе да седницама Свештене општине председава протепистат (чл. 34 Општинских правилника), Основном повељом уводи се функција председника Свештене општине. Прописано је да се приликом конституисања Свештене општине почетком сваке године бира председник тајним гласањем. Председник Свештене општине руководи седницама и својим потписом потврђује исправност записника. У случају једнаке поделе гласова, он има право на дупли глас. Лице које је изабрано за председника Свештене општине не може бити реизабрано на

⁶⁵⁸ Упоредити са чл. 23, 24 и 28 Општинских правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρβαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 8–9.*

првим следећим изборима за председника тог органа (чл. 32–35).⁶⁵⁹ Из ових одредаба се види тенденција модернизације и уподобљавања Свештене општине организацији народних представништава у савременим државама. Иако председник Свештене општине нема посебна овлашћења, његов неоспоран утицај на рад овог највишег законодавног и управног органа чини га најважнијим инокосним органом монашке државе. Његов ауторитет додатно појачава чињеница да је изабрано лице, а не постављено, као што је то случај са данашњим протепистатом.

На крају, Основном повељом регулисан је поступак којим Свештена општина доноси одлуке. Повеља прави разлику између одлука законодавног карактера и одлука управног карактера. У управним стварима, предлагање, расправа и гласање о одлуци Свештене општине може се обавити на истој седници. Међутим, код законодавног поступка, предлагање се врши на једној седници, а расправа и усвајање у појединостима (по члановима) на две различите седнице. Амандмани на поднети предлог могу се подносити само на првој седници, на којој се расправља у појединостима. Предвиђено је и да Свештена општина поседује правног саветника, који мора бити доктор наука и коме се подносе на оцену сви законодавни предлози.⁶⁶⁰ У складу са новом улогом Свештене општине, која треба да представља један облик народног представништва, промењен је начин доношења одлука. Како би антипросопи могли да се консултују и да поднесу амандмане на законодавне предлоге, процедура доношења законодавних аката је продужена и донекле закомпликована. Постојање правног саветника требало би да пружи стручну подршку антипросопима, међу којима већина није поседовала неопходна правничка знања и искуство. Имајући у виду главни интенцију аутора овог типика, а то је стварање независне монашке државе, било је неопходно организовати законодавну власт на доста озбиљнијем нивоу него раније.

Света Гора је вековима поседовала самоуправу, док су највишу законодавну власт вршили турска држава и Цариградска патријаршија. Међутим, у новим околностима, светогорски органи, а међу њима најпре Свештена општина, имају сасвим нову улогу. Они се појављују као највиши органи независне државе. То је разлог зашто се одредбама Основне повеље врши њихова реформа. Циљ тих реформи

⁶⁵⁹ E. Δωρής (2004), 453; E. Καρακουλάκης, 319.

⁶⁶⁰ E. Δωρής (2004), 454; E. Καρακουλάκης, 320.

јесте њихово усклађивање са савременим принципима на којима почива организација држава. Како би таква организација функционисала на Светој Гори остаје непознаница, пошто Основна повеља никада није примењивана.

8.3.4.2. Свештена епистасија

Да би се формирала Свештена епистасија, светогорски манастири су подељени на пет тетрада (четвреница, група од по четири манастира). Сваког 1. јуна у години представници манастира који сачињавају једну од тетрада врше функцију епистата. Тетраде се наизменично смењују по устаљеном редоследу. Одредбама Основне повеље којима су уређени састав и надлежности Свештене епистасије не уводе се значајније промене у односу на Опште правилнике. Распоред манастира по тетрадама и њихов редослед смењивања су идентични.⁶⁶¹

Нема већих промена ни у надлежностима Свештене епистасије. Она се стара о извршавању свих одлука Свештене општине, обавља послове из надлежности локалне самоуправе у Кареји, управља приходима и расходима, држи чувени четвороделни печат и има судску власт када су посреди спорови између лаика у Кареји. Поред ових, већ традиционалних, послова, Свештена епистасија је добила и један нови задатак – она се стара о објављивању и архивирању законодавних аката Свештене општине (чл. 37 и 47).⁶⁶² Дакле, Свештена епистасија остаје орган који примарно обавља послове извршне власти. Већих промена у саставу и надлежностима у односу на ранију праксу и одредбе Општих правилника нема.

Обавезе чланова Епистасије (епистата), такође, нису значајније промењене. Функције епистата и антипросопа нису неспојиве. Епистати могу присуствовати седницама Свештене општине и по потреби могу учествовати у расправи ако се предмет расправе тиче Свештене епистасије. Приликом извршавања судских одлука Свештене општине обавезно је присуство најмање једног епистата (чл. 53). Основном повељом уводи се још једна значајна новина везана за статус епистата. Њих не може опозвати манастир који их делегира, већ контролу рада Епистасије врши искључиво

⁶⁶¹ Е. Δωρής (2004), 455–458; Е. Καρακουλάκης, 321–325.

⁶⁶² Е. Δωρής (2004), 454 и 456 Е. Καρακουλάκης, 320 и 323.

Свештена општина (чл. 55).⁶⁶³ То значи да Свештена општина, коју формално чине представници целе Свете Горе, контролише рад Свештене епископије, чији чланови немају никакву одговорност према манастирима. Ако би се ове одредбе доследно спровеле, манастири би се свели само на установе које бирају или делегирају антипросопе и епископате, али које немају никаквог утицаја на њихов рад. Заправо, у зависности од унутрашњег манастирског правилника, манастири би представљали својеврсне изборне јединице, док манастирска управа не би имала никаквог озбиљнијег утицаја ни правног средства да утиче на рад и одлуке Свештене епископије и Свештене општине. Управо та промена представља најзначајнију разлику у односу на претходне типике и организацију светогорске монашке заједнице пре доношења Основне повеље.

8.3.4.3. Финансијски савет

Основном повељом предвиђено је оснивање Финансијског савета, који би сачињавали један државни финансијски службеник и најмање два, а највише четири члана које именују манастирски настојатељи. Њихов мандат траје три године и независни су у обављању својих дужности. Савет уједно представља рачунски суд који врши контролу рада државних служби. У складу са чл. 66 Основне повеље манастири су у обавези да Финансијском савету достављају годишњи буџет и завршни рачун ради провере. Предвиђено је да извештај о извршеној контроли Савет доставља директно манастирима, обавештавајући Свештену општину и судске власти ако утврди злоупотребе или друге неправилности. Предвиђено је да се овом Савету могу поверити и други послови који су у вези са његовим надлежностима.⁶⁶⁴

Оснивање Финансијског савета, као и многе друге мере предвиђене Основном повељом, уклапају се у намере њених аутора да централне власти на Светој Гори уреде на начин на који су то учиниле савремене државе. Финансијски савет би представљао пандан грчком Ревизорском савету (*Ελεγκτικό Συνέδριο*), који је орган сличан Главној контроли у Краљевни Србији. Основна разлика налази се у чињеници

⁶⁶³ Ε. Δωρής (2004), 457 и 458; Ε. Καρακουλάκης, 325.

⁶⁶⁴ Ε. Δωρής (2004), 459 и 460.

да Ревизорски савет представља истовремено судски орган и орган управе.⁶⁶⁵ На сличним принципима почива и организација Финансијског савета на Светој Гори, чија би главна надлежност била спровођење контроле финансијског пословања манастира, док би уједно вршио и функцију рачунског суда. И у овом случају се штите интереси манастира, пошто је предвиђено да се извештаји о извршеној контроли достављају искључиво њима, осим у случају постојања неправилности.

8.3.4.4. Судска власт

Састав и надлежности органа законодавне и извршне власти на Светој Гори нису радикално измењени Основном повељом. Током расправа о међународноправном положају Свете Горе оштре критике на рачун организације светогорске монашке заједнице углавном су биле усмерене на организацију судства и недоследну примену права.⁶⁶⁶ Зато је новим типиком предвиђена потпуна реорганизација судства. Оно што је одмах уочљиво, то је да Свештена општина и Свештена епистасија немају широка судска овлашћења која су имале у претходним типцима.⁶⁶⁷ Како би се обезбедила непристрасност и независност судског поступка, предвиђено је постојање посебних судских органа, одвојених од Свештене општине и Епистасије.

Захваљујући ученим правницима који су стајали иза израде Основне повеље, примењена терминологија и садржај норми су доста прецизнији и усклађени са савременим принципа правне науке. Тако је извршена подела судских органа према врсти спора. Манастирски сабор решава грађанске спорове, тражећи компромисно решење. Уколико сабор у томе не успе, странке се могу обратити судовима чије је седиште у Кареји. Предвиђено је постојање два суда. Првостепени суд чине три монаха које поставља Свештена општина. Апелациони суд чини председник, који мора имати титулу доктора правних наука, и четири монаха. Сви чланови судских већа морају испуњавати критеријуме који су предвиђени за избор на функцију

⁶⁶⁵ Προεδρικό διάταγμα 1225 Περί εκτελέσεως των περί Ελεγκτικού Συνεδρίου διατάξεων, *ФЕК* бр. 304/16.10.1981.

⁶⁶⁶ Видети меморандум руских монаха упућен амбасадорској конференцији у Лондону.

⁶⁶⁷ У складу са Општим правилницима Свештена општина је имала функцију првостепеног суда, док је Епистасија представљала примирителни суд (чл. 42 и 51 Општих правилника). *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρβαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, Κωνσταντινούπολη 1912, 10–11.*

игумана у манастиру (чл. 458–459).⁶⁶⁸ Предвиђено је да мандат судија траје пет година. Свештена општина их може разрешити пре истека мандата због пристрасности или недостојности за вршење судијске дужности (чл. 62).

У Основној повељи усвојена је подела кривичних дела на иступе, преступе и злочинства, која је постојала у Кривичном закону Грчке из 1834. године.⁶⁶⁹ За иступе надлежни су сабори братства у манастирима. За иступе које учине лаици у Кареји надлежна је Свештена епистасија. О жалбама на њихове одлуке одлучује првостепени суд, који тада има улогу апелационог суда. За преступе суде првостепени суд у првој инстанци и апелациони суд у другој. Дужност јавног тужиоца при овим судовима поверена је управнику полицијских снага (жандармерије). Исти судови надлежни су и за дисциплинске поступке против монаха који повлаче казну тежу од једногодишњег удаљења из манастира. За злочинства, која се на Светој Гори најређе дешавају, предвиђено је увођење поротног система (чл. 56–59). Треба истаћи да су из надлежности поменутих судова изузети црквени преступи које у првој инстанци суде манастирски сабори, а у другој Свештена општина (чл. 60).⁶⁷⁰

У Основној повељи усвојена су нека од основних правних начела на којима почива организација правосуђа и судског поступка. Свим лицима се гарантује право на приступ суду (чл. 12). Прихваћено је и начело законитости (легалитета), док су дозвољене само оне санкције које предвиђају различити правилници, црквени канони и монашке установе (чл. 13). Предвиђено је да ће рад судства бити регулисан посебним законом, да судови обављају послове независно од осталих власти, као и да су све судске одлуке обавезујуће (чл. 24). Све ове одредбе имају за циљ да организацију светогорског правосуђа усагласе са савременим тенденцијама у тој области, али и да спрече злоупотребе којих је раније било. На тај начин би уједно неутралисали евентуалне приговоре келиота руског порекла, пошто не би имало смисла критиковати правосуђе засновано на истим начелима на којима почива правосуђе у већини европских држава.

⁶⁶⁸ Вид. правила о избору игумана.

⁶⁶⁹ Вид. чл. 2 Кривичног закона, *Ποινικός Νόμος του Βασιλείου της Ελλάδος*, Εν Αθήναις 1835, 2. Кривична дела се разликују према тежини предвиђене санкције, слично Казнителном закону за Књажество Србију из 1860. године.

⁶⁷⁰ Ε. Δωρής (2004), 458–459.

Основном повељом уводи се на Светој Гори организација правосуђа која умногоме одступа од претходних типика. Формирање посебних судских органа, одвојених и независних од законодавне и извршне власти, представља новину која се уклапа у тежње за усклађивањем са савременим начелима на којима почива организација централних органа власти. Новина је и чињеница да сви судови надлежни за спорове на Светој Гори имају седиште у Кареји, а судска већа чине светогорски монаси. У претходним типацима највиша судска инстанца и судови надлежни за чисто кривичне предмете нису имали седиште на Светој Гори. Највиша судска инстанца за спорове између манастира и црквене преступе била је Цариградска патријаршија, док су кривични поступци били препуштени световним судовима.⁶⁷¹ У новим условима у којима монашка заједница постаје суверена и независна држава, постаје неопходно организовати целокупну правосудну мрежу. Основном повељом је искључена било каква надлежност судова са седиштем изван Свете Горе, јер би то представљало повреду њеног суверенитета. Из истог разлога је предвиђено оснивање вишестепеног судства опште надлежности са седиштем у Кареји, чија би већа била састављена искључиво од држављана Свете Горе. Постојање судства специјализованог за светогорске спорове вероватно би допринело заштити принципа правне сигурности. Такав став ће остати на нивоу хипотезе, пошто Основна повеља никада у пракси није примењивана.

8.3.5. Периферни органи власти

8.3.5.1. Правни положај и организација манастира

Одредбе којима је регулисан правни положај манастира у Основној повељи преузете су већим делом из Општих правилника. Циљ аутора је био да учврсти правни статус манастира, па је стога очекивано да пажња није била усмерена на реформу њихове интерне организације. Манастири се као и раније деле на две велике групе: општежитељне и особеножитељне (чл. 69). Прелазак са општежитељног на особеножитељни поредак није дозвољено, док је за супротан поступак неопходна

⁶⁷¹ Вид. чл. 18 и 42 Општих правилника, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιού, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καραίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 7 и 10.*

сагласност двотрећинске већине манастирских настојатеља и монаха који су напунили шест година боравка у манастиру (чл. 70).⁶⁷² У односу на Опште правилнике, услови за промену начина организације су ублажени, пошто више није неопходна сагласност Свештене општине и Цариградске патријаршије.⁶⁷³ Особеножителњи начин организације манастира, настао је и развио се захваљујући неприликама у које су запали манастири током вишевековне турске владавине. Пошто је Света Гора ослобођена од власти нехришћанске државе, очекивало се да долази период просперитета у којем би општежиће, као аутентичан и изворни монашки поредак, било прихваћено у већини манастира. Зато се и олакшавају услови за прелазак са једног на други начин организације монаштва и забрањује се повратак особеножителњом монашком поретку.

Манастирима се гарантује унутрашња самоуправа која почива на правилницима које они сами доносе, а одобрава их Свештена општина (чл. 21).⁶⁷⁴ Основном повељом нису уведене веће измене манастирске самоуправе, али су предвиђена одређена ограничења. Она су и раније постојала, али су у поменутом типичу експлицирана. Најпре, манастири имају обавезу покоровања одлукама Свештене општине, при чему „ниједно од суверених својстава манастира не може представљати разлог за опирање њеним одлукама” (превод аутора).⁶⁷⁵ Затим, предвиђено је да Свештена општина спроводи надзор над поштовањем унутрашњих манастирских правилника и правилним функционисањем манастира (чл. 23). Дисциплинска и судска власт манастирских органа је ограничена приликом изрицања најтежих казни – они не могу изрећи казну удаљења из манастира на период дужи од годину дана,⁶⁷⁶ док се против одлуке о удаљењу на период дужи од шест месеци може уложити жалба судским органима, која не одлаже извршење одлуке (чл. 79). Такође, једино судски орган може донети одлуку о протеривању монаха из његовог

⁶⁷² Е. Δωρής (2004), 460 и 461.

⁶⁷³ Вид. чл. 6 Општих правилника, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 6.

⁶⁷⁴ Члан 22 Основне повеље. Општим правилницима било је предвиђено да манастири поседују унутрашњу самоуправу и аутономију. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 7. Као што је већ речено, Основна повеља садржи доста прецизнију и правнички савршенију терминологију, па се правни положај манастира означава термином самоуправа (*αυτοδιοίκησης*), који најбоље одговара њиховом стварном статусу.

⁶⁷⁵ Е. Δωρής (2004), 451.

⁶⁷⁶ Такву казну могу изрећи судски органи, о којима је било речи раније (чл. 78).

манастира. Сва ова ограничења манастирске самоуправе показују да је Основном повељом оснажен ауторитет централних органа власти и то посебно судских. Када се узме у обзир да манастири не могу преко Свештене општине контролисати рад судских органа, као и да посебна државна финансијска служба контролише манастирске рачуне, постаје јасно да су одредбе Основне повеље довеле до сужавања манастирске самоуправе у односу на претходне типике.

Одредбе о интерној организацији манастира идентичне су одредбама Општинских правилника. Унутрашњој управи општежитељних манастира посвећена је друга глава Основне повеље. Њима управљају игуман са Епитропијом и Сабор стараца (Герондија). У односу на Опште правилнике нема већих измена – кандидате за место игумана предлаже Сабор свих монаха који су ушли у шесту годину боравка у манастиру двотрећинском већином гласова, док избор врши Сабор стараца тајним гласањем. Новину представља правило да се у случају једнаке поделе гласова, избор врши жребом (чл. 88). Питање избора свих осталих манастирских органа и регулисање њихове надлежности препуштени су унутрашњим манастирским правилницима.⁶⁷⁷

Особеножитељним манастирима управљају Епитропија и Сабор старешина. У старешине се убрајају они који су већ стекли тај статус, док се регулисање избора нових старешина препушта унутрашњим манастирским правилницима. Сабор старешина представља стални орган који редовно заседа. Почетком сваке године он бира епитропе, који обављају свакодневне манастирске послове од мање важности (чл. 101). Сабор контролише рад епитропа (чл. 104).⁶⁷⁸ Детаљно регулисање начина и поступка избора епитропа препуштено је унутрашњим правилницима. Ако се ове одредбе упореде са одредбама претходног типика, постаје очигледно да нема већих измена и да није дошло до промене унутрашње организације особеножитељних манастира. Мало је одредаба које се односе на ову категорију манастира. Вероватно се очекивало смањење броја особеножитељних манастира, па би одредбе о њима постале излишне.

⁶⁷⁷ Е. Δωρής (2004), 464–466. Слично је и у Општим правилницима предвиђено да се чланови Сабора стараца бирају у складу са унутрашњим правилником сваког манастира (чл. 106). *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβελαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καραίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 21.*

⁶⁷⁸ Е. Δωρής (2004), 466–467.

8.3.5.2. Правни положај и организација манастирских подручних установа

Одредбе о правном положају и интерној организацији манастирских подручних установа налазе се у другом делу Основне повеље, што значи да нису прошле расправу пред Ванредним дуплим сабором и нису усвојене (чл. 105–152). Из тог разлога треба их узимати са резервом, пошто се може претпоставити да би током расправе и изгласавања дошло до њихове модификације или одбацивања. У сваком случају, сам њихов нацрт показује у ком правцу су се предлози кретали и на који начин је планирано регулисање правног положаја и унутрашње организације поменутих монашких установа.

Од одредаба које су изгласане и усвојене, за правни положај манастирских подручних установа значајан је чл. 10 у којем стоји да ни у каквом случају није дозвољено повећање броја суверених манастира, као ни преиначење управних и хијерархијских односа манастира и њихових подручних установа.⁶⁷⁹ Прописи садржани у чл. 10 додатно су оснажени одредбама које се налазе у непотврђеном делу типика. Посебним члановима Повеље је забрањено уздизање скитова у ранг манастира (чл. 110) и келија у ранг скитова (чл. 149).⁶⁸⁰ Као што је већ речено, циљ аутора Основне повеље био је да очува превласт коју манастири имају у организацији власти на Светој Гори. Поред тога, непромењен остаје и однос манастира и њихових подручних установа. Забраном повећања броја манастира жели се стати на пут захтевима монаха руског порекла који су настојали да уздигну поједине скитове у ранг манастира. Али не само да подручне установе не могу променити статус који поседују већ је предвиђено и да се односи између њих и надлежних манастира не смеју мењати. Ниједан претходни типик није садржао одредбе које су тако директно ограничавале било какву промену у међусобним односима између монашких установа различитог ранга.

Правила садржана у Основној повељи која се односе на правни статус и унутрашњу организацију манастирских подручних установа већим делом су преузета

⁶⁷⁹ *Ibid.*, 449–450.

⁶⁸⁰ *Ibid.*, 469 и 478. Истоветна одредба постоји и у чл. 154 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρβαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 27.*

из Општих правилника, али и других аката попут Сигилија цариградског патријарха Јоакима из 1909. године. Тако је предвиђено да се све монашке подручне установе (скитови, келије, колибе и др.) са свим зградама и околином налазе у неутуђивој својини неког од 20 светогорских манастира, од ког по правилу зависе (чл. 105).⁶⁸¹ Скитови се деле на општежитељне и особеножитељне (чл. 109), њихова интерна управа регулисана је оснивачким актима, а може се додатно уредити доношењем посебног унутрашњег правилника (чл. 111), скитом управља дикеј са саветницима, а поступак избора дикеја није промењен у односу на Опште правилнике (чл. 117 и 119).⁶⁸² Једина значајнија разлика налази се у чињеници да се у Општим правилницима врши диференцијација особеножитељних и општежитељних скитова, док су у Основној повељи обе категорије скитова обухваћене истим одредбама.

Као што је то уобичајено у светогорским типцима, након одредаба о скитовима следе правила која се односе на организацију и статус келија. Прописи о келијама садрже минималне разлике у односу на претходни типик. Предвиђено је да манастири приликом првобитног уступања келије монаху или монасима наплаћују накнаду (чл. 133). Првобитна омологија садржи имена три лица (монаха) која имају право становања (*οἴκησιν*), коришћења (*χρησιν*) и убирања плодова (*κάρπωσιν*). Дакле, имовинска права монаха у келијама се не разликују у односу на претходни типик.⁶⁸³

Монаси уписани у омологију имају право да приме још три послушника или искушеника, чиме се укупан број монаха у келијама ограничава на шест. Основном повељом је уведена строга забрана пријема у келије нових монаха преко горе одређеног броја, док се свака одлука којом се такав поступак одобрава сматра ништавном (чл. 135).⁶⁸⁴ Као што је већ поменуто, покушај ограничавања броја монаха у келијама доводи се у везу са појединим таквим установама у којима је био настањен велики број монаха руског порекла. У том периоду било је келија са више десетина, па и стотина монаха. Наравно, само мали број њих је био уписан у

⁶⁸¹ Упоредити са чл. 125 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 23.

⁶⁸² Упоредити поменуте одредбе са чл. 126, 127, 137, 138, 139 и 140 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 23–25.

⁶⁸³ Упоредити са чл. 161 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 28.

⁶⁸⁴ Е. Δωρήс (2004), 474–475.

омологије. Изградња мегаломанских келија у потпуности је изменила њихову првобитну архитектуру, али и намену.⁶⁸⁵ Оваквим забранама желело се стати на пут таквој пракси, како би келије по древном обрасцу поново постале усамљене монашке насеобине са свега пар монаха.

Основном повељом нису уведене измене у поступак наслеђивања келија. Након смрти старца келије, издаје се нова омологија у којој се на прво место уписује друго лице из претходне омологије, на друго место се уписује треће лице из претходне омологије, док се на треће место ставља један од осталих монаха настањених у келији. Приликом преузимања келије, нови старац плаћа манастиру *тримеридион*, тј. трећину вредности келије. Одредбе о тримеридиону које су садржане у Основној повељи преузете су из Сигилија о келијском питању патријарха Јоакима из 1909. године.⁶⁸⁶ Задржана је и процена вредности келија у турским лирама, с тим што је у последњој одредби прописан начин конверзије турских лира у драхме. Из истог сигилија и претходног типика преузете су и друге одредбе о правима келија, које се односе на коришћење дрвета и манастирских шума,⁶⁸⁷ доградњи и изградњи келија, забране давања келија у закуп и др. Извршене су и неке неопходне модификације рецепираних правила. Није више Свештена општина орган који решава спорове између келија, као што је било предвиђено Сигилијем из 1909. године, већ су ти спорови пренети у надлежност судских органа (чл. 139).⁶⁸⁸ Такође, судски органи једини имају право да пониште издату омологију или да измене редослед лица уписаних у њима (чл. 145). Овим одредбама се ограничава власт манастира над келијама у корист судских органа. Таква мера требала би да допринесе бољој заштити права клеиота, пошто су судски органи независни од манастира.

Правила о располагању келијом *inter vivos* остала су непромењена у односу на Опште правилнике. Износ таксе која се плаћа манастиру власнику келије остаје

⁶⁸⁵ Χ. Κτενάς (1935), 620–621.

⁶⁸⁶ Упоредити чл. 137 Основне повеље, Ε. Δωρής (2004), 476 и другу одредбу Сигилија патријарха Јоакима из 1909. године, *Πατριαρχικό Συγγίλιον περί κελιωτικού ζητήματος εκδοθέν επί της πατριαρχίας του παναγιωτάτου οικουμενικού πατριάρχου Ιωακείμ Γ' του από Θεσσαλονίκης*, Εν Αθήναις 1913, 5–7. Превод сигилија на српски: Сигилиј патријарха Јоакима о келијском питању, *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 88–89.

⁶⁸⁷ Упоредити чл. 138 Основне повеље, Ε. Δωρής (2004), 477 и четврту одредбу Сигилија патријарха Јоакима из 1909. године, *Πατριαρχικό Συγγίλιον περί κελιωτικού ζητήματος εκδοθέν επί της πατριαρχίας του παναγιωτάτου οικουμενικού πατριάρχου Ιωακείμ Γ' του από Θεσσαλονίκης*, Εν Αθήναις 1913, 7–8. Превод сигилија на српски: Сигилиј патријарха Јоакима о келијском питању, *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 90.

⁶⁸⁸ Ε. Δωρής (2004), 477.

непромењен: 15% од уговорене цене келије (чл. 148).⁶⁸⁹ Дакле, као што се из свега поменутог види, својинска права монаха у келијама остала су неизмењена. Осим што имају право плодуживања, они својим келијама могу располагати актима *inter vivos*, иако им је то право ограничено правом манастира да не дозволи продају келије одређеном лицу.

Основна повеља садржи посебну главу о правном статусу колиба, испосница, седишта и других монашких установа, која се састоји од само једног члана. Њиме је прописано да је статус осталих монашких установа регулисан одредбама омологија којима су уступљене од стране манастира власника и постојећим обичајима (чл. 152). Правни статус осталих монашких установа није био предмет великог интересовања током израде претходних типика. Као што се из горе наведене одредбе види, аутори Основне повеље препустили су регулисање њиховог положаја манастирима и обичајима. То значи да усвајањем Основне повеље не би дошло до већих промена у њиховом статусу и организацији.

8.3.6. *Значај Основне повеље*

Доношење Основне повеље представља преседан у светогорској историји, како по начину израде, тако и по садржини и систематици. У изради типика учествовао је у својству специјалног правног саветника Ј. Стефанидис, доктор правних наука из Атине. Захваљујући његовом ангажману, правне норме садржане у Основној повељи су јасно формулисане и прецизне. Овај типик је свакако јединствен по томе што Свету Гору устројава као независну државу, са комплетним државним апаратом. Из тог разлога је примењена систематика нешто другачија у односу на претходне типике. Заправо, овај типик по свим својим карактеристикама највише подсећа на савремени устав.

Основна повеља садржи значајан број одредаба које су оригиналне, тј. нису преузете из претходних типика. То је и очекивано, пошто се први пут Света Гора организује као независна држава, а не самоуправна територија у оквиру суверене државе. Неке од тих одредаба биће реципиране приликом израде Конститутивне

⁶⁸⁹*Ibid.*, 478.

повеље из 1926. године, која је и данас на снази. Међу њима се истиче прва писана забрана уласка женама на територију Свете Горе.

Рад на изради Основне повеље био је вишеструко користан за светогорску монашку заједницу. Приликом преузимања одредаба Општих правилника и других прописа о организацији власти на Светој Гори, те одредбе су дорађиване и модификоване од стране школованих правника. Ако се има у виду да су Општим правилницима кодификована обичајна правна правила на Светој Гори на један правнички невешт начин, онда се може рећи да је израда Основне повеље представљала корак ка прилагођавању њихових одредаба правилима савремене номотехнике. То ће олакшати рецепцију тих правила у Конститутивној повељи из 1926. године.

На крају, треба рећи да у грчкој литератури није посвећено довољно пажње Основној повељи. Многи аутори, намерно или случајно, игноришу њено постојање и не баве се њеним одредбама. Код аутора који се барем осврну на постојање Основне повеље, може се наћи став да Основна повеља никада није примењивана.⁶⁹⁰ Иако је то чињеница, треба истаћи да је она формално била на снази, јер је донета на основу Протокола амбасадорске конференције у Лондону. Ниједним актом она није стављена ван снаге, већ је након успеха комунистичке револуције у Русији фактички игнорисано њено постојање.

Иако никада није примењивана, само њено постојање је веома значајно за боље разумевање дипломатске борбе око међународноправног статуса Свете Горе. Став да је Букурешким мировним споразумом признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором, још теже је бранити када се има увид у садржај одредаба Основне повеље. Поставља се питање зашто би светогорски монаси на Ванредном троструком сабору, на којем присуствују по три представника сваког манастира и на којем су убедљиву већину имали монаси грчког порекла, прихватили одредбе Протокола амбасадорске конференције из 1913. године и чинили оно против чега су се годинама борили, ако је Букурешким мировним уговором било решено питање међународног положаја Свете Горе у њихову корист. Тврдње да монаси нису били обавештени или да нису знали за последице својих одлука не стоје, пошто се из

⁶⁹⁰ X. Κτενάς (1935), 369; Σ. Παπαδάτος (1961), 142; Σ. Παπαδάτος (1965), 34; Σ. Παπαδάτος (1959), 20.

ранијих догађаја види да су увек били у току са свим дешавањима,⁶⁹¹ док присуство правног саветника из Атине и прецизност правних норми не дају простора да се говори о монашкој неукости. Осим тога, треба споменути и да је Ј. Стефанидис неколико година касније учествовао у комисији која је израдила данашњи статут Свете Горе. У свом извештају та комисија је стала на становиште да је грчки територијални суверенитет над Светом Гором успостављен по праву рата тренутком окупације. О неоснованости таквог става већ је било речи у овом раду. Поставља се питање да ли је онда Стефанидис знао да се Света Гора налазила под територијалним суверенитетом Грчке, па је учествовао у аутономашком покрету приликом израде Основне повеље, или ни он сам није био сигуран какав је међународноправни положај Свете Горе, па је у складу са приликама мењао и своје ставове. Свакако извесније делује ова друга опција, јер се уклапа у ширу слику недефинисаности, нерегулисаности и бројних збуњујућих тумачења међународноправног положаја Свете Горе.

У сваком случају, може се закључити да само постојање поменутог статута указује да већина светогорских монаха 1918. године (читавих 5 година након потписивања Букурешког мировног уговора) није сматрала да се Света Гора налази под територијалним суверенитетом Грчке. Све то указује да након балканских ратова није постојала јасна перцепција међународноправних последица мировних уговора којима су ти ратови окончани. Исто као и данас, и тада се није са сигурношћу могло тврдити да је грчки територијални суверенитет над Светом Гором успостављен Букурешким мировним уговором. За светогорске монахе „атонско питање” није било решено Букурешким мировним уговором јер су очекивали да ће након завршетка Првог светског рата Протокол амбасадорске конференције у Лондону бити примењен. Дакле, светогорско питање формално је било отворено у моменту доношења Основне повеље, што само по себи демантује став да је Букурешким мировним споразумом признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором.

⁶⁹¹ Између осталог, прошло је пет година између потписивања Букурешког мировног уговора и доношења Основне повеље.

8.4. Мировни уговори у Севру и Лозани

Након завршетка Првог светског рата између држава Антанте и поражених Централних сила потписано је више мировних уговора.⁶⁹² Са Бугарском је у Неји на Сени потписан мировни уговор 27. новембра 1919. године, којим су одређене нове границе Бугарске.⁶⁹³ Пошто се Света Гора нашла са грчке стране грчко-бугарске границе поједини грчки аутори тврде да је тим међународним уговором учињено међународно признање грчког територијалног суверенитета над Светом Гором.⁶⁹⁴ Том ставу могу се упутити слични приговори као и у случају Букурешког мировног уговора.

Следеће године потписан је мировни говор у Севру између земаља Антанте и Турске. Грчка се обавезала да преузме обавезе Турске које су везане за територије које су јој припале. Једна од тих обавеза садржана је у чл. 13 мировног уговора из Севра којим се Грчка обавезала да „призна и сачува традиционална права и слободе, које уживају негрчке монашке заједнице Свете Горе у складу са одредбама чл. 62 Берлинског мировног уговора од 13. јула 1878. године” (превод аутора).⁶⁹⁵ Због избијања грчко-турског рата уговор из Севра није ратификован. Лозанским миром из 1923. године окончан је грчко-турски рат, а грчке границе су тако одређене да се Света Гора налази међу територијама које су припале Грчкој.⁶⁹⁶ Грчка влада је ратификовала оба уговора 1923. године.⁶⁹⁷

⁶⁹² Д. Ђукић (2015b), 170-172.

⁶⁹³ Текст уговора у оригиналу на француском језику: Martens, G. F., *Nouveau recueil général de traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international*, Tome XII, Leipzig 1923, 323.

⁶⁹⁴ Σ. Παλαδάτος (1965), 48; Ν. Αντωνόπουλος 85; Κ. Παπουλίδης, *Το Άγιον Όρος και η Ρωσσία*, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2013, 132.

⁶⁹⁵ Текст овог члана објављен је у оригиналу на француском уз превод на грчки језик у: Σ. Παλαδάτος (1965), 49; Комплетан текст уговора на француском: Martens, G. F., *Nouveau recueil général de traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international*, Tome XII, Leipzig 1923, 664; Д. Ђукић (2015b), 170-172.

⁶⁹⁶ Један број грчких аутора погрешно тврди да су чл. 13 мировног уговора из Лозане заштићене негрчке монашке заједнице на Светој Гори. Ради се о чл. 13 уговора из Севра, док се у уговору из Лозане не спомиње Света Гора. Δ. Πετρακάκος (1925), 162–163; Π. Παναγιωτάκος, 102 φн 1.

⁶⁹⁷ Акти о ратификацији објављени су у службеном гласилу грчке владе уз комплетан текст поменутих уговора у оригиналу на француском и са преводом на грчки језик. Уговор из Лозане ратификован је Законодавним декретом од 25. августа 1923. године: Νομοθετικό Διάταγμα περί κυρώσεως της εν Λωζάνη συνομολογηθείσης Συνθήκης περί ειρήνης, *ΦΕΚ* 238/25. 08. 1923. У истом броју Служеног гласила владе Грчке објављен је и Протокол мировног уговора из Лозане (стр. 90). Мировни уговор из Севра ратификован је Законодавним декретом од 29. септембра 1923. године Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως της εν Σέβραις υπογραφείσης Συνθήκης περί των εν Ελλάδαδι μειονοτήτων, *ΦΕΚ* 311/30.10.1923.

Од свих уговора којима се регулишу питања везана за међународноправни статус Свете Горе, мировни уговор из Севра је најближи међународном признању грчког суверенитета над Светом Гором. Обавезе Турске према светогорској монашкој заједници које су проистекле из Берлинског мировног уговора пренете су на Грчку. То се може сматрати посредним признањем да се поменута територија налази под грчким територијалним суверенитетом. Међутим, то не умањује значај чињенице да ниједним мировним уговором није извршена цесија територијалног суверенитета са Турске на Грчку. Може се тврдити да је преношење међународних обавеза последица чињенице да Грчка врши фактичку власт над Светом Гором. Зато се посебно штите негрчке монашке заједнице. Наравно, ова одредба изгубила је донекле смисао када су ратификовањем Конститутивне повеље Свете Горе 1926. године сви светогорски монаси постали грчки држављани. У сваком случају, међународни уговори којима су регулисане грчке границе не могу се посматрати као међународни акти којима је призната суверена власт Грчке над Светом Гором, јер је Лондонским мировним уговором та територија стекла посебан статус. То значи да *de jure* признање грчког територијалног суверенитета над Атонским полуострвом никада није учињено. Позивање на мировне уговоре из Севра и Лозане не представља озбиљан аргумент у прилог супротном ставу.

8.5. Општи правилник

Незаинтересованост совјетских власти за међународноправни положај Свете Горе и потписивање мировног уговора у Севру 1920. године поново су подгрејали наде светогорских монаха грчког порекла да би се Света Гора могла наћи под територијалним суверенитетом Грчке. Свештена општина је 1921. године формирала четворочлану комисију која је, у сарадњи са једним ученим клириком, из Атине имала задатак да преради Опште правилнике из 1912. године и да их прилагоди грчком правном поретку. Како се из уводног излагања о ратификацији Конститутивне повеље види, поменута комисија је приликом израде нацрта новог типика узела у обзир раније типике, сигилије, фермане и светогорске обичаје, међутим, многа правила садржана у поменутих актима и правним обичајима нису била примењива у новим околностима. Нови типик добио је назив *Општи правилник*

(*Γενικός κανονισμός*), али никада није усвојен нити потврђен, због очекивања коначног мировног уговора са Турском.⁶⁹⁸ Нажалост, текст овог нацрта није објављен, па није могуће урадити његову детаљнију анализу.⁶⁹⁹

⁶⁹⁸ Доступни подаци о овом типуку веома су шкрти. Сви аутори дословно преузимају информације из уводног излагања о ратификацији Конститутивне повеље. Χ. Κτενάς (1935), 370; *Προσοχή εις το Άγιον Όρος*, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 38; Ε. Δωρής (2004), 482.

⁶⁹⁹ Доступна је само једна одредба наведена у уводном излагању о ратификацији Конститутивне повеље и којом се предвиђа да сви светогорски монаси стичу грчко држављанство без обзира на националну припадност. *Προσοχή εις το Άγιον Όρος*, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 38. Пошто се ради о посредном извору и само једној одредби, није могуће извршити реконструкцију остатка текста.

9. КОНСТИТУТИВНА ПОВЕЉА ИЗ 1926. ГОДИНЕ

9.1. Околности које су претходиле доношењу Повеље

Након окончања грчко-турског рата и потписивања мировног уговора у Лозани, поново се приступило изради новог светогорског типика којим би били регулисани правни положај и организација манахства под суверенитетом Грчке. На Светој Гори је почетком маја 1924. године образована петочлана комисија,⁷⁰⁰ која је за само неколико дана израдила Нацрт конститутивне повеље. Брзина којом је Нацрт израђен објашњава се чињеницом да се ради о дорађеној верзији Општих правилника из 1912. године и Нацрта општег правилника из 1921. године.⁷⁰¹ Већ 10. маја исте године, Ванредни дупли сабор,⁷⁰² којем су присуствовала по два представника 19 светогорских манастира, усвојио је поменути нацрт Конститутивне повеље.⁷⁰³ Свештена општина је предлог Конститутивне повеље проследила грчкој влади ради ратификације. Министарство спољних послова Грчке формирало је јуна 1924. године шесточлану комисију са задатком да проучи предложени текст и да осмисли начин на који би било најпримереније да се ратификација обави.⁷⁰⁴

Припреме за усвајање новог типика Свете Горе и израда Нацрта конститутивне повеље изазвали су реакцију монаха настањених у манастирским подручним установама. Поново је тзв. „келијско питање” дошло до изражаја. Пошто је спор око грчког суверенитета над Атонским полуострвом стављен *ad acta*, отворен је простор да се монаси настањени у манастирским подручним установама фокусирају на борбу за правичнији статус и економски положај у светогорском поретку. Тако је „келијско питање” изгубило национални и политички значај и поново постало питање борбе за бољи положај зависних манастирских установа.

⁷⁰⁰ У чл. 188 Конститутивне повеље наведена су имена чланова петочлане комисије која је израдила Нацрт конститутивне повеље: Аркадије ватопедски, Атанасије пантократорски, Евдоким пантократорски, Евлогије светопавлосовски и Вралаам григоријатски.

⁷⁰¹ Комисија Министарства спољних послова Грчке, која је била задужена да проучи поменути нацрт, стоји на становишту да се ради о „простој копији” Општих правилника и Нацрта општег правилника. *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 39.*

⁷⁰² Β. Δευντάκης, *Η διοργάνωσις της μοναχικής πολιτείας του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1954, 8.

⁷⁰³ Седници Ванредног дуплог сабора нису присуствовали представници руског манастира Светог Пантелејмона.

⁷⁰⁴ Вид. уводно излагање поменуте комисије у *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 39.*

Како би лакше постигли своје циљеве, келиоти су 25. марта 1924. године основали братство, чији статут су послали надлежним судовима у Солуну, како би стекли статус удружења грађана.⁷⁰⁵ Из статута Братства се види да је циљ његовог оснивања, између осталог, „заштита стечених права Братства и изналагање решења за сва питања које се односе на сваког брата посебно или Братство у целини” (превод аутора).⁷⁰⁶ Братство је поднело меморандум Министарству спољних послова Грчке тражећи да се измени 21 члан Нацрта конститутивне повеље, а да се три члана избришу. У меморандуму чланови Братства (грчких) келија оптужују манастире за привилегован положај странаца (негрка) на Светој Гори и тешке намете због којих се келиоти налазе у незавидној економској ситуацији. Истим меморандумом они траже доследну примену Сигилија о келијском питању из 1909. године, формирање судских органа у којима би били заступљени монаси настањени у келијама и предлажу уношење 19 нових чланова у предлог Конститутивне повеље.⁷⁰⁷

Комисији Министарства спољних послова у раду су помагала два светогорска монаха који су раније били чланови петочлане комисије која је израдила Нацрт конститутивне повеље.⁷⁰⁸ Они су октобра 1924. године саставили и поднели комисији Експланаторни меморандум за чл. 161–166 нове Конститутивне повеље.⁷⁰⁹ Реч је о одредбама којима је регулисан правни положај келија у односу на манастире који имају право својине над њима. У Експланаторном меморандуму изнете су чињенице којима се побијају тврдње келиота и аргументи којима се оправдавају предложене норме садржане у чл. 161–166 Конститутивне повеље.

Комисија је утврдила два главна недостатка предлога Конститутивне повеље. Први недостатак представља чињеница да је њен текст израђен без учешћа представника државе и није одобрен од стране Цариградске патријаршије. Други недостатак је то што предложени текст није ништа друго до „проста копија” Општих

⁷⁰⁵ Δ. Μουζάκης, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2008, 157.

⁷⁰⁶ Треба напоменути да је паралелно са Братством руских обитељи (келија) постојало и грчко братство, које се активно укључило у прикупљање материјалне помоћи за грчко становништво у ратом захваћеним подручјима. Међутим, тек 1924. године Братство је званично основано. Δ. Μουζάκης, 155–156.

⁷⁰⁷ Δ. Πετρακάκος (1925), 200–201.

⁷⁰⁸ То су Атанасије пантократорски и Евлогије светопавловски. Више о поступку усвајања Конститутивне повеље: Ν. Αντωνόπουλος, 125; Π. Παναγιωτάκου, 107; Ι. Μαμαλάκης (1971), 526; Δ. Παλαχρυσάνθου, 51–52.

⁷⁰⁹ Текст меморандума објављен у: Δ. Πετρακάκος (1925), 199–211.

правилника из 1912. године и Општег правилника из 1921. године.⁷¹⁰ Комисија је зато најпре приступила ревизији текста Конститутивне повеље. Међутим, пошто представници Свете Горе нису били овлашћени да одобре измене текста, сваки предлог комисије морала је да проучи и потврди Свештена општина. То је успорило рад комисије до те мере да се на крају одустало од ревизије Нацрта конститутивне повеље. Комисија је, потом, одлучила да изради два акта: Нацрт резолуције Велике народне скупштине у којем се дефинишу и утврђују суверена права Грчке над Светом Гором и права и привилегије Свете Горе у односу на суверену државу и Нацрт закона о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе којим су попуњене празнине и исправљене неправилности садржане у Конститутивној повељи. Добивши претходно сагласност Свештене општине, њени представници у комисији потписали су оба нацрта.⁷¹¹

Три горе споменута акта, Конститутивну повељу, Нацрт резолуције Велике народне скупштине и Нацрт закона о ратификацији Конститутивне повеље одобрила је најпре Цариградска патријаршија у допису бр. 1861/1925.⁷¹² Том приликом Патријаршија је изнела три мање значајне примедбе на текст Конститутивне повеље. Првом се прецизира да Цариградска патријаршија може поступати као апелациони суд само за кршење светих канона и црквених правила, другом се тражи да Патријаршија буде обавештена о избору унутрашњих манастирских органа, а у трећој да Ванредни биануални двадесеточлани сабор, као највиши законодавни орган Свете Горе, доставља Патријаршији усвојене акте. Захтеви Цариградске патријаршије прослеђени су Свештеној општини, која је посебним дописом бр. 189/1925 прихватила све измене предложене од стране Патријаршије и замолила грчку владу да убрза процедуру ратификације Конститутивне повеље.⁷¹³

Након што је извршила неопходне измене у нацртима Резолуције и Закона, комисија је сва три акта упутила Министарству спољних послова Грчке. Министарство је акте проследило Уставном и законодавном одбору Велике народне скупштине, који је Нацрт резолуције о привилегијама и управи Свете Горе унео у

⁷¹⁰ *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 39.*

⁷¹¹ *Ibid.*, 39.

⁷¹² Текст дописа објављен је у: *Ibid.*, δ.

⁷¹³ Текст дописа објављен је у: *Ibid.*, ε.

текст новог Устава (чл. 106–109).⁷¹⁴ Велика народна скупштина је распуштена 1925. године не стигавши да усвоји нови Устав и Закон о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе. Пошто је ситуација на Светој Гори захтевала хитно усвајање предложених решења,⁷¹⁵ председник Републике Павлос Кундуриотис је 10. септембра 1926. године, на предлог Министарског савета, донео Законодавни декрет којим се потврђује Конститутивна повеља Свете Горе.⁷¹⁶ Законодавни декрет објављен је у Службеним новинама грчке владе 16. септембра 1926. године и од наредног дана ступио је на снагу. Заједно са декретом објављен је и текст Конститутивне повеље.⁷¹⁷ Одредбе Резолуције о привилегијама и управи Свете Горе ушле су у неизмењеном облику у нови Устав изгласан 1927. године (чл. 109–112), као и у све потоње уставе Републике Грчке. Тренутно је у Грчкој на снази Устав из 1975. године. Одредбе поменуте Резолуције сачињавају чл. 105 тог Устава.

Дакле, од 1927. године, па до данас три стуба на којима се заснива савремени правни статус и организација монаштва Свете Горе чине Устав Р. Грчке, Конститутивна повеља Свете Горе и Законодавни декрет којим је Конститутивна повеља ратификована. Приметно је да су у њиховом доношењу учествовала сва три фактора која одувек опредељују статус Свете Горе: самоуправни монашки органи, Цариградска патријаршија и грчка држава. На основу свега горе изнетог стиче се утисак да је приликом израде, доношења и ратификације Конститутивне повеље из 1926. године дошло до потпуне сагласности између три поменута фактора.

9.2. Садржај Конститутивне повеље

Најпре, треба истаћи да се чл. 105 Устава Грчке, Конститутивна повеља и Законодавни декрет, којим је она потврђена, морају анализирати заједно.⁷¹⁸ Устав, као највиши правни акт садржи основне одредбе о правном статусу Свете Горе и

⁷¹⁴ Δ. Καραγιαννακίδης, „Οι πηγές του Δικαίου της Αγιορειτικής Αυτοδιοίκησης κατά το „Αρχαίο προνομιακό καθεστώς” του Αγίου Όρους (άρθρο 105 Σ)”, *Το Σύνταγμα* 22/1996, 670.

⁷¹⁵ Правни положај Свете Горе и њена унутрашња организација фактички су нерегулисани од новембра 1912. године. Вид. допис Свештене општине: *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, ε.*

⁷¹⁶ Законодавну уредбу доноси шеф државе у хитним ситуацијама, на образложени предлог Министарског савета, чији чланови премапотписују уредбу.

⁷¹⁷ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* бр. 309/16.9.1926. Исправке штампарских грешки: *ΦΕΚ* бр. 338/23.9.1926.

⁷¹⁸ Π. Παναγιωτάκος, 109 φн 1. Могу се наћи издања у којима су ова три акта објављена заједно: *Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1979; Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους Άθω, Αθήνα 1958.*

њеном месту у грчком правном поретку. Затим, чл. 1. Законодавног декрета прописује да Конститутивна повеља Свете Горе важи само уколико није у супротности са његовим одредбама.⁷¹⁹ То значи да Законодавни декрет представља акт више правне снаге у односу на Конститутивну повељу. Комисија Министарства спољних послова Грчке допунила је и исправила недостатке Конститутивне повеље не вршећи интервенције у њеном тексту, већ преко одредаба Законодавног декрета. Анализом само Конститутивне повеље добио би се погрешан дојам о савременом правном статусу и организацији монаштва на Светој Гори. Уставне одредбе о Светој Гори, заједно са одредбама Законодавног декрета и Конститутивне повеље чине нераскидиву целину нормативног оквира којим је регулисан положај светогорске монашке заједнице.

Нацрт резолуције о привилегијама и управи Свете Горе садржао је четири члана. У неизмењеном облику текст Нацрта унет је најпре у Нацрт устава из 1925. године, а касније у текст Устава од 1927. године (чл. 109–112).⁷²⁰ Одлуком Велике народне скупштине од 10. октобра 1935. године суспендован је Устав од 1927. године, а на снагу је враћен Устав од 1911. године. Посебним актом (*Συντακτική πράξη*) одредбе о Светој Гори остале су на снази, све до 4. августа 1936. године, када су Уредбом суспендоване заједно са другим уставним одредбама. Од 1936. године па, све до 1946. године статус, права и привилегије светогорске монашке заједнице нису живили уставноправну заштиту. Након ослобођења од немачке окупације поново је враћен на снагу Устав од 1911. године заједно са одредбама о Светој Гори из Устава од 1927. године. Нови устав израђен је 1952. године и у њему су све одредбе о Светој Гори обједињене у члану 103, који носи наслов *О Светој Гори*.⁷²¹ Важећи Устав

⁷¹⁹ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 69.

⁷²⁰ *Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας*, *ΦΕΚ* 107/1927. Текст Устава од 1927. године доступан је на званичној интернет презентацији Грчког парламента: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dceba27c8/syn15.pdf>, 24. јул 2016.

⁷²¹ *Σύνταγμα της Ελλάδος*, *ΦΕΚ* 1/1952. Текст Устава од 1952. године доступан је на званичној интернет презентацији Грчког парламента: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dceba27c8/syn16.pdf>, 25. јул 2016. Више о поступку израде и доношења Устава од 1952. године вид. Ν. Αντωνόπουλος, 109–112.

Републике Грчке ступио је на снагу 1975. године.⁷²² Одредбе о Светој Гори у неизмењеном облику налазе се у чл. 105 поменутог Устава.⁷²³

Иако су норме садржане у чл. 105 Устава од 1975. године идентичне са претходним уставним одредбама о Светој Гори, њихова систематика је другачија. Нацрт резолуције о привилегијама и управи Свете Горе садржао је четири члана, док чл. 105 важећег Устава садржи пет параграфа. Уставотворац је одредбе о начину ревизије Конститутивне повеље одвојио од одредаба којима је уређено спровођење надзора над поштовањем светогорског поретка. Исти је случај и са Уставом од 1952. године. На тај начин су логичке целине обједињене и избегнуто је спајање неповезаних одредаба у једну целину.

Када је реч о структури Устава и месту које чл. 105 заузима у њему, треба рећи да се он налази у трећем делу Устава који носи назив *Организација и функције државе* и то у шестом одељку под називом *Управа*.⁷²⁴ То је уједно и последњи члан Устава пре завршних и прелазних одредаба. Постоји мишљење да би са аспекта уставне систематике било правилније да одредбе о Светој Гори стоје заједно са одредбама о односу државе и цркве или са нормама које се односе на локалну самоуправу.⁷²⁵ Међутим, правни статус Свете Горе не може се доводити у везу са односима који постоје између цркве и државе у Грчкој. У случају када би тренутни однос државе и цркве био промењен, то не би утицало на посебан правни режим, под којим се налази светогорска самоуправа. Пошто тај посебан правни режим представља једну врсту самоуправе, имало би смисла да се након општих одредаба о локалној самоуправи ставе одредбе о светогорској самоуправи као изузетку од општих правила.⁷²⁶ То не би представљало велику измену, имајући у виду да се уставне норме које уређују локалну самоуправу налазе у чл. 102 Устава од 1975. године.⁷²⁷ У сваком случају, може се закључити да се одредбе о светогорској самоуправи налазе у вези са осталим одредбама шестог одељка трећег дела Устава

⁷²² Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ 111/1975. Текст Устава од 1975. године доступан је на званичној интернет презентацији грчког парламента: http://www.et.gr/images/stories/eidika_themata/_a_111_1975.pdf, 25. јул 2016. Превод чл. 105 Устава Грчке на српски језик објављен је у: Х. Папастатис, „Савремени правни статус Свете Горе”, *Зборник радова Византолошког института* 41/2004, 526.

⁷²³ О уставноправним одредбама о Светој Гори вид. Е. Δωρής (2004), 484–494.

⁷²⁴ Κ. Παπαγεωργίου, *Θεσμοί Δικαίου Αγίου Ορους*, Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, Τρίκαλα-Θεσσαλονίκη 2009, 11.

⁷²⁵ Ν. Αντωνόπουλος, 114.

⁷²⁶ *Ibid.*

⁷²⁷ Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ 111/1975.

Грчке, који регулише државну управу и њене надлежности, пошто највећи део државних послова на Светој Гори обавља Управа за Свету Гору, на челу са гувернером.

Законодавни декрет о потврди Конститутивне повеље Свете Горе израдила је иста шесточлана комисија Министарства спољних послова Грчке која је била задужена да проучи предлог Конститутивне повеље, достављен од стране Свештене општине и да осмисли начин на који би требало извршити њену ратификацију. Декрет се састоји од пет глава и посебне одредбе (чл. 1.) којом се врши ратификација Конститутивне повеље усвојене 10. маја 1924. године од стране Ванредног дуплог сабора. У првој глави утврђена су права и имунитети Свете Горе, док је у другој глави регулисана цивилна управа коју врши гувернер Свете Горе. Трећа глава садржи само једну одредбу, која се односи на права Ванредног двадесеточланог биануалног сабора,⁷²⁸ док се у четвртој глави налазе одредбе којима је регулисана организација правосуђа. У последњој глави се налазе опште одредбе којима су регулисана различита питања попут уређења и одржавања библиотека и Атонске школе, полагаја келија и др.

На предлог Министарског савета Грчке, Законодавни декрет прогласио је 10. септембра 1926. године председник Републике Грчке Павле Кундуриотис. Објављен је у Службеним новинама грчке владе 16. септембра исте године.⁷²⁹ Превод на српски језик објавио је Свети архијерејски синод Српске Православне цркве 1959. године.⁷³⁰

Подаци о пореклу одредаба и поступку усвајања Конститутивне повеље садржани су у њеном последњем члану (чл. 188).⁷³¹ У њему стоји да Повеља „проистиче из царских хрисовуља и типика, патријаршијских сигилија, султанских фермана, важећих Општинских правилника и древних монашких закона и поретка”.⁷³² Од свих поменутих извора, приликом израде Конститутивне повеље највише су

⁷²⁸ У наслову те главе грешком стоји „Права дуплог сабора”. Више речи о организацији централних органа власти биће у делу рада који је посвећен тој тематици.

⁷²⁹ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυράσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ФЕК* бр. 309/16.9.1926. Исправке штампарских грешака: *ФЕК* бр. 338/23.9.1926.

⁷³⁰ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 69–84.

⁷³¹ Последњи члан Општинских правилника (чл. 246) такође садржи информације о ауторима типика, његовом пореклу и поступку усвајања. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 39.

⁷³² *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 64.

коришћени Општи правилници из 1912. године. То је закључак шесточлане комисије Министарства спољних послова Грчке, која је била задужена да проучи текст Повеље.⁷³³ Сличности између та два типика говоре у прилог ставу да су Општи правилници послужили као предложак на основу којег је израђена Конститутивна повеља, уз све измене које проистичу из признавања грчког територијалног суверенитета над Светом Гором. Признавање свих осталих извора на којима се темељи Конститутивна повеља последица је чињенице да се њом не намерава укинути или заменити постојећа организација монаштва, већ је намера да се правила кодификују и усагласе са грчким правним поретком.

Конститутивна повеља садржи 188 члана који су сврстани у две велике целине – општи део и посебни део. Подела на општи и посебни део преузета је из Општих правилника. Општи део садржи само једну главу у којој је дефинисана конституција Свете Горе и њен однос према држави и цркви (Цариградској патријаршији). Посебни део се састоји од 11 глава у којима су садржане одредбе о саставу и надлежностима Свештене општине (глава друга) и Свештене епистасије (глава трећа), организацији правосуђа (глава четврта), организацији манастира уопштено (глава пета), организацији општежитељних манастира (глава шеста), организацији особеножитељних манастира (глава седма), организацији манастирских подручних установа уопштено (глава осма), организацији скитова (глава девета), организацији келија (глава десета) и опште одредбе (глава једанаеста). Систематика примењена код Конститутивне повеље умногоме подсећа на Опште правилнике, али и на Основну повељу из 1918. године. Позитивну промену представља чињеница да су Опште одредбе Конститутивне повеље доста краће у односу на Опште правилнике и да нема понављања истих одредаба и великог броја правописних и граматичких грешака.

Текст Конститутивне повеље објављен је у Службеном гласилу грчке владе заједно са Законодавним декретом којим је Повеља ратификована.⁷³⁴ Конститутивна повеља је вероватно најчешће објављиван типик Свете Горе. Међу првима је текст

⁷³³ *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926, 39.*

⁷³⁴ *Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9. 1926.*

Конститутивне повеље објавила Свештена општина 1931. године.⁷³⁵ Затим су бројни аутори као додатак својим делима стављали интегрални текст Конститутивне повеље.⁷³⁶ Превод на српски језик објавио је Свети архијерејски синод Српске Православне цркве заједно са преводом Законодавног декрета и Сигилијем о келијском питању.⁷³⁷

9.3. Правни положај Свете Горе

У овом делу рада биће приказан правни положај светогорске монашке заједнице као целине у складу са одредбама Устава Републике Грчке, Законодавног декрета о потврди Конститутивне повеље и Конститутивне повеље из 1926. године. Ради се актима који су међусобно усаглашени, пошто их је израдила иста комисија, осим Конститутивне повеље, коју су самостално израдили светогорски монаси. Најважније су, наравно, уставне одредбе, пошто Устав представља највиши правни акт у хијерархији правних аката. Затим следе одредбе Законодавног декрета који има већу правну снагу од Конститутивне повеље, која не садржи одредбе којима се регулишу односи Свете Горе и грчке државе.

Најпре, треба истаћи да су сва три горе поменућа правна акта настала како би се регулисао правни положај Свете Горе под грчким територијалним суверенитетом. То значи да њихови аутори полазе од чињенице да је већ извршено међународноправно признање грчког суверенитета над Светом Гором,⁷³⁸ те да треба приступити детаљнијем регулисању њених права и привилегија. Зато приликом анализе тих аката не треба губити из вида да у њима постоји тенденција истицања грчког територијалног суверенитета над Светом Гором, док истовремено бројне одредбе служе његовом учвршћивању и заштити.

Основна одредба којом је дефинисан статус Свете Горе унутар грчке државе налази се у чл. 105, ст. 1 грчког Устава: „Атонско полуострво које почиње од Мегали Вигла сачињава област Свете Горе, која у складу са својим древним привилегованим

⁷³⁵ *Ο Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους Αθω, Το πρώτον εκδιδόμενος παρά της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους Αθω*, Εκ του τυπογραφείου Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους, Άγιον Όρος 1931.

⁷³⁶ *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού, Εν Αθήναις 1926*, 63–98; Πετρακάκος (1925), 164–198; Δ. Τσάμης, 191–241.

⁷³⁷ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 5–65; Превод Конститутивне повеље може се наћи и у: А. Ангелопулос, 108–140.

⁷³⁸ У уводном излагању они стоје на становишту да је Света Гора постала део грчке територије у тренутку њене окупације од стране грчке ратне морнарице.

поретком представља самоуправни део грчке државе, чији суверенитет над њом остаје нетакнут” (превод аутора).⁷³⁹ Овом одредбом најпре је регулисано питање северне границе Свете Горе, на чему су посебно инсистирали руски дипломати током расправа о њеном међународноправном положају. Очигледно да је граница померена ка југу у односу на раније предложену граничну линију, која је пратила ток Ксерксовог канала. За разлику од одредаба Основне повеље којима је предвиђено да се граница Свете Горе утврди накнадно, док би забрана уласка женама важила од планине Мегали Вигла,⁷⁴⁰ Уставом Р. Грчке је предвиђено постојање јединствене границе, од које ће важити сва права, привилегије и имунитети светогорске монашке заједнице. Иначе, планина Мегали Вигла (*Μεγάλη Βίγλα*, Велика стражара, караула, од лат. *vigilo* – стражарити) представља уједно својеврсну историјску и природну границу између Свете Горе и остатка полуострва Халкидика.⁷⁴¹ У сваком случају, прецизирање области Свете Горе значајно је због привилегија које важе на целокупној њеној територији.

Када је реч о државноправном статусу Свете Горе, Устав је одређује као самоуправни део грчке државе (*αυτοδιοίκητο τμήμα του Ελληνικού Κράτους*).⁷⁴² Садржај појма самоуправа допуњен је формулацијом „у складу са древним привилегованим поретком” (*σύμφωνα με το αρχαίο προνομιακό καθεστώς*). Дакле, не може се светогорска самоуправа поистоветити са самоуправом других државних органа и територијалних јединица, јер се она базира на древном и привилегованом поретку на којем почива њена организација. У самом Уставу, наравно, није дато више информација о каквом поретку је реч. Разлог за то лежи у чињеници да није могуће дефинисати правни статус светогорске монашке заједнице на сумаран и прецизан начин који би био примерен једном уставу. Зато је ова одредба формулисана тако да се под древни поредак могу подвести сва правила која се односе на положај Свете Горе, а која у самом Уставу нису садржана.

Требало би напоменути да поред Устава Грчке, Конститутивне повеље Свете Горе и Законодавног декрета о њеној потврди постоје и други извори права на којима

⁷³⁹ Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975.

⁷⁴⁰ Вид. чл. 7 и 153 Основне повеље. Е. Δωρής (2004), 449 и 479.

⁷⁴¹ Питање границе Свете Горе било је актуелно још током 10. века. Д. Папахрисанту, 112–120. Постоје и аутори који сматрају да регулисање светогорске границе не спада у уставну материју, те да таквој одредби није место у Уставу. Ν. Αντωνόπουλος, 157.

⁷⁴² Ch. Papastathis, „The regime of Mount Athos”, *Between Cultural Diversity and Common Heritage*, 280.

почива светогорски правни поредак.⁷⁴³ Неки од њих наведени су у чл. 188 Конститутивне повеље: хрисовуље и типиси византијских царева, патријаршијски сигилији, султански фермани, Општи правилници и древна монашка правила.⁷⁴⁴ Треба додати и црквено право,⁷⁴⁵ али и неписана правила попут обичајних правних норми и предања.⁷⁴⁶ Нису сва правила садржана у поменутих изворима која се односе на Свету Гору стекла уставноправну заштиту захваљујући ст. 1, чл. 105 Устава Грчке. Опште обавезна су само она правила која су примењивана у моменту усвајања Устава и која се односе на светогорску самоуправу.⁷⁴⁷ Имајући у виду да Конститутивна повеља Свете Горе представља кодификацију примењиваних правила садржаних у горе поменутих изворима, може се рећи да њене одредбе у комбинацији са одредбама Устава Грчке и Законодавног декрета дефинишу оквире и садржај светогорске самоуправе.

Грчки Устав представља највиши правни акт којим је изричито признат грчки суверенитет над Светом Гором. Имајући у виду цео ток дипломатске борбе око међународног положаја Свете Горе, као и покушај светогорских монаха да усвајањем Основне повеље прогласе независност, било је неопходно истаћи да се и поред широке самоуправе Света Гора налази искључиво под територијалним суверенитетом Грчке. Неповредивост грчког територијалног суверенитета над Светом Гором коју прокламује Устав Грчке нема значај са аспекта међународног права. Уставом, као актом унутрашњег права не може се извршити међународно признање припајања одређене територије сувереној држави. Ова одредба је последица уверења аутора уставних одредаба да је мировним уговором из Лозане

⁷⁴³ То су заправо извори тзв. „светогорског права”. У грчкој литератури се одомаћио израз „светогорско право” који означава „скуп правних правила која регулишу правни статус Свете Горе и монашке заједнице која на њој борави...” Е. Δωρής (1994), 11; Ν. Ανωτόπουλος, 101; Δ. Καραγιαννακίδης, „Οι πηγές του δικαίου της αγιορειτικής αυτοδιοίκησης και το «αρχαίο προνομιακό καθεστώς» του Αγίου Όρους (άρθρο 105)”. *ΤοΣ* 22/1996, 675–682.

⁷⁴⁴ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 64.

⁷⁴⁵ Општим правилницима прописано је да Свештени сабор (општина) суди на основу правила црквеног права (чл. 43). *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρваίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 10.

⁷⁴⁶ Обичајна правна правила имала су пресудан значај приликом формирања светогорске монашке заједнице, али и касније, када је њена организација мењана и прилагођавана новим условима. Неретко су обичајне праве норме превладавале над писаним. Δ. Πετρακάκου (1925), 160; Ε. Δωρής (2004), 532–544.

⁷⁴⁷ Ε. Δωρής (2004), 491.

признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором.⁷⁴⁸ Такође, жели се истаћи и да, без обзира на обим права који проистичу из самоуправног статуса који ужива Света Гора, грчки суверенитет над њом остаје неповређен. На тај начин се ставља до знања другим међународним факторима, али и самим светогорским монасима да је питање међународноправног статуса Свете Горе *de facto* и *de jure* решено.

9.3.1. Држављанство светогорских монаха и искушеника

Директна последица постојања грчког суверенитета над Светом Гором јесте право и обавеза свих искушеника и монаха настањених на Светој Гори да узму грчко држављанство (чл. 105, ст. 1 Устава). Уставом је прописано да сви који воде монашки живот на Светој Гори добијају грчко држављанство одмах након пријема у манастир у својству монаха или искушеника, без било каквих других процедура.⁷⁴⁹ Слична је одредба чл. 6 Конститутивне повеље Свете Горе у којем стоји да „Сви монаси настањени у Светој Гори, ма које народности они били, сматрају се да имају грчко поданство”.⁷⁵⁰ Најзначајнија разлика између наведених одредаба лежи у чињеници да се прва односи на нове монахе који немају грчко држављанство и тек треба да приме монашки постриг на Светој Гори, док се друга односи на монахе који су се затекли на Светој Гори у тренутку доношења Конститутивне повеље. Ако се обе одредбе примене кумулативно, онда су сви светогорски монаси без обзира на порекло стекли грчко држављанство моментом ступања на снагу Конститутивне повеље, док су сви новопридошли монаси који немају грчко држављанство добили право да га стекну.⁷⁵¹

Као што је већ поменуто, у претходним типцима постојале су одредбе којима је било регулисано питање поданства (држављанства) светогорских монаха. У складу

⁷⁴⁸ Θ. Παναγόπουλος, „Το νομικό καθεστώς του Αγίου Όρους από απόψεως συνταγματικού και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου”, *Χριστιανός* 273/85, Αθήνα 1985, 15.

⁷⁴⁹ Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975.

⁷⁵⁰ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 7.

⁷⁵¹ Γ. Κασσιμάτης, „Απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας από αλλοδαπό δόκμο ή μοναχό του Αγίου Όρους. Συνταγματικά όρια της κοσμικής εξουσίας”, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Αθω*, Αγιον Όρος 1996. Светогорски монаси имају право да узму грчко држављанство али то није једина промена њиховог правног статуса. Вид. Σ Τρωιάνος, „Παρατηρήσεις στο κληρονομικό δίκαιο του Αγίου Όρους“, *Αρμενόπουλος* 48/1994, 645; Χ. Παπαστάθης, *Η ειδική νομική μεταχείριση των Αγιορειτών*, Θεσσαλονίκη 1988.

са Правилником из 1877. године и Општим правилницима из 1912. године светогорски монаси су били отомански поданици, док је Основном повељом било предвиђено постојање посебног светогорског држављанства.⁷⁵² Типицима који су донети током турске владавине није била прописана процедура стицања држављанства, већ је регулисање тог питања препуштено надлежним државним органима. Исти принцип примењен је и приликом израде аката којима је регулисан савремени правни статус светогорске монашке заједнице. Тим актима се само прокламује да сви светогорски монаси негрчког порекла стичу грчко држављанство, али нису довољно прецизирани поступак и услови које они треба претходно да испуне.

На основу формулација одредаба Устава Грчке и Конститутивне повеље може се закључити да је неопходно да се кумулативно испуне два услова како би светогорски монах или искушеник негрчког порекла стекао грчко држављанство: 1. стицање својства монаха или искушеника у складу са канонским правом Православне цркве и одредбама Конститутивне повеље Свете Горе и 2. пријем монаха или искушеника треба да учини један од светогорских манастира или друга монашка установа која се налази на територији коју је Устав одредио као област Свете Горе.⁷⁵³ Дакле, сви монаси и искушеници стичу грчко држављанство *ipso facto* одмах након пријема у неку од светогорских монашких установа (манастир, скит, келију итд.).

Услови и поступак ступања у монаштво спадају у домен канонског права.⁷⁵⁴ Конститутивном повељом Свете Горе прописани су додатни услови за пријем искушеника и монаха који су последица специфичне организације светогорске монашке заједнице, али и њене самоуправе у односу на надлежне црквене власти. Доношење одлуке о пријему искушеника и њиховом ступању у монашки чин (монашки постриг) у складу са Конститутивном повељом спада у питања опште природе која у манастирима не може решавати игуман у сарадњи са Епитропијом, већ се обавезно износе пред сабор манастирског братства (чл. 90). Што се тиче личних својстава будућег монаха, неопходно је да у тренутку монашења има

⁷⁵² Вид. чл. 8 Правилника из 1877. године у Δ. Νικολαΐδου, 2805, чл. 174 Општих правилника у *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίσι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρβαΐς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 30 и чл. 5 Основне повеље у Ε. Καρακούλακη, 313.

⁷⁵³ Ν. Αντωνόπουλος, 165.

⁷⁵⁴ С. Троицки, *Црквено право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2011, 367; Н. Милаш, *Православно црквено право*, Мостар 1902, 701.

навршених 18 година и да је у статусу искушеника провео од једне до три године (чл. 93). То значи да монаси не могу бити млађи од 18 година, док није дозвољен пријем искушеника млађих од 15 година, имајући у виду да се након три године проведене у том статусу мора обавити њихов постриг.⁷⁵⁵ Након пријема новог искушеника или обављеног пострига новог монаха, подаци о њима уписују се у посебну књигу искушеника, односно монаха. Манастири имају обавезу да воде књиге које садрже личне податке монаха и искушеника који су настањени у самом манастиру, али и у манастирским подручним установама (чл. 94). Овде треба истаћи да упис података у књигу монаха и искушеника нема конститутивни карактер. Чин монашења сматра се валидним иако накнадни упис у монахологију није извршен.⁷⁵⁶ Након обављеног пострига или у случају смрти монаха манастири су дужни да обавесте Свештену општину која води општу књигу монаха настањених на Светој Гори (чл. 95). Услови и процедуре су слични и за подручне установе, уз разлику да је за постриг искушеника неопходна претходна дозвола надлежног манастира (чл. 131). Подручне установе воде сопствене књиге монаха и искушеника (чл. 136), а о свакој промени обавештавају Свештену општину преко надлежног манастира (чл. 95). Дакле, у складу са одредбама Конститутивне повеље, монашке установе на Светој Гори потпуно самостално врше пријем нових искушеника и обављају њихов постриг без обавезе да прибаве претходну дозволу надлежних државних или црквених власти.⁷⁵⁷

Конститутивна повеља не прави било какву разлику између монаха и искушеника грчког и негрчког порекла. То уједно значи да манастири фактички одлучују о додељивању грчког држављанства монаху негрчког порекла, пошто је ст. 1, чл. 105 Устава Грчке предвиђено да сви светогорски монаси добијају грчко држављанство одмах по пријему у неку од светогорских монашких установа. Управо у томе се састоји још једна контроверзна последица светогорске самоуправе: религијски обред (монашки постриг) представља основ стицања грчког држављанства. Држава има обавезу да прими у држављанство лице за које нема начина да утврди да ли уопште испуњава услов за стицање држављанства јер држава

⁷⁵⁵ У том случају неопходна је сагласност родитеља или старатеља. Σ. Τρωιανός, „Προϋποθέσεις και διαδικασία εγκатаβίωσης αλλοδαπών στο Άγιον Όρος”, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Αθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Αθω, Άγιον Όρος 1996, 60–61.

⁷⁵⁶ Упис у књигу монаха не представља конститутивни елемент форме пострига, већ је пре у питању доказна форма (*forma ad probationem*). Σ. Τρωιανός, 60.

⁷⁵⁷ Једино зависне манастирске подручне установе имају обавезу да прибаве сагласност надлежног манастира (чл. 131 Конститутивне повеље).

није надлежна да проверава исправност верских обреда. То је можда и један од разлога зашто поступак стицања грчког држављанства на основу пријема у неку од светогорских монашких установа није никада прецизно регулисан.⁷⁵⁸

Већ је поменуто да значајни геополитички догађаји, који често немају везе са религијом, ипак у великој мери утичу на светогорску монашку заједницу. Својеврсна симбиоза државних, црквених и монашких институција на Светој Гори подложна је променама које диктирају политичке прилике. Током хладног рата, који је поделио европски континент на два супротстављена блока, Света Гора је представљала место сусрета људи са различитих страна идеолошки подељеног континента. Питање пријема у грчко држављанство монаха пореклом из држава источног блока добило је посебну тежину. Зато је Министарство спољних послова Грчке поверљивим и тајним документима наложило измену поступка стицања грчког држављанства за светогорске монахе и искушенике.⁷⁵⁹

Измене које су ступиле на снагу у потпуности су обесмислиле уставне одредбе о пријему у грчко држављанство свих светогорских монаха и искушеника одмах након пријема у неку од монашких установа на Светој Гори. Наиме, процедура за пријем нових монаха и искушеника током периода хладног рата подразумевала је претходно прибављање дозволе од стране гувернера Свете Горе и Цариградске патријаршије. Лице негрчког порекла које је намеравало да се настани у некој од светогорских монашких установа било је дужно да прикупи обимну документацију и да је преко надлежног манастира достави Свештеној општини, односно гувернеру Свете Горе.⁷⁶⁰ Документација је потом прослеђивана Министарству спољних послова које би захтев прихватало или одбијало, а документацију преко гувернера враћало Свештеној општини. Гувернер је био задужен за давање дозволе, док би ускраћивање морало бити образложено разлозима који могу бити једино у вези са заштитом јавног реда и безбедности на Светој Гори. Након добијања дозволе од стране гувернера, документацију би Свештена општина проследила Цариградској патријаршији, која је доносила коначну одлуку о пријему новог монаха или

⁷⁵⁸ Вид. грчки Закон о држављанству, *Κώδικας της Ελληνικής Ιθαγένειας*, *ΦΕΚ* бр. 217/10. 11 .2004.

⁷⁵⁹ Г. Ανδρουτσόπουλος, „Είσοδος και εγκατάβωση στο Άγιον Όρος”, *Νομοκανονικά* 2/2006, 73–104.

⁷⁶⁰ Били су неопходни следећи документи: извод из матичне књиге рођених, уверење јавног тужиоца да се против лица не води кривични поступак, уверење надлежне црквене власти да лице припада Источној православној цркви од рођења и изјава којом потврђује да је упознат са светогорским поретком. Ако се ради о лицу које већ припада црквеном клиру, неопходна је и дозвола надлежног епископа. Е. Δωρής (1994), 114–115.

искушеника. Уколико се Цариградска патријаршија сагласи, Свештена општина је давала коначну дозволу за пријем монаха или искушеника, а само она лица негрчког порекла која су испоштовала овде приказану процедуру могла су стећи грчко држављанство.⁷⁶¹ Очигледно да је овакав поступак пријема нових искушеника и монаха ограничавао светогорску и манастирску самоуправу, и то на начин који није предвиђен Конститутивном повељом Свете Горе и Уставом Грчке.⁷⁶²

Током 1989. године начелник полицијског одељења у Кареји донео је решење о одбијању захтева за издавање личне карте из разлога што подносилац захтева (монах) није грчки држављанин, јер није добио дозволу гувернера Свете Горе и Цариградске патријаршије за пријем у манастир у којем је замонашен. Против оваквог решења покренут је управни спор који је стигао до највишег административног суда – Државног савета. У одлуци бр. 2101/1991 Суд је заузео став да је процедура која се у пракси спроводи сагласна са одредбама Устава Грчке у којем стоји да је држава задужена за чување јавног реда и безбедности на Светој Гори (чл. 105, ст. 4 Устава Грчке).⁷⁶³ Дакле, компликована процедура пријема нових монаха и искушеника оправдана је потребом заштите јавног реда и безбедности.

Одлука Државног савета није довела до смиривања ситуације, већ су се односи погоршали између Свете Горе са једне стране и грчке државе и Цариградске патријаршије са друге. Ситуацију је додатно закомпликовао став Државног правног савета (Државно правобранилаштво) који у свом Правном мишљењу бр. 46/1994 заступа сличне ставове као и Државни савет.⁷⁶⁴ Спор се водио око два главна питања: то је питање државне контроле уласка на Свету Гору и питање државне контроле пријема нових искушеника и монаха у светогорске монашке установе. У расправу су се укључили истакнути правни историчари, али и Цариградска патријаршија. Полемика је заправо обухватила једно шире питање: да ли Света Гора има грко-православни или све-православни карактер? Они који су се залагали за грко-православни карактер Свете Горе заступали су став да грчка држава мора да штити такав карактер Атонског полуострва и са тим циљем да контролише (односно

⁷⁶¹ Ε. Δωρής (1994), 114–115, Γ. Ανδρουτσόπουλος, 73–104.

⁷⁶² То је доводило до недоследне примене поменуте процедуре, па је Управа Свете Горе била принуђена да даје дозволе *ex post facto*. Ε. Δωρής (1994), 115.

⁷⁶³ ΣτΕ2101/1991.

⁷⁶⁴ Текст правног мишљења је објављен у: *Το καθεστώς του Αγίου Ορους Αθω, Ιερά Κοινότητα Αγίου Ορους Αθω, Αγίου Ορος* 1996, 187–197.

ограничава) прилив нових монаха и искушеника негрчког порекла.⁷⁶⁵ Са друге стране налазе се они који се залажу за све-православни карактер Свете Горе, па се стога противе државној контроли пријема нових монаха и искушеника инсистирајући на слободном приливу монаха без обзира на порекло.⁷⁶⁶

Процедура стицања грчког држављанства од стране светогорских монаха и искушеника негрчког порекла коначно је регулисана доношењем Председничке уредбе бр. 176/1998 о организацији управе Свете Горе.⁷⁶⁷ У складу са чл. 3 Председничке уредбе, који носи наслов Јавни ред и безбедност, гувернер Свете Горе је задужен да се стара о спровођењу одлука Свештене општине и светогорских манастира у складу са одредбама Конститутивне повеље и Законодавног декрета, којим је она потврђена, и налаже издавање обрасца личне карте и путних исправа „након пријема монаха или искушеника”. Дакле, да би светогорски монах или искушеник негрчког порекла стекао грчко држављанство не тражи се ништа осим да га прими нека од светогорских монашких установа. Тиме је и званично укинута пракса тражења претходне дозволе државе и Цариградске патријаршије за пријем нових искушеника и монаха, без обзира на порекло.

Не само да је питање стицања грчког држављанства од стране светогорских монаха и искушеника негрчког порекла дуго било нерегулисано већ је и поступак његовог престанка у случају напуштања Свете Горе и монашке установе било препуштено правним тумачењима.⁷⁶⁸ Изменама грчког Законика о држављанству из 2008. године први пут је, осим уобичајених разлога који воде губитку грчког држављанства, унета одредба којом се предвиђа да светогорски монах или

⁷⁶⁵ Α. Μαρίνος, Ένα παλαιό και σύγχρονο πρόβλημα του Αγίου Όρους, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996, 198–227.

⁷⁶⁶ Σ. Τρωιανός, 58–63; Χ. Παπαστάθης, 97–109; Γ. Κασιμάτης, „Ο οικουμενικός χαρακτήρας του Αγίου Όρους. Συνταγματική θεώρηση”, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996, 158–168; Γ. Βελλής, „Ένα σχόλιο στο άρθρο 105 του Συντάγματος (1975)”, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Άγιον Όρος 1996; Ιεροκοινοτική Επιτροπή Αγίου Όρους, Είσοδος και εγκαταβίωσις εν Αγίω Όρει αλλοδαπών Ορθοδόξων, Ιστορική προσέγγισις, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996, 43–49. Ιεροκοινοτική Επιτροπή Αγίου Όρους, Είσοδος και εγκαταβίωσις εν Αγίω Όρει αλλοδαπών Ορθοδόξων, Νομοκανονική προσέγγισις, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996, 50–57; Γ. Καψάνης, „Περί του αυτοδιοικήτου του Αγίου Όρους, της ελληνικότητας και του πανορθοδόξου χαρακτήρος αυτού (Απάντησις εις μελέτην του κ. Αναστασίου Μαρίνου)”, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996, 133–152.

⁷⁶⁷ Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού της διοικήσεως του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ*, бр. 176/1998.

⁷⁶⁸ Вид. одлуку Држаног савета 1309/54 (ΣτΕ 1309/54) и мишљење Државног правног савета бр. 1000/78 (Γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους 1000/78). Ch. Papastathis, „The legal status of the Monks of non-Greek origin in Mount Athos”, *Осам векова Хиландара*, САНУ, Београд 1998.

искушеник негрчког порекла може под одређеним условима изгубити грчко држављанство (чл. 17, ст. 1, тач. 3).⁷⁶⁹ Предвиђено је да странац који је стекао грчко држављанство захваљујући монашком или искушеничком статусу на Светој Гори, губи држављанство „уколико је доказано напустио манастир у којем је био настањен, као и Свештену општину Свете Горе”.⁷⁷⁰ То значи да је грчко држављанство светогорских монаха везано за њихов статус на Светој Гори, те да њега губи променом тог статуса. Доказ да је монах или искушеник напустио манастир у којем је настањен може бити брисање његовог имена из књиге монаха, односно искушеника, која се чува у дотичном манастиру и у Свештеној општини.

Спор око процедуре коју треба да испоштују светогорски монаси и искушеници како би стекли грчко држављанство, био је заправо спор око обима државне контроле над деловањем самоуправних монашких установа на Светој Гори. Посебну тежину је овај спор имао за негрчке манастире на Светој Гори, чији је опстанак зависио од могућности да обезбеде легалан боравак својих монаха на територији Свете Горе и Грчке. Светогорска монашка заједница је успела да се избори за примену поступка који њој одговара, а насупрот настојањима грчке државе и Цариградске патријаршије. Заправо, само је примењено све оно што је Уставом Грчке и Конститутивном повељом Свете Горе предвиђено. Аргумент о заштити јавног реда не може се сматрати основаним, посебно у данашњим околностима. Између осталог, пријем одређеног лица у грчко држављанство не представља сметњу да надлежни државни органи предузму неопходне мере против тог лица које би требало да спрече нарушавања јавног реда и безбедности. Вероватно се из тог разлога у истом члану Председничке уредбе, у којем се говори о издавању личних докумената налази и одредба којом се прописује да гувернер Свете Горе на њеној територији има све надлежности које, у складу са другим законима, припадају свим врстама полицијских снага.⁷⁷¹ У сваком случају, још једном се показало да се

⁷⁶⁹ Допуна чл. 17 Законика о грчком држављанству извршена је чл. 41, ст. 5 Закона бр. 3731/2008 о реорганизацији општинске полиције и уређивању неких надлежности Министарства унутрашњих послова. Νόμος 3731 Αναδιοργάνωση της Δημοτικής Αστυνομίας και ρυθμίσεις λοιπών θεμάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών, *ФЕК А 263/23*. 12. 2008; Д. Аврамовић, „Света Гора – између аутономности и државности”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2013, 438.

⁷⁷⁰ Κώδικας της Ελληνικής Ιθαγένειας, *ФЕК* бр. 217/10.11.2004.

⁷⁷¹ Ст. 1, чл. 3 Председничке уредбе о организацији управе Свете Горе. Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού της διοικήσεως του Αγίου Όρους, *ФЕК*, бр. 176/1998.

светогорски монаси могу борити и изборити за заштиту своје самоуправе, и то када на супротној страни имају далеко снажније чиниоце.

9.3.2. Организација судства – судови за кривична дела

Савременој организацији судства на Светој Гори посвећен је посебан одељак овог рада. Овде ће бити речи само о надлежностима грчке државе, односно њеног судства у решавању спорова који су настали на територији Свете Горе. Уставом Грчке предвиђено је да се „законом, такође, утврђује судска власт коју врше манастирски органи и Свештена општина...”.⁷⁷² Дакле, Уставом је дефинисано да манастирске власти (манастирски органи) и Свештена општина имају надлежности у суђењу и изван суђења. Њихове надлежности у суђењу детаљније су регулисане Конститутивном повељом Свете Горе и Председничком уредбом којом је она потврђена.

Основна одредба Конститутивне повеље о судству јесте чл. 7 у којем стоји да „У Светој Гори правду деле манастирске власти и Свештена општина, осим кривичних дела, која спадају под надлежне грађанске државне судове и суде се као одвајкада у Солуну”.⁷⁷³ Конститутивном повељом се ограничава судска власт светогорских органа, пошто се сва кривична дела изузимају из њихове надлежности. Ова одредба је заправо преузета из претходних светогорских типика, који су увек изузимали кривична дела из судске надлежности монашких органа.⁷⁷⁴ У том смислу, може се рећи да Конститутивном повељом нису уведене никакве новине у организацији судства, у односу на правила која су у тренутку њеног доношења примењивана.

Председничком уредбом којом је потврђена Конститутивна повеља Свете Горе додатно је регулисана надлежност светогорских судских органа. У чл. 7 Уредбе стоји да су за кривична дела општег кривичног закона, осим иступа, надлежни

⁷⁷² Ст. 5, чл. 105 Устава Грчке. *Σύνταγμα της Ελλάδος*, ΦΕΚ бр. 111/1975.

⁷⁷³ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 7.

⁷⁷⁴ Вид. чл. 18 Општих правилника из 1912. године. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 7. Такође, чл. 56–63 Основне повеље из 1918. године. Е. Каракоуλάκη, 325–327.

кривични судови у Солуну.⁷⁷⁵ То значи да је судска надлежност светогорских органа проширена, пошто из њихове надлежности нису изузета сва кривична дела, већ само преступи и злочинства (*πλημμελήματα και κακούρηματα*). Уредбом је прецизирано који су органи надлежни да суде за иступе: у првом степену то су манастирски сабори и герондије, док у другом степену суди Свештена општина. За иступе почињене у Кареји надлежна је у првом степену Свештена епистасија (чл. 9).⁷⁷⁶ Из наведеног се види примена принципа месне надлежности судских органа: за иступе почињене на територији која припада неком од двадесет светогорских манастира суде органи тог манастира, док је за иступе почињене у Кареји надлежна Свештена епистасија. Дакле, монашки органи власти могу пресуђивати најлакша кривична дела предвиђена општим кривичним законодавством (грчким Кривичним закоником).

Треба истаћи да се прописи о судској надлежности светогорских органа за кривична дела почињена на територији Свете Горе у пракси не примењују. Разлога за то је више. Најпре, проблем је непостојање примењивог формалног права на основу којег би монашки органи поступали.⁷⁷⁷ Ниједним правним актом нису утврђена правила поступка која би важила за светогорске судске органе. Затим, светогорске органе сачињавају монаси који углавном немају правничка знања и искуство неопходно да би могли на ваљан начин поступати и судити за кривична дела садржана у Кривичном законнику. Ако се узме у обзир да три светогорска манастира настањују монаси негрчког порекла, од којих већина не говори грчки језик, постаје јасно зашто је немогућа примена грчког Кривичног законика. Зато се у пракси сва кривична дела почињена на територији Свете Горе налазе у надлежности судова у Солуну, осим лакших кривичних дела које почине монаси и која санкционишу манастирски органи примењујући правила садржана у Конститутивној повељи. Показало се, дакле, да су одредбе Конститутивне повеље применљивије у пракси од одредаба Председничке уредбе, иако она има јачу правну снагу.

Пошто је државним судовима у Солуну препуштено да суде за најтежа кривична дела, поставља се питање спровођења истраге. Законодавном уредбом од 10/16.9.1926. године је предвиђено да судске власти које су се прихватиле гоњења

⁷⁷⁵ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 73.

⁷⁷⁶ *Ibid.*, 73–74.

⁷⁷⁷ Е. Δωρής (1994), 123.

лица која су починила преступ или злочинство у Светој Гори, могу на њу да пошаљу службеника ради спровођења истраге. Службеник је дужан да без одлагања обавести Свештену епистасију о свом доласку, како би она могла да пошаље једног епистата да присуствује доказним радњама и да пружи помоћ ради брзог окончања истраге.⁷⁷⁸ Треба истаћи да је слична пракса постојала током периода турске владавине.⁷⁷⁹ Како се из наведеног може закључити, судски органи нису у обавези да пошаљу службеника који ће вршити истрагу на Светој Гори, већ се о томе одлучује у зависности од вероватноће проналажења доказа о почињеном деликту.⁷⁸⁰ Обавезно је присуство једног епистата током спровођења доказних радњи, само ако се оне врше на територији Свете Горе. Таква обавеза не постоји током спровођења истраге изван територије Свете Горе, иако је реч о кривичном делу почињеном на њеној територији. То је последица чињенице да привилегије Свете Горе важе само на њеној Уставом одређеној територији.⁷⁸¹

Из наведених правила о организацији судства могу се извести одређени закључци у вези са правним положајем Свете Горе. Најпре, на њеној територији се примењује грчко право. Светогорска самоуправа је тим правом загарантована, али истовремено и ограничена. Уставом Грчке прописано је да поједини светогорски органи врше судску власт. Конститутивном повељом и Председничком уредбом дефинисана је надлежност тих органа. Светогорска самоуправа је таква да подразумева постојање посебног светогорског судства, које примењује другачије материјално и формално право у односу на остатак грчке државе. Грчки државни судови суде за сва кривична дела почињена на територији Свете Горе. Иако надлежност грчких државних судова представља ограничење светогорске самоуправе, она је неопходна, имајући у виду немогућност светогорских органа да се баве тако деликатном материјом као што је кривично право. Уосталом, таква пракса не представља измену древног светогорског поретка, пошто је и за време турске владавине важило идентично правило. Дакле, на Светој Гори паралелно се

⁷⁷⁸ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ФЕК* бр. 309/16.09.1926; Превод на српски има пар недостатака вид. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 81.

⁷⁷⁹ Π. Καρολίδου, 44.

⁷⁸⁰ Ε. Δωρής (1994), 125.

⁷⁸¹ *Ibid.*, 126.

примењују особена правила светогорског и општа правила грчког кривичног (материјалног и процесног) права.

Конститутивна повеља Свете Горе и Председничка уредба, којом је она потврђена, садрже низ других одредаба о судству које чине посебне целине ових општих правних аката. Садржај тих одредаба, којима је регулисана унутрашња организација судства на Светој Гори, анализиран је у посебном делу овог рада, који се бави организацијом судства. Овде су приказане само оне одредбе које су значајне са аспекта државноправног статуса Свете Горе и монашке заједнице која је на њој настањена.

9.3.3. Управа за Свету Гору

Као што је раније поменуто, током турске владавине Светом Гором настала је институција државног представника на Светој Гори. Ова пракса настављена је и након преласка Свете Горе под власт грчке државе. Права и обавезе представника грчке државе на Светој Гори регулисани су Уставом Грчке, Конститутивном повељом Свете Горе, Председничком уредбом од 10/16.9.1926. године, којом је потврђена Конститутивна повеља Свете Горе, и Председничком уредбом бр. 227 од 20/28.7.1998. године о организацији управе на Светој Гори. Поред овде наведених аката, постоји читав низ закона, уредаба и министарских одлука којима је регулисана организација Управе за Свету Гору. Овде ће бити приказан само правни оквир којим је регулисан статус Управе за Свету Гору и њен однос према монашким самоуправним властима. Из тог разлога неће бити анализирани одредбе различитих правних аката којима је регулисана унутрашња организација поменуте Управе, број запослених службеника, њихов статус и друга техничка питања.⁷⁸²

⁷⁸² Νόμος 1198/1981 περί ρυθμίσεως θεμάτων αναγομένων εις την εκτός του Άθω ακίνητον περιουσίαν των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους και άλλων τινων διατάξεων, *Ε.τ.Κ.* Α΄ 238/1981; Π.Δ. 1231/12.16-10-1981 περί καταρτίσεως του Οργανισμού λειτουργίας του υπό του Ν. 1198/1981 συσταθέντος νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου υπό την επωνυμίαν „Κέντρον Διαφυλάξεως της Αγιορειτικής Κληρονομίας”, *Ε.τ.Κ.* Α΄ 305/1981, Κοινή Απόφασις Υπουργών Οικονομικών - Βορείου Ελλάδος υπ’ αριθμ. 4360/13.16-10-1981 περί καθορισμού τρόπου πραγματοποιήσεως, δικαιολογήσεως και πληρωμής ως και της εν γένει διοικητικής και διαχειριστικής διεκπεραιώσεως υπό του Κέντρου Διαφυλάξεως της Αγιορειτικής Κληρονομίας (ΚΔΑΚ) των κονδυλίων των διατιθεμένων διά την εκπόνησιν μελετών, εκτέλεσιν έργων ή άλλων συναφών εργασιών, *Ε.τ.Κ.* Β΄ 649/1981. Ε. Δωρής (1994), 430–441. Вид. N. Antonopoulos, „La juridiction civile des autorités athonites”, *Revue Hellénique de Droit International* 19/1963, 236.

Уставом Грчке предвиђено је да надзор над стриктним поштовањем светогорског поретка, када је у питању област управе, спроводи држава, која се стара и о заштити јавног реда и безбедности. Даље стоји да „поменуте власти држава врши преко гувернера,⁷⁸³ чија права и обавезе одређује закон”.⁷⁸⁴ Иако Устав Грчке предвиђа да се права и обавезе гувернера Свете Горе регулишу законом, два најважнија правна акта којима је уређен његов статус нису закони. Реч је о Законодавном декрету од 10/16.9.1926. године, којим је потврђена Конститутивна повеља Свете Горе и који садржи посебан одељак са прописима о представнику државе на Светој Гори (глава 2, чл. 3–5).⁷⁸⁵ Други акт којим су детаљније прецизирана права гувернера Свете Горе јесте Председничка уредба бр. 227 од 20/28.7.1998. године. Уредба је донета након вишегодишњих тензија које су оптерећивале односе између светогорске монашке заједнице и грчке државе, а које су настале због неспоразума око карактера светогорске самоуправе и правила о уласку и боравку негрчких држављана на Светој Гори. У поменутим уредбама садржан је правни оквир деловања Управе за Свету Гору, на чијем челу стоји гувернер. На основу уставних одредаба може се закључити да постоје два основна овлашћења Управе за Свету Гору, односно гувернера Свете Горе. То су надзор над поштовањем одредаба Конститутивне повеље Свете Горе и заштита јавног реда и безбедности на њеној територији.

Надзор над поштовањем управноправних прописа Конститутивне повеље гувернер Свете Горе врши у складу са чл. 3 и 4 Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године и чл. 2 Председничке уредбе бр. 227 од 20/28.7.1998. Законодавном уредбом од 10/16.9.1926. године прецизирано је на који начин гувернер спроводи надзор над радом светогорских органа: он се путем сталне преписке налази у непосредном контакту са Свештеном општином и осталим монашким властима. На позив Свештене општине може присуствовати њеним седницама. Међутим, уколико најмање осам антипросопа затражи његово присуство, Општина је у обавези да такав позив упути гувернеру. У сваком случају, он нема право гласа, већ је његова

⁷⁸³ Може се употребити и термин управитељ (*διοικητής*).

⁷⁸⁴ Ст. 4 и 5, чл. 105 Устава Грчке. *Σύνταγμα της Ελλάδος*, *ФЕК* бр. 111/1975.

⁷⁸⁵ Већ је наведено да су приликом израде тог акта његови аутори планирали да буде усвојен у облику закона. Зато у Уставу Грчке и стоји да ће права и обавезе гувернера бити регулисани законом. Због журбе да се уреди организација власти на Светој Гори, акт није прошао законодавну процедуру, већ је по много бржем поступку усвојен као Законодавна уредба.

функција искључиво саветодавна. Осим надзора и саветодавног деловања гувернер не може предузети ништа како би светогорске органе приморао да се држе одредаба Конститутивне повеље. Чланом 3 поменуте Законодавне уредбе предвиђено је да гувернер „скреће пажњу Свештеној општини на прекорачења свих монашких власти на Светој Гори”. Друга мера коју гувернер може предузети јесте да обавести Министарство спољних послова и поступи по упутствима које добије.⁷⁸⁶ Председничком уредбом бр. 227 од 20/28.7.1998. године потврђено је правило да гувернер Свете Горе обавештава писаним путем Свештену општину уколико неки од самоуправних монашких органа на било који начин крши одредбе Конститутивне повеље. Међутим, није предвиђена могућност обраћања Министарству спољних послова.⁷⁸⁷ Ова разлика нема велики практични значај, пошто Министарство спољних послова свакако нема правни основ да на било који начин мења или укида акте монашких власти на Светој Гори.

Поставља се питање шта ће бити у случају када монашки органи власти и гувернер Свете Горе другачије тумаче одредбе Конститутивне повеље. Ако би се у том случају применили позитивноправни прописи, гувернер има веома ограничене могућности да спречи монашке органе да Конститутивну повељу примењују у складу са сопственим тумачењем. То делује као исправно решење имајући у виду да монаси најбоље познају садржај свих прописа светогорског права, као и да сви управни акти које доносе монашке власти могу бити оспорени пред надлежним управним судовима.

Заштита јавног реда и безбедности на Светој Гори представља друго најважније овлашћење гувернера Свете Горе. За разлику од периода турске владавине над Светом Гором, када се о јавном реду и безбедности старала Свештена епископија, грчка држава је преузела бригу о јавном реду, што је у складу са савременом организацијом државне управе. Последица оваквог уставног решења је чл. 5 Законодавног декрета од 10/16.9.1926. године којим се потврђује Конститутивна повеља Свете Горе, а који прописује да се жандармерија и персонал Управе за Свету Гору налазе под директном влашћу гувернера. Председничка уредба бр. 227 од 20/28.

⁷⁸⁶ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ФЕК* бр. 309/16.9.1926; Превод на српски: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 70–71.

⁷⁸⁷ Чл. 2 Председничке уредбе. Προεδρικό Διάταγμα περί τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς διοικήσεως τοῦ Αγίου Όρους, *ФЕК*, бр. 176/1998.

7.1998. године доста детаљније регулише овлашћења гувернера у области заштите јавног реда и безбедности на Светој Гори. Предвиђено је да на територији Свете Горе гувернер врши послове из надлежности које у складу са законом припадају свим врстама полицијских снага и односе се на заштиту јавног реда и безбедности. Гувернер може поменуте послове вршити непосредно или преко свог заменика, али и преко полицијских, лучких и ватрогасних јединица распоређених на територији полуострва Атон (чл. 3, ст. 1 Председничке уредбе).⁷⁸⁸

Истом Уредбом прецизирано је која су овлашћења гувернера везана за заштиту јавног реда и безбедности на Светој Гори и која се могу извршавати преко поменутих државних органа.⁷⁸⁹ Најпре, гувернер се стара о извршавању одлука Свештене општине и манастирских власти које су донете у складу са Конститутивном повељом и Законодавним декретом о њеној потврди (чл. 3, ст. 1, тач. 1). То није ново овлашћење гувернера Свете Горе, пошто у јединој одредби Конститутивне повеље у којој се он спомиње стоји да представник грчке државе „делује и наређује преко својих органа извршење одлука манастира и Свештене општине, ако су издате у складу са Конститутивном повељом” (чл. 8). Ова одредба преузета је уз мање измене из Општих правилника (чл. 12) и овлашћује гувернера Свете Горе да извршава одлуке које доносе монашки органи власти. Сличан пропис садржи чл. 4, ст. 3 Законодавног декрета од 10/16.9.1926. године уз једно ограничење – приликом извршавања одлука монашких власти преко подручних органа гувернера обавезно је присуство епистата.⁷⁹⁰ Дакле, једна од функција гувернера Свете Горе јесте да преко државног апарата, на чијем се челу налази, помаже светогорским органима власти у извршавању њихових одлука. У складу са поменутих одредбама гувернер представља помоћни и извршни орган монашких власти, који не може самостално доносити акте који се односе на самоуправну светогорску монашку

⁷⁸⁸ Изузете су једино одредбе Законика о кривичном поступку којима је уређен преткривични потупак чл. 3 Председничке уредбе. Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού της διοικήσεως του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ*, бр. 176/1998. О организацији полицијских снага на Светој Гори вид. Д. Ђукић, „Заштита јавног реда и безбедности на Светој Гори“, *НБП-журнал за криминалистику и право* 3/2015, 159-161.

⁷⁸⁹ К. Παπουλίδης, „Ο Διοικητής του Αγίου Όρους”, *Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα - Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996, 270; Π. Ραπτόπουλος, „Ο Διοικητής του Αγίου Όρους είναι πρόσωπο ιδιόζουσας δωσικίας“, *Υπεράσπιση* 8/1998, 1327–1328; Γ. Κριπιάς, *Το αυτοδιοίκητον του Αγίου Όρους ως αναποσπάστου τμήματος της Ελληνικής επικρατείας*, Αθήναι 1995.

⁷⁹⁰ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* бр. 309/16.9.1926; Превод на српски језик вид. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 71.

заједницу. Истовремено, он обезбеђује монашким властима неопходан апарат принуде ради наметања решења и одлука које оне односе.

Затим, гувернер може писменим путем захтевати од надлежних манастирских власти (у Уредби се спомињу игумани, епитропи и героднија) да, вршећи судску власт, примерено казне монахе који су прекршили одредбе Конститутивне повеље и чл. 9, ст. 1, тач. 2 Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године којим је прописано да манастирски сабори и герондије суде у првом степену иступе почињене на манастирској територији. Уредбом је истакнуто да се ово овлашћење гувернера посебно односи на кршење чл. 171 (забрана оправке и реновирања којима се уништавају живописи на зидовима), чл. 174 (забрана продаја икона и других рукотворина израђених изван Свете Горе), чл. 175 (забрана отварања трговачких радњи и трговање недоличним предметима), чл. 183 (забрана оснивања удружења или братстава) и чл. 184 Конститутивне повеље (забрана прозелитизма и сваке врсте пропаганде).⁷⁹¹ Дакле, поступање манастирских органа у пословима из њихове судске надлежности такође се налази под надзором гувернера. То значи да су Председничком уредбом проширена овлашћења гувернера у односу на одредбе Устава Грчке које предвиђају вршење надзора само над управним аспектом светогорске самоуправе.

Последња одредба којом се регулишу овлашћења гувернера предвиђа да гувернер може упутити захтев Свештеној епистасији да не изда дозволу за боравак у манастирима и њиховим подручним установама (диамонитирион, *διαμονητήριον*) лицима за које постоји основана индиција да ће починити кривична дела на територији Свете Горе или да ће прекршити забрану прозелитистичког и пропагандног деловања (чл. 184 Конститутивне повеље). Захтев треба бити у писаној форми, образложен, уз приказ објективних чињеница на којима се заснива претпоставка о намерама лица чије се удаљење или забрана уласка тражи. Само уколико Свештена епистасија усвоји захтев гувернера, он издаје писану наредбу којом забрањује улазак или наређује протеривање поменутих лица са територије Свете Горе. Његову наредбу без одлагања спроводе полицијски или лучки органи.⁷⁹²

⁷⁹¹ Чл. 3, ст. 1, тач. 2 Председничке уредбе. Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού της διοικήσεως του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ*, бр. 176/1998.

⁷⁹² Чл. 3, ст. 1, тач. 3 Председничке уредбе. Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού της διοικήσεως του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ*, бр. 176/1998.

Дакле, гувернер не може самостално забранити улазак на Свету Гору или протерати одређена лица са њене територије, већ је неопходна претходна сагласност монашког органа који је у складу са чл. 176 Конститутивне повеље задужен за издавање дозвола за улазак на Свету Гору и боравак на њој (Свештене епистасије).

Из свега наведеног види се да гувернер Свете Горе и Управа за Свету Гору, на чијем се челу он налази, спроводи надзор над поштовањем управноправних прописа Конститутивне повеље. Међутим, уколико уочи неправилности, он нема правних средстава којима би наметнуо поштовање одредаба Конститутивне повеље. Целокупна његова делатност своди се на обавештавање или писање захтева надлежним монашким органима. Тек уколико ти органи донесу правноснажне одлуке и затраже његову асистенцију, он може преко државног апарата на чијем се челу налази да обезбеди спровођење тих одлука. У сваком случају, без сагласности монашких самоуправних органа гувернер не може самостално доносити акте који се односе на монашку заједницу. То и јесте смисао надзора. У супротном, гувернер би био један од органа власти на Светој Гори. На тај начин штити се светогорска самоуправа, спречава прекомерно мешање државе у унутрашња светогорска питања и обезбеђује контрола усаглашености аката које доносе светогорски органи са релевантним позитивноправним прописима о Светој Гори.

9.3.4. *Забрана уласка на Свету Гору – аватон*

Многима је прва асоцијација на Свету Гору забрана уласка жена на њену територију и боравак на њој. Међутим, одмах треба истаћи да правила о уласку и боравку на Светој Гори нису рестриктивна само према женама, већ генерално према свим лицима. Заправо, веома је ограничен круг лица којима је дозвољено да уђу и бораве на Светој Гори. У овом делу рада биће најпре приказана општа ограничења уласка на Свету Гору,⁷⁹³ док ће у наставку бити анализирани акти којима се регулише забрана приступа женама и изазови са којима се светогорска монашка заједница сусреће када је у питању та забрана.⁷⁹⁴

⁷⁹³ О еволуцији одредби којима се забрањује улазак свим лицима на Свету Гору вид. Д. Ђукић, „Ограничења уласка на Свету Гору”, *Српска теологија данас 2013*,

⁷⁹⁴ О црквеноправним аспектима аватона вид. К. Ράλλης, *Περί του αβάτου των μοναστηριών κατά το δίκαιον της Ορθόδοξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα 1908, 19.

Устав Грчке садржи само једно ограничење уласка на Свету Гору и боравка на њој. У чл. 105, ст. 2 стоји: „Забрањује се настањивање на Светој Гори инославним и шизматичима”.⁷⁹⁵ Скоро идентична одредба се налази у чл. 5, ст. 2 Конститутивне повеље Свете Горе: „Ниједном иноверцу или шизматику није дозвољено настањење у Светој Гори”.⁷⁹⁶ То значи да на полуострву Атон Православна црква нема само статус доминирајуће (државне) цркве, као што је то случај у остатку грчке државе,⁷⁹⁷ већ је православна вероисповест једина дозвољена.⁷⁹⁸ Овом уставном одредбом на територији Свете Горе суспендоване су уставне гаранције о слободи вероисповести и то посебно ст. 1, чл. 13 Устава Грчке у којем стоји да „уживање личних и грађанских права не зависи од личних верских уверења” (превод аутора).⁷⁹⁹ Овакво ограничење, међутим, неопходно је имајући у виду да су на Светој Гори стално настањени једино монаси. Ако се томе дода да жене не улазе на Свету Гору, постаје очигледно да је то простор прилагођен искључиво монасима за које се подразумева да припадају православној вероисповести. Монашење лица другачијег верског уверења није дозвољено, а не би имало ни смисла, пошто монашки живот подразумева прихватање учења и идеала Православне цркве.

Две су категорије лица којима је забрањено стално настањивање на Светој Гори. То су инославни (*ετερόδοξοι*), тј. лица која припадају некој од других хришћанских конфесија (римокатолици, протестанти) и шизматици (*σχισματικοί*), тј. лица православне вероисповести која не признају надлежне црквене власти (црквену јерархију).⁸⁰⁰ Поставља се питање да ли ова забрана укључује и иноверне, односно лица која припадају другим религијама осим хришћанства. Општи је став да се ова забрана односи и на њих, јер ако шизматичима који имају иста верска уверења као и православни није дозвољено настањивање на Светој Гори, онда *a fortiori* то није дозвољено лицима која нису хришћани. Поменуте забране не важе за краткотрајне посете Светој Гори.⁸⁰¹ Дакле, на Светој Гори се могу настанити искључиво лица

⁷⁹⁵ Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975. Превод на српски језик: Х. Папастатис, 526.

⁷⁹⁶ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.09.1926; Превод на српски језик вид. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 7.

⁷⁹⁷ Вид. чл. 3 Устава Грчке: „*Προεωλαђујућа религија у Грчкој је вера Источне православне Христове цркве*” (превод аутора). Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975.

⁷⁹⁸ Ν. Αντωνόπουλος, 253.

⁷⁹⁹ Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975.

⁸⁰⁰ Ν. Αντωνόπουλος, 254

⁸⁰¹ Ε. Δωρής (1994), 110; Ν. Αντωνόπουλος, 254.

Иако су одредбе Конститутивне повеље о процедури уласка на Свету Гору врло прецизне и јасне, у другој половини 20. века држава је наметнула измене којима је у потпуности промењена поменута процедура за поклонице који су долазили из иностранства. Наиме, хладноратовски односи међу балканским и православним државама рефлектовали су се и на Свету Гору. Како би се избегли евентуални неспоразуми са државама које су припадале источном блоку Министарство иностраних послова Грчке упутило је 1955. године допис свим конзуларним и дипломатским представништвима у земљи, обавештавајући их да сви негрчки држављани који желе да уђу на територију Свете Горе морају пре уласка и добијања *диамонитириона* прибавити посебну дозволу коју издаје Министарство спољних послова.⁸⁰⁶ Дозволу је могла да изда и Општа управа Северне Грчке (касније Министарство за Македонију и Тракију). Ова одлука изазвала је велико незадовољство Светогораца,⁸⁰⁷ али имајући у виду да је Света Гора изашла из Другог светског рата материјално осиромашена, са малобројним монаштвом углавном старије животне доби,⁸⁰⁸ није уследио озбиљнији отпор новим мерама државе. Као правни основ за овакво поступање послужила је уставна одредба у којој стоји да се искључиво грчка држава бави заштитом јавног реда и безбедности на Светој Гори.

Обавеза прибављања државне дозволе за улазак на Свету Гору фактички је укинута 1993. године, када су на основу извештаја комисије Свештене општине ступила на снагу нова правила, којима је уређена процедура добијања дозволе за улазак на Свету Гору. У складу са тим правилима, које су светогорски монаси једнострано израдили, сви православни хришћани у потпуности су изједначени са грчким држављанима. Свако ко је православни хришћанин може ући на Свету Гору по истој процедури као и држављани Грчке, дакле, без претходне дозволе државних органа. Обавеза прибављања дозволе Свештене епископије за улазак на Свету Гору и боравак на њој (*диамонитирион*) остала је на снази. Како би се изашло у сусрет све

⁸⁰⁶ Υπουργεῖον Ἐξωτερικῶν πρὸς ἀπάσας τὰς Πρεσβευτικὰς καὶ ἐμμίσθους Προξενικὰς Ἀρχάς, 8835/ΕΚ/18β/1955.

⁸⁰⁷ Против такве праксе били су и бројни професори права. Вид. Ν. Αλιβιζάτος, Π. Παυλόπουλος, „Συνταγματικὴ θεώρηση τοῦ θέματος τῆς εισόδου καὶ ἐγκαταβίωσης ἀλλοδαπῶν στο Ἅγιον Ὄρος”, *ΝοΒ* 44/1996, 389–390; *Το καθεστῶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω*, Ἱερά Κοινότης Ἁγίου Ὄρους Ἄθω, Ἅγιον Ὄρος 1996, 183; Γ. Βελής, „Ἐνα σχόλιο στο ἀρθρο 105 τοῦ Συντάγματος (1975)”, *Το καθεστῶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω*, Ἱερά Κοινότης Ἁγίου Ὄρους Ἄθω, Ἅγιον Ὄρος 1996, 153; Δ. Κόρσος, „Το ἐρώτημα περὶ τῶν ορίων τοῦ αυτοδιοικήτου τοῦ Ἁγίου Ὄρους”, *Ελληνικὴ Δικαιοσύνη* 36/1995, 1693.

⁸⁰⁸ О томе колико је ситуација након рата била тешка говори и чињеница да је манастир Ставроникита опустео 1968. године.

већем броју посетилаца, новим правилима је предвиђено отварање канцеларије Свештене епистасије у Солуну, са задатком да прима и обрађује захтеве и сачињава дневне листе са именима оних који су добили дозволу за улазак на Свету Гору (*диамонитирион*). На основу података достављених из канцеларије у Солуну, друга канцеларија Свештене епистасије у Уранополису издаје дозволе, са којима поклоници могу ући и боравити на Светој Гори у ограниченом временском периоду. Установљен је максимални дневни број посетилаца, који одлуком може променити Свештена општина. Сви поклоници добијају општи диамонитирион са којим могу посетити и боравити у свим светогорским манастирима и њиховим подручним установама. Манастирима је остављена могућност да пруже гостопримство већем броју поклоника од дозвољеног дневног лимита. У том случају сваки манастир доставља канцеларији у Солуну списак лица која могу добити посебан диамонитирион, на којем се налази име манастира који његов носилац има право да посети. Изменама процедуре није повређена одредба Конститутивне повеље која предвиђа да дозволе издаје Свештена епистасија. Обе канцеларије делују као представништва Свештене епистасије и у њено име обављају све послове везане за издавање дозвола за улазак на Свету Гору и боравак на њој.⁸⁰⁹

Захваљујући једностраном потезу Свештене општине, од 1993. године доследно се примењују одредбе Конститутивне повеље Свете Горе о уласку поклоника на њену територију и боравак на њој. Као што је држава једностраним потезима наметнула режим претходне дозволе за улазак на Свету Гору, тако су и светогорски монаси једностраним актом тај режим фактички укинули. Грчка држава озаконила је постојећу праксу тек 1998. године, када је донета Председничка уредба бр. 227 од 20/28.7.1998. године. У складу са чл. 3, ст. 2 поменуте Уредбе „улазак на Свету Гору и посета светим манастирима и њиховим подручним установама је слободна за свако лице мушког пола које станује, борави на територији грчке државе или је легално ушло на њу”.⁸¹⁰ Дакле, укинута је обавеза прибављања дозволе Министарства иностраних послова Грчке, која је више деценија била на снази. Председничком уредбом установљен је додатан услов за приступ Светој Гори, који

⁸⁰⁹ Χ. Παλαστάθης (1996), 103; Ιεροκοινοτική Επιστολή Αγίου Όρους, Ιστορική και νομοκανονική θεώρησης του Αγιορειτικού Καθεστώτος, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Αθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Αθω, Αγίου Όρος 1996, 18-40.

⁸¹⁰ Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού της διοικήσεως του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ*, бр. 176/1998.

заправо замењује претходну дозволу коју је издавало грчко Министарство спољних послова. То је легалан улазак на грчку територију или боравак на њој лица које улази на Свету Гору. Међутим, Свештена епистасија нема законско овлашћење нити техничке могућности да проверава легалност нечијег боравка у Грчкој. То значи да, теоретски, диамонитирион могу добити лица која нису легално ушла на територију Грчке. Једина препрека која се у том случају поставља јесте полицијско контролисање диамонитириона и личних докумената приликом уласка на Свету Гору. Имајући у виду да се поменута контрола обавља рутински, може се рећи да фактички не постоји препрека да лице које нелегално борави у Грчкој уђе и борави на Светој Гори са уредно издатом дозволом Свештене епистасије. У сваком случају, Председничком уредбом су укинута сва овлашћења државних органа која се тичу процедуре добијања дозволе за улазак негрчких држављана на Свету Гору.

Конститутивна повеља Свете Горе садржи и друге одредбе којима је ограничена слобода уласка на Свету Гору и боравак на њој одређеним категоријама лица. Свакако је најпознатија одредба о забрани уласка на Свету Гору и боравак на њој лицима женског пола. Чл. 186. Конститутивне повеље Свете Горе гласи: „Приступ женама на светогорско полуострво забрањује се по владајућем одвајкада реду”.⁸¹¹ Многи аутори истичу да је ово прва писана забрана уласка женама на Свету Гору.⁸¹² То је само делимично тачно. Горе наведена одредба Конститутивне повеље јесте прва писана забрана уласка за жене која је примењивана. Као што је већ споменуто, Основна повеља из 1918. године садржи сличну одредбу, али због историјског сплета околности никада није ступила на снагу.⁸¹³ Иако ниједним претходним светогорским типиком није експлицитно забрањен улазак жена на Свету Гору, са сигурношћу се може тврдити да је постојало такво неписано правило. Зато чл. 186 Конститутивне повеље садржи карактеристичну формулацију „по владајућем одвајкада реду”.⁸¹⁴

⁸¹¹ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Превод на српски језик вид. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 63.

⁸¹² И. Јанковић.

⁸¹³ Вид. чл. 7 Основне повеље. Е. Καρακούλακη, 313; Е. Δωρής (2004), 449.

⁸¹⁴ Подугачак је списак свих кршења забране уласка женама на Свету Гору. Од средњег века, па све до прве деценије 20. века, жене су из различитих побуда улазиле на Свету Гору. Међутим, никада се није догодило да се на њеној територији задрже дужи временски период. Списак свих кршења аватона сачинило је више грчких аутора. Σ. Παλαδάτος, *Το πρόβλημα του αβάτου του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1969, 30–35; Е. Δωρής (1994), 764–769.

Одредба Конститутивне повеље којом се забрањује улазак женама на територију Свете Горе представља *lex imperfecta*, пошто не предвиђа санкцију за прекршиоца ове забране. Након што су се априла 1953. године учеснице Међународног византолошког конгреса јавно и демонстративно искрцале у луци манастира Дионисијат на западној страни Атонског полуострва, донета је Законодавна уредба бр. 2623 којом је прописана санкција за прекршиоце забране из чл. 186 Конститутивне повеље.⁸¹⁵ Том уредбом придодат је још један члан Законодавној уредби о потврди Конститутивне повеље Свете Горе од 10/16.9.1926. године. Нова одредба означена је бројем 43β и предвиђа казну затвора од два месеца до годину дана за прекршиоца забране из чл. 186 Конститутивне повеље. Истим одредбом искључена је могућност замене затворске казне за новчану. Откако је овај пропис ступио на снагу, ниједном није изречена осуђујућа пресуда.⁸¹⁶

У литератури се полемисало, а и даље се полемеше око усклађености поменутих прописа Конститутивне повеље са уставном одредбом о једнакости свих грађана пред законом (чл. 4 Устава Грчке) и уставним одредбама о личним слободама (чл. 5 Устава Грчке).⁸¹⁷ Такође, све чешће се поставља питање да ли се ти прописи налазе у супротности са одредбама међународних уговора о људским правима чији је Грчка потписник.⁸¹⁸ Забрана уласка женама на територију Свете Горе, где се налазе споменици под заштитом УНЕСКО-а, који представљају заједничку баштину целокупног човечанства, привукла је пажњу и посланика Европског парламента. У више наврата од Европске комисије тражено је да одговори шта ће предузети поводом дискриминаторних правила о уласку на Свету Гору, уз нагласак да Света Гора добија средства из европских фондова.⁸¹⁹

⁸¹⁵ Νομοθετικό Διάταγμα 2623 περί προσθήκης διατάξεως εις το Νομοθετικόν Διάταγμα της 10 Σεπτεμβρίου 1926 "Περί κυρώσεως του καταστατικού χάρτου του Αγίου Όρους", *ΦΕΚ* 268/28.9.1953.

⁸¹⁶ Γ. Πουλής, „Το άβατο του Αγίου Όρους και η ποινικοποίηση της παραβίασής του με το Ν.Δ. 2623/1953”, *ΕπΕπετΑρμ* 2/1981.

⁸¹⁷ Σύνταγμα της Ελλάδος, *ΦΕΚ* бр. 111/1975.

⁸¹⁸ Равноправност полова предмет је више међународних уговора и декларација, од којих су најважнији: Повеља УН, Универзална декларација о људским правима, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Европска повеља о родној равноправности на локалном нивоу и др.

⁸¹⁹ Питања бр. P-1954/01, P-0556/03, E-1055/01. О статусу Свете Горе у оквиру Европске уније вид. N. Σκανδάμης, „Το Άγιο Όρος και οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες”, *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου* 2/1983; N. Scandamis, „La Communauté Européenne et le Mont Athos”, *Mount Athos and the European Community*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1993, 119; Gr. Papatomas, *Le Patriarcat oecuménique de Constantinople, les Églises autocéphales orthodoxes de Chypre et de Grèce, et la Politeia monastique du Mont Athos dans l'Europe unie*, Université de Lille 1994, 167.

Постоји мишљење да се прописи којима се регулише забрана уласка жена на Атонско полуострво заснивају на уставним одредбама о Светој Гори и њеној самоуправи.⁸²⁰ Устав штити вековни светогорски поредак, у који спада и аватон, тј. забрана приступа женама. Међутим, позивање на уставне одредбе о Светој Гори не представља убедљив аргумент,⁸²¹ посебно када се узму у обзир обавезе које проистичу из међународних конвенција о људским правима. Зато се у новијој литератури сусрећу ставови да прописи о аватону проистичу из два права која су подједнако заштићена грчким Уставом и бројним међународним уговорима. То су право на слободу вероисповести и право приватне својине.⁸²²

Слобода вероисповести загарантована је чл. 13 Устава Грчке и бројним међународним уговорима.⁸²³ Она се доводи у везу са забраном приступа женама Светој Гори на следећи начин. Заштита слободе вероисповести подразумева обавезу државе да свим грађанима обезбеди услове да слободно испољавају своја верска уверења индивидуално или у заједници са другима путем вршења верских обреда, проповеди, молитава и сл. Приликом монашког пострига (чина којим одређено лице ступа у монашку заједницу), монах јавно и свечано даје три завета, међу којима је први и главни завет уздржљивости.⁸²⁴ Монах заклетвом пред Богом обећава да се одриче телесних угодности, и то посебно да ће се до смрти уздржавати од телесних односа са супротним полом.⁸²⁵ Уверење о неопходности уздржавања од телесних контаката са супротним полом спада у круг верских уверења, док је живот у манастирској изолацији начин његовог испољавања. И једно и друго заштићени су одредбама грчког Устава и међународним инструментима о људским правима. Позивајући се на заштиту слободе вероисповести, монаси имају право да од државе

⁸²⁰ Σ. Παπαδάτος (1969), 101, Χ. Παπαστάθης, *Το άβατον του Αγίου Όρους στις γυναίκες*, Θεσσαλονίκη 1979, 82–83; Μ. Ματσούκας, *Το άβατο των μονών*, Θεσσαλονίκη 2008, 99; .

⁸²¹ Α. Μαρίνος, *Η απαγόρευση εισόδου γυναικών στο Άγιον Όρος*, Αθήναι 1980, 9–10, Γ. Δασκαλάκης, „Η συνταγματικότητα της απαγορεύσεως εισόδου γυναικών εις το Άγιον Όρος”, *Νέα Εστία*, том. 75, τεύχος, 877/1964, 103–105.

⁸²² I. Konidaris, „Mount Athos Avaton”, *Revue Hellenique de Droit International*, Vol. 53, 215–226; I. Konidaris, *The Mount Athos Avaton*, Thessaloniki 2003, 23; I. Κονιδάρης, *Άβατον Αγίου Όρους*, Αθήνα 2003, 25. Ради се о истом тексту објављеном на више места. I. Κονιδάρης, „Το Άγιον Όρος και η Ευρωπαϊκή Ένωση”, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα – Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996, 139; Μ. Ματσούκας, 100; Α. Μαρίνος, 10; Ch. Papastathis, „The enclosure of Mount Athos in the framework of gender discrimination”, *Kanon XVI*, Egling 2000, 272–273.

⁸²³ Вид. чл. 9 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, чл. 18 Међународног пакта о грађанским и политичким слободама и чл. 10 Повеље Европске уније.

⁸²⁴ Друга два завета су послушност и сиромаштво. Α. Λαμπρόπουλος, „Το Άβατο του Αγίου Όρους”, *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών* 12/2003, 321.

⁸²⁵ Η. Милаш, 706.

захтевају заштиту изолованог начина живота, за који су се определили и који је у складу са њиховим верским уверењима.⁸²⁶ Дакле, држава је у обавези да омогући монасима да у манастирима у којима су настањени воде живот у складу са својим верским уверењима, што може укључити и забрану приступа манастиру одређеној категорији лица. У складу са овим аргументом, држава има уставну обавезу да спречи улазак жена на Свету Гору како би заштитила верске слободе монаха који су на њој настањени. Свако другачије поступање било би противуставно.⁸²⁷

Вероватно најозбиљнији аргумент којим се оправдава режим забране уласка жена на Свету Гору јесте позивање на права која проистичу из чињенице да се целокупна територија Атонског полуострва налази у неotuђивој приватној својини светогорских манастира. Као и сваки приватни сопственик, тако и манастири имају право да самостално одлуче којим лицима дозвољавају да уђу на њихов приватни посед, а којим лицима то није дозвољено.⁸²⁸ У том случају, не ради се о овлашћењу које манастири имају на основу свог јавноправног статуса, већ које проистиче из својинскоправних овлашћења манастира као сопственика целокупног Атонског полуострва.

Осим што је улазак на Свету Гору забрањен женама, постоји још једна категорија лица којима је отежан приступ Светој Гори. То су клирици, тј. припадници свештеничког реда хришћанских цркава. Конститутивном повељом је прописано да архијереји (епископи) који желе чинодејствовати на Светој Гори морају претходно добити дозволу Цариградске патријаршије и Свештене оштине, односно једног од двадесет светогорских манастира. Остали клирици (у тексту Повеље се погрешно називају „нижим клирицима”) имају обавезу да прибаве исти акт од надлежне црквене власти под којом се налазе (чл. 173).⁸²⁹ Током периода хладног рата ова одредба Конститутивне повеље екстензивно је тумачена, па је од свих клирика који улазе на Свету Гору захтевано да претходно прибаве дозволу Цариградске патријаршије.⁸³⁰ Откако су ступила на снагу нова правила о уласку на

⁸²⁶ А. Μαρίνος (1980), 13–14; Од Мариноса преузима I. Κονιδάρης, 26.

⁸²⁷ А. Μαρίνος (1980), 14; I. Κονιδάρης, 26.

⁸²⁸ I. Κονιδάρης, 27.

⁸²⁹ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κηρύξεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Превод на српски језик вид. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 59–60.

⁸³⁰ Вид. акт Министарства спољних послова Грчке бр. 50626/ЕК/18В/16.10.1952 упућен архиепископу атинском и којим је грчка црква обавештена о забрани уласка на Свету Гору за клирике који нису

Свету Гору, доследно се примењују одредбе Конститутивне повеље, тако да обавеза прибављања дозволе Цариградске патријаршије важи само за архијереје који имају намеру да чинодејствују на Светој Гори. Такође, свако ко жели да оствари приступ манастирским библиотекама дужан је да Свештеној општини достави дозволу Министарства иностраних послова Грчке или Цариградске патријаршије. Ограничење приступа манастирским библиотекама сматра се неопходним због заштите књига и других драгоцености које се су њима чувају.⁸³¹

Из свега наведеног могу се извести одређени закључци. Најпре, треба истаћи да постоји општа забрана уласка на Свету Гору. Та општа забрана односи се на сва лица осим на светогорске монахе који слободно улазе на територију Свете Горе. Одлуку о давању дозволе за улазак на Свету Гору и боравак на њој доноси Свештена епистасија (заправо њена канцеларија у Солуну). Припаднице женског пола не могу добити дозволу Свештене епистасије ни у ком случају, док је број припадника мушког пола који добијају дозволу за улазак на Свету Гору веома ограничен. Процедура за добијање дозволе за улазак и боравак на Светој Гори не разликује се у већој мери за грчке и негрчке држављане. Сва правила о уласку на Свету Гору израдили су светогорски монаси у оквиру самоуправе коју поседују. Држава је накнадно инкриминисала улазак жена на Свету Гору и боравак на њој. Санкције које су тада предвиђене никада нису примењене. Дакле, улога грчке државе састоји се у томе да преко државних органа спречи неовлашћен улазак на Свету Гору (како жена, тако и мушкараца), као и да се стара о заштити јавног реда и безбедности у сарадњи са Свештеном епистасијом.

9.4. Централни органи власти

9.4.1. Сабори

Као што је већ поменуто, на Светој Гори су фактички постојали сабори чије постојање и делокруг нису регулисани светогорским типцима. Конститутивном повељом Свете Горе и Законодавном уредбом од 10/16.9.1926. године извршен је

прибавили дозволу Цариградске патријаршије. *Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, т. В, Αποστολική διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 653. Χ. Παπαστάθης (1996), 99.

⁸³¹ Γ. Δασκαλάκης, 108.

помало неспретан покушај регулисања састава и надлежности светогорских сабора. Најпре, треба истаћи да је поменути актима предвиђено постојање само Ванредног двадесеточланог сабора (чл. 43 КП и чл. 6 Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године), који се у другим актима назива Свештени биануални сабор (*Ιερά Δισενιαύσιος Σύναξις*).⁸³² Међутим, фактички постоје још два сабора: Ванредни дупли сабор и Ванредни троструки сабор. Први сачињавају по два представника сваког манастира, док други чине по три представника сваког манастира. Иако њихово постојање није предвиђено актима којима је регулисана организација светогорске монашке заједнице, сваки од поменутих сабора поседује унутрашњи правилник којим су уређена најважнија питања његовог функционисања.⁸³³ Њихово постојање темељи се на светогорским обичајима и древном монашком поретку који ужива уставноправну заштиту (чл. 105 Устава Грчке).⁸³⁴ Сабори представљају највише органе власти Свете Горе. Њихов ауторитет који се заснива на традицији дугој више од једног миленијума надилази значај и ауторитет сталних органа власти на Светој Гори: Свештене општине и Свештене епистасије. Међутим, пажња која је њима посвећена у литератури на српском језику није сразмерна њиховом стварном значају и утицају на формирање светогорског правног поретка.⁸³⁵

У складу са чл. 43 Конститутивне повеље највише законодавно и судско тело на Светој Гори јесте Ванредни двадесеточлани сабор (*Εκτακτος εικοσαμελής Σύναξις*). Сабор формално сазива Свештена општина два пута годишње (петнаест дана након празника Васкрсења Христовог и 20. августа сваке године). Чине га игумани свих двадесет светогорских манастира.⁸³⁶ Да је назив овог тела, који се помиње у чл. 43 Конститутивне повеље, неадекватан види се из саме одредбе из које проистиче да Ванредни сабор редовно заседа два пута годишње. Из тог разлога у унутрашњем правилнику поменутог сабора и у свакодневној употреби је назив „Свештени

⁸³² Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυράσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, *ΦΕΚ* бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 19 и 72;

⁸³³ Унутрашњи правилници сва три сабора објављени су у: Х. Παλαστάθης (2004), 22–40; Е. Δωρής (1994), 270–273, 288–291 и 291–296; *Κανονισμοί της Ιεράς Κοινότητος, Ιεράς Δισενιαυσίου Συνάξεως και Διπλής τοιαύτης*, Άγιον Όρος 1981.

⁸³⁴ Е. Δωρής (1994), 280.

⁸³⁵ Већина аутора само спомиње саборе и непрецизно дефинише њихов састав и надлежности. Вид. Љ. Максимовић, 43; П. Христу, 332; А. Ангелопулос, 61.

⁸³⁶ Конститутивном повељом је предвиђено да у раду Сабора учествују и настојатељи идиоритмијски манастира. Пошто ниједан светогорски манастир није идиоритмијски, то значи да фактички Сабор сачињавају само игумани двадесет општежитељних манастира.

биануални сабор Свете Горе Атон” (*Ιερά Δισενιαύσιος Σύναξις του Αγίου Όρους Άθω*).⁸³⁷

Тај назив је прецизнији и много боље указује на суштинску карактеристику овог сабора, а то су два редовна заседања у току једне календарске године. Конститутивном повељом је истакнуто да се Сабор по праву састаје два пута годишње, а да позив Свештене општине представља формалност. Тиме се жели спречити евентуална опструкција рада Сабора од стране Свештене општине и наглашава се његов истакнути положај у хијерархији светогорских органа власти.

Конститутивном повељом је прописано да Свештени биануални сабор представља највише законодавно и судско тело, али није прецизирано које су надлежности и овлашћења тог органа. Законодавна уредба од 10/16.9.1926. године садржи само једну одредбу о Свештеном биануалном сабору која самостално чини трећу главу тог акта. У наслову те одредбе стоји „Права дуплог биануалног сабора”.⁸³⁸ Аутори су направили грешку поистовећивањем Биануалног и Дуплог сабора.⁸³⁹ Као што је већ горе споменуто, ради се о различитим органима. Биануални сабор није дупли, јер њега сачињавају двадесет чланова (игумана манастира), док дупли сабор има четрдесет чланова (по два представника сваког манастира). Садржај одредбе се односи на Свештени биануални сабор који, у складу са чл. 6 поменуте Законодавне уредбе, има право да доноси опште акте управе (прописе, *κανονιστικές διατάξεις*). Ти акти се достављају гувернеру Свете Горе, а потврђује их надлежно министарство, осим аката чисто духовне природе које потврђује Цариградска патријаршија. Ово је најважнија и јединствена надлежност Свештеног биануалног сабора. Ниједан други светогорски орган нема право доношења општих аката управе (прописа), који имају формалну снагу закона.⁸⁴⁰

Поставља се питање која су садржинска ограничења када је реч о прописима Свештеног биануалног сабора и која су територијална ограничења њихове обавезности. Најпре, треба истаћи да општи акти управе служе да би се законске

⁸³⁷ Χ. Παλαστάθης (2004), 22.

⁸³⁸ У преводу на српски погрешно стоји само „Права дуплог сабора”. Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 72.

⁸³⁹ У Законодавном декрету се исти орган назива Биануалним ванредним сабором – Δισενιαύσια έκτακτος Σύναξις (чл. 40) и само Биануалним сабором – Δισενιαύσια Σύναξις (чл. 42).

⁸⁴⁰ Ε. Δωρής (1994), 277. Σ. Παλαδάτος, „Νομοθέτησις «κατά παραπομπήν» εν τω αγιορειτικώ δικαίω”, *Αρχείο Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου* 17/1962, 128.

одредбе конкретизовале, али ипак остале на нивоу апстрактности.⁸⁴¹ То значи да Биануални сабор може својим актима регулисати сва питања која проистичу из Конститутивне повеље Свете Горе и Законодавног декрета, којим је она потврђена.⁸⁴² Ти акти након потврде надлежног министарства (углавном Министарства спољних послова) постају обавезујући како за светогорске органе власти, тако и за целокупну државну управу на Светој Гори. Када је реч о територијалним ограничењима њихове обавезности, треба истаћи да је она нераскидиво повезана са њиховим садржајем. То значи да ти прописи управе обавезују само светогорске органе власти, али нису општеобавезни на целој територији Републике Грчке.⁸⁴³

Законодавном уредбом од 10/16.9.1926. године предвиђено је да Свештени биануални сабор доноси прописе којима се уређује експлоатација шума на Светој Гори (чл. 40) и уређење и одржавање манастирских библиотека, рукописа, драгоцености, старих икона и др. (чл. 42).

Поред Свештеног биануалног сабора, чији су састав и надлежности донекле регулисани Конститутивном повељом Свете Горе и Законодавним декретом, којим је она потврђена, постоје још два органа власти која се називају саборима. То су Ванредни дупли и Ванредни троструки сабор. Иако њихово постојање није предвиђено најважнијим актима којима је уређена светогорска самоуправа, ти органи поседују унутрашње правилнике којима је регулисана њихова организација.⁸⁴⁴

Ванредни дупли сабор чине редовни антипросопи (представници светогорских манастира у Свештеној општини) и по још један ванредни представник свих светогорских манастира. Манастирски представници располажу једним гласом, а у случају несагласности између манастирских представника, манастир губи право гласа.⁸⁴⁵ Иако то није нигде прописано, ванредни представници су по правилу

⁸⁴¹ Прописи управе имају општи и апстрактан карактер, што значи да се односе на неодређен број лица и неодређен број случајева. Д. Милков, *Управно право II*, Управна делатност, Нови Сад 2013, 15.

⁸⁴² Ν. Αντωνόπουλος, 218.

⁸⁴³ Такав је пример прописа којим се забрањује грчким судовима да примају тужбе које подносе монаси без претходне дозволе надлежне манастирске власти. Због непоштовања тог прописа монаси могу сносити последице на Светој Гори, али кривични судови у Солуну немају обавезу да поступе у складу са забраном садржаном у пропису Свештеног биануалног сабора. Γνωμοδότηση ΝΣΚ αριθ. 874/1965.

⁸⁴⁴ Χ. Παλαστάθης (2004), 27–40.

⁸⁴⁵ Вид. чл. 1 и чл. 7 Унутрашњег правилника Ванредног дуплог сабора Свете Горе Атос, Χ. Παλαστάθης (2004), 27–28.

игумани светогорских манастира.⁸⁴⁶ То значи да Ванредни дупли сабор по свом саставу представља спој Свештене општине и Свештеног биануалног сабора. Дакле, ако манастирски антипросопи при Свештеној општини не могу да реше неко важно питање, Свештена општина сазива Ванредни дупли сабор. На тај начин се антипросопима прикључују игумани светогорских манастира и заједнички доносе одлуке од посебног значаја за светогорску монашку заједницу. Ванредни троструки сабор чине три манастирска представника, при чему су два иста као и код Ванредног дуплог сабора, а трећег одређује манастир у складу са унутрашњим правилником. Ова тела се називају ванредним саборима јер није предвиђено да редовно заседају и дуплим односно троструким сабором, јер их чини дупло или троструко више чланова од Свештене општине или Свештеног биануалног сабора.

Два су основна питања која се постављају у вези са Ванредним дуплим (троструким) сабором – прво је законитост њиховог постојања, а друго обавезност одлука које они доносе. Гувернер Свете Горе П. Панајотакос (*P. Panagiotakos*) је 1949. године довео у питање законитост постојања Ванредног дуплог сабора.⁸⁴⁷ Са друге стране, већина аутора заједно са светогорским монасима стоји на становишту да је Ванредни дупли сабор одувек постојао.⁸⁴⁸ Опште је прихваћено мишљење да се постојање овог сабора заснива на древном монашком поретку који ужива уставноправну заштиту.⁸⁴⁹ Када је реч о одлукама које доносе поменути сабори, треба прихватити мишљење да оне формалноправно нису обавезујуће. Међутим, чињеница је да Свештена општина може потврдити одлуке поменутих ванредних сабора, што је врло извесно, пошто су исти антипросопи чланови оба тела.

Дакле, највиши судски и управни орган на Светој Гори јесте Свештени биануални сабор. Ванредни дупли и троструки сабор доносе одлуке које формалноправно нису обавезујуће, али имају саветодавни карактер и значајно утичу на одлуке које доносе остали светогорски органи власти.

⁸⁴⁶ Е. Δωρής (1994), 281.

⁸⁴⁷ Γ. Πρίντζιπας, „Αι αρμοδιότητες των διοικητικών οργάνων του Αγίου Όρους”, *Θεολογία* 50/1979, Αθήνα 1979, 440; Е. Δωρής (1994), 284–285.

⁸⁴⁸ Е. Δωρής (1994), 287.

⁸⁴⁹ *Ibid.*, 288.

9.4.2. Свештена општина

Састав и надлежности Свештене општине регулисани су одредбама чл. 105 Устава Грчке и одредбама Конститутивне повеље из 1926. године. Састав овог органа остаје непромењен у односу на претходне типике и њега сачињавају двадесет антипросопа (представника) двадесет светогорских манастира (чл. 11 Конститутивне повеље и чл. 105, ст. 2 Устава Р. Грчке).⁸⁵⁰ У складу са Конститутивном повељом, Свештена општина је стални орган са седиштем у Кареји.

Састав и надлежности Свештене општине детаљније су регулисани у Другој глави Конститутивне повеље (чл. 14–27). Антипросопе бирају манастири у складу са својим унутрашњим правилником међу монасима који су навршили 30. годину живота (чл. 14). Критеријуми су ублажени у односу на Опште правилнике који су предвиђали минималну старост антипросопа од 35 година.⁸⁵¹ Њихов мандат траје годину дана уз могућност реизбора. Антипросопи представљају манастире који су их поставили, па су стога они дужни да их обавештавају пре коначног претреса о свим питањима административне и фискалне природе. То значи да они на седницама Свештене општине не износе сопствени став, већ став манастира који представљају.⁸⁵² Изузетак од овог правила предвиђен је када Свештена општина поступа у оквиру судских надлежности које поседује. У том случају антипросопи гласају по савести, а манастирима је забрањено да на било који начин интервенишу или утичу на њих док обављају судску дужност (чл. 16). Ова одредба преузета је из чл. 21 Општих правилника.⁸⁵³ У њој се могу наћи трагови савременог принципа независности судства и начела слободног судијског уверења. Наравно, у веома својеврсном облику и у условима који су потпуно атипични за савремену судску организацију. Када се узму у целини одредбе Конститутивне повеље о саставу Свештене општине, види се да није било значајнијих измена у односу на прописе Општих правилника из 1912. године.

⁸⁵⁰ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 8; X. Παπαστατίс, 526.

⁸⁵¹ Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 7.

⁸⁵² E. Δωρήс (1994), 215.

⁸⁵³ Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 7.

Иако је Конститутивном повељом предвиђено да Свештена општина изради унутрашњи правилник којим би се детаљније уредио начин одржавања њених седница (чл. 17),⁸⁵⁴ сама Повеља садржи прописе који по својој садржини представљају материју својеврсног пословника о раду,⁸⁵⁵ а не највишег правног акта монашке заједнице. У складу са тим прописима предвиђено је да Свештена општина заседа редовно три пута недељно (чл. 17),⁸⁵⁶ а ванредно по потреби. Дневни ред саставља и антипросопима доставља Свештена епистасија један дан пре седнице (чл. 18).⁸⁵⁷ Антипросопи имају обавезу да бораве у Кареји и редовно долазе на седнице Свештене општине. У случају два узастопна изостанка Свештена епистасија позива антипросопа да писмено образложи разлоге свог одсуства. Свештена општина одлучује о евентуалној казни укором, а уколико се неоправдано одсуство антипросопа са седница понови налаже се манастиру који он представља да пошаље другог антипросопа. Уколико манастир не поступи по налогу Свештене општине, губи право да именује антипросопа на период од три до шест месеци (чл. 19). Ове одредбе којима се жели спречити опструкција рада Свештене општине преузете су уз минималне измене из Општих правилника (чл. 26–27).⁸⁵⁸ Не повлачи свако одсуство антипросопа из Кареје изрицање горе споменутих казни. Конститутивном повељом је предвиђено да антипросопи могу одсуствовати у случају неодложних потреба највише до месец дана, при чему манастир може послати другог сабрата или овластити другог антипросопа да га представља у Свештеној општини. Исти антипросоп, међутим, не може представљати више од два манастира истовремено (чл. 20). Овде је битно истаћи да исто лице не може бити стални антипросоп два манастира истовремено.⁸⁵⁹ На тај начин спречава се концентрација власти у рукама мањег броја монаха и чува се колективни карактер светогорских органа власти.⁸⁶⁰

⁸⁵⁴ Унутрашњи правилник објављен је у Х. Παλαστάθης (2004), 3–21.

⁸⁵⁵ Ε. Δωρής (1994), 225.

⁸⁵⁶ Вид. чл. 2–15 Унутрашњег правилника Свештене општине. Х. Παλαστάθης (2004), 3–5.

⁸⁵⁷ Сличне су и одредбе чл. 21 и 22 Унутрашњег правилника Свештене општине Х. Παλαστάθης (2004), 6.

⁸⁵⁸ Слични прописи садржани су у Унутрашњем правилнику Свештене општине (чл. 34–44) Х. Παλαστάθης (2004), 9–11.

⁸⁵⁹ Ова забрана преузета је из Општих правилника (чл. 33) уз једну разлику – временски период на који антипросоп може представљати два манастира ограничен је на месец дана. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίοι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Κερυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 9.*

⁸⁶⁰ Ε. Δωρής (1994), 219.

Конститутивном повељом прописано је да кворум за рад Свештене општине представља присуство најмање 14 антипросопа. У тексту Конститутивне повеље Свештена општина се назива Сабором (Σύνοδος). Разлог за то је вероватно што се исти термин користи и у чл. 28 Општих правилника, из којег је преузето поменуто правило.⁸⁶¹ Поред рецепције прописа, дошло је и до недоследне рецепције терминологије.

Све одлуке Свештене општине доносе се (простом) већином гласова и након усвајања се уносе у записник, који потписују сви антипросоци. Протепистат управља радом Свештене општине, док су сви антипросоци међусобно једнаки. Сви акти које Свештена општина доноси или су јој упућени морају бити написани на грчком језику (чл. 21–26). Сва поменута правила преузета су уз минималне измене из Општих правилника и била су на снази пре доношења Конститутивне повеље.

Као што је то случај и са ранијим типцима, Конститутивна повеља не садржи одредбе којима су детаљно регулисани делокруг и надлежности Свештене општине. Уставом Грчке је прописано да Управу над Светом Гором врши Свештена општина (чл. 105, ст. 2).⁸⁶² Она је прави израз свих особености светогорског уређења – она не врши само управну власт на Светој Гори, већ и законодавну и судску у оквиру своје надлежности. Зато је најтачније рећи да се ради о органу *sui generis*,⁸⁶³ који се у хијерархији власти на Светој Гори налази изнад манастира, али испод ванредних сабора. О судским надлежностима Свештене општине биће више речи у поглављу посвећеном организацији судства на Светој Гори. Овде ће бити приказани остали послови које обавља Свештена општина.

Свештена општина надзире рад Свештене епистасије, која представља други најважнији орган централне управе на Светој Гори. Свештена општина је задужена да спречи свако самовласно деловање једног епистата и може захтевати од манастира његову смену (чл. 32). Свештена општина одобрава буџет којим располаже Свештена епистасија, као и евентуалне нове издатке који се појаве у току буџетске године.

⁸⁶¹ Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίοι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Κερυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 8.

⁸⁶² Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975 Превод на српски језик: Устав Свете Горе Атонске, Свети Архиејерјски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 8.

⁸⁶³ Γ. Πρίντζιπας, „Αι αρμοδιότητες των διοικητικών οργάνων του Αγίου Όρους”, *Θεολογία* 50/1979, Αθήνα 1979, 432.

Такође, она формира контролни одбор којем Епистасија на сваких шест месеци доставља податке о финансијском пословању (чл. 35).

Свештена општина издаје дозволу архијерејима којом могу чинодејствовати у светогорским манастирима (чл. 173), доноси унутрашњи правилник школе на Светој Гори (чл. 182),⁸⁶⁴ издаје дозволе за поправку старих и изградњу нових зграда (чл. 129) и једина има право оснивања штампарије на Светој Гори (чл. 180). Дакле, она обавља низ најразличитијих послова који су од значаја за целокупну светогорску монашку заједницу.

Односи између првостепених и другостепених органа самоуправе, тј. између Свештене општине и манастира су такви да Свештена општина врши надзор над радом манастирских органа уз поштовање њихове самоуправе. Свештена општина потврђује унутрашње правилнике којима је регулисана унутрашња организација манастира (чл. 9), потврђује или поништава избор игумана у случају жалбе упућене од стране братства у складу са чл. 114 Конститутивне повеље и решава спорове између манастирских органа у случају да игуман покуша да присвоји сву власт у манастиру (чл. 121). Такође, Свештена општина може предузети неопходне мере уколико утврди да један од манастира има економске потешкоће (чл. 27). Није, међутим, прецизирано које мере Свештена општина има на располагању како би допринела економском опоравку манастира. Мера која се сматра посебно опасном јесте право Свештене општине да измести братство манастира са финансијским проблемима у други манастир, како би на њихово место довела друго братство способно да изађе на крај са економским изазовима. Иако се мишљења разликују,⁸⁶⁵ требало би прихватити став да Свештена општина нема право да измести братство светогорског манастира позивајући се на чл. 27 Конститутивне повеље, пошто ниједан закон или уредба о Светој Гори не предвиђају такву могућност. Мало је вероватно да би аутори Конститутивне повеље и осталих прописа којима је уређена организација монаштва на Светој Гори превидели једно тако важно овлашћење, посебно ако се има у виду да су многе мање важне појединости детаљно регулисане.

⁸⁶⁴ Све најважније акте који регулишу рад средње школе на Светој Гори донео је Свештени биануални сабор Свете Горе. Вид. министарску одлуку министра просвете и вера и спољних послова бр. 5941/18.6/20.71953 *Περί κορώσεως κανονιστικής διατάξεως περί της Αθωνιάδος Εκκλησιαστικής Σχολής*, *ΦΕΚ* 182/1953.

⁸⁶⁵ *Ε. Δωρής* (1994), 234–235.

Сви акти и одлуке Свештене општине „имају пуну важност званичних докумената пред свим државним властима” (чл. 37 Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године).⁸⁶⁶ Такође, Конститутивном повељом је посебно наглашено да су светогорски манастири у обавези да извршавају одлуке Свештене општине, ако су у сагласности са Конститутивном повељом Свете Горе (чл. 10 КП). Такође, гувернер Свете Горе може преко својих органа наредити извршавање одлука Свештене општине (чл. 9 КП). Наравно, таква обавеза не постоји ако донете одлуке нису у сагласности са Конститутивном повељом. Проблем настаје уколико дође до спора између Свештене општине и гувернера. У том случају гувернер је у обавези да обавести Министарство спољних послова и да поступи по упутствима која добије (чл. 3, ст. 1 Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године).

Дакле, Свештена општина представља стални представнички орган централне власти на Светој Гори, чије постојање је предвиђено Уставом Грчке. Ради се о највишем органу који врши законодавну, управну и судску власт у оквиру своје надлежности. Већину одлука и аката доноси самостално. Комуникација светогорске монашке заједнице са сувереном државом, на чијој се територији налази, одвија се углавном преко Свештене општине. На крају, треба истаћи да у односу на ранији период светогорске историје састав и надлежности Свештене општине нису битније измењени.

9.4.3. Свештена епистасија

Други најзначајнији стални орган на Светој Гори јесте Свештена епистасија. Састав и организација Свештене епистасије прописани су у другој глави Конститутивне повеље (чл. 28–40).⁸⁶⁷ У односу на Опште правилнике из 1912. године састав Свештене епистасије није измењен.⁸⁶⁸ Свештену епистасију чине четири епистата чији мандат траје годину дана (од 1. јуна до 31. маја). Епистате делегирају

⁸⁶⁶ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 82.

⁸⁶⁷ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 13–18.

⁸⁶⁸ Упор. чл. 54 и 56 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γωακέϊμ επιβεβαίωι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Άθω) εν Κερυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 11 и 12.

искључиво светогорски манастири по распореду који је прецизно дефинисан Конститутивном повељом. Двадесет манастира подељено је у пет група од по четири манастира (групе се називају тетраде или четворнице), које наизменично сваке године формирају Епистасију. То значи да исти манастир сваке пете године делегира свог епистата. Сваку тетраду предводи један од пет манастира који заузимају првих пет места у устаљеној хијерархији манастира. Распоред манастира по тетрадама није измењен у односу на претходне типике. Прву тетраду предводи манастир Велика Лавра, док су у истој тетради још манастири Дохијар, Ксенофонт и Есфигмен. Другу тетраду предводи Ватопед, а са њим епистате делегирају и манастири Кутлумуш, Каракал и Ставреникита. Трећу тетраду предводи Ивирон, а чине је још и манастири Панткратор, Филотеј и Симонопетра. Четврту тетраду предводи манастир Хиландар, а у њу спадају манастири Ксиропотам, Свети Павле и Григоријат. На крају, пету тетраду предводи манастир Дионисијат, и у њу спадају манастири Зограф, Русик и Констанонит. Манастир који предводи тетраду делегира протепистата или скраћено протоса.⁸⁶⁹ Протепистат је председник Свештене епистасије (чл. 28 КП), али и Свештене општине и Свештеног биануалног сабора.⁸⁷⁰ Међутим, у складу са чл. 29 Конститутивне повеље епистати су равни један другом, а протепистат је само први међу једнаким (*primus inter pares*). То се одражава и на поступак одлучивања, па се све одлуке доносе простом већином, док се у случају једнаке поделе гласова предмет подноси на решавање Свештеној општини.⁸⁷¹ Протепистат, дакле, нема право дуплог гласа. Из наведеног се види да је Свештена епистасија колективни орган који чине четири члана и да у њеном формирању учествују сви светогорски манастири наизменично.

За разлику од Општих правилника, Конститутивном повељом нису детаљно прописани услови које треба да испуњава одређено лице како би могло да обавља функцију епистата. Из њих су, међутим, преузета правила којима су утврђене дужности и обавезе епистата. Епистати су дужни да бораве у Кареји и за те потребе

⁸⁶⁹ Протос у савременој организацији светогорске монашке заједнице осим назива и појединих права части нема ништа заједничко са установом прота из средњовековног периода светогорске историје. Вид. чл. 47 Унутрашњег правилника Свештене епистасије. X. Παλαστάθης (1994), 11.

⁸⁷⁰ Вид. чл. 16 Унутрашњег правилника Свештене општине и чл. 4 Унутрашњег правилника Свештеног дуплог сабора. X. Παλαστάθης (1994), 5 и 28.

⁸⁷¹ Идентичну одредбу садрже и Општи правилници. Вид. чл. 57 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίοι, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρβαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 12.*

манастири поседују посебне зграде које се називају конацима (*κονάκι*).⁸⁷² Епистати могу одсуствовати из Кареје по потреби, али ни у ком случају није дозвољено одсуство протепистата (чл. 33 КП). Разлог за то лежи у чињеници да ниједним прописом није предвиђено постојање заменика протепистата,⁸⁷³ тако да би његово одсуство паралисало рад Свештене епистасије.⁸⁷⁴ Епистасија доноси одлуке већином гласова искључиво у присуству свих њених чланова. У случају одсуства једног епистата, његов део печата предаје се антипросопу у којег он има поверења или главном секретару Епистасије, али никада другом епистату (чл. 30 КП). Свако самовољно поступање једног од епистата је неважеће и подлеже контроли Свештене општине, која може у случају понављања таквог понашања да затражи од манастира који га је делегирао његову смену (чл. 32 КП). Прописи Конститутивне повеље мање су строги када је у питању самовласно деловање епистата у односу на Опште правилнике.⁸⁷⁵ У сваком случају циљ је исти – да се осигура колективни карактер тог органа и да се спречи деловање епистата без знања њихових манастира и осталих чланова Епистасије. Сваки манастир може поверити истом лицу да истовремено обавља дужности епистата и антипросопа. Изузетак су манастири који делегирају протепистата, јер он не може истовремено бити антипросоп свог манастира (чл. 34 КП). Дакле, функције епистата и антипросопа нису неспојиве, док функције протепистата и антипросопа јесу.⁸⁷⁶ За разлику од Општих правилника из 1912. године, Конститутивна повеља не садржи детаљне прописе о начину рада Свештене епистасије. Ти прописи садржани су у Унутрашњем правилнику Свештене општине, пошто Свештена епистасија представља њен извршни орган.⁸⁷⁷ Када се узме у обзир све наведено, може се закључити да се састав Епистасије, као и дужности и обавезе епистата нису променили у односу на претходне типике. Штавише, сви прописи

⁸⁷² Ε. Δωρής (1994), 245.

⁸⁷³ *Ibid.*, 245.

⁸⁷⁴ Идентичну одредбу садрже Општи правилници. Вид. чл. 64. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαίωί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρυαίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912*, 13.

⁸⁷⁵ Вид. чл. 59–61 Општих правилника. *Ibid.*, 12–13.

⁸⁷⁶ Пре доношења Општих правилника само су манастири Велика Лавра, Ватопед и Ивирон слали посебно лице да обавља дужност протепистата, док су остали манастири истом лицу поверавали представљање у оба светогорска органа (Св. општини и Св. епистасији). К. Βλάχου, 146.

⁸⁷⁷ Чл. 46–58 Унутрашњег правилника Свештене општине односе се на Свештену епистасију. Χ. Παλαστάθης (1994), 11–20.

Општих правилника из 1912. године реципирани су у Конститутивној повељи и у Унутрашњем правилнику Свештене општине.

Нема већих промена делокруга и надлежности Свештене епистасије у односу на претходне типике: она представља извршни орган Свештене општине, обавља послове локалне самоуправе и врши судску власт као примирителни суд (*Εἰρηνοδίκηϊο*).⁸⁷⁸ У складу са чл. 35 Конститутивне повеље Свештена епистасија управља заједничком благајном „под одговорношћу манастира, њених чланова и... на основу одобреног буџета од стране Свештене општине”.⁸⁷⁹ Такође, она се стара о прикупљању свих прихода заједничке касе „по постојећем одвајкада реду” (чл. 36 КП). Из поменутих одредаба могу се извести закључци о начину на који Епистасија управља заједничким светогорским финансијама. Најпре, она делује као извршни орган Свештене општине, пошто је у обавези да извршава буџет и евентуалне додатне издатке које јој она одобри. Затим, установљена је одговорност манастира који делегира епистату за евентуалну штету коју он причини заједничкој каси. Епистати су одговорни за штету која настане због издатака који нису предвиђени одобреним буџетом. Како евентуални додатни издаци не би пали на терет епистата, остављена је могућност да их Свештена општина одобри. И на крају, установљено је право Свештене општине да формира контролне одборе, чији је задатак да проверавају исправе којима се правдају приходи и расходи заједничке касе.⁸⁸⁰ Према томе, Свештена епистасија управља заједничком касом, али не одлучује о располагању средствима која се у ту касу сливају, већ само извршава буџет који одобрава Свештена општина. Располагање заједничким средствима налази се под сталном контролом Свештене општине, док за евентуалне неправилности одговорност носе сами епистати, тј. манастири који су их делегирани. Дакле, Епистасија руководи заједничком благајном искључиво као извршни орган Свештене општине.

Већ је споменуто да Кареја представља једино донекле урбано насеље на Светој Гори. Општим правилницима из 1912. године било је предвиђено да се Свештена епистасија стара о комуналном реду у Кареји. Конститутивном повељом

⁸⁷⁸ Вид чл. 40 Конститутивне повеље, који је уз мање измене преузет из чл. 51 Општих правилника.

⁸⁷⁹ Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ФЕК* бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, *ФЕК* бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 16.

⁸⁸⁰ Ε. Δωρής (1994), 248.

није прецизно одређен круг послова који Свештена епистасија обавља у оквиру својих надлежности.⁸⁸¹ У чл. 37 наведени су послови које Свештена епистасија обавља као орган локалне самоуправе. Наиме, она врши надзор над чистоћом и поправкама путева, обезбеђује јавну расвету, обавља санитарне прегледе, објављује ценовнике намирница, стара се о јавном реду и уз помоћ сердара и сејмена прогони „сваку пијаницу, беспосличара и изазивача нереда”. По потреби, може тражити помоћ државне полиције. Кршење одредаба чл. 37 Конститутивне повеље представља кривично дело (иступ), за које казну изриче Свештена епистасија у складу са чл. 9, ст. 2 Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године. Из свега наведеног види се да је на основу одредаба Конститутивне повеље Свештена епистасија добила широк круг овлашћења у обављању послова из домена локалне самоуправе. Она је светогорски орган најпогоднији за ту врсту послова, пошто свакодневно заседа и у принципу њени чланови ретко напуштају Кареју.

Осим свега наведеног, истом одредбом Конститутивне повеље је прописано да Свештена епистасија печати и отправља преписку Свештене општине. Овде треба истаћи да приликом печатања аката Свештене општине, Свештена епистасија контролише њихову законитост, те да није у обавези да на сваки акт Свештене општине стави печат.⁸⁸² На тај начин Свештена епистасија преузима свој део одговорности за акте Свештене општине.

Дакле, Свештена епистасија представља извршни орган Свештене општине који обавља читав низ техничких и административних послова за рачун Свештене општине, али који уједно има широка овлашћења да самостално поступа у пословима који спадају у домен локалне самоуправе. Уједно, Свештена епистасија је примирителни суд, тј. првостепени суд за најлакша кривична дела (иступе) почињене у Кареји.

9.4.4. Организација судства

Аутори Конститутивне повеље и Законодавне уредбе, којом је она потврђена, посветили су доста пажње организацији судства на Светој Гори. Четврта глава

⁸⁸¹ Доста више детаља садрже одредбе Унутрашњег правилника Свештене општине у којем је цела глава посвећена пословима Свештене епистасије као локалне самоуправе. Вид. чл. 70–81 Унутрашњег правилника Свештене општине. Х. Παλαστάθης (1994), 15–17.

⁸⁸² Ε. Δωρής (1994), 253–254.

Конститутивне повеље (чл. 41–83) и четврта глава Законодавне уредбе (чл. 7–36, што је више од половине тог акта) посвећени су искључиво светогорском правосуђу. Као што је већ поменуто, неефикасност светогорског правосуђа била је на мети сталних критика након ослобођења од турске владавине. Сви пројекти о будућој организацији и правном положају светогорске монашке заједнице предвиђали су измене прописа о светогорском судству. Иако су Конститутивном повељом и Законодавном уредбом прецизно дефинисани састав и стварна надлежност светогорских судова, ипак је у основи задржана организација судства из Општих правилника из 1912. године. Треба истаћи да се норме о судству садржане у Конститутивној повељи и Законодавној уредби често налазе у колизији, што показује да су правила реципирана из Општих правилника накнадно модификована од стране државне комисије. Имајући у виду да Законодавни декрет има јачу правну снагу од Конститутивне повеље, треба прихватити став да се у таквим случајевима примењују искључиво одредбе Законодавне уредбе од 10/16.9.1926. године (чл. 1 Законодавне уредбе).⁸⁸³

У овом делу рада биће приказано који су светогорски органи и судови надлежни за све врсте спорова и кривичних дела почињених на територији Свете Горе. Чланом 41 Конститутивне повеље је прописано да редовни првостепени суд на Светој Гори чине игуман, као председавајући и чланови манастирске Герондије (Савета старца).⁸⁸⁴ У надлежности првостепеног суда налазе се црквени и дисциплински преступи манастирског братства и монаха настањених у манастирским подручним установама, затим полицијски и привредни преступи и сви иступи учињени у манастирском домену (делу територије Свете Горе која се налази у својини одређеног манастира) и на крају синорски спорови (спорови око граница поседа) и други спорови између подручних установа истог манастира (чл. 9, ст. 1 Законодавне уредбе). Лакше дисциплинске и црквене преступе манастирског братства суди игуман са епитропима (чл. 47 КП).⁸⁸⁵

⁸⁸³ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, *ΦΕΚ* бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 69.

⁸⁸⁴ За идиоритмијске манастире прописано је да првостепени суд чине манастирски сабори. Пошто више не постоје идиоритмијски манастири, неће бити анализирани одредбе које се односе на њихову организацију.

⁸⁸⁵ Χ. Κοσμίδη, „Η δικαστική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη στο Άγιον Όρος”, *Αρμενόπουλος* 5/2009, 633.

Судски орган са више надлежности јесте Свештена општина којој председава први по хијерархији антипросоп (чл. 41 и 42 КП).⁸⁸⁶ Свештена општина може доносити пресуде као првостепени и као другостепени суд. Као првостепени суд Свештена општина суди синорске спорове између манастира, затим спорове између манастира и њихових подручних установа који проистичу из омологија и спорове између манастирских подручних установа које припадају различитим манастирима. Као другостепени суд Свештена општина решава жалбе против одлука првостепених судова, тј. манастирских герондија са игуманом као председавајућим (чл. 9, ст. 2 Законодавне уредбе).

У претходним типцима Свештена епистасија је имала одређене судске надлежности.⁸⁸⁷ У складу са чл. 40 Конститутивне повеље Свештена епистасија врши послове примирителног суда. Примирителни судови (*Ειρηνοδικεία*) су првостепени судови за грађанске парнице чија је вредност у складу са чл. 14 грчког Законика о парничном поступку изразива у новцу и не прелази износ од 20 000 евра.⁸⁸⁸ Реч је, дакле, о споровима мање вредности. У чл. 15 Законика о грађанском поступку таксативно су побројани спорови који без обзира на њихову вредност спадају у надлежност примирителних судова. Реч је углавном о земљишним споровима и споровима који се тичу пољопривредне делатности. Одлуком министра спољних послова Грчке бр. 50774ЕК/18/2.11.1948 потврђен је пропис Свештеног биануланог сабора којим се регулишу питања безбедности шума и обрадивих површина на Светој Гори.⁸⁸⁹ Тим актом предвиђено је оснивање примирителног суда при Свештеној епистасији, који сачињавају протепистат као председавајући и два епистата који се наизменично смеђују. У надлежност тог суда спадају и кривична дела карактеристична за Свету Гору као што је уношење женки животиња на територију Свете Горе и кршење забране сваке врсте лова (чл. 11 поменутог акта).⁸⁹⁰ Такође, Свештена епистасија суди за иступе почињене у Кареји (чл. 9, ст. 2 Законодавне уредбе).

⁸⁸⁶ Када Свештена општина поступа као орган управе, њеним седницама председава протепистат. Вид. чл. 16 Унутрашњег правилника Свештене општине. Х. Παλαστάθης (1994), 5.

⁸⁸⁷ Вид. чл. 51 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912, 11.

⁸⁸⁸ Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, ΦΕΚ 106/26.6.1967, последња значајна измена Νόμος 4335/2015, ΦΕΚ Α87/23.7.2015.

⁸⁸⁹ ΥΑ 50774ЕК/18/2.11.1948, ΦΕΚ 190/15.11.1948.

⁸⁹⁰ Ε. Δωρής (1994), 259.

Највиши суд на Светој Гори у складу са Конститутивном повељом јесте Свештени биануални сабор (чл. 43 КП). Међутим, Законодавном уредбом је прописано да жалбе на пресуде Свештене општине решава цариградски патријарх са Синодом Васељенске патријаршије. Остављена је могућност, али не и обавеза, да цариградски патријарх синодским решењем формира мешовити суд састављен од трочлане егзархије и чланова Свештеног биануалног сабора (чл. 9, ст. 3 Законодавне уредбе). Мешовитом суду председава први међу егзарсима у складу са уредбом Цариградске патријаршије. Поменути мешовити суд може решавати жалбе на све пресуде Свештене општине, како оне донете у својству првостепеног, тако и оне донете у својству апелационог суда (чл. 10 Законодавне уредбе). Дакле, Законодавном уредбом је за највишу судску инстанцу на Светој Гори одређен цариградски патријарх са Синодом Васељенске патријаршије,⁸⁹¹ иако то није била намера аутора Конститутивне повеље.

На крају, треба истаћи да светогорски судски органи нису судови опште надлежности. За сва кривична дела почињена на територији Свете Горе (осим иступа) надлежни су кривични судови у Солуну (чл. 7 Законодавног декрета). Сличну одредбу садрже и претходни типичи, јер светогорски судови нису били оспособљени да се баве тако сложеном материјом као што је кривично право. Нису ни сви спорови грађанскоправне природе у надлежности светогорских судова. Законодавац је максимално сузио надлежност светогорских правосудних органа таксативним навођењем спорова за које су они надлежни. То су црквени преступи, синорски и спорови проистекли из омологија. Постоји мишљење да су за све остале спорове надлежни редовни државни судови.⁸⁹² Такав став не може се сматрати апсолутно тачним, посебно када се узме у обзир судска надлежност Свештене епископије. У сваком случају, светогорски судски органи нису формиран да би у потпуности заменили редовне државне судове, већ да би доносили одлуке у оним споровима који проистичу из специфичних правних односа на Светој Гори. На тај начин штити се светогорска самоуправа и избегава стварање тензија због неправилног или непотпуног разумевања и тумачења светогорских правних обичаја и правила.

⁸⁹¹ Α. Βασιλόπουλος, *Η διοργάνωσις μίας θεοκρατικής πολιτείας*, Αθήνα 1965, 65; Χ. Κοσμίδη, 635–636.

⁸⁹² Ι. Ηλιάκη, *Ποιά δικαστήρια δικάζουν τας αγιορειτικές υποθέσεις*, Αθήναι 1930, 11.

9.5. Периферни органи власти

9.5.1. Правни положај и организација манастира

Када је реч о унутрашњој организацији манастира, треба најпре истаћи да Конститутивном повељом нису уведене значајне измене у односу на Опште правилнике из 1912. године. У складу са чл. 9 Конститутивне повеље сви светогорски манастири су самоуправни.⁸⁹³ Самоуправа манастира се остварује кроз самостално доношење Унутрашњег правилника, којим се детаљно регулише састав и начин избора манастирских органа управе, њихове надлежности и права и обавезе манастирског братства.⁸⁹⁴ Пошто проистиче из манастирске самоуправе, садржај унутрашњих правилника светогорских манастира се разликује од манастира до манастира.⁸⁹⁵ Поред свих разлика, њихове одредбе морају бити у сагласности са Конститутивном повељом. Контролу усаглашености врши Свештена општина, која не само да потврђује унутрашње правилнике манастира већ надзире њихово поштовање и примену (чл. 9 КП). Унутрашњи правилници допуњују Конститутивну повељу, у којој постоји доста празнина када је у питању организација управе у манастирима.

Манастири се, као и у претходном типцима из 1877. и 1912. године, деле на две велике групе: то су општежитељни (киновијски) и особеножитељни (идиоритмијски) манастири.⁸⁹⁶ Конститутивном повељом је дозвољена једносмерна промена начина манастирске организације – идиоритмијски манастири могу бити обраћени у општежитељне, док је супротан поступак забрањен.⁸⁹⁷ Тенденција преласка у општежиће, као изворном обрасцу манастирског уређења на Атону, била је уочљива већ крајем 19. и почетком 20. века. Светогорски монаси сматрали су да је

⁸⁹³ Идентична одредба налази се у чл. 16 Општих правилника. *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβιβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 7.*

⁸⁹⁴ Унутрашњи правилник манастира Хиландар из 1947. године објавио је на српском језику Свети архијерејски синод СПЦ. *Унутрашњи правилник свештеног чесног српског манастира Хиландара*, Свети архијерејски синод Српске Православне Цркве, Београд 1959. Важећи унутрашњи правилник општежитељног манастира Хиландар из 1991. године са допунама из 1992. и 2001. године објављен је на грчком језику у Х. Παλαστάθης (1994), 120–143.

⁸⁹⁵ Ε. Δωρής (1994), 176.

⁸⁹⁶ У чл. 84 Конститутивне повеље поименице су набројани општежитељни и идиоритмијски манастири на Светој Гори.

⁸⁹⁷ Одредба преузета из Основне повеље из 1918. године (чл. 70). Ε. Καρακούλάκης, 329.

такав начин манастирске организације најпогоднији за правилно функционисање целокупне монашке заједнице. Поред тога, чињеница је да се идиоритмија развила у тешким временима турске владавине, те да њено постојање у новим условима нема оправдање. Процес који је започет почетком 20. века окончан је у његовој последњој деценији, пошто су од 1992. године сви светогорски манастири организовани по општежитељном обрасцу.⁸⁹⁸ Организација идиоритмијских манастира неће бити анализирана, јер тако организовани манастири на Светој Гори данас не постоје. Општежитељним манастирима посвећена је шеста глава Конститутивне повеље (чл. 111–122). Сваким општежитељним манастиром управља игуман са Епитропијом и Герондијом (Сабор старца, *γερωντία*). Иако се изричито не спомиње као орган управе, из више одредаба се види да је предвиђено постојање Сабора братства.⁸⁹⁹

Општи правилници су први светогорски типик којим је предвиђено да управу у општежитељним манастирима врши Герондија (Сабор старца), као највиши орган унутрашње управе манастира. Међутим, тим типиком није прописана процедура избора чланова Герондије, већ је предвиђено да се избор врши у складу са важећим поретком у сваком манастиру. Конститутивном повељом нису учињене значајније измене у односу на Опште правилнике. Избор чланова Герондије и њен састав нису детаљно регулисани важећим типиком, већ је та материја садржана у унутрашњим правилницима светогорских манастира. Конститутивна повеља садржи прописе о личним својствима лица која су кандидати за чланове Герондије. У складу са чл. 108 КП да би одређено лице било изабрано за члана манастирске управе „мора се одликовати благом нарави, чистим животом и административним способностима”.⁹⁰⁰ Мандат чланова Герондије је доживотни. Члан Герондије може бити смењен једино судском пресудом (чл. 108 КП). Поступак избора и број чланова Герондије, начин доношења одлука, питање кворума и положаја игумана у Герондији утврђени су

⁸⁹⁸ Ε. Δωρής (1994), 355.

⁸⁹⁹ То се види из одредаба о избору и суспензији игумана (чл. 87, 88 и 95) и начину промене манастирског устројства (чл. 114).

⁹⁰⁰ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, *ΦΕΚ* бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 38.

унутрашњим правилником сваког манастира и разликују се од манастира до манастира.⁹⁰¹

Одредбе којима су прописане надлежности Герондије нису концентрисане у оквиру једне целине Конститутивне повеље, већ се налазе на више места у њеном тексту. Један број норми, чији примарни циљ није регулисање надлежности Герондије, садржи прописе о њеним овлашћењима и пословима које она обавља. То је зато што Герондија већину послова из своје надлежности обавља заједно са осталим манастирским органима. Герондија самостално обавља следеће задатке и послове: бира чланове манастирске управе, тј. Епитропије и Герондије (чл. 108 и 119 КП), сазива Сабор братства ради избора игумана (чл. 114 КП), решава спорове између Епитропије и игумана (чл. 120 КП) и скреће пажњу игуману да је изашао из оквира својих овлашћења и присвојио власт Епитропије и Герондије, што је један од предуслова за његову смену (чл. 121 КП). Герондија заједно са игуманом и Епитропијом припрема манастирски буџет (чл. 87 КП), одлучује о свим питањима опште природе, међу која спадају: закључење и исплата дугова, размена манастирског имања, подизање нових и реновирање старих зграда, пријем нових искушеника и монаха, постављање економа, слање посланства, куповина реликвија и уопштено куповина и продаја имања (чл. 90 КП). Герондија доноси решење о суспензији игумана квалификованом већином гласова (двотрећинском већином гласова), али њену одлуку мора потврдити већина братства са правом гласа (чл. 115 и 121 КП). Дакле, у складу са Конститутивном повељом Герондија представља централни орган манастирске самоуправе – она учествује у избору или бира остале манастирске органе, може их суспендовати, а они су дужни да извршавају њене налоге (чл. 120 КП).

После Герондије највиши орган власти у манастиру је игуман. Ради се о инокосном органу који се бира у складу са правилима прописаним Конститутивном повељом. Иако Герондија *de jure* представља вишу власт од игумана, аутори Конститутивне повеље показали су више интересовања за регулисање поступка избора игумана него чланова Герондије. Разлог за то је вероватно некритичка рецепција прописа Општих правилника из 1912. године. Лична својства кандидата за

⁹⁰¹ У складу са изменама Унутрашњег правилника манастира Хиландар из 2001. године, Герондију манастира Хиландар чини седам чланова и игуман. Она представља највишу власт и управни орган манастира. Х. Παλαστάθης (1994), 143.

игумана прописана су чл. 112 Конститутивне повеље и преузета су углавном из Општих правилника. Приметно је да су постављени критеријуми ублажени у односу на Опште правилнике. Лице које се бира за игумана треба да се одликује „благом нарави, побожношћу, примереним владањем, црквеним образовањем, школском спремом и административним способностима”. Доња старосна граница је иста као и у претходном типичу – 40 година живота. Кандидат не мора бити пострижен у манастиру у којем се бира за игумана (као што је то случај у Општим правилницима), већ је довољно да је замонашен на Светој Гори. Такође, укинута је ранија обавеза да кандидат за игумана мора бити најмање 15 година сабрат манастира.⁹⁰² Конститутивном повељом је установљено правило да они кандидати који су уписани у манастирску монахологију најмање 10 година имају предност у односу на остале. Дакле, формални услови које треба да испуни кандидат за игумана су поједностављени и ублажени у односу на ранији типик, али су најзначајнија ограничења и даље задржана.

Поступак избора новог игумана прописан је чл. 114 Конститутивне повеље.⁹⁰³ Игумана бира Сабор братства, на којем право присуства и гласа имају монаси који су напунили шест година од дана пострига.⁹⁰⁴ Тајним гласањем бирају се кандидати за игумана. Два кандидата за највећим бројем добијених гласова улазе у последњи круг гласања, у којем побеђује кандидат који добије већи број гласова. У случају да оба кандидата добију исти број гласова, бира се коцком. Након обављеног избора саставља се записник који се доставља Свештеној општини ради одређивања датума устоличења новог игумана. О свим евентуалним притужбама на правилност спроведених избора за игумана одлучује Свештена општина. Мандат игумана је доживотни. Он може бити суспендован ако не обавља своје дужности или присвоји сву власт у манастиру. За његову смену неопходно је да гласа квалификована већина

⁹⁰² *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Αθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911, Κωνσταντινούπολη 1912, 18.*

⁹⁰³ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 40.

⁹⁰⁴ Општи правилници у чл. 84 садрже одредбе о личним својствима лица која могу бити игумани. Те одредбе преузете су из Правилника из 1877. године (чл. 19): игуман мора бити лице старије од 40 година, отомански поданик, да поседује одређено образовање и искуство у обављању манастирских послова и да познаје посебно светогорско право и обичаје. Једина разлика тиче се времена проведеног у манастиру и тај критеријум је поштрен, па је „уместо 10 година, прописано да треба да борави у манастиру најмање 15 година пре избора на место игумана.

чланова Герондије и проста већина братије која има право гласа (чл. 115 и 121 КП). О избору и смени игумана извештава се преко Свештене општине Цариградска патријаршија. Наравно, тај акт нема конститутивни карактер, већ представља само обавештење о правној ситуацији која је већ наступила.⁹⁰⁵

Игуман, као духовни отац, има апсолутну духовну власт над манастирским братством (чл. 118 КП). То је једина област у којој игуман поступа апсолутно самостално. Све остале административне послове обавља заједно са Герондијом и Епитропијом. Игуман заједно са Епитропијом држи кључеве манастирске благајне и манастирски печат и обавља административне и финансијске послове у складу са унутрашњим правилником манастира. У чл. 90 Конститутивне повеље наведени су послови за које игуман и Епитропија морају имати сагласност Герондије.⁹⁰⁶

У складу са Конститутивном повељом игуман и Епитропија представљају извршне органе манастира (чл. 120). Епитропија се састоји од два или три члана које бира Герондија.⁹⁰⁷ Епитропи су, по правилу, истовремено и чланови Герондије. Мандат епитропа је једногодишњи. Више детаља у вези са начином избора чланова Епитропије садрже унутрашњи правилници манастира. Конститутивном повељом је истакнута међусобна зависност Епитропије и игумана. Неважећи је сваки једностран акт игумана или Епитропије (чл. 119). Пошто без међусобне сарадње не могу ништа од административних послова предузимати, очекивано је да се појаве спорови између та два органа. У том случају сазива се Герондија која решава спор (чл. 120). Епитропија представља најближег сарадника игумана у обављању свакодневних административних послова и истовремено ограничава његову самовољу и могућност да преузме потпуно управу над манастиром.

Из свега наведеног види се да унутрашња организација манастира није измењена у односу на претходни типик. Делокруг и надлежности манастирских органа нису значајније измењени. На тај начин постигнут је континуитет и

⁹⁰⁵ Сличну одредбу садржи Законодавни декрет, којим је потврђена Конститутивна повеља, у чл. 36 у којем стоји да је Свештена општина у обавези да обавести Цариградску патријаршију о свакој промени у саставу свих манастирских органа. Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Ορους, *ФЕК* бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, *ФЕК* бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 82.

⁹⁰⁶ Вид. надлежности Герондије.

⁹⁰⁷ У складу са чл. 41 Унутрашњег правилника манастира Хиландар, Епитропију чине два епитропа. Χ. Παλαστάθης (1994), 130.

стабилност у функционисању манастирских власти. Манастирска самоуправа није нарушена, већ је препуштено манастирима да преко унутрашњих правилника регулишу читав низ питања која се тичу унутрашње организације, састава и надлежности манастирских органа и права манастирског братства.

Целокупна територија полуострва Атон, која не може бити експроприсана, налази се у неотуђивој својини 20 светогорских манастира (чл. 105, ст. 2 Устава Грчке).⁹⁰⁸ Нико, осим манастира, не може бити носилац права својине на Светој Гори (чл. 2 КП).⁹⁰⁹ Логична последица поменутих одредаба јесте забрана продаје светогорске земље. Међутим, дозвољена је размена земљишних поседа на Атону (чл. 100 КП). То значи да манастири међусобно могу размењивати поседе који се налазе на Атонском полуострву, али не могу их продати другим правним или физичким лицима. Постоји став да је размена светогорских поседа, иако дозвољена одредбама Конститутивне повеље, противуставна.⁹¹⁰ Међутим, такав став се тешко може прихватити јер постоји значајна разлика између добровољне размене и експропријације земље.⁹¹¹

9.5.2. Организација манастирских подручних установа

Правни положај свих манастирских подручних установа регулисан је у осмој глави Конститутивне повеље. Поред општих одредаба, којима је дефинисан правни положај свих зависних манастирских установа, посебно је регулисана организација скитова у деветој глави и келија у десетој глави Конститутивне повеље. У Повељи се спомињу и друге манастирске подручне установе на које се односе општа правила

⁹⁰⁸ Σύνταγμα της Ελλάδος, ΦΕΚ бр. 111/1975.

⁹⁰⁹ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, ΦΕΚ бр. 309/16.9.1926; Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 6.

⁹¹⁰ Ν. Αντωνόπουλος, 156.

⁹¹¹ О забрани експропријације манастирске имовине вид. Χ. Μακρυθανάση, *Η αρχή του αναπαλλοτρίωτου της ακίνητης περιουσίας των ιερών μονών του Αγίου Όρους και οι εξαιρέσεις της*, Θεσσαλονίκη 2012, 20. Постоји став да је поред размене дозвољена продаја манастирских непокретности које се налазе изван Свете Горе уколико не доноси приход манастиру и под условом да манастир има корист од њихове продаје. Χ. Φραγκίστας, „Дύνανται αι Ιεραί Μοναί του Αγίου Όρους να εκποιούν απρόσοδα ακίνητα αυτών ευρισκόμενα εκτός της περιοχής της χερσονήσου του Αγίου Όρους”, *ΝοΒ* 19/1971, 300; Вид. Κ. Βαβούσκος, „Πώλησις ακινήτων Μονών Αγίου Όρους κεμένων εκτός περιοχής του Αθω· προϋποθέσεις εγκύρου”, *Αρμενόπουλος* 31/1977, 333–337.

садржана у осмој глави Конститутивне повеље. То су колибе (*καλύβες*), испоснице или исихастирије (*ησυχαστήρια*) и станишта (*καθίσματα*).⁹¹²

Све подручне установе на Светој Гори налазе се у искључивој својини двадесет светогорских манастира и не могу се отуђити или експроприсати (чл. 126 КП).⁹¹³ Сличну одредбу садржи Устав Грчке, у којем стоји да је целокупно полуострво Атос подељено између двадесет манастира и да то земљиште не подлеже експропријацији (чл. 105, ст. 2 Устава Грчке). Право својине над подручним установама заправо је извор свих осталих власти које врше манастири власници над подручним установама које им припадају. У Конститутивној повељи се држалац келије или било које друге подручне установе назива власником (*κάτοχος*). У преводу на српски користи се термин „притежалац”.⁹¹⁴ Такав превод не може се сматрати адекватним јер лице у чијој се државини налази подручна установа и на чије име гласи омологија не врши власт над тим објектом у име другог лица (*pro alio*) и без намере држања (*animus possendi*). Сасвим супротно, лице уписано у омологију поседује сва својинска овлашћења: право држања (*ius possidendi*), право употребе (*ius utendi*), право прибирања плодова (*ius fruendi*) и ограничено право располагања (*ius abutendi*). Власник подручне установе може је слободно користити, прибирати њене плодове и плодове са земље која јој припада и може установу продати уз претходну сагласност манастира (чл. 138 КП). У случају продаје, манастир има право прече куповине (чл. 140 КП). Располагање подручним установама *mortis causa* није предвиђено Конститутивном повељом. Коришћење келије (или друге подручне установе) као реалног обезбеђења приликом закључења уговора о зајму дозвољено је само уз писмену дозволу манастира (чл. 141). И поред свих поменутих ограничења, лице чије се име налази на првом месту у омологији има право својине над установом за коју је омологија издата. Поставља се питање на који начин је регулисан однос

⁹¹² Конститутивна повеља не садржи прецизну дефиницију сваке монашке установе. Назив сваке од њих зависи од имања које им припада. Колибе су мали објекти (кућице) са унутрашњом капелом којој припада врло мало обрадивог земљишта. Станишта се налазе у близини манастира, тако да монаси настањени у стаништима узимају храну и остале потрепштине из манастира. Испоснице се налазе у пустињским местима подно планине Атос. Реч је о малим објектима изграђеним од камена. Вид. А. Ангелопулос, 144–145; П. Христу, 334; Х. Κτενάς (1935), 681–724; Ε. Δωρής (1994), 513–515; Х. Κτενάς (1935), *Τα εν Αγίω Όρει ιερά καθιδρύματα και ο διέπων αυτά οργανισμός*, Τύπος Μιχαηλίδου & Κομνηνού, Θεσσαλονίκη 1925, 8–17.

⁹¹³ Целокупна територија полуострва Атон налази се у неотуђивој својини 20 светогорских манастира (чл. 2 КП).

⁹¹⁴ *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 49.

између два власника исте ствари, при чему је један правно, а други физичко лице.⁹¹⁵ Заправо, сва ограничења својинских овлашћења на Светој Гори су последица правног режима подељене својине. Манастири су врховни власници свих објеката (*dominium directum*), док власници келија поседују сва својинска овлашћења која су ограничена у већој или мањој мери правима врховних власника.

У складу са Конститутивном повељом сви монаси подручних установа сматрају се сабраћом манастира власника (чл. 127 КП). Пријем нових искушеника и монаха и упис њихових имена у омологије врши се искључиво уз дозволу манастира власника (чл. 131 КП). Сви манастири дужни су да воде књигу монаха (монахологију) настањених у манастирским подручним установама (чл. 93, ст. 3 КП). Приликом продаје подручне установе, неопходно је да продавац прибави сагласност манастира да се келија прода тачно одређеном лицу (чл. 138 КП). Дакле, манастири као врховни власници подручних установа одлучују о свим променама које се тичу пријема нових монаха и искушеника у подручне установе.

У складу са чл. 137 Конститутивне повеље манастирске подручне установе имају обавезу да редовно плаћају надлежним манастирима власницима сва давања предвиђена омологијама и одлукама Свештене општине. Након смрти лица чије име је уписано на првом месту у омологији, издаје се нова омологија у коју се уносе имена његових наследника. Том приликом нови власник уплаћује манастиру *тримеридион*, тј. новчану накнаду у износу од 1/3 унапред одређене вредности келије (чл. 137 КП). Такође, приликом продаје келије уплаћује се манастиру власнику 15% од уговорене цене келије и то 10% продавац и 5% купац (чл. 138 КП). Дакле, манастири убирају редовне и ванредне приходе од манастирских подручних установа на основу прописа Конститутивне повеље, омологија којима су утврђена права и обавезе подручних установа и посебних одлука Свештене општине.

Конститутивна повеља садржи детаљне прописе о скитовима и келијама.⁹¹⁶ Као што је случај са манастирима, тако се и скитови деле на две категорије – општежитељне и особеножитељне. Одредбе о скитовима садржане у Конститутивној повељи углавном се односе на особеножитељне скитове, док је регулисање управе у

⁹¹⁵ У преводу Конститутивне повеље на српски језик користи се израз „закуп келије”. И он је неадекватан јер закупца не стиче право располагања пошто ствар остаје у власништву закуподавца. *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 48.

⁹¹⁶ Слично као и у Општим правилницима из којих су прописи преузети.

општежитељним скитовима препуштено њиховим унутрашњим правилницима. Сви скитови имају унутрашње правилнике које потврђују њихови манастири власници и који морају бити у сагласности са Конститутивном повељом (чл. 144). Једино манастири и скитови поседују сопствени печат (чл. 172 КП) и могу сопствену унутрашњу организацију регулисати доношењем унутрашњих правилника. Садржај тих аката ограничен је одредбама Конститутивне повеље. Усаглашеност са њеним одредбама контролише Свештена општина, када је реч о манастирима, и надлежни манастир, када је реч о скитовима.

У чл. 149 Конститутивне повеље стоји да „сваким скитом управља дикеј, саветници и Сабор стараца”.⁹¹⁷ Већ је речено да особеножитељни скитови представљају организовану скупину колиба, при чему свака колиба (келија) има свог старца и до два послушника. На челу сваке колибе налази се старац којем је та колиба дата манастирском омологијом. Сабор стараца чине старци свих колиба које припадају скиту. У складу са Конститутивном повељом пред Сабор стараца се износе важни послови скита (чл. 155 КП). Иако није прецизирано који су то важни послови, из других одредаба Повеље види се да у те послове спадају избор дикеја и саветника (чл. 151 и 152 КП) и контрола књига које води дикеј (чл. 158 КП). Сабор стараца представља, дакле, највиши орган управе у скиту чије надлежности, међутим, нису прецизно утврђене Конститутивном повељом.

Поступак избора дикеја у општежитељним скитовима није регулисан Конститутивном повељом, већ се обавља у складу са постојећим поретком у њима (чл. 151 КП). У особеножитељним скитовима дикеја почетком маја бира Сабор стараца свих колиба које припадају скиту простом већином гласова. Сабору присуствује и његов рад контролише представник манастира власника. У случају једнаке поделе гласова, одлуку о избору доноси надлежни манастир. Записник са спроведених избора доставља се манастиру власнику ради одобрења и обављања церемоније устоличења (чл. 151 КП). Саветници, којих може бити од два до четири, бирају се у исто време и на исти начин као и дикеј. Половину саветника поставља надлежни манастир (чл. 152 КП). Мандат дикеја је увек једногодишњи. Дужина мандата његових саветника зависи од њиховог броја – ако су двојица мењају се сваке

⁹¹⁷ Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ФЕК* бр. 309/16.9.1926; Σύσταγμα της Ελλάδος, *ФЕК* бр. 111/1975 Превод на српски језик: *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архиејерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 52.

године, ако су тројица мења се један или више њих сваке године, док ако су четворица мењају се сваке године двојица или сва четворица, у зависности од прописа унутрашњег правилника (чл. 153 КП). Дикеј заједно са саветницима обавља разне свакодневне послове мањег значаја (чл. 156 КП), води књиге скита (чл. 157), док саветници чувају печат скита, који је подељен на четири дела, попут печата Свештене општине (чл. 154).

Прописи Конститутивне повеље о скитовима скоро су идентични са одредбама Општих правилника из 1912. године. Манастири врше широки надзор и контролу над радом свих органа скита. Скитови су у потпуности зависни од манастира којима припадају. Манастири могу сваку одлуку органа скита да преиначе или да укину.⁹¹⁸ Једина област у којој су они потпуно самостални јесу свакодневни послови мањег значаја (чл. 156 КП).

Правни положај келија и режим њиховог наслеђивања нису измењени у односу на Опште правилнике из 1912. године. Свака келија поседује омологију – акт о продаји келије, у који се по правилу уносе имена три лица. Од посебне важности је редослед којим су та имена уписана. Лице које је прво уписано јесте власник келије и он се назива старцем. Редослед друга два имена показује ко наслеђује келију. После смрти старца келије манастир власник издаје нову омологију. У новој омологији на прво место се уписује нови старац келије који је у старој омологији био уписан на друго место. Он је у обавези да манастиру плати износ који је једнак трећини вредности келије (*тримеридион*, трећина).⁹¹⁹ Такође, у новој омологији се на друго место уноси име лица које је у старој омологији било на трећем месту, док се на треће место уписује ново лице. Поред три монаха уписана у омологији, у свакој келији могу боравити још највише три лица. То значи да је максималан дозвољени број монаха у свакој келији шест (чл. 162 КП).

Већ је поменуто да сви плодови са келијских имања припадају искључиво келији (чл. 163 КП). Изузетак су шуме, за чију експлоатацију је неопходна сагласност манастира власника (чл. 163 и 166 КП). Све остале одредбе које се односе уопштено на све манастирске подручне установе важе подједнако и за келије, тако да неће бити поново анализирани.

⁹¹⁸ Г. Πρίντζιλας, 431.

⁹¹⁹ Сигилиј патријарха Јоакима о келијском питању, *Устав Свете Горе Атонске*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959, 87–95.

Подручне манастирске установе у светогорској терминологији називају се зависним установама (*εξαρτήματα*).⁹²⁰ Тим термином истиче се зависност тих установа од манастира којем припадају. Та зависност је општа и прожима све аспекте организације и деловања подручних установа. У литератури је покушано да се систематизује облици зависности подручних установа од надлежних манастира. Најпре, постоји лична зависност монаха настањених у манастирским подручним установама. Њихов пријем у подручну установу и боравак у њој зависе од надлежног манастира. Затим, постоји административна зависност органа подручних установа, јер манастири могу преиначити или укинути све њихове одлуке. Спомиње се и имовинска зависност, пошто се целокупна имовина подручне установе налази у врховној својини манастира.⁹²¹ Требало би додати још економску зависност, јер су подручне установе у обавези да манастирима плаћају разне дације. На крају, треба споменути и судску зависност, пошто подручне установе пред судом заступа манастир којем припадају.

Монаси настањени у келијама одувек су били незадовољни зависним положајем својих установа. Увек је постојала жеља да се права и обавезе монаха у келијама и манастирима изједначе. Општим правилницима било је изричито предвиђено да ниједан од постојећих скитова не може бити уздигнут у ранг манастира, келија у ранг скита итд. (чл. 185 Општих правилника). Сличну одредбу садржи Конститутивна повеља, којом је апсолутно забрањено „преобраћање скитова у манастире или келија у скитове или колиба у келије”. Поменуте забране имале су за циљ да обесхрабре било какве покушаје ревизије повлашћеног правног положаја манастира и покушаје изједначавања права и обавеза свих монашких установа на Светој Гори. Међутим, ефекат тих забрана био је краткорочан.

9.6. Ревизија Конститутивне повеље из 1944. године

Ступањем на снагу Конститутивне повеље из 1926. године и Законодавне уредбе којом је она потврђена, регулисани су правни односи на Светој Гори после скоро једног века нерегулисаности и недефинисаности статуса и организације светогорске монашке заједнице. Иако се очекивало да ће кодификација правила

⁹²⁰ То је термин који се налази у Конститутивној повељи.

⁹²¹ N. Αντωνόπουλος, 222.

обезбедити стабилност монашке заједнице и смиривање тензија на Атонском полуострву, показало се да је неопходно да протекне одређени временски период како би се нови систем власти усталио и стекао неопходан ауторитет. Међутим, историјске прилике (или тачније неприлике) су биле такве да су јединство и односи унутар монашке заједнице убрзо стављени на пробу.

Најзначајнији проблем са којим се суочила светогорска монашка заједница након Првог светског рата јесте тзв. „питање метоха” (*μετοχιακό ζήτημα*).⁹²² Током Првог светског рата број избеглица који је стизао у Грчку није био занемарљив. Ситуација се нагло погоршала након пораза и повлачења грчке војске из Мале Азије. У складу са доступним подацима, до децембра 1924. године на територији Македоније трајно се населило преко 1.000.000 избеглица.⁹²³ Избеглицама су углавном додељивана напуштена турска имања. Пошто то није било довољно, министар пољопривреде у грчкој влади Анастасије Балкамбасис (*Αναστάσιος Γ. Μπαλκαμπάσης*) је у име грчке државе 8. априла 1924. године потписао са представницима светогорских монаха уговор о десетогодишњем закупу манастирских метоха који се налазе на Халкидици и у области Сера.⁹²⁴ То је, међутим, било само привремено решење. Након доношења Закона бр. 5377/1932 о процени и исплати вредности експроприсаних поседа Светих Манастира Свете Горе,⁹²⁵ експроприсано је и подељено избеглицама 118 метоха светогорских манастира.⁹²⁶ Ради исплате новчане накнаде склопљен је тзв. „Национални светогорски зајам”, којим је предвиђено издавање обвезница са каматном стопом од 6%.⁹²⁷ Цео поступак процене и експропријације поседа светогорских манастира

⁹²² Видети писмо правног саветника Свештене општине упућено председнику Грчке. Ι. Ηλιάκης, *Η ιστορία και αι περιπέτειαι των αγροκτημάτων (μετοχίων) του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1937. Низ битних аката везаних за „метохијско питање” објављено је у: Ι. Ηλιάκης, *Το Άγιον Όρος προς το Νομικόν Συμβούλιον*. Αθήνα 1933; Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, *Το Μετοχιακόν Ζήτημα του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1958.

⁹²³ Χ. Αραμπατζή, *Προσφυγικοί οικισμοί στη Χαλκιδική κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2005, 22.

⁹²⁴ Δ. Μουζάκης, 279; Уговор о закупу објављен је у: Βησσαρίων Γρηγοριάτης, *Το μετοχιακόν ζήτημα του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1964, 7–9; *Μισθωτήριο των εν Χαλκιδική αγιορειτικών μετοχίων υπ' αριθμ. 81016/8-4-1924 του συμβολαιογράφου Ι. Γ. Οικονομοπούλου*, Αθήνα 1924.

⁹²⁵ Νόμος 5377 περί εκτιμήσεως και πληρωμής της αξίας των απαλλοτριωθέντων κτημάτων των Ι. Μονών του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* 108 /8.4.1932.

⁹²⁶ Κ. Παπαγεωργίου, Χ. Αλοστολίδης, *Το μετοχιακό ζήτημα του Αγίου Όρους*, Κιβωτός της Ορθοδοξίας, Αθήνα 2015, 2.

⁹²⁷ Због девалвације драхме током Другог светског рата било је проблема приликом одређивања висине накнаде у периоду након рата. Κ. Κεραμεύς, „Απαλλοτρίωση Αγιορειτικών κτημάτων και τύχη του χρηματικού ανταλλάγματος”, *ΝοΒ* 27/1979), 1–5.

изазвао је бројне проблеме и сукобе унутар светогорске монашке заједнице. Још једном се осетила подела на монахе грчког и негрчког порекла, пошто су манастири настањени негрчким монасима успевали да преко дипломатских притисака својих држава испосле привилегован положај у односу на манастире настањене грчким монасима.⁹²⁸

Деловање Братства (грчких) келија представљало је опасност по унутрашњу кохезију монашке заједнице током прве половине друге деценије 20. века. Захваљујући координисаним притисцима Цариградске патријаршије, Свештене општине и грчке државе поменуто братство је угашено, док је усвајањем Конститутивне повеље његово постојање забрањено (чл. 188 КП).⁹²⁹ То ипак није допринело нормализацији односа између манастира и њихових подручних установа, који су остали оптерећени неповерењем и тензијама.⁹³⁰ Постоје индиције да је Братство (грчких) келија, иако угашено, повезано са новим покретом који се јавља на Светој Гори 1926. године, у исто време када оно постепено нестаје.

На Свеправославном конгресу, који је одржан у Цариграду 1923. године, донета је одлука о увођењу реформисаног јулијанског календара у богослужбени живот Православне цркве. Атинска архиепископија је уз дозволу Цариградске патријаршије одредила као датум почетка примене „новог календара” 10. март 1924. године. Цариградска патријаршија обавестила је енцикликом од 27. фебруара 1927. године Свештену општину о договору између Патријаршије и Атинске архиепископије. Уједно је достављено и упутство цариградског патријарха о преласку Свете Горе на реформисани јулијански календар. Свештена општина се нашла у незгодном положају у којем је морала да балансира између Цариградске патријаршије као надлежне духовне власти и већине манастира, који су се противили промени календара.⁹³¹ Одлучено је да се примени средње решење – прелазак на

⁹²⁸ Посебно је привилегован положај био српског манастира Хиландар. Δ. Μουζάκης, 440.

⁹²⁹ Забрана оснивања братстава и удружења на Светој Гори имала је за циљ да, између осталог, спречи евентуално активирање и деловање Братства руских обитељи (келија). О.Е. Петрунина, „Интеграција Афона в состав Греческого Государства в первой четверти XX в. ”, *Вестн. Моск. ун-та*, Сер. 21. 2/2014, 120.

⁹³⁰ Стање у односима зависних монашких установа и манастира одлискова дело једног светогорског келиота из 1931. године. *Καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους και αι εξ αυτού αδικίαι κατά των Κελλιωτών*, Αθήνα 1931.

⁹³¹ Након упита Свештене општине показало се да је 15 манастира против увођења новог календара, 4 није имало став, док је једино манастир Ватопед прихватио и применио упутство цариградског патријарха. Δ. Μουζάκης, 349.

реформисани јулијански календар обавиће се након одлуке тада навелико најављиваног Васељенског сабора.⁹³² У међувремену није прекинуто општење са осталим православним црквама које су прешле на нови календар, пошто се не ради о догматском питању.⁹³³

Бројне су биле реакције против одлуке Свеправославног конгреса. У њих спада и покрет против промене календара, који се развио међу светогорским монасима, касније названим ревнитељима или „зилотима“.⁹³⁴ Они су 1926. године основали Свештени савез монаха зилота, чији статут је потписало преко 300 монаха и јеромонаха.⁹³⁵ Током 1926. и 1927. године зилотски покрет константно је растао, да би након репресивних мера Свештене општине и Управе за Свету Гору после 1927. године почео да стагнира. Оно што је занимљиво јесте чињеница да су присталице зилотског покрета били углавном монаси настањени у подручним манастирским установама. Из тог разлога, може се претпоставити да је зилотски покрет само наставак монашког покрета који се борио за изједначење правног положаја монаха у манастирима и њиховим подручним установама.

И поред свих изазова, до почетка Другог светског рата систем управе на Светој Гори се стабилизовао и учврстио у довољној мери да је током немачке окупације солидно функционисао. У том периоду поново је дошло до поделе између монаха руског и бугарског порекла са једне стране и грчких монаха са друге.⁹³⁶ Док су први прижељкивали улазак бугарске војске на полуострво Атон, други су саставили писмо Адолфу Хитлеру тражећи од њега да стави Свету Гору под своју високу заштиту. Писмо је званично саставио Ванредни дупли сабор и потписали су га представници свих двадесет манастира. Хитлер је позитивно одговорио на молбе Ванредног дуплог сабора, тако да је период немачке окупације прошао без значајнијих нарушавања светогорске самоуправе.⁹³⁷

⁹³² У то време најављивана је организација Васељенског сабора, која није до данас одржана.

⁹³³ Θεοκλήτου Διονυσιάτη, „Αναστάτωση στο Άγιον Όρος”, *Αθωνικά άνθη*, том. 1, 52.

⁹³⁴ Δ. Μουζάκης, 347–348.

⁹³⁵ Δ. Μουζάκης, 353; *Η άγκυρα της Ορθοδοξίας, Καταστατικόν Συνδέσμου Ζηλωτών Αγιορειτών Μοναχών*, Αθήνα 1926.

⁹³⁶ Упор. Δ. Τσάμης, 15–29 и Архиепископ Василий (Кривошеин), *Переписка с Афоном, Письма и документы*, Москва-Брюссель, Conference Sainte Trinity du Patriarcate de Moscou ASBL, Свято-Екатерининский мужской монастырь 2012, 11–14.

⁹³⁷ Δ. Τσάμης, 15–25.

Крај Другог светског рата и повлачење немачке војске са Свете Горе оставили су простор за деловање Националног ослободилачког фронта (ЕАМ – ЕЛАС), којим је управљала Комунистичка партија Грчке (ККЕ). Њихов први задатак био је да обезбеде јавни ред и безбедност на Светој Гори.⁹³⁸ Касније долазе у контакт са светогорским органима и монасима настањеним у манастирима и њиховим подручним установама. Ширење идеја о народној власти, социјалној правди и једнакости привукло је монахе настањене у манастирским подручним установама. У сарадњи са ЕАМ-ом они су видели прилику да „келијско питање” реше у своју корист. Једини начин да се то спроведе било је укидање Конститутивне повеље из 1926. године и израда новог типика у којем би били изједначени манастири са својим подручним установама. Нова Конститутивна повеља усвојена је 27. децембра 1944. године и њом су зависне манастирске установе добиле управну, судску и имовинску независност.⁹³⁹ Да би се то постигло, измењене су одредбе Конститутивне повеље из 1926. године. Дакле, није се приступило изради новог типика, већ је само допуњена и измењена Конститутивна повеља из 1926. године. Типик није потврдила ни Цариградска патријаршија ни грчка држава. Заправо, Конститутивна повеља из 1944. године никада није примењивана јер је већ почетком 1945. године постало јасно да политичка ситуација не иде у прилог ЕАМ-у. Осим неколико подручних установа, које су краткотрајно примењивале Повељу из 1944. године, није остало забележено да су остале монашке установе примењивале њене одредбе. Овде ће бити укратко приказане најважније промене у организацији светогорске монашке заједнице у складу са одредбама Конститутивне повеље из 1944. године.⁹⁴⁰

У складу са Конститутивним повељама из 1926. и 1944. године централни органи власти на Светој Гори су: Свештени биануални сабор, Свештена општина и Свештена епистасија.⁹⁴¹ Састав свих поменутих органа је измењен Конститутивном повељом из 1944. године, док су надлежности остале сличне. Једино је организација судства у потпуности измењена. То је последица чињенице да су монаси у подручним манастирским установама највише примедаба износили на лоше

⁹³⁸ *Ibid.*, 94.

⁹³⁹ Г. Караγιάννης, *Η Εκκλησία από την κατοχή στον εμφύλιο*, Αθήνα 2001, 274.

⁹⁴⁰ Повељу је објавио бивши гувернер Свете Горе Димитриос Цамис у свом делу, у којем обрађује положај Свете Горе током Другог светског рата и грчког грађанског рата. Δ. Τσάμης, 242–297.

⁹⁴¹ Κ. Βαβούσκος, „Η νομική θέσις του Αγίου Όρους εντός των ορίων της ελληνικής επικρατείας”, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα - Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996, 45.

функционисање светогорског правосуђа.⁹⁴² Конститутивном повељом из 1944. године предвиђено је да судску власт врше следећи органи: манастирски органи управе, Високи дисциплински савет при Свештеној општини, шест монашких судова, Ревизиони суд и Цариградска патријаршија.

Најзначајнији орган централне управе јесте Свештени бианулани сабор, који је у складу са КП из 1926. године бројао 20 чланова (по један представник из сваког светогорског манастира). Његов састав је у складу са чл. 18 КП из 1944. године проширен на 40 чланова, при чему половину чине представници манастира, а другу половину представници подручних установа (по осам представника делегирају скитови и келијске скупине, а четири представника скитови и келије националних мањина). Сабор доноси опште акте управе који имају снагу закона и које извршава гувернер Свете Горе преко државних органа. У складу са КП из 1944. године светогорска самоуправа је проширена, пошто одлуке Свештеног биануалног сабора постају правноснажне без потврде надлежног министра.⁹⁴³

Састав Свештене општине такође је проширен. У складу са чл. 11 КП из 1944. године Свештена општина има 25 чланова, тј. 20 антипросопа светогорских манастира, 2 антипросопа из особеножитељних скитова, 2 антипросопа келијских скупина и 1 антипросоп националних мањина. Одредбе о надлежностима и начину функционисања и рада Свештене општине нису значајније измењене. У складу са духом промена налази се одредба чл. 42 КП из 1944. године, којом се даје право свим монасима да директно подносе захтеве Свештеној општини и Свештеној епистасији.⁹⁴⁴ Тако је укинато посредништво манастира приликом општења светогорских монаха са централним органима власти.

Свеобухватним изменама које су спроведене у КП из 1944. године измењен је састав Свештене епистасије. Како би се омогућило и манастирским подручним установама да учествују у раду овог органа, формирана је нова подела на групе свих светогорских монашких установа. Уместо ранијих пет тетрада, извршена је подела на пет „ексада“ (група од по шест установа). То значи да је у односу на КП из 1926. године број епистата повећан са четири на шест. Поређење распореда монашких

⁹⁴² *Ο καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους και αι εξ αυτού αδικίαι κατά των Κελλιωτών*, Εκ των εκδοτικών καταστημάτων "Νέα Ελλ. Ηώς", Αθήναι 1931.

⁹⁴³ Δ. Τσάμης, 152.

⁹⁴⁴ Δ. Τσάμης, 255.

установа по којем делегирају еписпате у складу са чл. 28 КП из 1926. и чл. 43 КП из 1944. године:

1. ексада	2. ексада	
1) Велика Лавра	Ватопед	} КП из 1926. г.
2) Дохијар	Кутлумуш	
3) Ксенофонт	Каракал	
4) Есфигмен	Ставроникита	
5) Скитски	Скитски	} Измене КП из 1944. г.
6) Скупина келија у Кареји	Скупина келија у Провати	

3. ексада	4. ексада	
1) Ивирон	Хиландар	} КП из 1926. г.
2) Пантократор	Ксиропотам	
3) Филотеј	Свети Павле	
4) Симонопетра	Григоријат	
5) Националне мањине	Скитски	} Измене КП из 1944. г.
6) Скитски	Карејски	

5. ексада	
1) Дионисијат	} КП из 1926. г.
2) Зограф	
3) Русик	
4) Констанонит	
5) Скитски	} Измене КП из 1944. г.
6) Проватски	

Из приказаног се види да су само тетраде (четворнице) допуњене без измене редоследа манастира. Допуна је била неопходна како би се обезбедило учешће манастирских подручних установа у раду централних органа власти. Новина је да скитови увек имају једног еписпата, као и једна од две највеће келијске скупине у Кареји и Провати. Једном у пет година еписпата би делегирале и установе у којима су настањени монаси негрчког порекла (националне мањине). У складу са КП из 1944. године Еписпатасија остаје извршни орган Свештене општине, стара се о комуналном реду у Кареји, врши послове локалне самоуправе итд.⁹⁴⁵ Дакле, нема већих измена њеног делокруга и овлашћења.

⁹⁴⁵ Вид. чл. 43–56 КП из 1944. године. Δ. Τσάμης, 255–259.

Како би бројне манастирске подручне установе могле да делегирају представнике у централне органе управе, извршена је њихова класификација. Најпре треба истаћи да само особеножитељни скитови шаљу представнике у све централне органе власти. Пошто се на Светој Гори налази осам особеножитељних скитова, то значи да сваки од њих делегира по једног представника у Свештени биануални сабор. Редослед делегирања представника у Свештену општину и Ванредни дупли сабор направљен је поделом скитова на четири групе од по два скита. Скит који предводи групу делегира и једног еписката.⁹⁴⁶ Светогорске келије подељене су у две велике скупине (комплекса, *Συγκρότημα*). Прву скупину чине келије манастира Велика Лавра, Каракал и Филотеј, које се налазе на југу Атонског полуострва, док другу скупину чине келије свих осталих манастира у области Кареје.⁹⁴⁷ Из наведеног се види да и поред реформе светогорског система управе није обезбеђена заступљеност свих монашких установа у централним органима власти.

Када је у питању организација правосуђа, Конститутивном повељом из 1944. године предвиђено је раздвајање судских органа од органа управе и законодавних органа монашке заједнице. Осим што се судови разликују по стварној надлежности (*ratione materiae*), први пут предвиђено је оснивање судова са различитом месном надлежношћу (*ratione loci*). Жеља аутора била је да се обезбеди непристрасност судских органа приликом дељења правде на Светој Гори.

Када су у питању црквени и дисциплински преступи и повреде унутрашњих правилника свих установа на Светој Гори, надлежни су судови који се формирају у самим монашким установама. У општежитељним манастирима то су игуман са Герондијом, у особеножитељним манастирима суд чине најстарији старешина са сабором, у скитовима дикеј са Герондијом и у келијским скупинама председник са Герондијом (чл. 57 КП из 1944. године). Жалбе против одлука поменутих судова подnose се Високом дисциплинском савету при Свештеној општини. Савет чине пет редовних и три помоћна члана, који се бирају жребом међу члановима Свештене општине на дан када Савет одлучује о апелацији (чл. 59 КП из 1944. године).⁹⁴⁸

⁹⁴⁶ Прву групу чине скит Свете Ане и Кавсокаливија, другу групу чине Ватопедски скит Светог Димитрија и Иверски скит Светог Претече, трећу групу чине Кутлумушки скит Светог Пантелејмона и Нови скит, четврту групу чине скит Светог Димитрија (Лаку) и Ксенофонтски скит Благовештења. Чл. 148, ст. 2 КП из 1944. године. *Ibid.*, 288.

⁹⁴⁷ Чл. 160 КП из 1944. године. *Ibid.*, 291.

⁹⁴⁸ *Ibid.*, 260–261.

Највиши духовни суд на Светој Гори је цариградски патријарх са Синодом Цариградске патријаршије (чл. 61 КП из 1944. године).

За кривична дела и грађанскоправне спорове у складу са КП из 1944. године надлежни су монашки судови и ревизиони суд у Кареји. Из њихове надлежности изузета су само најтежа кривична дела (злочинства, *κακοῦρῆμα*), која остају у надлежности судову у Солуну (чл. 7 КП из 1944. године). Конститутивном повељом из 1944. године било је предвиђено оснивање шест монашких судову, са тачно одређеним подручјем за које су надлежни.⁹⁴⁹ Сваки монашки суд састављен је од пет редовних и три помоћна члана. Њих бирају електори изабрани од стране монаха који су настањени на подручју суда. Број електора сваке установе зависи од броја њених монаха и износи 5% укупног броја настањених монаха у њој. Бира се у седишту суда (чл. 63 КП из 1944. године). О жалбама против одлука монашких судову одлучује ревизиони суд са седиштем у Кареји. Прописано је само да чланове ревизионог суда бирају председници монашких судову тајним гласањем (чл. 64 КП из 1944. године).⁹⁵⁰ Није прецизирано колико чланова има ревизиони суд.

Из свега наведеног може се закључити да су аутори Конститутивне повеље из 1944. године покушали да на свеобухватан начин реформишу целокупну организацију светогорске монашке заједнице. Циљ је био да се монашке подручне установе у потпуности изједначе са манастирима од којих су биле вековима зависне. То је једини светогорски типик у којем је тзв. „келијско питање” решено у корист манастирских подручних установа. Међутим, типик из 1944. године скоро да није примењиван уопште, пошто је измењена политичка ситуација након завршетка грчког грађанског рата ишла у прилог враћању старог система управе. Вишевековна настојања монаха из подручних манастирских установа да стекну повољнији правни,

⁹⁴⁹ Суд са седиштем у Кареји надлежан би био за Иверске келије, Кутлумушки скит, Капсалу, келије које припадају манастирима Пантократор, Хиландар, Велика Лавра, Свети Павле, Кутлумуш, манастир Кутлумуш, Кареја и скит Светог Андреје. Суд са седиштем у Великој Лаври био би надлежан за домен Велике Лавре, скитове Продром и Кавсокаливија, келије Керасија и Катунакија. Суд са седиштем у луци Дафни био би надлежан за области скитова Св. Ане, Мале Св. Ане, Новог скита и манастира Св. Павле, Дионисијат, Григоријат и Симонопетра. Други суд са седиштем у луци Дафни био би надлежан за области манастира Ксиропотам, Св. Пантелејмон, Ксенофот, Дохијар Констанит и Зограф до Хромице. Суд са седиштем у Ватопеду био би надлежан за области манастира Хиландар, Есфигмен и Ватопед (са скитовима и келијама). На крају, суд са седиштем у манастиру Ивирион био би надлежан за области манастира Пантократор, Ставроникита, Ивирион, Филотеј, Каракал, скита Светог Илије и Св. Димитрија (Лаку) и келије Провате и Амалфианског. *Ibid.*, 262.

⁹⁵⁰ *Ibid.*, 262.

административни и економски статус накратко су уродила плодом. Како би Света Гора функционисала у таквим условима може бити само предмет нагађања и хипотеза. У сваком случају, „келијско питање” остаје латентан извор напетости и Ахилова пета унутрашње организације светогорске монашке заједнице.

ЗАКЉУЧАК

У периоду византијске власти над Светом Гором усталио се обичај да светогорски монаси молбом упућеном ромејском цару иницирају законодавни поступак. Излазећи монасима у сусрет, цар је одређивао личност од посебног поверења која је имала задатак да у сарадњи са светогорским монасима пронађе решења за спорна питања. Потом би цар доносио нови типик у којем би била садржана решења која су предложили светогорски монаси и његов изасланик. У том периоду светогорске историје Цариградска патријаршија као институција није учествовала у изради и доношењу типика. Имајући у виду апсолутистички карактер царске власти у Византији, може се тврдити да је законодавну власт на Светој Гори у овом периоду вршио искључиво ромејски цар. На тај начин донета су прва три светогорска типика, које су светогорски монаси примењивали током периода византијске власти над полуострвом Атон.

У поствизантијском периоду светогорске историје задржан је исти образац, с тим да место ромејског цара преузима цариградски патријарх. Њему су светогорски монаси износили проблеме целокупне монашке заједнице, док би патријарх својим ауторитетом стајао иза аката којима се ти проблеми решавају. Он би потврђивао типик који му они поднесу (случај кривотвореног типика из 1498. године) или би у сарадњи са светогорским монасима приступао изради новог типика (случај типика из 1574, 1744. и 1783. године). Дакле, све до почетка 19. века законодавну власт на Светој Гори вршио је цариградски патријарх, док су у поступку доношења аката учествовали и светогорски монаси. Из доступних извора не види се да је у овом периоду било који државни орган учествовао у доношењу светогорских типика. Том праксом власт султана није нарушена, јер је самоуправни статус Свете Горе из којег проистичу поменути типизи потврђен његовим ферманима.

Преседан у Светогорској историји представљају израда и доношење типика из 1810. године. Цариградска патријаршија је у времену пре доношења овог типика константно покушавала да ограничи административну самоуправу светогорских манастира. Како би избегли потпуно укидање светогорске самоуправе, монаси су се окренули турским државним властима и у сарадњи са њима успели да израде нови типик, којим су многа овлашћења која су раније припадала патријарху прешла у руке турског управитеља на Светој Гори. То је први пут да након пада Ромејског царства

државни органи суделују у регулисању светогорске унутрашње организације. У том периоду највишу законодавну власт на Светој Гори поново су вршили светогорски и државни органи, без мешања црквених власти (Цариградске патријаршије). Тако је држава опет постала активни чинилац дефинисања унутрашње организације светогорске монашке заједнице.

У том преседану крила се опасност од могућности да држава самостално, без сагласности светогорских монаха, наметне атонској монашкој заједници прописе којима се мења структура њене унутрашње организације. Управо се то догодило 1861. године, када је солунски валија Хусни-паша израдио Конститутивну повељу без консултација са Цариградском патријаршијом и светогорским органима управе. Иако је формални повод за његову законодавну интервенцију био скандал око смене игумана манастира Кутлумуш, прави разлог његовог интересовања за организацију монашке заједнице јесте страх од могућности да Света Гора постане стециште устаника и база за њихово деловање у Македонији. Међутим, отпор светогорских монаха према наметнутим решењима био је снажан, тако да су Хусни-пашине реформе доживеле неуспех. Показало се да законодавна интервенција државних органа није могла имати успеха без сагласности светогорских монаха.

Пошто је Цариградска патријаршија пружила подршку светогорским монасима током борбе против Хусни-пашиних реформи, цариградски патријарх Јоаким II осмелио се да приступи изради новог светогорског типика. Увидећи да је намера патријарха да ограничи самоуправу манастира и светогорских органа управе, монаси су одбили да учествују у припреми његовог текста. И поред тога, патријарх је донео нови типик 1877. године. Правилник је потврђен од стране турске државе, стекавши тако снагу закона. Испоставило се, међутим, да то није довољно. Правилник из 1877. године на Светој Гори никада није примењиван. Манастирске и светогорске власти игнорисале су његово постојање, придржавајући се раније установљених правила. Као што су се успешно изборили са претенциозним намерама државних органа да ограниче њихову самоуправу, подједнако чврстим отпором светогорски монаси спречили су да то исто учини надлежна црквена власт.

Крајем 19. и почетком 20. века организација монаштва на Светој Гори није се заснивала на конкретном правном акту (типику, статуту или др.), већ на правилима обичајног права. Међутим, такво стање на дужи рок је било неодрживо. Увиђајући

то, патријарх Јоаким III упутио је на Свету Гору 1910. године свог егзарха, који је у сарадњи са монашким институцијама израдио нови правилник. Као основа узет је типик који су саставили светогорски монаси Александар и Мелхиседек 1880. године. Овим правилником кодификована су правила настала током ранијих векова, а која су на Светој Гори већ примењивана. Епистасија, као надлежни светогорски орган је оверила текст правилника 1911. године, док га је Свети синод Цариградске патријаршије потврдио јануара 1912. године под називом *Општи правилници Свете Горе Атон*. Међутим, турска држава никада није потврдила овај акт због избијања Првог балканског рата и окупације Свете Горе од стране грчке војске октобра исте године. Из извора насталих након преласка Свете Горе под фактичку власт Грчке види се да су Општи правилници доследно примењивани, иако формалноправно нису били обавезујући.

У току 1918. године састављен је нови типик Свете Горе назван *Основна повеља (Θεμελιώδης χάρτης)*. Повељу су самостално израдили светогорски монаси уз помоћ специјалног правног саветника из Атине. Радило се заправо о прилагођавању Општих правилника из 1912. године одредбама Протокола амбасадорске конференције у Лондону. Најважнија карактеристика овог типика јесте проглашење Свете Горе за независну државу у складу са одредбама поменутог протокола. Предлог повеље изнет је пред највише законодавно тело на Светој Гори (Ванредни троструки сабор). Сабор је након расправе усвојио првих 100 чланова, одложивши за касније расправу и усвајање остатка повеље. Победа бољшевика у Русији и незаинтересованост великих сила за „атонско питање” учинили су да остатак Повеље никада не буде усвојен. Основна повеља никада није ступила на снагу.

Након потписивања мировног уговора у Лозани, којим је, по мишљењу грчких аутора, учињено међународноправно признање грчког територијалног суверенитета над Светом Гором, приступило се изради новог светогорског типика, којим би били регулисани правни положај и организација монаштва у новим околностима. На Светој Гори је почетком маја 1924. године образована петочлана комисија, која је за само неколико дана израдила Нацрт конститутивне повеље. Брзина којом је Нацрт израђен објашњава се чињеницом да се ради о дорађеној верзији Општих правилника из 1912. године. Већ 10. маја исте године Ванредни дупли сабор, којем су присуствовала по два представника 19 светогорских манастира, усвојио је поменути

Нацрт конститутивне повеље. Свештена општина је предлог Конститутивне повеље проследила грчкој влади на ратификацију.

Министарство спољних послова Грчке формирало је јуна 1924. године шесточлану комисију са задатком да проучи предложени текст и да осмисли начин на који би било најпримереније да се ратификација обави. Комисија је одлучила да изради два акта – Нацрт резолуције Велике народне скупштине (у којем се дефинишу и утврђују суверена права Грчке над Светом Гором и права и привилегије Свете Горе у односу на суверену државу) и Нацрт закона о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе (којим су попуњене празнине и исправљене неправилности садржане у Конститутивној повељи). Добивши претходно сагласност светогорских органа власти, представници светогорских монаха у комисији министарства потписали су оба нацрта. Три горе споменута акта, тј. Конститутивну повељу, Нацрт резолуције Велике народне скупштине и Нацрт закона о ратификацији Конститутивне повеље одобрила је Цариградска патријаршија, уз три мање значајне измене.

Акти су достављени Уставном и законодавном одбору Велике народне скупштине, који је Нацрт резолуције о привилегијама и управи Свете Горе унео у текст новог Устава, чија је израда била у току (чл. 106–109). Велика народна скупштина је распуштена 1925. године не стигавши да усвоји нови Устав и Закон о ратификацији Конститутивне повеље Свете Горе. Пошто је ситуација на Светој Гори изискивала хитно усвајање предложених решења, председник Републике Павлос Кундуриотис је 10. септембра 1926. године, на предлог Министарског савета, донео Законодавни декрет којим се потврђује Конститутивна повеља Свете Горе. Садржај Законодавног декрета идентичан је садржају Нацрта закона о ратификацији Конститутивне повеље, који је израдила шесточлана комисија Министарства спољних послова. Заједно са декретом објављен је и текст Конститутивне повеље. Одредбе Резолуције о привилегијама и управи Свете Горе интегрисане су у Устав из 1927. године (чл. 109–112), као и у све потоње уставе Републике Грчке. Приликом доношења Конститутивне повеље из 1926. године, која је и данас на снази, први пут је постигнута сагласност државе под чијим се територијалним суверенитетом налази Света Гора, Цариградске патријаршије као надлежне црквене власти и светогорских монаха и њихових институција.

Крај Другог светског рата и повлачење немачке војске са Свете Горе оставили су простор за деловање Националног ослободилачког фронта (ЕАМ – ЕЛАС), којим је управљала Комунистичка партија Грчке (ККЕ). Ширење идеја о народној власти, социјалној правди и једнакости привукло је монахе настањене у манастирским подручним установама. У сарадњи са ЕАМ-ом они су видели прилику да „келијско питање” реше у своју корист. Једини начин да се то спроведе било је укидање Конститутивне повеље из 1926. године и израда новог типика у којем би били изједначени манастири са њиховим подручним установама. Нова Конститутивна повеља усвојена је 27. децембра 1944. године и њом су зависне манастирске установе добиле управну, судску и имовинску независност. Да би се то постигло, није се приступило изради новог типика, већ је само допуњена и измењена Конститутивна повеља из 1926. године. Повељу није потврдила Цариградска патријаршија, ни грчка држава. Она фактички никада није примењивана јер је већ почетком 1945. године постало јасно да политичка и војна ситуација не иде у прилог ЕАМ-у. Показало се да типик који је донет под притиском верски индиферентних спољашњих фактора, иако је имао привидну подршку већег дела светогорског монаштва, није успео да заживи.

Дакле, може се закључити да су у током хиљадугодишње историје Свете Горе у доношењу њених типика суделовали: органи државе под чијим се територијалним суверенитетом Света Гора налазила у тренутку његовог доношења, надлежна црквена власт (Цариградска патријаршија) и светогорски монаси и њихове институције (Свештена општина, Сабор, Свештена епистасија и др.). Типици из периода византијске власти над Светом Гором донети су од стране ромејских царева, али уз сагласност светогорских монаха. Типици из првог периода турске владавине донети су од стране Цариградске патријаршије, али опет уз сагласност светогорских монаха. Типик из 1810. године донели су државни органи Турске у сарадњи са светогорским монасима. Из доступних извора се види да су сви поменути типици примењивани на Светој Гори. Углавном је у првом периоду након доношења њихова примена била доследна да би временом долазило до запостављања њихових прописа, па је било неопходно донети нови типик.

Самоволна интервенција државних органа из 1861. године, као и једнострану покушај надлежне црквене власти да ограничи светогорску самоуправу типиком из 1877. године нису били успешни. Монашке институције углавном су игнорисале

прописе садржане у поменути типцима. Једнострани акти које су доносили светогорски монаси (Основна повеља из 1918. године и Конститутивна повеља из 1944. године), иако су имали привидну подршку већине светогорских монаха, донети су под притиском спољашњих фактора. Промена политичких и геополитичких околности довела је до њиховог фактичког укидања.

Из свега наведеног види се да је оптимална варијанта учешће сва три фактора (државе, цркве и светогорских монаха) у вршењу законодавне власти на Светој Гори. У њеној хиљадугодишњој историји забележен је само један такав случај – израда Конститутивне повеље из 1926. године. Исправност таквог поступка доношења Конститутивне повеље потврђује њена дуговечност и чињеница да њене прописе доследно поштују како грчка држава, тако и Цариградска патријаршија. Ниједан светогорски типик настао у новом веку није тако дуго и доследно примењиван.

Прва хипотеза рада јесте да свака законодавна радња која се односи на Свету Гору подразумева испуњавање два услова – један је учествовање светогорских монаха у законодавном поступку, док се други услов састоји у алтернативном или кумулативном учешћу друга два фактора (државе и/или Цариградске патријаршије). Из наведеног се види да су на Светој Гори примењивани само типци које су доносиле државне и/или црквене власти, а у чијој су изради учествовали светогорски монаси (период од 10. до почетка 19. века). Једнострани акти државних органа, Цариградске патријаршије и светогорских монаха нису заживели у светогорском правном поретку. Иако је учешће монашких установа у изради највишег општег правног акта којим се регулише унутрашња организација светогорске монашке заједнице од суштинског значаја, оптимално је да сва три фактора (држава, црква, Света Гора) учествују у том поступку. Став да је за доношење светогорског типика потребно да се усагласе сва три поменута фактора не представља новину у литератури. Међутим, потпуна је новина хипотеза да је учешће светогорских органа обавезно, док је неопходно суделовање само једног од друга два фактора. Историјска анализа јасно показује да је већина примењиваних светогорских типика настала у сарадњи светогорских монаха и само једног спољашњег фактора. Иако је важеће позитивноправно решење такво да захтева суделовање сва три фактора, то не умањује значај чињенице да таква пракса у историји није увек поштована.

На основу свега изнетог, потврђена је основна хипотеза овог рада која се састоји у ставу да Света Гора одувек поседује *sui generis* самоуправу, која се сликовито може описати као „више од самоуправе, а мање од аутономије”. Сама чињеница да законе (типике, уставе, статуте, повеље, без обзира на назив) којима се уређује статус и унутрашња организација светогорске монашке заједнице најпре мора прихватити светогорска монашка заједница показује да се самоуправа Свете Горе доста разликује од класичне локалне самоуправе. Овлашћења, задаци, надлежности и организација јединица локалне самоуправе утврђени су Уставом и законима. Јединице локалне самоуправе формално не учествују у доношењу тих аката, нити их потврђују. Из тог разлога светогорска самоуправа је шира од самоуправе коју уживају друге државне организације. Са друге стране, Света Гора нема аутономан статус, пошто не може самостално доносити ниједан општи правни акт, већ је увек неопходна потврда државних органа. Не представља никакву новину у литератури да се светогорска самоуправа карактерише као *sui generis*. Међутим, новина је да се детаљно анализирају норме којима се такав облик самоуправе утврђује или деградира у свим типцима насталим током њене хиљадугодишње историје. Такође, формулација „више од самоуправе, а мање од аутономије” доста прецизније упућује на садржај овлашћења и делокруг светогорских органа власти и, такође, представља новину.

Друга хипотеза, која се донекле ослања на прву гласи: свака законодавна акција која је учињена без сагласности светогорских монаха имала је за циљ ограничавање светогорске самоуправе од стране оног фактора који је иницирао ту акцију. Два су таква примера – Конститутивна повеља из 1861. године и Правилник из 1877. године. Хусни-пашине реформе из 1861. године спроведене су како би представник турске државе на Светој Гори (кајмакам) остварио контролу над монашким органима управе. Конститутивном повељом је предвиђено да Сабор представника свих манастира постане нестални орган, који би заседао само када је неопходно донети најважније одлуке које се односе на целокупну монашку заједницу. На тај начин би већина манастира била искључена из вршења власти, док би Света Гора остала без органа власти који је представљао фактор кохезије и уједињујућу силу међу различитим категоријама монаштва. Седницу Сабора сазивала је Епистасија, чији је састав битно измењен пошто заседа под председништвом

кајмакама. То значи да је турски чиновник и формално могао да спречи сазивање Сабора. Очигледно је намера била да се Епистасија претвори у извршни орган кајмакама, преко којег ће он вршити врховну власт на Светој Гори. Поред управне власти, кајмакам заузима централно место у организацији судства. Очигледно да је државна власт која је иницирала реформе истовремено ограничавала светогорску самоуправу у своју корист.

Правилник из 1877. донео је цариградски патријарх Јоаким II са циљем да учврсти утицај Цариградске патријаршије на рад и функционисање светогорских органа власти на свим нивоима, од обичних келија, па све до Општине као највишег представничког тела. То се види из следећих овлашћења Патријаршије: она потврђује избор игумана (чл. 122 и 21), има право да интервенише у унутрашњим манастирским пословима (чл. 97, 98 и 126), представља највишу судску власт (чл. 60, 96, 123, 145), светогорски монаси могу да комуницирају са највишим државним органима искључиво преко ње (чл. 127) и др. У прилог том ставу говори и чињеница да, иако су одредбе којима се утврђује власт Патријаршије над светогорском монашком заједницом расуте по целом Правилнику, он садржи и једну посебну главу у којој је већина таквих одредаба сабрана на једно место. На тај начин додатно се истиче важност тих одредаба, али и зависни положај који Света Гора има у односу на Патријаршију.

Дакле, израда светогорских типика без сагласности њених монаха показивала је прикривене тежње државе или цркве да ограниче самоуправу монашких установа. То је најважнији разлог због којег поменути типичи никада нису примењивани на Светој Гори.

Сви светогорски типичи из 19. и 20. века међусобно су повезани. Прецизније би било рећи да је сваки типик само допуњена верзија свог претходника. Од типика из 1810. године до важеће Конститутивне повеље из 1926. године преносе се норме и усаглашавају се са намерама аутора сваког типика. Органи централне управе према типичу из 1810. године су Епистасија и Свештена општина. Епистасију чине четири члана са једногодишњим мандатом које делегирају манастири подељени у четири *пентаде* (групе од по пет манастира). У овом типичу први пут се сусреће термин Свештена општина. Још од средњег века и сабора на којима су учествовали монаси из свих монашких установа постојао је обичај да се окупљају сви настојатељи

манастира да би одлучивали о најважнијим питањима од значаја за целу монашку заједницу. Свештену општину у складу са типиком из 1810. године чине представници двадесет светогорских манастира, који сарађују са епископима у обављању свих послова и прерасподели пореза. Тек од типика из 1810. године Општина постаје орган власти сачињен од двадесет представника светогорских манастира. Нису само правила о Свештеној општини садржана у овом типичу имала пресудан утицај на формирање светогорске самоуправе каква данас постоји. Међу таква правила спадају и она којима је уређена организација судства, наслеђивање монаха, реновирање и изградња објеката на Светој Гори и др.

Конститутивна повеља из 1861. године није ни примењивана и представља краткотрајно одступање од већ устаљених правила. Једина значајна одредба коју она садржи јесте пропис да сваки поклоник који улази на Свету Гору не сме бити примљен у манастир ако претходно не добије писану дозволу боравка од стране кајмакама. Иако је и ова одредба кратко била на снази, не може се пренебрегнути чињеница да је кајмакамова дозвола боравка заправо претеча данашње дозволе за улазак на Свету Гору коју издаје Епископија (*диамонитирион*).

За разлику од ранијих типика израђених по превазиђеним средњовековним обрасцима, Правилник из 1877. године представља прекретницу након које светогорски типичи (статути, устави) добијају савремену форму. Осим форме, примењена су правила модерне номотехнике у погледу систематике и структуре овог правног акта. У складу са чл. 89 Правилника из 1877. године управу над Светом Гором врше два органа – управник казе (кајмакам) и Епископија. Епископију чине председник и три члана. Председника Епископије постављају наизменично манастири који у складу са древним поретком заузимају првих пет места у светогорској хијерархији. Три члана Епископије постављају наизменично остали манастири у складу са древним обичајима и устаљеном манастирском хијерархијом (чл. 91). Сабор сачињавају антипросопи (представници) двадесет светогорских манастира. Једина разлика између савремених одредаба о светогорским органима управе и Правилника из 1877. године јесте правило да Сабор заседа два пута годишње.

Општи правилници представљају најозбиљнију кодификацију правила и обичаја на којима је почивало уређење светогорске монашке заједнице, а коју су израдили сами светогорски монаси. За разлику од Правилника из 1877. године, који

представља плод рада Цариградске патријаршије, Општи правилници представљају аутентичан светогорски зборник правила који рефлектује односе на Светој Гори са краја 19. и почетка 20. века. Општим правилницима прописано је да управу над Светом Гором врше Свештена општина и Свештена епистасија. Поред монашких органа власти, у Општим правилницима се помиње и представник цивилних власти којег поставља турска влада. У складу са Општим правилницима Светом Гором управља двадесеточлано представничко тело састављено од представника (антипросопа) двадесет манастира, осим „чисто кривичних питања”. Ради формирања Свештене епистасије двадесет светогорских манастира је подељено у пет тетрада (четворница, пет група од по четири манастира). Први пут у светогорском уставу прецизно је наведено који манастири сачињавају сваку тетраду. На челу сваке тетраде налази се један од пет манастира који су први у светогорској хијерархији манастира. Епистат којег поставља тај манастир носи титулу протепистата (чл. 53). Он је први међу једнакима, јер сви чланови Епистасије располажу једним гласом (чл. 56). Све овде наведене норме о централним органима управе реципиране су у свим потоњим типцима. Од посебне је важности да су та правила преузета и приликом израде Конститутивне повеље из 1926. године, која је и данас на снази.

Из приказа најважнијих одредаба о централним органима власти на Светој Гори које проистичу из типика насталих током 19. и 20. века може се закључити да се типци међусобно допуњују и да се основна структура светогорских органа власти није мењала током 19. и 20. века. Тиме је потврђена следећа хипотеза која се заступа овом раду – типци из 19. и 20. века су међусобно повезани и њихову основу представља типик из 1810. године. У литератури (како грчкој, тако и српској) не постоји детаљна правна анализа свих светогорских типика. Штавише, поједини типци (попут Правилника из 1877. године и Основне повеље из 1918. године) нису били предмет значајнијег интересовања грчких аутора. Оно што анализу која се налази у овој дисертацији чини јединственом јесте утврђивање порекла норми, приказивање њихове еволуције и утврђивање измена које су настале као последица измењених намера аутора типика.

На основу анализе светогорских типика види се да су централне органе власти на Светој Гори чинили искључиво представници манастира. Међутим, манастири нису једине монашке насеобине на Атону. Постоји читав низ монашких установа у

којима је настањен велики број монаха и које се налазе у административној, судској и имовинској зависности од манастира којима припадају. Прве тензије између монаха у мањим монашким установама (келијама, колибама) датирају из времена израде Цимискијевог типика. Поменути типик донет је управо да би се регулисали односи између монаха отшелника (пустињака, келиота) са једне стране и Светог Атанасија и монаха који су живели у његовом манастиру са друге стране. До новог сукоба између монаха из зависних манастирских установа (келија, скитова, колиба итд.) и манастира долази 1764. године, када је донета одлука да се увећани износ пореза подели не само између манастира већ и између подручних установа. Иако је проблем привремено решен интервенцијом цариградског патријарха, тензије у односима између две велике групе монаха су опстале. Тако је настало тзв. „келијско питање”, пошто су монаси из подручних установа углавном настањени у келијама.

Нову димензију овај сукоб добио је доласком великог броја монаха руског порекла крајем 19. и почетком 20. века. Пошто су се ти монаси настанили углавном у манастирским подручним установама, подела између монаха настањених у манастирима и оних у подручним установама није више била само статусног карактера, већ и националног. Настојања руских монаха да измене светогорски поредак довођена су у везу са империјалистичким намерама Русије, тако да је сваки покушај побољшања правног статуса подручних установа наилазио на чврсто противљење манастира. Након победе болшевика у Русији и потписивања мировног уговора у Лозани, тензије између монаха руског и грчког порекла су ослабиле.

Припреме за усвајање новог типика Свете Горе и израда Нацрта конститутивне повеље из 1924. године изазвали су реакцију монаха настањених у манастирским подручним установама. Они су се фокусирали на борбу за правичнији статус и повољнији економски положај у светогорском поретку. Тако је „келијско питање” изгубило национални и политички значај и поново постало питање борбе за бољи положај зависних манастирских установа. Сукоб између две групе монаха достиже врхунац 1944. године када су монаси из подручних установа уз помоћ комунистички оријентисаног Народноослободилачког фронта (ЕАМ-а) израдили нову Конститутивну повељу. У тој повељи манастири и подручне установе су у свему изједначени, представнике у светогорске органе власти делегирају све монашке установе, док се формира посебан систем правосуђа у којем манастири

немају утицај какав су имали раније. Због промене политичких и војних прилика током грчког грађанског рата, Конститутивна повеља из 1944. године није дуго примењивана. Након што је рат завршен, фактички је враћена на снагу Повеља из 1926. године. Тако је пропао последњи покушај да се „келијско питање” реши у корист манастирских подручних установа. У сваком случају, непостојање представника манастирских подручних установа у централним органима управе и њихов зависни статус представљају најозбиљнији недостатак светогорског уређења власти који је био узрок сукоба и дестабилизације Свете Горе у више наврата. У нашој литератури „келијско питање” није обрађивано, док у грчкој не постоји рад у којем је анализирана еволуција „келијског питања” од Цимискијевог типика до Конститутивне повеље из 1944. године. Новина је и приступ који је примењен у овом раду, а то је да се различите фазе „келијског питања” посматрају као један вишевековни процес који још увек траје.

Света Гора је током своје историје била предмет више међународних уговора. Први међународни уговори у којима се помиње Света Гора имали су за циљ заштиту специјалног статуса и привилегија светогорске монашке заједнице у оквиру Отоманске империје. Након балканских ратова и грчке окупације Свете Горе настали су међународни уговори у којима је покушано да се регулише међународноправни положај Свете Горе. Већина грчких аутора који се баве историјом Свете Горе тврди да је међународно признање грчког територијалног суверенитета учињено Букурешким мировним уговором из 1913. године. Букурешки мировни споразум потписан је ради одређивања положаја граничне линије између Бугарске и осталих балканских савезника (делимитација бугарских граница). Њиме је окончан Други балкански рат, али нису решени сви аспекти источног питања. То значи да се не може са апсолутном сигурношћу тврдити да су све територије које су се на основу учињене делимитације нашле изван граница Бугарске по аутоматизму припале балканским савезницима који су их окупирали. То се посебно односи на оне територије за чију будућност су биле заинтересоване велике силе (Егејска острва, Света Гора). Дакле, то што се према Букурешком миру Света Гора нашла са грчке стране грчко-бугарске границе не мора само по себи значити да је Грчка стекла територијални суверенитет над том територијом. Ако се имају у виду одредбе Лондонског мировног уговора, који открива намеру великих сила да оне одлучују о

међународноправном положају Свете Горе, онда се, уз одређене резерве, може тврдити да Грчка није стекла територијални суверенитет над Светом Гором. Ништа јачи аргументи не постоје ни у прилог тези да је грчки суверенитет над Светом Гором успостављен мировним уговорима из Лозане и Севра. Дакле, као што је на то указано у овом раду, ниједним међународним уговором није експлицитно признат грчки територијални суверенитет над Светом Гором.

Све то води ка закључку да се, уз одређене резерве, може тврдити да се Света Гора ни данас *de jure* не налази под територијалним суверенитетом Грчке. У нашој литератури се безрезервно прихвата став Х. Папастатиса да је Букурешким мировним уговором признат територијални суверенитет Грчке над Светом Гором. У грчкој литератури, такође, преовлађује тај став, иако многи аутори наводе да је коначно признање учињено уговорима из Севра и Лозане. У том смислу, потпуна је новина став да грчки територијални суверенитет није признат ниједним међународним уговором, те да Грчка врши фактичку власт над Атонским полуострвом захваљујући прећутној сагласности субјеката међународног права и општој прихваћености таквог стања.

На основу свега наведеног, види се да је у дисертацији извршено свеобухватно истраживање правног статуса и организације светогорске монашке заједнице. Оно обухвата анализу њеног међународноправног положаја, статуса у оквиру државе под чијом се влашћу налази и унутрашњу организацију централних и периферних органа управе. Имајући у виду да се у домаћој литератури аутори углавном парцијално баве светогорским правним поретком, фокусирајући се на питања везана за историју и положај манастира Хиландар, значај овог рада је утолико већи јер пружа ширу слику организације светогорске монашке заједнице у целини.

ΚΟΡΙΘΉΕΝΙ ΙΖΒΟΡΙ Ι ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

ΚοριθΉενα λικερατυρα

- Ch. Papastathis, „The legal status of the Monks of non-Greek origin in Mount Athos“, *Οσαμ νεκοβα Χιλανδαρα*, ΣΑΝΥ, Βεογραδ 1998.
- Ch. Papastathis, „The regime of Mount Athos“, *Between Cultural Diversity and Common Heritage*. Ashgate, 2014.
- Ch. Papastathis, „The Status of Mount Athos in Hellenic Public Law“, *Mount Athos and the European Community*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1993.
- Ch. Papastathis, „The enclosure of Mount Athos in the framework of gender discrimination“, *Kanon XVI*, Egling 2000.
- D. Djukic, „The Legal Status and Monastic Organization on Mount Athos in the 18th century“, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade*, Vol. 63, 3/2015.
- D. Merlusca, *Η εσωτερική αυτοδιοίκηση των ιερών μονών του Αγίου Όρους Άθω (9ος-15ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Gr. Papathomas, *Le Patriarcat oecuménique de Constantinople, les Églises autocéphales orthodoxes de Chypre et de Grèce, et la Politeia monastique du Mont Athos dans l'Europe unie*, Université de Lille 1994.
- H. Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1902.
- I. Konidaris, „Mount Athos Avaton“, *Revue Hellenique de Droit International*, Vol. 53.
- I. Konidaris, *The Mount Athos Avaton*, Thessaloniki 2003.
- J. C. A. Alexandropoulos, „The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569“, *Ο Άθως στους 14-16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997.
- J. c. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record Volume 1 European Expansion, 1535 – 1914*, Yale University Press.
- K. Smolitsch, „Le Mont Athos et la Russie“, *Le millénaire du Mont Athos 963-1963*, vol. I, Venice 1963.
- L. A. Gerd, „Ρωσικά σχέδια για το καθεστώς του Αγίου Όρους στα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων“, *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της απελευθέρωσης*, Πρακτικά συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 2013.

L. Gerd, *Russian Policy in the Orthodox East, The Patriarchate of Constantinople (1878-1914)*, De Gruyter Open, 2014.

N. Antonopoulos, „La condition internationale du Mont Athos“, *Le millénaire du Mont Athos 963-1963*, vol. I, Venice 1963.

N. Scandamis, „La Communauté Européenne et le Mont Athos“, *Mount Athos and the European Community*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1993

N. Antonopoulos, „La juridiction civile des autorités athonites“, *Revue Hellénique de Droit International* 19/1963.

Roderic H. Davison, „The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynarca“, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies Vol. 42, 1/1979*, University of London.

Soloviev, „Histoire du monastère russe au Mont Athos“, *Byzantion* 8/1933.

A. Αγγελόπουλος, „Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, ως κυριάρχης επίσκοπος της μοναχικής πολιτείας του Αγίου Όρους κατά το χρυσόβουλλο Ανδρονίκου Β΄ του 1312“, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα - Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996.

A. Αγγελόπουλος, *Το αυτοδιοίκητον του Αγίου Όρους και τα επ' αυτού δίκαια του Οικουμενικού Πατριάρχου*, Αθήναι 1995.

A. Βαμβέτσος, *Το Άγιον Όρος και η ελληνική πολιτική*, Εστία, Εν Αθήναις 1917.

A. Βασιλόπουλος, *Η διοργάνωσις μίας θεοκρατικής πολιτείας*, Αθήνα 1965.

A. Ευταξίας, *Προσοχή εις το Άγιον Όρος, Ανάγκη νομοθετικού διακανονισμού του καθεστώτος αυτού*, Εν Αθήναις 1926.

A. Λαυριώτης, *Το Άγιον Όρος μετά την Οθωμανικήν κατάκτησιν*, Αθήναι 1963.

A. Μαρίνος, Ένα παλαιό και σύγχρονο πρόβλημα του Αγίου Όρους, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.

A. Μαρίνος, *Η απαγόρευση εισόδου γυναικών στο Άγιον Όρος*, Αθήναι 1980, 9-10, Γ. Δασκαλάκης, „Η συνταγματικότητα της απαγορεύσεως εισόδου γυναικών εις το Άγιον Όρος“, *Νέα Εστία*, τομ. 75, τεύχος, 877/1964.

A. Μαυρίδης, *Η Ρόδος από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι την εθνική ολοκλήρωση (1912-1947). Ο Μητροπολίτης Ρόδου Απόστολος (1913-1946), Εκκλησία και εκπαίδευση*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Άγιον Όρος και προχριστιανική αρχαιότητα, зборник радова, Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς, Θεσσαλονίκη 2006.

- Αθ. Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την άλωση (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολη 1870.
- Ανδρέου Αγιορείτου, *Το Άγιον Όρος, Προπύργιον Ορθοδοξίας και έθνους*, Αθήνα 1997.
- Β. Δεντάκης, *Η διοργάνωσις της μοναχικής πολιτείας του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1954.
- Β. Μάρκος, *Το νομικό καθεστώς των πατριαρχικών και σταυροπηγιακών μονών στην ελληνική επικράτεια*, Αθήνα 2011.
- Β. Ν. Πάππας, *Το Άγιον Όρος στους εθνικούς αγώνες με κύρια αναφορά στο Μακεδονικό αγώνα*, Θεσσαλονίκη 2014.
- Βησσαρίων Γρηγοριάτης, *Οι αγώνες του Αγίου Όρους κατά της διεθνοποίησης αυτού*, Θεσσαλονίκη 1963.
- Βησσαρίων Γρηγοριάτης, *Το μετοχιακόν ζήτημα του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1964.
- Γ. Ανδρουτσόπουλος, „Είσοδος και εγκαταβίωση στο Άγιον Όρος“, *Νομοκανονικά* 2/2006.
- Γ. Βελλής, „Ένα σχόλιο στο άρθρο 105 του Συντάγματος (1975)“, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Άγιον Όρος 1996.
- Γ. Γκαβαρδίνας, *Η αδελφότητα των Ρωσικών σκηνομάτων (κελλίων) του Αγίου Όρους Άθω και τα τυπικά διοικήσεως της των ετών 1896 και 1907*, Κατερίνη 1999.
- Γ. Θεοχαρίδης, *Σύντομος ιστορία του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1958.
- Γ. Καραγιάννης, *Η Εκκλησία από την κατοχή στον εμφύλιο*, Αθήνα 2001.
- Γ. Κασιμάτης, „Απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας από αλλοδαπό δόκιμο ή μοναχό του Αγίου Όρους. Συνταγματικά όρια της κοσμικής εξουσίας“, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Άγιον Όρος 1996.
- Γ. Κασιμάτης, „Ο οικουμενικός χαρακτήρας του Αγίου Όρους. Συνταγματική θεώρηση“, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Γ. Καψάνης, „Περί του αυτοδιοικήτου του Αγίου Όρους, της ελληνικότητος και του πανορθοδόξου χαρακτήρος αυτού (Απάντησις εις μελέτην του κ. Αναστασίου Μαρίνου)“, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Γ. Κονιδάρης, „Το Αγώνυμον Όρος και οι κύριοι παράγοντες αναδείξεως και ακτινοβολίας επί χίλια έτη“, *Παρνασσός* 5/1963.

- Γ. Κριππάς, *Το αυτοδιοίκητον του Αγίου Όρους ως αναποσπάστου τμήματος της Ελληνικής επικρατείας*, Αθήναι 1995.
- Γ. Μαντζαρίδης, „Νεώτερα στατιστικά στοιχεία περί των μοναχών του Αγίου Όρους“, *Θέματα Κοινωνιολογίας της Ορθοδοξίας*.
- Γ. Μαντζαρίδης, „Στατιστικά στοιχεία περί των μοναχών του Αγίου Όρους“, *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 17/1972.
- Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο λεξικολογίας, Αθήνα 2002.
- Γ. Παπαμιχαήλ, *Αποκαλύψεις περί της ρωσικής πολιτικής εν τη ορθοδόξω ανατολή*, Αλεξάνδρεια 1909.
- Γ. Πουλής, „Το άβατο του Αγίου Όρους και η ποινικοποίηση της παραβίασής του με το Ν.Δ. 2623/1953“, *Επετηρ. Αρμ* 2/1981.
- Γ. Πρίντζιπας, „Αι αρμοδιότητες των διοικητικών οργάνων του Αγίου Όρους“, *Θεολογία* 50/1979, Αθήνα 1979.
- Γ. Σιδηρόπουλος, *Άγιον Όρος-Αναφορές στην ανθρωπογεογραφία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1903, ρεπριντ Καρυές Αγίου Όρους 1988.
- Γ. Σωτηρίου, *Το Άγιον Όρος*, Αθήναι 1915.
- Γαβριήλ Σταυρονικητιανός, *Η Επιστασία της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους Άθω και οι από του έτους 1783-1928 χρηματίσαντες επιστάται*, Άγιον Όρος 1928.
- Δ. Αποστολόπουλος, „Το Άγιον Όρος στα σωζόμενα πατριαρχικά έγγραφα της πρώτης μετά την άλωση περιόδου (1454 - 1500)“, *Ο Άθως στους 14-16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997.
- Δ. Καραγιαννακίδης, „Οι πηγές του δικαίου της αγιορειτικής αυτοδιοίκησης και το «αρχαίο προνομιακό καθεστώς» του Αγίου Όρους (άρθρο 105)“, *ΤοΣ* 22/1996.
- Δ. Καραγιαννακίδης, „Οι πηγές του Δικαίου της Αγιορειτικής Αυτοδιοίκησης κατά το „Αρχαίο προνομιακό καθεστώς“ του Αγίου Όρους (άρθρο 105 Σ)“, *Το Σύνταγμα* 22/1996.
- Δ. Κόρσος, „Το ερώτημα περί των ορίων του αυτοδιοικήτου του Αγίου Όρους“, *Ελληνική Δικαιοσύνη* 36/1995.
- Δ. Κύρου, „Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους από τον τουρκικό ζυγό το 1912 και οι πρώτες ημέρες ελεύθερης αγιορείτικης ζωής“, *Χρονικά της Χαλκιδικής* 56-57/2012.

Δ. Μουζάκης, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2008.

Δ. Παπαχρυσάνθου, *Η διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὄρους*, Αθήνα 1999;

Δ. Πετρακάκος, *Το μοναχικόν πολίτευμα του Αγίου Όρους Ἄθω*, Αθήναι 1925.

Δ. Τσάμης, *Άγιον Όρος, Προσέγγιση στην πρόσφατη ιστορία του*, Ορθόδοξη Χριστιανική Αδελφότης Λυδία, Θεσσαλονίκη 1986.

Δανιήλ μοναχού αγιογράφου, *Ιστορική μελέτη περί της αναφύσεως διαφορᾶς εν τη κατ' Ἄθω ιερά Μονή του αγίου Παντελεήμονος της επιλεγομένης Ρωσικῆς μεταξύ Ἑλλήνων και Ρώσων πατέρων και περί της εξελίξεως αὐτῆς επιδικασθείσης κατά το χιλιοστόν οκτακοσιοστόν εβδομηκοστόν πέμπτον ἔτος υπό των πατριαρχείων Κων/πόλεως πατριαρχεύοντος του πατριάρχου Ιωακείμ του Βου*, Τυπογραφείον αδελφῶν Α. Τουλα, Εν Πάτραις 1927.

Δωροθέου μοναχού, *Το Άγιο Όρος, Μύηση στην ιστορία του και τη ζωή του*, Κατερίνη.

Ε. Δωρῆς, *Το Δίκαιον του Αγίου Όρους Ἄθω*, Αθήνα-Κομοτηνή 1994.

Ε. Δωρῆς, *Το δίκαιον του Αγίου Όρους Ἄθω*, Τόμος Β', Πηγαί του Αγιορειτικού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2004.

Ε. Καρακουλάκης, *Διοίκηση και οργάνωση του Αγίου Όρους*, Αρμός, Ι.Μ. Κουτλουμουσίου 2007.

Ε. Κερμελή, „Το νομικό καθεστῶς της αγιορείτικης μοναστηριακῆς περιουσίας το 15ο και το 16ο αἰῶνα“, *Το Άγιον Όρος στον 15ο και 16ο αἰῶνα*, Πρακτικά Συνεδρίου.

Ε. Ρούσσο, *Λεξικόν ἐκκλησιαστικῆς δικαίου, Βυζαντινόν δίκαιον*, Αθήναι 1948.

Ε. Χεκίμογλου, *Μοναστηριακές οικονομικές δραστηριότητες στο οθωμανικό πλαίσιο: Ἄγιον Όρος και Κύπρος*, Athos Memory in the World.

Θ. Παναγόπουλος, „Το νομικό καθεστῶς του Αγίου Όρους από ἀπόψεως συνταγματικῆς και ευρωπαϊκῆς κοινοτικῆς δικαίου“, *Χριστιανός* 273/85, Αθήνα 1985.

Ι. Βασδραβέλλης, „Φιρμάνιον διακανονισμού φορολογικῶν θεμάτων, προνομίων και ἄλλων τινῶν παρεμφερῶν ζητημάτων του Αγίου Όρους“, *Μακεδονικά* 6/1965.

Ι. Δ. Τανταλίδης, *Περί του ζητήματος της εν Ἄθω ιεράς μονῆς του Αγίου Παντελεήμονος*. Τύποις Βυζαντίδος, Κωνσταντινουπόλη 1874.

Ι. Ηλιάκη, *Ποιά δικαστήρια δικάζουν τας αγιορειτικᾶς υποθέσεις*, Αθήναι 1930.

Ι. Ηλιάκης, *Η ιστορία και αι περιπέτειαι των αγροκτημάτων (μετοχίων) του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1937.

- I. Κομνηνός, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Άθωνος*, Ενετίσι 1745.
- I. Κονιδάρης, *Άβατον Αγίου Όρους*, Αθήνα 2003.
- I. Μαμαλάκη, *Τα δραματικά γεγονότα του 1854 στη Χαλκιδική και το Άγιον Όρος*, Θεσσαλονίκη 1967.
- I. Μαμαλάκης, *Η επανάσταση στη Χαλκιδική το 1821*, Θεσσαλονίκη 1963.
- I. Μαμαλάκης, *Νέα στοιχεία σχετικά με την επανάστασιν της Χαλκιδικής το 1821*, ΔΙΕΕΕ 14/1960.
- I. Μαμαλάκης, *Το Άγιον Όρος (Άθως) δια μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971.
- I. Παπάγγελος, „Προσπάθεια εντοπισμού της καθέδρας των γερόντων“, *Μακεδονικά* 23/1983.
- Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, *Το Μετοχιακόν Ζήτημα του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1958.
- Ιεροκοινοτική Επιτροπή Αγίου Όρους, Είσοδος και εγκαταβίωσις εν Αγίω Όρει αλλοδαπών Ορθοδόξων, Ιστορική προσέγγισις, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Ιεροκοινοτική Επιτροπή Αγίου Όρους, Είσοδος και εγκαταβίωσις εν Αγίω Όρει αλλοδαπών Ορθοδόξων, Νομοκανονική προσέγγισις, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Ιεροκοινοτική Επιτροπή Αγίου Όρους, Ιστορική και νομοκανονική θεώρησις του Αγιορειτικού Καθεστώτος, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Ισιδωρος Μοναχός, *Απάντησις εις τον κ. Α. Δημητριάδσκην ή Περί διεθνοποιήσεως του Αγίου Όρους*, Εν Σμύρνη 1913.
- Ιωακείμ Γ΄, *Το Αγιώνυμον Όρος: Πληροφορία δια τους αγνοούντας*, Κωνσταντινούπολη 1911.
- Ιωακείμ Ιβηρίτης, *Αγιορειτική Πολιτεία*, Θεσσαλονίκη 1921.
- Κ. Βαβούσκος, „Η νομική θέσις του Αγίου Όρους εντός των ορίων της ελληνικής επικρατείας“, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα - Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996.
- Κ. Βαβούσκος, „Πώλησις ακινήτων Μονών Αγίου Όρους κειμένων εκτός περιοχής του Άθω· προϋποθέσεις εγκύρου“, *Αρμενόπουλος* 31/1977.
- Κ. Βλάχου, *Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω*, Βόλος 1903 (φωτοτυπско издание Αγιορειτική Εστία, Θεσσαλονίκη 2005).

- Κ. Ε. Πλακογιαννάκη, *Άγιο Όρος, ο προμαχώνας της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη 2003.
- Κ. Κεραμεύς, „Απαλλοτριώση Αγιορειτικών κτημάτων και τύχη του χρηματικού ανταλλάγματος“, *ΝοΒ* 27/1979).
- Κ. Παπαγεωργίου, *Θεσμοί Δικαίου Αγίου Όρους*, ΠΡΟΤΥΠΕΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ, Τρίκαλα-Θεσσαλονίκη 2009.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Ο θεσμός του „Πρώτου“ του Αγίου Όρους: συμβολή στην έρευνα της ιστορικής διαμόρφωσης της αγιορειτικής αυτοδιοίκησης (άρθρο 105 Συντάγματος). Βυζαντινή – Οθωμανική – Νεότερη Περίοδος*, Κομοτηνή 2014.
- Κ. Παπαγεωργίου, Χ. Αποστολίδης, *Το μετοχιακό ζήτημα του Αγίου Όρους*, Κιβωτός της Ορθοδοξίας, Αθήνα 2015.
- Κ. Παπουλίδης, *Αρχειογραφικά και ιστοριογραφικά της Ρωσίας*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Κ. Παπουλίδης, *Το Άγιον Όρος και η Ρωσία*, Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2013.
- Κ. Παπουλίδης, „Ο Διοικητής του Αγίου Όρους“, *Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα – Αύριο*, Θεσσαλονίκη 1996.
- Κ. Ράλλης, *Περί του αβάτου των μοναστηριών κατά το δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Αθήνα 1908.
- Κ. Χρυσοχοϊδης, „Παραδόσεις και πραγματικότητες στο Άγιον Όρος στα τέλη του ΙΕ΄ και στις αρχές του ΙΣΤ΄ αιώνα“, *Ο Άθως στους 14-16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997.
- Μ. Γεδεών, *Έγγραφα πατριαρχικά και συνοδικά περί του βουλγαρικού ζητήματος (1852-1873)*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908.
- Μ. Γεδεών, *Ο Άθως - Αναμνήσεις, Έγγραφα, Σημειώσεις*, Κωνσταντινούπολη 1885.
- Μ. Καραβοκυρού, *Του Αγίου Όρους τα δίκαια και προνόμια : Κατά τα χρυσόβουλλα των ιδρυτών αυτών, τα χρυσόβουλλα και νεαράς των βυζαντινών αυτοκρατόρων, τους ιερούς κανόνας, τα υψηλά βεράτια, τα πατριαρχικά σιγγίλια, τα τυπικά αυτών και κανονισμούς, τα προαιώνια έθιμα και τας διεθνείς συνθήκας*, Κωνσταντινούπολη 1913.
- Μ. Ματσούκας, *Το άβατο των μονών*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Μ. Μεταξάκης, *Το Άγιον Όρος και η ρωσική πολιτική εν ανατολή*, Αθήναι 1913.
- Μ. Χρυσοχόου, *Άθως - Ακτή - Άγιον Όρος – Θύσσοι*, Εν Αθήναις 1902.
- Μισθωτήριο των εν Χαλκιδική αγιορειτικών μετοχίων υπ΄ αριθμ. 81016/8-4-1924 του συμβολαιογράφου Ι. Γ. Οικονομοπούλου*, Αθήναι 1924.

- Ν. Αλιβιζάτος, Π. Παυλόπουλος, „Συνταγματική θεώρηση του θέματος της εισόδου και εγκαταβιώσεως αλλοδαπών στο Άγιον Όρος“, *ΝοΒ* 44/1996.
- Ν. Αντωνόπουλος, *Η συνταγματική προστασία του αγιορειτικού καθεστώτος*, Τροχαλία, Αθήνα 1997.
- Ν. Λιβανός, „Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους: 2 Νοεμβρίου 1912“, *Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης. Αφιέρωμα στην εκατονταετηρίδα της Απελευθέρωσης (2/15 Νοεμβρίου 1912)*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Ν. Μπουσούλας, *Το αγωνιύμον όρος του Άθω δια μέσου των αιωνων*, Αθήναι 1957.
- Ν. Μυλωνάκος, *Άγιον Όρος και Σλάβοι*, Αθήναι 1960.
- Ν. Παναγιώτης, *Το Άγιον Όρος και οι Σλάβοι*, Βέρνη 1963.
- Ν. Παπαδημητρίου-Δούκας, „Συμβολή στην έρευνα των θεσμών του Αγίου Όρους (Αρχές 17ου - αρχές 20ού αι.)“, *Θεολογία* 71/2000.
- Ν. Παπαδημητρίου-Δούκας, *Αγιορειτικοί θεσμοί 843-1912/13*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
- Ν. Παπαδημητρίου-Δούκας, „Οι οριακές διαφορές μέσα στο Άγιον Όρος κατά την πρώιμη μεταβυζαντινή εποχή (Μέσα 15ου - 16ου αι.)“, *Βυζαντιακά* 22/2002.
- Ν. Σκανδάμης, „Το Άγιο Όρος και οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες“, *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου* 2/1983.
- Ο καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους και αι εξ αυτού αδικίαι κατά των Κελλιωτών*, Εκ των εκδοτικών καταστημάτων "Νέα Ελλ. Ηώς", Αθήναι 1931.
- Π. Καρολίδης, *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της ανατολής από 1821 μέχρι 1921*, Τόμος ε', Αθήνα 1926.
- Π. Καρολίδου, *Η ενεστώσα κατάσταση εν τω Αγίω Όρει*, Αθήναι 1896.
- Π. Παναγιωτάκος, *Η οργάνωσις του μοναχικού πολιτεύματος εν Αγίω Όρει Άθω*, Αθήναι 1949.
- Π. Ραπτόπουλος, „Ο Διοικητής του Αγίου Όρους είναι πρόσωπο ιδιάζουσας δωσιδικίας“, *Υπεράσπιση* 8/1998.
- Π. Χοβαρδάς, *Η Ακτή της Χαλκιδικής κατά τους ιστορικούς χρόνους*, Θεσσαλονίκη 2007.
- Π. Χρήστου, *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία –ιστορία, τέχνη, ζωή*, Αθήνα 1987.
- Σ. Αντωνοπούλου, *Αι Συνθήκαι Λονδίνου, Βουκουρεστίου και Αθηνών*, Αθήναι 1917.

- Σ. Κουτρούμπας, *Το Άγιον Όρος υπό εθνικήν έποψιν*, Αθήνα 1900.
- Σ. Παπαδάτος, „Η διοικητική ανεξαρτησία του Αγίου Όρους επί Βυζαντινών“, *ΕΕΒΣ* 32/1963.
- Σ. Παπαδάτος, „Η ιθαγένεια του αλλογενούς αγιορείτου μοναχού“, *ΕΔΔ* 5/1961.
- Σ. Παπαδάτος, „Νομοθέτησις «κατά παραπομπήν» εν τω αγιορειτικώ δικαίω“, *Αρχείο Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου* 17/1962.
- Σ. Παπαδάτος, *Αι Σλαβικά διεισδύσεις εν Αγίω Όρει και αι εξ αυτών Πολιτικά και νομικά συνέπειαι*, Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1961.
- Σ. Παπαδάτος, *Η πολιτειακή θέσις του Αγίου Όρους*, Αθήνα 1965.
- Σ. Παπαδάτος, *Το πρόβλημα του αβάτου του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Σ. Παπαδάτος, *Αι νομικά βάσεις της Αγιορειτικής Πολιτείας*, Ιωάννινα 1959.
- Σ. Τζωρτζακάκη – Τζαρίδου, „Το νομικό καθεστώς της ακίνητης περιουσίας των αγιορειτικών μονών επί τουρκοκρατίας και ο μεταβολισμός του μετά την απελευθέρωση“, *Χρονικά της Χαλκιδικής* 56-57/2011-2012.
- Σ. Τρωιάνος, „Παρατηρήσεις στο κληρονομικό δίκαιο του Αγίου Όρους“, *Αρμενόπουλος* 48/1994.
- Σ. Τρωιάνος, „Προϋποθέσεις και διαδικασία εγκαταβίωσης αλλοδαπών στο Άγιον Όρος“, *Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Το καθεστώς του Αγίου Όρους Άθω*, Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Άθω, Άγιον Όρος 1996.
- Χ. Αποστολίδης, „Το περιουσιακό καθεστώς των μοναχών του Αγίου Όρους“, *Αρμενόπουλος* 69/2015.
- Χ. Αραμπατζή, *Προσφυγικοί οικισμοί στη Χαλκιδική κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Χ. Καρδαράς, *Η πολιτική δράση του πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (Πρώτη Πατριαρχία 1878-1884)*, διδακτορική διατριβή (докторска теза) Ιωάννινα 1993.
- Χ. Κετνάς, *Άπαντα τα εν Αγίω Όρει ιερά καθιδρύματα εις 726 εν όλω ανερχόμενα*, Αθήνα 1935.
- Χ. Κοσμίδη, „Η δικαστική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη στο Άγιον Όρος“, *Αρμενόπουλος* 5/2009.

- Χ. Κτενάς, „Ο Πρώτος του Αγίου Όρους Άθω και η «μεγάλη μεση» ή «Σύναξις»“, *ΕΕΒΣ* 6/1929.
- Χ. Κτενάς, *Τα εν Αγίω Όρει ιερά καθιδρύματα και ο διέπων αυτά οργανισμός*, Τύποις Μιχαηλίδου & Κομνηνού, Θεσσαλονίκη 1925.
- Χ. Μακρυθανάση, *Η αρχή του αναπαλλοτρίωτου της ακίνητης περιουσίας των ιερών μονών του Αγίου Όρους και οι εξαιρέσεις της*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Χ. Παναγιώτης, „Η άδηλη φάσις του αθωνικού μοναχισμού“, *Διεθνές Συμπόσιο: Το Άγιον Όρος. Χθες - Σήμερα – Αύριο*.
- Χ. Παναγιώτης, „Το Άγιον Όρος εν τω παρελθόντι και τω παρόντι“, *Αθωνική Πολιτεία, επί τη χιλιετηρίδι του Αγίου Όρους*.
- Χ. Παπαστάθης, „Το καθεστώς του Αγίου Όρους και της Εκκλησίας στην Μακεδονία“, *Νομοκανονικές μελέτες*, Τρίκαλα-Αθήνα 2009.
- Χ. Παπαστάθης, *Η ειδική νομική μεταχείριση των Αγιορειτών*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Χ. Παπαστάθης, *Το άβατον του Αγίου Όρους στις γυναίκες*, Θεσσαλονίκη 1979.
- Χ. Πατρινέλης, „Το Άγιον Όρος“, *Νεώτερη και σύγχρονη Μακεδονία*, τ. Α΄.
- Χ. Φραγκίστας, „Δύνανται αι Ιεραί Μοναί του Αγίου Όρους να εκποιοούν απρόσοδα ακίνητα αυτών ευρισκόμενα εκτός της περιοχής της χερσονήσου του Αγίου Όρους“, *ΝοΒ* 19/1971.
- Α. Λαμπρόπουλος, „Το Άβατο του Αγίου Όρους“, *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών* 12/2003.
- Α. Συρίγος, „Μειονοτικές και άλλες διατάξεις στην ελληνοτουρκική σύμβαση των Αθηνών (1913)“, *100 Χρόνια από τη Διεξαγωγή των Βαλκανικών Πολέμων*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2014.
- Α. Α. Дмитриевский, *Афон и его новое политическое международное положение*, издано 1913. године, репринт Санкт Петербург 2008.
- Α. Ангелопулос, *Μοναшка заједница Свете Горе*, Μанастир Χιλандар 1997.
- Α. Павловский, *Спутник русского паломника по св. горе Афону*, Москва 1905.
- Α. Φοτιћ, *Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII век*, Βеоград 2000.
- Α.Н. Тахиаос, *Присутствие русских монахов на Афоне XI - XX вв*, Фессалоники 2005.

Архиепископ Василий (Кривошеин), *Переписка с Афоном, Письма и документы*, Москва-Брюссель, Conference Sainte Trinity du Patriarcate de Moscou ASBL, Свято-Екатерининский мужской монастырь 2012.

В. Стојанчевић, „Србија у време Кримског рата 1853-1856“, *Зборник Матице српске за историју* 55/1975.

Д. Аврамовић, „Света Гора-између аутономности и државности“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2013.

Д. Ђукић, „А. В. Соловјев и историја руског монаштва на Атону“, *Зборник радова са конференције 125. година од рођења А.В. Соловјева*, Београд 2016.

Д. Ђукић, „Заштита јавног реда и безбедности на Светој Гори“, *НБП-журнал за криминалистику и право* 3/2015.

Д. Ђукић, „Ограничења уласка на Свету Гору“, *Српска теологија данас* 2013, Београд 2013.

Д. Ђукић, „Света Гора-питање суверенитета“, *Религија, политика, право*, Београд-Будва 2015.

Д. Милков, *Управно право II*, Управна делатност, Нови Сад 2013.

Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво, почеци и организација*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2003.

Ђ. Бубало, „Душаново законодавство на Светој Гори“, *Афон и славјански мир*, Белград 2013.

Ђ. Слијепчевић, *Хиландарско питање у 19. и почетком 20. века*, Келн 1979.

И. Јанковић, „Међународноправни положај Свете Горе Атонске“, *Четврта казивања о Светој Гори*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2005.

История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с древнейших времен до 1735 года, Святая Гора Афон 2015.

История Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне с древнейших времен до 1735 года, Святая Гора Афон 2015.

J. Darrouzès, „Deux sigillia du patriarche Antoine pour le prôte de l’Athos en 1391 et 1392“, *Ελληνικά* 16/1958,1959.

Л. А. Герд, *Русский Афон 1878-1914 гг. - Очерки церковнополитической истории*, Индик, 2010.

Љ. Максимовић, „Светогорска управа кроз векове“, *Казивања о Светој Гори*, Просвета, Београд 1995.

Љ. Стојановић, „Екуменизам и етнофилетизам: православни поглед“, *Политикологија религије* 1/2007.

М. Живојиновић, „О аутентичности светогорског типика патријарха Антонија од Маја 1394“, *Зборник радова Византолошког Института* 12 /1970

М. Живојиновић, „Почеци светогорског монаштва“, *Казивања о Светој Гори*, Просвета, Београд 1995.

М. Шкаровский, *Русские обители Афона и Эладская Церковь в XX веке*, Серия «Русский Афон».

Монахологий Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне, Том 2, Серия: Русский Афон XIX-XX веков.

Н. Милаш, *Православно црквено право*, Мостар 1902.

Н. Панаиоти, *Святая гора Афон и славяне*, Берн 1963.

О. Е. Петрунина, „Афон в годы Балканских войн: проблема суверенитета“, *Государственное управление*, Электронный вестник, 44/2014.

О.Е. Петрунина, „Интеграция Афона в состав Греческого Государства в первой четверти XX в.“, *Вестн. Моск. ун-та*, Сер. 21. 2/2014.

П. Троицкий, *Андреевский скит и русские кельи на Афоне*, Москва 2002.

П. Троицкий, *История русских обителей Афона в XIX–XX веках*, Серия «Русский Афон», книга 1.

П. Христу, *Света Гора Атонска, историја, живот, блага*, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд 2009.

Павел Троицкий, *Андреевский скит и русские кельи на Афоне*, Храм Живоначальной Троицы на Шаболовке, 2002.

Р. Етински, С. Ђајић, *Међународно јавно право*, Центар за издавачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад 2012.

Р. Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије*, Београд 1998.

С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд 2006.

С. В. Троицкий, „Афон и международное право“, *Богословские труды* 33/1997.

С. Троицки, *Црквено право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2011.

Х. Папастатис, „Савремени правни статус Свете Горе“, *Зборник радова Византолошког института* 41/2004.

Коришћени извори

Augustus Lentz, *Herodiani technici reliquiae v. 1*, Lipsiae 1867, 344, *Στέφανος Περί πόλεων*= *Stephanus de urbibus: quem primus Thomas de Pinedo Latii jure donabat, & observationibus, scrutinio variarum linguarum, ac praecipue Hebraicae, Pheoniciae, Graecae & Latinae detectis illustrabat: his additae, prae eiusdem Stephani fragmentum*, Apud Rud. & Gerh. Wetstenios, Amstelaedami 1725.

Denise Papachryssanthou, *Actes du Prôtaton*, Lethielleux, Paris 1975.

F. Miklosich, I. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vol. 1, Vindobonae 1860.

F. Miklosich, I. Muller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vol. 2, Vindobonae 1862.

G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. 3, Paris 1902.

G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, t. 4, Paris 1903.

H.S. Jones - J.E. Powell, *Thucydidis Historiae*, Oxford 1942.

Homeri Opera in five volumes. Oxford, Oxford University Press. 1920.

<http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/1878sanstef.php>, 11. фебруар 2015. године.

<https://www.icrc.org/ihl/INTRO/195>, 21. април 2015. године.

J. Noret, *Vitae duae antiquae Sancti Athanasii Athonitae*, Corpus Christianorum Series Graeca 9, Leuven 1982.

J. W. White, T. D. Seymour, *Aeschines against Ctesiphon*, Boston, London 1889.

J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio Vol. 45*, Parisiis 1911.

L. Petit, *Actes de l'Athos II, Actes de Pantocrator*, Amsterdam 1964.

Martens, G. F., *Nouveau recueil général de traités et autres actes relatifs aux rapports de droit international*, Tome XII, Leipzig 1923.

- N. Oikonomidès, *Archives de l'Athos IV, Actes de Dionysiou*, Paris 1973.
- P. Lemerle, G. Dagrón, S. Ćirković, *Actes de Saint-Pantéléèmôn*, Paris 1982.
- P. Virgili Maronis opera omnia vol. 7, Londini, 1819.
- Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Amsterdam 1965.
- R.B. Mowat, *Select Treaties and Documents 1815-1916*, Clarendon Press, Oxford 1916.
- T. Holland, *The European concert in the Eastern question, A collection of treaties and other public acts*, Oxford 1885.
- Αι Συνοδικαί Εγκύκλιοι*, τ. Β, Αποστολική διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Γ. Ράλλης, Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών και Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*, Τόμ. Ε', Αθήνα 1855.
- Δ. Νικολαΐδου, *Οθωμανικοί κώδικες: ήτοι συλλογή απάντων των νόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων*, Τόμος Γ', Κωνσταντινούπολη 1890.
- Δ. Πετρακάκος, *Νέαι πηγαί των θεσμών του Αγίου Όρους*, Αλεξάνδρεια 1915.
- Κ. Δελικάνης, *Περιγραφικός κατάλογος των εν τοις κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχαιοφυλακείου σωζομένων επισήμων εκκλησιαστικών εγγράφων περί των εν Άθω μονών (1630-1863) καταρτισθείς κελεύσει της Α. Θ. Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ του Γ'*, Κωνσταντινούπολη 1902.
- Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, *ΦΕΚ* 106/26.06.1967.
- Κώδικας της Ελληνικής Ιθαγένειας, *ΦΕΚ* δρ. 217/10.11.2004.
- Νομοθετικό Διάταγμα 2623 περί προσθήκης διατάξεως εις το Νομοθετικόν Διάταγμα της 10 Σεπτεμβρίου 1926 "Περί κυρώσεως του καταστατικού χάρτου του Αγίου Όρους", *ΦΕΚ* 268/28.09.1953.
- Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως της εν Λωζάνη συνομολογηθείσης Συνθήκης περί ειρήνης, *ΦΕΚ* 238/25.08.1923.
- Νομοθετικόν Διάταγμα περί κυρώσεως της εν Σέβραις υπογραφείσης Συνθήκης περί των εν Ελλάδι μειονοτήτων, *ΦΕΚ* 311/30.10.1923.
- Νομοθετικόν Διάταγμα Περί κυρώσεως του Καταστατικού Χάρτου του Αγίου Όρους, *ΦΕΚ* δρ. 309/16.09.1926. Исправке штампарских грешки: *ΦΕΚ* δρ. 338/23.09.1926.

Νόμος 3731 Αναδιοργάνωση της Δημοτικής Αστυνομίας και ρυθμίσεις λοιπών θεμάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών, *ΦΕΚ* Α 263/23.12.2008.

Νόμος 4335/2015, *ΦΕΚ* Α87/23.07.2015.

Ο Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους Άθω, Το πρώτον εκδιδόμενος παρά της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους Άθω, Εκ του τυπογραφείου Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους, Άγιον Όρος 1931.

Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ επιβεβαιοί, *Γενικοί κανονισμοί του Αγίου Όρους (Άθω) εν Καρναίς, τη 31η Οκτωβρίου 1911*, Κωνσταντινούπολη 1912.

Πατριαρχικό Σιγγίλιον περί κελλιωτικού ζητήματος εκδοθέν επί της πατριαρχίας του παναγιωτάτου οικουμενικού πατριάρχου Ιωακείμ Γ' του από Θεσσαλονίκης, Εν Αθήναις 1913.

Ποινικός Νόμος του Βασιλείου της Ελλάδος, Εν Αθήναις 1835.

Προεδρικό διάταγμα 1225 Περί εκτελέσεως των περί Ελεγκτικού Συνεδρίου διατάξεων, *ΦΕΚ* βρ. 304/16.10.1981.

Προεδρικό Διάταγμα περί του οργανισμού τῆς διοικήσεως τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *ΦΕΚ*, βρ. 176/1998.

Σύνταγμα της Ελλάδος, *ΦΕΚ* 1/1952.

Σύνταγμα της Ελλάδος, *ΦΕΚ* 111/1975.

Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, *ΦΕΚ* 107/1927.

ΥΑ 50774ΕΚ/18/2.11.1948, *ΦΕΚ* 190/15.11.1948.

ΥΑ 5941/18.6/20.7.1953 Περί κυρώσεως κανονιστικής διατάξεως περί της Αθωνιάδος Εκκλησιαστικής Σχολής, *ΦΕΚ* 182/1953.

Ἐπιτομή τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς ἀπάσας τὰς Πρεσβευτικὰς καὶ ἐμμίσθους Προξενικὰς Ἀρχάς, 8835/ΕΚ/18β/1955.

Χ. Γάσπαρης, *Αρχείο Πρωτάτου*, Αθήνα 1991.

Χ. Παπαστάθης, *Εσωτερικοί κανονισμοί Αγίου Όρους*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2004.

Ψ. Αντώνιος, *Ανάγνωσμα : Εν τη κατά την ΚΑ'. Αυγούστου συνεδριάσει της Ιεράς Συνόδου και του Εθνικού Συμβουλίου υπό την προεδρείαν της Α. Θειοτάτης Παναγιότητος του Οικουμενικού Πατριάρχου Ιωακείμ του Β'. περί του ζητήματος της εν τω Αγιωνύμω Όρει Ιεράς Μονής του Αγίου Παντελεήμονος*, Εν Αθήναις 1874.

Акты Русского на Святом Афоне монастыря св. великомученика и целителя Пантелеимона, Типография КПЛ, Киев 1873.

Карейски типик Светога Саве (приредио Д. Богдановић)

П. Успенский, *История Афона*, Киев 1871.

Устав Братства русских обителей (келлий) на Афоне, Н. Новгород 1907.

Устав Братства русских обителей (келлий) на Афоне, С. Петербург 1896.

Устав Свете Горе Атонске, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд 1959.

ФЕК А', 229/14.11.1913.

Καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους και αι εξ αυτού αδικίαι κατά των Κελλιωτών, Αθήνα 1931.

Η άγκυρα της Ορθοδοξίας, Καταστατικόν Συνδέσμου Ζηλωτών Αγιορειτών Μοναχών, Αθήνα 1926.

Ακταίος, *Γράμματα Αγιορειτικά*. Αθήνα 1913.

Εκθεσις της τριμελούς επιτροπής επί του κελλιωτικού ζητήματος, Λειψία 1906.

Ι. Ηλιάκης, *Το Άγιον Όρος προς το Νομικόν Συμβούλιον*. Αθήνα 1933.

Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, *Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους Άθω*, Άγιον Όρος 1979;

Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, *Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους Άθω*, Αθήνα 1958.

Κανονισμοί της Ιεράς Κοινότητος, Ιεράς Δισενιασίου Συνάξεως και Διπλής τοιαύτης, Άγιον Όρος 1981.

Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Άθω, *Το ιερόν ψήφισμα του Αγίου Όρους Άθω και τα συναφή επίσημα έγγραφα*, Εν Θεσσαλονίκη, 1913.

Москва-Србија, Београд-Русија, документа и материјали, Том 3, Главное архивное управление города Москвы, Архив Србије, Москва-Београд 2012.

Ι. Doens, Χ. Παπαστάθης, Κ. Παπαγεωργίου, Δ. Νικολακάκης, *Νομοκανονική βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912–2000)*, *Bibliographie nomocanonique du Mont Athos (1912–2000)*, Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη, Άγιον Όρος 2007.

Νόμος 1198/1981 περί ρυθμίσεως θεμάτων αναγομένων εις την εκτός του Άθω ακίνητον περιουσίαν των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους και άλλων τινων διατάξεων, *Ε.τ.Κ. Α' 238/1981*;

Π.Δ. 1231/12.16-10-1981 περί κατάρτισεως του Οργανισμού λειτουργίας του υπό του Ν. 1198/1981 συσταθέντος νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου υπό την επωνυμία „Κέντρον Διαφυλάξεως της Αγορευτικής Κληρονομίας”, *Ε.τ.Κ.* Α΄ 305/1981.

Κοινή Απόφασις Υπουργών Οικονομικών - Βορείου Ελλάδος υπ' αριθμ. 4360/13.16-10-1981 περί καθορισμού τρόπου πραγματοποιήσεως, δικαιολογήσεως και πληρωμής ως και της εν γένει διοικητικής και διαχειριστικής διεκπεραιώσεως υπό του Κέντρου Διαφυλάξεως της Αγορευτικής Κληρονομίας (ΚΔΑΚ) των κονδυλίων των διατιθεμένων διά την εκπόνησιν μελετών, εκτέλεσιν έργων ή άλλων συναφών εργασιών, *Ε.τ.Κ.* Β΄ 649/1981.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Далибор Ђукић је рођен 1986. године у Ваљеву. Средњошколско образовање завршио је у Интернационалној школи Св. Кирила и Методија у Килкису (Грчка). У току школовања награђиван је за постигнути успех у више наврата. Основне теолошке студије завршио је 2009. године са одличним успехом. У току основних студија учествовао је на симпозијумима и семинарима попут “*European Studies on Religion and State in the 21st century*” (Солун, 2007. године) и “*Teaching about Religion and State interaction in Europe*” (Солун, 2009. године).

На мастер студије на Правном факултету Универзитета у Београду, смер компаративно-историјски уписао се школске 2009/10. године. Мастер рад на тему *Државно-црквено право и грчка правна традиција* одбранио је 1. јула 2011. године и стекао академски назив мастер из уже научне области правна историја.

Магистарске студије уписао је на Теолошком факултету Аристотеловог универзитета у Солуну, смер Црквено и канонско право, септембра 2009. године. Магистарску тезу под насловом *Однос цркве и државе у Србији – Закон о црквама и верским заједницама* одбранио је са одликом 28. јуна 2012. године и стекао академски назив магистар из уже научне области Црквено и канонско право.

Уписан је на докторске студије Правног факултета Универзитета у Београду на правно-историјском смеру. На докторским студијама положио је све испите са просеком 10,00 и одбранио семинарски рад и пројекат докторске дисертације. У току студија био је корисник стипендија Аристотеловог универзитета у Солуну, Српске православне цркве и Министарства просвете и вера Републике Грчке.

Од јануара 2012. године запослен је на Правном факултету Универзитета у Београду у звању асистента за предмет Црквено право. Држи вежбе на предмету Српска правна историја и учествује у раду семинарске групе из Црквеног права.

Учествовао је на пројекту „Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспект” финансираном од стране Правног факултета Универзитета у Београду и био је ангажован на пројекту Министарства правде Републике Србије у оквиру којег је израдио обимну упоредноправну анализу прописа о положају и поступку регистрације црква и верских заједница у државама чланицама Европске уније из југоисточне Европе. Тренутно је ангажован на пројекту „Идентитетски преображај Србије” који финансира Правни факултет Универзитета у Београду..

Врши дужност секретара Катедре за правну историју и члан је Савета Правног факултета Универзитета у Београду. Такође, члан је управног одбора Фондације „Професор др Мирко Васиљевић”.

Говори течно грчки и енглески језик.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Далибор Ђукић _____

Број индекса _____ ДС 1/2011 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Правноисторијска анализа статуса и организације светогорске монашке заједнице

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 23.9.2016.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора _____ Далибор Ђукић _____

Број индекса _____ ДС 1/2011 _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____ Правноисторијска анализа статуса и организације светогорске
монашке заједнице _____

Ментор _____ проф. др Сима Аврамовић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 23.9.2016.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић” да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Правноисторијска анализа статуса и организације светогорске монашке заједнице

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 23.9.2016.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.